ONGEKENDE LUSTOORDEN

architectonische atlas van de zuidelijke buitenplaats

Onderwijsinstelling
Technische Universiteit Eindhoven
Faculteit Bouwkunde; Architecture
Den Dolech 2
Postbus 513, 5600 MB Eindhoven

Auteurs
Elisabeth Bonavera
Nick Daemen
Steven van Ginderen
Jan Herwarts
Erwin Koene
Richard van der Laan

Inleiding
Dr.ir. J. G. (Gijs) Wallis De Vries
Drs. R. W. Chr. (René) Dessing

Uitgave
April 2014

A catalogue record is available from the Eindhoven University of Technology Library
ISBN: 978-90-386-3627-6

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

INHOUD

Voorwoord 5

Inleiding 6

door Gijs Wallis de Vries & René Dessing

Deel I: Artikelen

Van Kasteel tot Buitenplaats | *Erwin Koene* 12

Het Buiten en zijn Plaats | *Steven van Ginderen* 34

Aanzienlijk Decor | *Jan Herwarts* 54

Leisure | *Elisabeth Bonavera* 76

Limburg | *Nick Daemen* 94

Noord-Brabant | *Richard van der Laan* 110

Deel II: Analyses

Kasteel Strijthagen | *Erwin Koene* 128

Kasteel van Loon op Zand | *Steven van Ginderen* 158

Hoosden | *Jan Herwarts* 182

La Petite Suisse | *Elisabeth Bonavera* 198

Kasteel Neubourg | *Nick Daemen* 230

Slotje Brakestein | *Richard van der Laan* 254

Deel III: Ontwerpen

'Overzien en Gezien worden' | *Erwin Koene* 282

Brabants Buiten | *Steven van Ginderen* 288

Vrijplaats Hoosden | *Jan Herwarts* 294

The Rest Station | *Elisabeth Bonavera* 300

Het Buiten en zijn Water | *Nick Daemen* 306

Slotje Brakestein | *Richard van der Laan* 312

Bijlage I: Kaart van buitenplaatsen in Noord-Brabant en Limburg 320

Bijlage II: Lexicon 324

Voorwoord

Deze atlas is een product van zes architectuurstudenten aan de Technische Universiteit Eindhoven, uit het afstudeeratelier ‘de buitenplaats’. Het is een verkenning van het Noord-Brabantse en Limburgse buitenplaatslandschap, voornamelijk op het architectonische vlak.

De atlas bestaat uit drie delen. Het eerste deel omvat zes artikelen, waarin onderwerpen rondom de buitenplaats belicht worden die voor de relatie van de buitenplaats ten opzichte van Limburg en Noord-Brabant relevant zijn, of die vanuit een architectonisch oogpunt van belang zijn. Het tweede deel bestaat uit zes case-studies van buitenplaatsen in Noord-Brabant en Limburg. Deze buitenplaatsen worden historisch, landschappelijk en vooral architectonisch onder de loep genomen. Het derde deel bestaat uit een korte samenvatting van een herontwerp van elk van deze gekozen case-studies. Een meer gedetailleerde verslaggeving van deze herontwerpen staat in de individuele afstudeerverslagen van de studenten.

Tot slot zijn er nog twee bijlagen aan deze atlas toegevoegd, te weten; een kaart die het buitenplaatslandschap van Noord-Brabant en Limburg toont, en een lexicon waarin de meest markante woorden die in deze atlas voorkomen verder worden toegelicht.

Dit afstudeertraject is voor alle zes de studenten een eerste verkenning geweest in de ongelooflijk rijke wereld van de buitenplaats, welke als een bron van inspiratie zal blijven dienen in de rest van onze carrières. Wij zijn Gijs Wallis de Vries en René Dessing zeer erkentelijk voor hun deskundige begeleiding, toewijding en enthousiasme.

Inleiding

Noord-Brabant en Limburg buiten. Een uniek studieproject.

René W. Chr. Dessing en Gijs Wallis de Vries

De publicatie van de 'Nationale Gids Historische Buitenplaatsen' in 2012 was de aanleiding voor een afstudeerproject van architectuurstudenten aan de Technische Universiteit Eindhoven, dat in februari 2013 begon en in januari 2014 eindigde. Eerder verscheen op de site van het Nationale Themajaar Historische Buitenplaatsen 2012 een digitale kaart met een compleet overzicht van de resterende 552 complex historische buitenplaatsen in ons land.[1] Een en ander was een initiatief van René W. Chr. Dessing, kunsthistoricus en publicist, die bereid was dit project te begeleiden.

Het was een uniek project, met als doel te kunnen voorzien in twee leemten, die de gids ook benoemt. De eerste is het feit dat de provincies Noord-Brabant en Limburg, hoewel in afzonderlijke objecten beknopt beschreven, minder goed gedocumenteerd zijn dan de andere provincies. De inleiding, die vooral de geschiedenis van het Westen benadrukt, met Amsterdam als belangrijke bakermat, stipt weliswaar het Noorden en het Oosten aan, maar niet het Zuiden. De digitale kaart is als kaart summier, en laat niet de samenhang van de buitenplaatsen onderling zien, en evenmin die met de stad. De vormgeving van deze samenhang maakt nu juist de ontwerpkwaliteit uit van de buitenplaats en zijn landschappelijke setting, waarbij de architectuur de rol van regisseur vervult. Hierin lag een uitdaging voor de in Eindhoven gevestigde architectuuropleiding, waar een deel van het onderzoek en onderwijs in het teken staat van cultureel erfgoed en de ontwerpende omgang daarmee. Een reden te meer vormde een aan deze universiteit verschenen dissertatie de hand van Marc Glaudemans dat de buitenplaatsen in een wijde kring rond de metropool Amsterdam behandelde.[2] Dit boek sloeg een brug met René Dessing, die deze studie met instemmende belangstelling las, vooral vanwege de daarin aangetoonde relatie van de stad en de haar omringende buitenplaatsen.

Deze relatie met de stad, niet alleen in historisch maar ook in actueel opzicht, vormde het tweede doel van het afstudeerproject. Want de actualiteit van de buitenplaats betreft meer dan de groeiende erkenning voor de noodzaak om een belangrijk, en qua omvang niet onaanzienlijk cultureel erfgoed te behoeden voor verval, verkwanseling en vergetelheid. Hoewel er vele met liefde in stand worden gehouden, particulier bewoond, dan wel bestemd voor een publiek of lucratief doel, staan er talrijke huizen leeg of hebben wegkwijnende bijgebouwen en verpieterde tuinen. Daarnaast is er dringend behoefte aan een visie op de samenhang van deze complexe objecten met het landschap en de stad. Omdat de stad aan de wieg van de stichting van vele buitenplaatsen stond, moet de stad zich ontfermen over hun toekomst. Infrastructuur en mobiliteit zijn daarbij wellicht paradoxale maar onontkoombare aspecten van de buitenplaats en haar pastorale idylle. De trekschuit zal niet meer in ere worden hersteld, maar als het goed is, is de weg erheen even aangenaam als het verblijf. Zo zou bijvoorbeeld de parking van vandaag niet onder mogen doen voor het elegante koetshuis van weleer.

Uniek was het afstudeerproject in Eindhoven vooral omdat studenten er kennis maakten met een Nederlandse traditie die, ofschoon ze niet hoog op de agenda staat van jonge architecten, beroemde ontwerpers van buitenplaatsen telt, van modernen zoals Bijhouwer, Copijn en Ruis, tot postmodernen zoals Arets (hedgehouse, Wylre). Deze traditie begint bij het Hollandse classicisme, dat een ontwikkeling doormaakte van een ornamentiek die vooral de gevel sierde, tot een integraal classicisme dat zich doorzette in de proporties van het hele volume. In de 19e eeuw volgde een romantische metamorfose, die met zijn voorliefde voor het pittoreske niet alleen de

1. René W. Chr. Dessing, Jan Holwerda, *Nationale gids van de Historische Buitenplaatsen*, Uitgeverij Noord-Holland, Wormerveer 2012.

2. Marc Glaudemans, *Amsterdams Arcadia, De ontdekking van het achterland*, SUN, Nijmegen, 2000.

1. Kaart van Noord-Brabant, tweede helft 16e eeuw

perken omschoffelde, de paden liet slingeren en de waterlopen kronkelen, maar ook andere stijlen introduceerde, zoals de gotiek of de chaletstijl. Om het classicisme te begrijpen, maakten de studenten kennis met de Romeinse en Florentijnse villacultuur, met renaissancisten zoals Palladio en Scamozzi, Post, Vingboons en Huygens. Het leidde tot een bewustwording van een humanistische traditie waarin de natuur werd opgevat als spiegel van de schepping, een goddelijke schepping in het voetspoor waarvan de mens zelf trad, genietend en onderzoekend. Enkele artikelen in deze atlas geven hieraan uitdrukking. Natuurlijk is er meer aan de hand dan een religieus of filosofisch wereldbeeld, want ook maatschappelijke zaken spelen een rol bij de bepaling van aard en vorm van de buitenplaats. De opkomst van de buitenplaats hangt niet alleen samen met het verlangen naar buiten, gevoed door de paradijselijke representatie van landschap in de literatuur en de schilderkunst, maar ook met de rijkdom van een stedelijk patriciaat van kooplieden, industriëlen en bestuurders, dat zich een welhaast aristocratische leefstijl aanmat. Om inzicht te krijgen in de verhouding van elite en massa gedurende het proces van de verstedelijking, bogen de studenten zich over diverse historistische verhandelingen. Daarnaast lazen ze studies over de ontwikkeling van de vrijetijdsbesteding en de hedendaagse vorm die het verlangen naar buiten aanneemt.

Deze atlas is de neerslag van een onderzoek naar de identiteit van de buitenplaats in Noord-Brabant en Limburg, waarbij het voornamelijk ging om de relatie met de stad, om de typologie en stijl, om de opvatting van de relatie van natuur en cultuur zoals die wordt belichaamd in de buitenplaats, en om het toekomstig draagvlak hiervoor. Dit onderzoek is gevat in een theoretisch raamwerk, dat is ingevuld met selectieve casestudies. Op basis hiervan formuleerden de studenten hun eigen ontwerpopgave, gericht op een zelf gekozen (bestaande) buitenplaats. Bij het onderzoek naar de identiteit van de buitenplaats in de zuidelijke Nederlanden kwamen duidelijk eigen kwaliteiten naar voren. Noord-Brabant heeft een ‘Gouden Eeuw’ gekend vóór die van Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland. Dominant was de invloed van Antwerpen, dat in de 15e eeuw behoorde tot het hertogdom Brabant. Deze invloed zou kunnen blijken uit de navolging van Vredeman de Vries en zijn prachtige boeken met renaissancistische tuinvormen, die weerbare kastelen wisten om te toveren tot sprookjeskastelen.

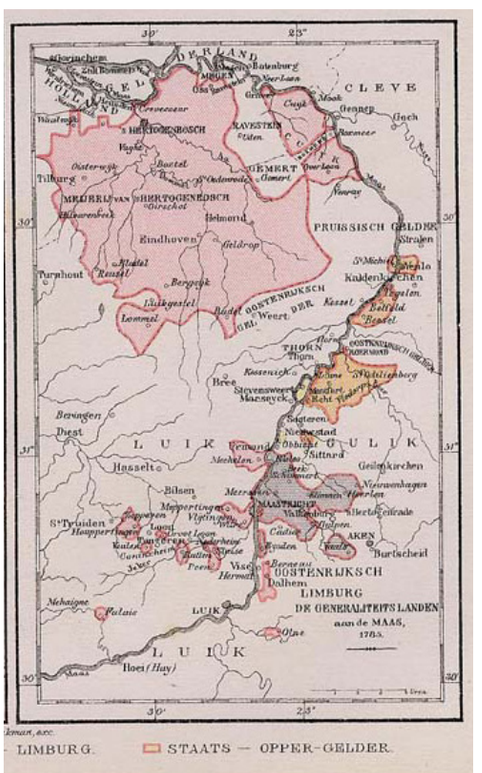

2. Kaart van ‘Staats-Limburg’, 1785

vormden de vele als buitenplaats bewoonde schansen rond de Scheldestad ook een voorbeeld. Meer onderzoek is nodig naar de concrete invloed ervan op het ontstaan van buitenplaatsen in Noord-Brabant. Duidelijk is wel dat Brabantse buitenplaatsen vaak het karakter van een kasteel bezitten en dat de invloed van het Hollands classicisme pas in de loop van de 17e eeuw dominant werd. Limburg draagt het stempel van grote mogendheden, hertogen en bisschoppen en van de republiek, later het koninkrijk der Nederlanden. Terwijl Brabant een door waterlopen doorsneden zandplateau vormt met verspreide steden en onregelmatige kringen van buitenplaatsen, is voor Zuid- en Midden-Limburg het Maasdal allesbepalend. De provincie is rijk aan kastelen, gesticht op hoog gelegen plaatsen en bij bronnen, die zowel het nut als het genot dienden. De meeste zijn opgetrokken in Maaslandse renaissance, met mergelsteen en baksteen, andere tooien zich in Franse barok. Ondanks de adellijke en weerbare uitstraling ervan, hebben de meeste kastelen zich in de loop der eeuwen ontwikkeld tot buitenplaats, aangepast aan de wens om buiten te wonen. Sommige zijn er gebouwd door industriëlen uit Aken, Luik en Maastricht. De keramiekfabrikant Regout hield er zelfs een soort rijk van buitenhuizen, paviljoens en follies op na, dat, na door infrastructuur te zijn doorsneden, thans wordt heringericht als ‘landgoederenzone’ – het buiten van Maastricht.

Elke student koos een buitenplaats uit die leeg staat of waarvan de bestemming onzeker is: twee in Noord-Brabant, vier in Limburg. Het zijn Slotje Brakenstein, Kasteel Loon op Zand, Hoosden, Strijthagen, Neubourg, en Petite Suisse – uitvoerig beschreven in deze atlas. De visies van de ontwerpers lopen uiteen qua programma, maar komen overeen qua idee. Of het nu gaat om een buitenplaatsmuseum, een bronbad met therapiecentrum, een nieuw type countryclub, een trouwlocatie, een kunstenaarsvrijplaats, of een museum over de relatie van natuur en cultuur met een liefdestuin, het idee is steeds om te werken met assen en deze door de schalen heen te verknopen, van het huis en de bijgebouwen (vaak een L- , U- of carrévorm), tot de paden en de lanen, de beplantingen en de waterlopen. Deze klassieke geometrische laag is vaak nog aanwezig onder een romantische laag van organische vormen. Studenten hebben op beide lagen ingespeeld. Terwijl het ene ontwerp mikt op nostalgie met een knipoog, zet het andere in op educatie, en weer een ander op beleving, of combinaties hiervan. In onze tijd van een terugtredende overheid, moet de markt worden aangesproken. Studenten hebben zich verdiept in gemeentelijke planvorming en ook nagedacht over particuliere exploitatie. Zo is er een project voor een door lidmaatschappen van omwonende stedelingen gefinancierde buitenplaats, gecombineerd met betalend bezoek van de passant die zich tot een bezoek laat verleiden. Het scenario is geënt op de oude buitenplaats zelf en doorbreekt met nieuwe elementen voor avontuur en bezinning het cliché van een deftig buiten. Sommigen van de jonge ontwerpers richten zich op zorgvuldige renovatie en de opfrissing van verslonsd erfgoed, anderen wagen daarbij een nu eens bescheiden dan weer gedurfde uitbreiding, noodzakelijk voor de nieuwe functie, maar vooral ook uitdrukking van een levende en inspirerende traditie. Daarvan getuigt deze atlas, die de studenten met grote toewijding en veel plezier hebben gemaakt.

DEEL I *ARTIKELEN*

Van Kasteel tot Buitenplaats

Hoe het gesloten kasteel zich voor de buitenwereld opende

Erwin Koene

Het Buiten en zijn Plaats

De buitenplaats van de 17e eeuw in zijn sociaal-culturele en zijn fysieke context.

Steven van Ginderen

Aanzienlijk Decor

Representatie in villa en buitenplaats

Jan Herwarts

Leisure

Its democratization, relationship to landscape, the built environment and the buitenplaats

Elisabeth Bonavera

Limburg

Het ontstaan van de Limburgse buitenplaats

Nick Daemen

Noord-Brabant

Geschiedenis van de Noord-Brabantse buitenplaats

Richard van der Laan

Van Kasteel tot Buitenplaats

Hoe het gesloten kasteel zich voor de buitenwereld opende

Erwin Koene

Kasteel

Definitie

Wat kunnen wij vandaag de dag onder een kasteel verstaan? In het boek 'Wonen in Arcadië' wordt een bruikbare definitie gegeven: 'Een middeleeuws gebouw dat de functies verdedigbaarheid en woonbaarheid combineert, door het verschaffen van woonruimte en verdedigbaarheid aan een beperkte groep mensen, variërend van een adellijke familie met een paar dienaren tot een kleine hofhouding en een militair garnizoen tot een maximum van ongeveer vijftig personen. Essentieel hierbij is dat deze groep in een afhankelijkheidrelatie staat tot één persoon of instelling.'[1]

Ontstaan en functie

Bij de bouw van kastelen heeft de combinatie van verdedigbaarheid en bewoonbaarheid altijd een belangrijke rol gespeeld.[2] Na de zesde en zevende eeuw ontstond er in de Nederlanden, een onrustige, moeilijk beheersbare situatie waarin pas tijdens de regering van Karel de Grote een einde kwam. Er werden in de tijd diverse paltsen, bestuurlijke centra, gebouwd. Deze centra werden militair ondersteund vanuit primitieve burchten, waarin zich legeraanvoerders en lagere adel vestigden. De versterkte, verdedigbare woningen waren in deze periode meestal in het bezit van rijke landvorsten, lage adel of bestuursambtenaren van kerkelijke of overheidsinstellingen. Omdat het centrale gezag na de regeringsperiode van Karel de Grote geleidelijk aan verzwakte, kreeg de plaatselijke adel steeds meer macht over de bevolking, waardoor ze een steeds onafhankelijker positie konden innemen ten opzichte van het centrale gezag. Om hun lokale of regionale machtspositie te vestigen bouwden leenheren hun versterkingen; een beperkt aantal van deze versterkingen ontwikkelden zich tot kasteel. Op deze manier ontstond het feodale stelsel, waarbij leenheren in een vage relatie tot hun monarch stonden.[3]

De kastelen zoals wij die kennen zijn meestal gebouwd op plaatsen waar zich eerst houten verdedigingswerken uit de vroege middeleeuwen bevonden. Een kasteel ontstond vaak door een stenen of houten muur die werd gebouwd rond een kunstmatige heuvel, ook wel motte genoemd. Hierbinnen bevond zich dan de donjon, een woontoren. De 13de eeuw introduceerde de vierkante waterburcht, waarbij een binnenplaats omsloten werd met vier muren, met op de hoeken daarvan torens. Het gebouw bestond verder uit woonvleugels een poortgebouw en werd omgeven door een gracht. Kastelen waren vaak de enige in steen opgetrokken gebouwen in de omgeving. Tijdens de gotiek (1230-1560) werden de meeste kastelen en burchten gebouwd, met als hoogtepunt de 13de en de 14de eeuw. De architectuur werd overigens bepaald door de eisen en behoeften die uit de levenswijze van de kasteelheren voortvloeiden. Het kasteel is in zijn verschijningsvorm daardoor een uitdrukking van de sociale, economische, politieke en militaire positie van de kasteelheer.[4]

Vanaf de 14de eeuw werden kastelen meestal tijdelijk bewoont, aangezien de eigenaren vaak meerdere kastelen bezaten en omdat zij in de winter dikwijls hun stadswoning betrokken. In de winter waren de kastelen moeilijk te verwarmen en meestal ook slecht bereikbaar. Een belangrijke functie van het kasteel was het uitstralen van status en macht. De torens waren strategische elementen van het kasteel die goed overzicht gaven over het platteland en haar bewoners. De uitvoering van de torens verraadt de behoefte aan het imponeren van concurrenten en onderdanen.[5]

1. R. van Immerseel & H. Tromp, *Wonen in Arcadië*, 1998, p. 15-16

2. B. Aarts, *Geschiedenis van de heerlijkheid Asten. 'tHuys tot Asten' en de regionale kastelenbouw omstreeks 1400*, 1994, p. 72

3. H.L. Janssen & W. Hupperetz, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, De bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg*, 2005, p.43-45

4. M. Vrancken, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in NoordBrabant*, 2009, p.32

5. H.L. Janssen & W. Hupperetz, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, De bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg*, 2005, p.46-48

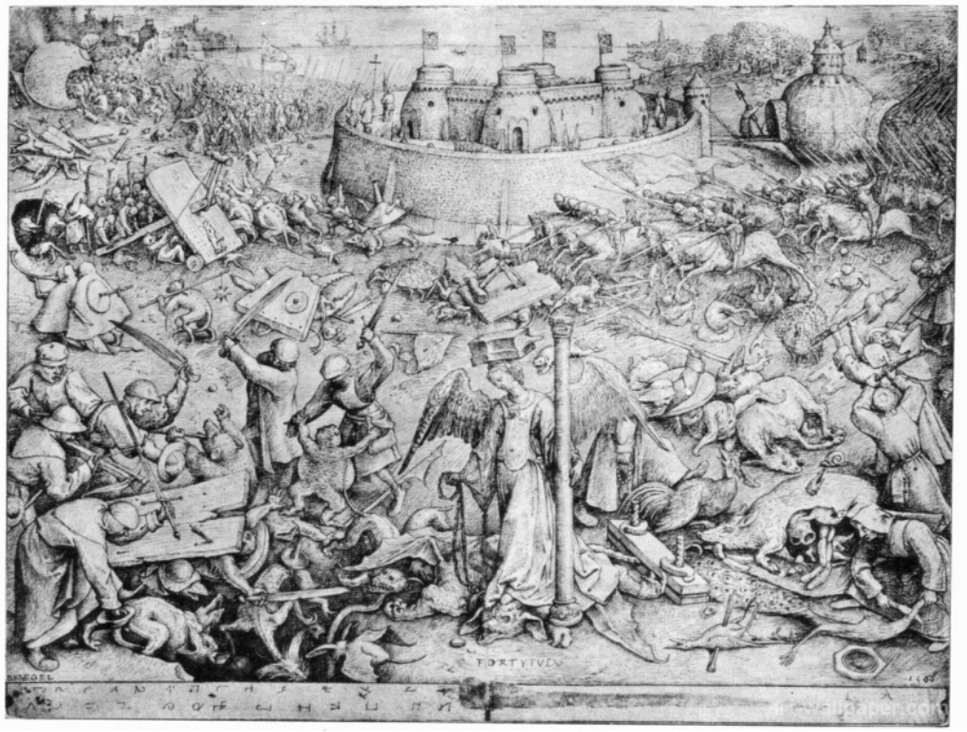

Pentekening Pieter Breugel de Oude uitbeeldende Fortitudo (de Kracht).
Deze in 1560 gemaakte pentekening ademt nog geheel de middeleeuwse visie uit waarbij de kracht van het geloof alles overwint. Het ware geloof zetelt in een burcht op de achtergrond en wordt bewaakt door de twaalf apostelen, op de vier torens wapperen vlaggen met de symbolen van de evangelisten. Voor het kasteel doen Christelijke ridders een stormaanval op de kwade machten; zij voeren de kruisvaardervlag met zich mee en zijn de beschermers van de godsdienst.
Op de voorgrond staat Fortitudo (de Kracht) in de gedaante van een engel met zijn gebruikelijke attributen: de zuil en de draak. De engel heeft een aambeeld op het hoofd om alle slagen op te vangen! Op de voorgrond worden de zeven dieren die symbool staan voor de hoofdzonden doodgeslagen. Herkenbaar zijn de beer(woede), de pad (gierigheid), de kalkoense haan (nijd, afgunst), de ezel (luiheid), de haan (onkuisheid), het zwijn (onmatigheid, vraatzucht) en de pauw (ijdelheid, hoogmoed). Het is onvoorstelbaar dat een dergelijke tekening in de tweede helft van de 16e eeuw nog in de Nederlanden werd gemaakt, terwijl gelijktijdig in Italië het Maniërisme als reactie op de Renaissance al is ingezet. Deze prent past in een serie voor de Antwerpse Uitgever Hieronymus Cock gemaakte tekeningen van de Zeven Hoofdzonden. Graveurs kopieerden de tekeningen en Cock verkocht de gravures gecombineerd met de Zeven deugden en een prent van het Laatste Oordeel.

Kasteel overbodig als verdedigingswerk

Door de uitvinding van het buskruit en het kanon in de 14de eeuw raakt het kasteel zijn positie als belangrijk verdedigingswerk kwijt. Aan het einde van de 15de eeuw was het vuurgeschut al zo krachtig geworden, dat het gemakkelijk door een anderhalve meter dikke muur heen schoot.[6] Naast de verdedigende rol, raakte het kasteel ook zijn bestuurlijke rol kwijt. De oorzaak hiervan is de opkomst van een sterker centraal gezag halverwege de 15de eeuw. Het kasteel richtte zich vanaf dat moment steeds meer op de woon- en representatiefunctie, maar werd soms ook nog gebruikt als huisvesting voor soldaten of het onderbrengen van de bestuurlijke administratie.[7] Tijdens de 16de eeuw ging het kasteel in strategisch opzicht ook een minder belangrijke rol spelen.

Al in de 14de eeuw trok de landadel naar de steden, waar zij grote huizen bouwden en het grootste deel van hun tijd doorbrachten. Dit werd mede veroorzaakt doordat zij taken kregen in het stadsbestuur of aan het landsheerlijk of bisschoppelijk hof. Mede daardoor veranderden vanaf de 15de eeuw veel kastelen in buitenverblijven. Dit verschijnsel vloeide voort uit de opkomst van de nationale staten en het krachtiger worden van het centrale gezag. Het centrale gezag zat niet te wachten op eigengereide kasteelheren terwijl ook de uitvinding van het buskruit hier een rol heeft gespeeld. Kasteelheren kozen voor een geriefelijke stadswoning in plaats van een vochtig en moeilijk te verwarmen kasteel. Hoewel de militaire betekenis van het kasteel verloren ging, bleef het kasteel in veel gevallen toch een representatieve uitstraling behouden als centrum van grondbezit en rechtspraak. De kasteelheer kon hiermee de basis van zijn inkomsten genereren. Deze veranderingen brachten de kasteelheer ertoe het comfort van het kasteel te verbeteren; een ontwikkeling die tijdelijk door de Tachtigjarige Oorlog werd onderbroken, maar daarna weer werd voortgezet. Vorstelijke residenties zoals Versailles en Paleis het Loo speelden daarbij een belangrijke rol vooral waar het de aanleg van tuinen betreft. Deze gang van zaken leidde ertoe dat een kasteel, tot aan het einde van de 18de eeuw, gezien werd als een gewild bezit en ook als buitenverblijf werd gebruikt.[8]

Niet alleen kastelen werden tot buitenplaats verbouwd, maar op kleinere schaal gebeurde dit ook vanuit boerderijen. Zo ontstond er aan het einde van de 16de eeuw op het platteland een nieuw verschijnsel toen vermogende burgers, die een boerderij

6. H. L. Janssen & W. Hupperetz, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, De bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg*, 2005, p.44

7. M. Vrancken, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in NoordBrabant*, 2009, p.32

8. B. Olde Meierink, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, Architectuur en interieur: ontwikkelingen bij Limburgse kastelen circa 1525-1900*, 2005, p.77

bezaten, een deel van de boerderij lieten inrichten voor eigen gebruik. In eerste instantie werd een ‘Herenkamer’ ingericht die bedoeld was als slaapkamer voor de eigenaar tijdens inspecties, maar geleidelijk aan werd de hele boerderij ingericht als buitenplaats. De boer moest in veel gevallen het veld ruimen![9]

Afbeelding uit het handschrift ‘De nachtelijke gebeden van Karel VII’ van de Franse schrijver Martial d’Auvergne die leefde in de 15de eeuw.
In dit boek wordt onder andere het beleg van Orléans beschreven waarbij voor een van de eerste keren gebruik werd gemaakt van kanonnen. Jeanne d’Arc wist de Engelse troepen te verdrijven en heette sindsdien ‘de Maagd van Orléans’. De schermutselingen vonden plaats tijdens de Honderdjarige Oorlog (1337-1453) en het gebruik van kanonnen was het begin van het einde voor de kastelen omdat kanonskogels zich door de dikke muren van kastelen heen boorden. Het miniatuur stamt uit 1484 en is typerend voor de Franse miniatuurkunst uit deze periode van de late middeleeuwen. Op de voorgrond wordt een kanon afgeschoten, maar de “samenscholende’ soldaten in het belegerde Orléans staan er wat koeltjes bij. De stad Orléans is omgeven door muren en torens, rondom de stad ligt een gracht, linksboven zijn de tenten van de belegeraars te zien. Rechtsboven is een uitkijktoren te zien; cherchez la femme …

Buitenplaats

Definitie

Allereerst is het nodig een duidelijke definitie van het verschijnsel Buitenplaats te geven en vervolgens na te gaan hoe de Hollandse Buitenplaats vanaf de 17de eeuw een stormachtige ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Het is misschien aardig om te beginnen met de definitie van het begrip buitenplaats volgens de bekende historicus Johan Huizinga: ‘De algemeene welvaart scheen aan den gezeten burger evengoed als aan de regenten het genot ervan voorgoed te verzekeren. Gansche streken des lands waren bedekt met de buitenhuizen, dicht bij de stad, waar men het beste jaargetij sleet, gevarieerd van het kasteel en het groote landgoed der aanzienlijksten en rijksten, met hun heerlijkheden, titels en wapenborden tot den koepel aan de vaart van den voorspoedigen neringdoende toe. Het was een levenswijze, die in geen ander land op die schaal mogelijk ware geweest; een hooge graad van openbare veiligheid en de kleine afstanden waren gewichtige voorwaarden. Den vreemden reiziger moest dit land wel voorkomen als een soort burgerlijke Hof van Eden.’[10]

9. R. van Immerseel & H. Tromp, *Wonen in Arcadië: Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, 1998, p.17

10. J. Huizinga, *Nederland’s beschaving in de zeventiende eeuw*. 1941, p.172

In de huidige opvatting wordt dit begrip ruimer gezien. René Dessing schrijft daarover: ‘Met een buitenplaats wordt een monumentaal huis bedoeld, vaak omgeven door functionele bijgebouwen, dat met een tuin en park een harmonieuze eenheid vormt. Vanouds liggen buitenplaatsen vaak aan een goed bevaarbare route in de directe omgeving van een stad.’[11]

Buitenplaats en zijn totstandkoming

De buitenplaats, gesticht als buitenplaats, is een verschijnsel in de Nederlanden vanaf het eind van de 16de eeuw dat tot en met de 19de eeuw door gaat. Nadat tijdens de Tachtigjarige Oorlog de haven van Antwerpen was geblokkeerd, werd Amsterdam de belangrijkste havenstad van de Nederlanden. Met Vlaams kapitaal werd ondermeer aanzet gegeven tot een economische bloeiperiode die hoofdzakelijk de noordelijke Nederlanden omvatte.[12] Op deze wijze ontstond er een nieuwe stedelijke aristocratie van rijke kooplieden, die zich wilde meten aan de adel.[13]

De buitenplaatsen golden in de eerste plaats als zomerverblijf voor de nieuwe rijken op het platteland. Martin van den Broeke noemt in zijn boek over buitenplaatsen in Walcheren vier redenen waarom rijke kooplieden in de zomer het plattelandsleven verkozen boven het stadsleven.

11. R.W.Chr. Dessing, *Monumenten van een rijk buitenleven*, Elsevier: Buitenplaatsen. 2012, p.8

12. Ibidem, p.10-11

13. M. van den Broeken, *Arends: Buitenplaatsen op Walcheren*, 2001, p.8-9

Gerrit Berckheyde, gezicht op de buitenplaats Elswout, ca. 1670.
De buitenplaats Elswout is één van de mooiste en best bewaarde buitenplaatsen uit de 17de eeuw. De buitenplaats is gesticht in de jaren 30 van de Gouden Eeuw en was een product van de Hollandse barok. De tuinen bestaan uit rechte vlakken, doorkruist met diagonale paden en omzoomd met bomen. Het geheel van huis en omgeving een voorbeeld van de ‘geometrische’ stijl en was geïnspireerd op het werk van de Italiaanse architect Vincenzo Scamozzi. De architectuurschilderijen van Gerrit Berckheyde zijn vakkundig en nauwgezet geschilderd maar zijn meestal een beetje saai. Deze saaiheid is op het schilderij van Elswout een beetje doorbroken door de twee jagers met honden op de voorgrond die achter een haas aan zitten. Links vooraan zit een man het landschap te tekenen. De eerlijkheid gebiedt me in dit geval te vermelden dat Gerrit zijn doeken dikwijls liet ‘stofferen’ door collega kunstenaars maar ik hoop voor hem dat hij daar in dit schilderij voor één keer van heeft afgeweken en dus zelf voor wat leven in de brouwerij heeft gezorgd!

14. M. van den Broeken, *Arends: Buitenplaatsen op Walcheren*, 2001, p.8

15. Ibidem, p.8

16. Ibidem, p.8-9

17. Ibidem, p.9-10

18. D. Blom, *Buitenplaatsen,Buiten in het stadslandschap*, 1998, p.87

19. Ibidem, p.87-89

20. Ibidem, p.89

21. M. Vrancken, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in NoordBrabant*, 2009, p.32

De eerste reden betreft het verlangen naar rust. Door de vlucht van de bewoners uit de Vlaamse steden naar het noorden en van de plattelandsbevolking in de noordelijke regio's naar de Hollandse steden ontstond een situatie waarbij deze steden niet alleen overvol raakten, maar zomers door stinkende grachten en het toenemende paardenbezit onhygiënisch en onleefbaar werden.[14]

Een tweede reden voor de trek naar buiten heeft te maken met de belegging in grond. Inpoldering van meren, met name in Noord-Holland (onder andere Purmer, Wormer, Schermer, Watergraafsmeer), werd gefinancierd door rijke stedelingen. Als investering was dit veiliger dan de handel over zee.[15]

Als derde reden wordt genoemd de zogenaamde 'aristocratisering van de elite'. De rijk geworden kooplieden besteedden een deel van hun inkomsten aan een levensstijl die overeen moest komen met die van de adel.[16]

Veel 17de eeuwse buitenplaats bezitters beschouwden de vierde reden als belangrijkste omdat men meende dat het bezit van een landgoed en een verblijf op het platteland aansloot op een traditie van de oude Romeinen. Een dergelijk verblijf werd gezien als het tegenover gestelde van het leven in de stad. Aan deze opvatting werd de christelijke overtuiging gekoppeld dat de mens bij het aanschouwen van de natuur meer ontzag voor het scheppingswerk van God zou krijgen.[17]

Dominique Blom noemt in het hoofdstuk 'Buiten in het Stadslandschap' van het door Monumentenzorg uitgegeven boek 'Buitenplaatsen' twee algemene principes die ten aanzien van de ligging van de buitenplaatsen rondom Amsterdam te herkennen zijn:

1. Verbinding met de stad
   Alle buitenplaatsen lagen in de 17de eeuw zoveel mogelijk aan of in nabijheid van waterwegen, omdat veel wegen een groot deel van het jaar moeilijk begaanbaar waren. Via deze waterwegen (vooral de Amstel en de Vecht) houden de eigenaars van de buitenplaatsen contact met de zaken in de stad en kunnen zij levensbehoeften over het water laten aanvoeren.[18]

2. Relatie met het landschap
   Buitenplaatsen werden gebouwd en aangelegd op hogere, drogere en vaak mooie plekken in het landschap met een wijds uitzicht.
   De lengte en de uitgestrektheid van het landschap worden benadrukt door de aanleg vanlanen in en rond de tuinen van de buitenplaats.
   De op deze wijze geconstrueerde zichtassen nemen het landschap in de compositie van de tuin op.[19]

De in de 17de eeuw aangelegde buitenplaatsen kenmerken zich door een strakke symmetrische opbouw met gesnoeide hagen en bomen. Alles is symmetrisch en hiërarchisch geordend. Constantijn Huygens gebruikte zelfs de verhoudingen van het menselijk lichaam als uitgangspunt voor de inrichting van zijn buitenplaats Hofwijck.[20]

Cultuur-Tradities

Kasteel

Nadat de meeste kasteelheren in de 13de eeuw hun vestingen ruilden voor meer comfortabele stadshuizen ontstond, met het toenemen van de gecentraliseerde macht in de 15de eeuw en de welvaart, weer de wens naar de kastelen terug te keren en deze van meer wooncomfort te voorzien. Als eigenaar had je namelijk nog lang bijzondere historische voorrechten en eigenaren van kastelen behielden daarom ook graag de kenmerken van het kasteel om zo hun status te blijven benadrukken.[21] Dit wooncomfort ging waarschijnlijk gepaard met een grotere behoefte aan privacy, want na 1500 neemt het aantal kleinere vertrekken en de behoefte aan privé vertrekken in de kastelen toe.

De Paradijstuin (ca. 1420).
Dit door een anonieme kunstenaar geschilderde paneeltje bevindt zich in het Städelsches Kunstinstitut te Frankfurt en is gemaakt door 'de Meester van de Frankfurter Paradijstuin"wordt genoemd. Waarschijnlijk is het gemaakt in het gebied van de Midden-Rijn. Het tafereel ademt een sfeer van onschuld uit die ons doet denken aan het Aards Paradijs en speelt zich af op een met bloemen en planten begroeide weide die omgeven is door een muur met kantelen. Waarschijnlijk wordt met deze muur, die het gezelschap omsluit, verwezen naar Maria's maagdelijkheid maar tegelijkertijd lijkt zij veiligheid en rust te bieden aan het gezelschap. Achter de muur rijst een lapis-lazuliblauwe hemel op. Maria leest in een boek, de heilige Katharina leert het Christuskind citer spelen, twee dienstmeisjes putten water uit een bron en plukken kersen. Op de rechterkant van het paneel maken de Aartsengel Michaël en Sint Joris een praatje, links van de engel zit een aapje en naast Joris ligt een hagedisachtige draak op z'n rug. De gedode draak hoort als attribuut bij Sint Joris maar komt op dit schilderijtje niet al te gevaarlijk over. Bij de boom rechts luistert een manspersoon mee; waarschijnlijk gaat het hier om een bediende. Het schilderij roept een idyllische sfeer op met zijn frisse, heldere kleuren; de mens bevindt zich in een zorgvuldig aangelegde tuin. In het Bijbelboek Genesis plaatst God de eerste mensen in het Aards Paradijs en wordt de indruk gewekt dat de schepper deze tuin voor Adam en Eva heeft geschapen (of ingericht).

Inboedellijsten van na 1400 geven een inzicht in de wijze waarop kastelen werden gestoffeerd en ingericht. Er wordt melding gemaakt van kasten voor serviesgoed, kisten voor kleding, vloerkleden, bedden, kussens beddengoed, koperen en tinnen kaarsenluchters en een enkele keer wandschilderingen.

In de keuken werkte men eerst met houten en daarna met tinnen schotels; vanaf de 15de eeuw met borden van aardewerk, drinkkannen van aardewerk en ijzeren ketels. Men dronk uit tinnen, aardewerk, glazen - en zilveren drinkbekers. Onze kennis over interieurs in kastelen is met name gebaseerd op wat er nog fysiek is overgebleven. Historische beschrijvingen zijn zeldzaam, boedelinventarissen geven een opsomming van wat er op een bepaald moment aanwezig was. Zonder de nog bestaande interieurs van de Nederlandse kastelen zou er geen redelijk overzicht van de stilistische en technische ontwikkelingen van de laatste vier à vijf eeuwen gegeven kunnen worden. In de praktijk blijkt het kasteel de ideale bewaarplaats van interieurs en gebruiksartikelen uit vroeger tijd. Zelfs in de 19de eeuw ingerichte stijlkamers zijn in kastelen beter bewaard gebleven dan burgerlijke interieurs uit dezelfde periode![22]

In het Kasteelkatern nr. 25 zegt Eloy Koldeweij hierover het volgende: 'Juist bij kastelen en buitenplaatsen is een bovengemiddeld aantal vertrekken te vinden waar de tijd min of meer heeft stilgestaan. De interieurs hiervan steken kwalitatief met kop en schouder uit boven de interieurs van de andere gebouwcategorieën. De nimmer aflatende drang voor verandering, vernieuwing en modernisering heeft er voor gezorgd dat er van burgerwoonhuizen binnen en buiten de bebouwde kom beduidend minder interieurs in hun oorspronkelijke of redelijk complete toestand bewaard zijn gebleven, zeker als daarbij ook de roerende voorwerpen worden betrokken'[23]

Vanaf de 16de eeuw nemen geschilderde portretten van familieleden een belangrijke plaats in evenals wandtapijten. Behalve oefenen met wapens werd door de mannelijke bewoners van het kasteel (meestal) in de omgeving van het kasteel gejaagd. Ook werd er gedobbeld en speelde men triktak of schaak; het schaakspel werd vanaf de 12de eeuw in Europa geïntroduceerd.[24]

22. W. Hupperetz, *in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen,De wooncultuur van het laatmiddeleeuwse kasteel in Limburg*, 2005,p.66-68

23. E. Koldeweij, *Monumentale Kasteelinterieurs*, KasteelKatern 25, 2009, p. 4-6.

24. W. Hupperetz, *in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen,De wooncultuur van het laatmiddeleeuwse kasteel in Limburg*, 2005,p.68

In het boek ‘Leven op Limburgse Kastelen (1350-1600)’ beschrijft Petra Dreiskämper in het hoofdstuk: Verwantschap, begrafenisgebruiken, personeel en werkzaamheden (1996) het dagelijks leven op kasteel Blitterswijk:

‘De rekeningen die bewaard zijn gebleven lopen van 1584 tot en met 1591. Daaruit blijkt dat het leven op het kasteel niet heel anders was dan op een boerderij. Op de landerijen rondom het kasteel werd graan en vlas verbouwd, men hield koeien en varkens en teelde fruit in eigen boomgaard. Op het kasteel werd bier (de belangrijkste drank) gebrouwen en van het vlas maakte men zelf linnen en vervolgens kleding. In die jaren woonden en werkten zo’n 10 mensen op het kasteel. Er was vast werk voor een keukenmaagd (kok/keukenmeid), een bouwknecht, een portier, een varkenshoeder en een of meer koemaagden (meiden die de koeien verzorgden). Daarnaast waren er enkele dienstmeiden die vlas sponnen en weefden; in de oogsttijd werden dagloners ingehuurd om te helpen oogsten. Veel werk was er ook voor enkele timmerlieden en bouwknechten, die moesten ‘graeven ofte spaeden, latten houwen, rijss (takjes) houwen en opbinden, holt (hout) kappen en tymmeren’.[25]

Verder deelt zij mee:

‘Het personeel kreeg voor al hun werkzaamheden grotendeels in natura betaald. Naast kost en inwoning kregen ze meestal schoenen en kleding als loon. Slechts af en toe werd ook een klein geldbedrag uitbetaald. De ambachtslieden uit omliggende dorpen die op het kasteel kwamen werken, zoals een smid, schoenmaker of metselaar, kregen meestal wel geld betaald.’[26]

25. P. Dreiskämper, *Dagelijks Leven op Limburgse Kastelen(1350-1600): Verwantschap, Begrafenisgebruiken, personeel en werkzaamheden*, 1996, p.43

26. Ibidem, p.43

De meimaand, fresco, Torre Aquila, Trento, ca. 1400, toegeschreven aan Meester Wenceslaus, een uit Bohemen afkomstige kunstenaar.
Wie de Adelaarstoren in Trente bezoekt waant zich voor een moment in de middeleeuwen. De muren aan de binnenkant van deze toren zijn namelijk versierd met fresco’s die de maanden van het jaar voorstellen en het leven van adel en boeren weergeven. Je ziet de vegetatie per maand veranderen, het werken op het land van de boeren, sneeuwballengooiende edelen enz.
Onderaan het fresco van de maand mei bevindt zich een wei met rozenstruiken waarin een groep jonge adellijke mannen en vrouwen aan het minnekozen is. Het gaat om vijf paartjes en een oudere man met twee dames, die allen zeer kostbaar gekleed zijn. Rechts boven het amoureuze groepje in de rozentuin zitten twee paartjes te eten bij een roodmarmeren fonteintje; in de middeleeuwse rozentuin bevindt zich meestal ook een fonteintje, terwijl links boven het Kasteel van Trento met de aansluitende stadsmuur ligt. Een over een greppel gelegde houten brug leidt naar de stadspoort. Binnen de muren van de stad bevindt zich een witte, gothische kerk.
De scene van de paartjes in de rozentuin lijkt aan te sluiten op de liefdescultus die zich vanaf de 12de eeuw vanuit de vorstenhoven naar de adel en zelfs de welgestelde burgers had verspreid onder de naam ‘Hoofse Liefde’, waarbij zelfbeheersing en dienstbaarheid aan de vrouw voorop stonden. De betekenis van deze cultus is mogelijk belangrijker dan tot nu toe is aangenomen omdat hierdoor de houding tegenover de vrouw en de positie van de vrouw in de samenleving ingrijpend veranderde.

Het buitenleven op het kasteel

In de 16de eeuw verloren kastelen in de Nederlanden hun defensieve waarde ten gunste van woongenot en representatie. Wanneer kastelen bewoond bleven dan werden zij in veel gevallen ingrijpend gemoderniseerd. Daarnaast bouwde de stedelijke elite met name in het zuiden van Nederland buitenhuizen die soms een "kasteelachtig" uiterlijk hadden. Ook werd het kasteel in een aantal gevallen tussen de 13de en de 16de eeuw gebruikt als zomerverblijf voor bisschoppen of abten. Bekende kastelen die door abten als zomerresidentie werden gebruikt zijn: het kasteel Van Nieuwenhoven (bij Sint -Truiden), kasteel Westhove (bij Middelburg), kasteel Den Dool (bij Helchteren) en kasteel Duurstede(in de provincie Utrecht).[27]

Wanneer de kasteeleigenaar ervoor koos zijn versterkte huis te veranderen in een comfortabel buitenverblijf, liet hij rondom het kasteel ook mooie tuinen, bossen, lanen en waterpartijen aanleggen. Om de zaak financieel rendabel te houden bleven de vaak al op het landgoed aanwezige boerderijen in gebruik of werden er nieuwe boerenbedrijven gebouwd.[28] Kastelen die tot buitenplaats werden omgebouwd, konden niet functioneren zonder hun omgeving. Maar ook voor deze verbouwingen hadden kastelen vanouds een relatie met hun omgeving en vormden met slotgrachten, toegangswegen en omliggende boerderijen een op elkaar afgestemd geheel met de burcht. Ook de plaats die het kasteel innam speelt hierbij een rol. Soms lag het kasteel op een strategische plaats, op een kruispunt van wegen of een doorwaadbare plek aan de rivier. Dikwijls waren kastelen ook omgeven door tuinen en landerijen, visvijvers en jachtbossen. De oudste tuinen in middeleeuwse kastelen waren afgesloten kleine ruimten. Middeleeuwse kastelen hadden kruiden- en rozentuinen die een praktisch nut hadden, maar ook voor het aangename waren aangelegd.[29] In de middeleeuwse literatuur worden amoureuze relaties met dames dikwijls in rozentuinen gelegd. De vrouw wordt in de middeleeuwse literatuur ook regelmatig met een roos vergeleken.[30] De gesloten tuin of zogenaamde hortus conclusus werd in dit verband met de vrouwelijke maagdelijkheid geassocieerd. Dit wordt ontleend aan een koning Salomo toegeschreven tekst waarin de vrouw als een tuin wordt voorgesteld. Zowel in schilderkunst als literatuur komen vaak gesloten tuinen met rozenstruiken voor.[31]

Invloed van kasteel-buitenplaatsen op buitenplaatsen in de 17de eeuw

Gedurende het feodale tijdperk speelde de adel rolmodel voor de burgers die zich hoofdzakelijk in de opkomende steden vergaapten aan de macht en gebruiken van de ridderstand. Interessant is daarbij dat de kunst uit de 13de en 14de eeuw zich volledig aansluit bij de idealistische visie op de middeleeuwen die is terug te vinden in de Arthurromans en de vanuit de Rooms Katholieke kerk gegeven visie op de drie standen: geestelijkheid, adel en burgerij. Wie bijvoorbeeld de door de Gebroeders van Limburg geïllustreerde boeken bekijkt ondergaat deze idyllische droom, terwijl deze illustraties gemaakt werden gedurende de Honderdjarige Oorlog, waarbij Frankrijk verscheurd werd door gewapende conflicten, roversbenden en pestepidemieën. Het is wonderlijk om vast te stellen dat de bewoners van steden en ook rijke zakenlieden in deze periode waarin de kerk en de ridderschap zich op grote schaal misdroegen blijven geloven in ridderlijke idealen en de adel in veel opzichten proberen na te doen.[32]

Frits van Oostrom wijst er in zijn boek 'Stemmen op Schrift' op dat er met name in de 13de eeuw een grote vraag naar Arthur romans ontstond en zegt hierover:

'We zijn hier inderdaad getuige van niets geringers dan de geboorte van de roman op schrift; en daarbij gaat het Arthurgenre een beslissende stap verder dan de Karel-epiek. Want terwijl die laatste nog blijft varen onder een (vage) vlag van historiciteit is de Arthurroman deze legitimering openlijk voorbij. Arthurromans waren eigenlijk de eerste boeken van Europa die van begin tot eind verzonnen waren'.[33]

Rijke kooplieden meten zich adellijke maniertjes aan, er worden zelfs bijeenkomsten georganiseerd waarbij men de ridders van de Ronde Tafel na-aapt en in de steden

27. M. Vrancken, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in NoordBrabant*, 2009, p.33-34

28. F. Vogelzang, *Staverden: Landgoed op de Veluwe*, KasteelKatern 34. 2011, p. 7-8

29. F. Vogelzang, *Tuinen en Parken: De biotoop van Kastelen en Buitenplaatsen*, KasteelKatern 26. 2009, P.14-17

30. F. van Oostrom, *Wereld in woorden: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, 2013, p.347-351

31. F. Vogelzang, *Tuinen en Parken: De biotoop van Kastelen en Buitenplaatsen*, KasteelKatern 26. 2009, P.14-17

32. M. van den Broeken, *Arends: Buitenplaatsen op Walcheren*, 2001, p.8-9

33. F. van Oostrom, *Stemmen op Schrift*, 2013, p.280

Très Riches Heures
Ongeveer 10 jaar later dan de fresco's in Trente schilderden de Gebroeders van Limburg in opdracht van de hertog Jean de Berry (een broer van de Franse koning) het getijdenboek 'les Très Riches Heures' ,een activiteit die door de pest in 1416 werd afgebroken. De broers waren op dat tijdstip tussen de 28 – en 31 jaar oud. Terwijl middeleeuwse wandtapijten en geschilderde panelen of fresco's in de loop der tijd ernstig hebben geleden zijn vernield of beschadigd, zijn de miniaturen in oude handschriften in de regel nog even fris als in de tijd dat zij werden geschilderd. De broers heetten Herman, Paul en Jan waren afkomstig uit Nijmegen en hebben tijdens hun korte levens een omvangrijk oeuvre nagelaten dat een hoogtepunt betekent in de Europese kunst en de miniatuurkunst in het bijzonder. Vergelijk deze miniatuur maar eens met 70 jaar later gemaakte Franse miniatuur van de bulderende kanonnen tijdens het beleg van Orléans. Miniatuur van de Gebroeders van Limburg, voorstellende de maand april met op de achtergrond het kasteel Dourdan, gemaakt tussen 1412 en 1416. De voorstelling van dit miniatuur sluit enigszins aan op het fresco van de maand mei in Trento. Ook hier bevinden zich een paar jonge adellijke mensen in een tuin, maar ditmaal is er geen sprake van wat gekunsteld gerommel tussen de rozenstruiken. Elegante en fraai geklede jongeren vieren een verloving op de voorgrond. De jonge mensen zijn onderdeel van een landschap in heldere kleuren. Op de achtergrond twee roeibootjes van vissers en het kasteel Dourdan. Achter het kasteel eindigt het landschap zonder enige overgang en kijken we naar een onnatuurlijk blauwe lucht. In een tijd dat er nog amper sprake was van landschapskunst schilderen de broers de meest prachtige landschappen in Frankrijk met kastelen op de achtergrond. De composities en het kleurgebruik zijn van een verfijning die nog nooit eerder was vertoond. De gestalten zijn lang en gestileerd en wijken af van de gebruikelijke gestalten in de Franse hofkunst van die tijd. Opvallend is in deze schildering dat het groen van het weiland op de voorgrond lichter is dan de heuvels en bomen op de achtergrond. De gebroeders lijken op een onbevangen manier te werken en zich niet aan bestaande regels in de miniatuurschilderkunst te storen maar een schoonheid en esthetiek na te streven die nog steeds overtuigd. Wanneer je je realiseert dat zij ten tijde van de Honderdjarige Oorlog leefden toen Frankrijk verscheurd werd door oorlog met Engeland, roversbenden, die plunderend rondtrokken en pestepidemieën die de bevolking decimeerden, lijkt hun werk een vlucht naar een sprookjesachtige variant van de middeleeuwen.

vergaapt het volk zich aan toneelstukken die handelen over edele ridders en jonkvrouwen. Hieruit blijkt dat er traditioneel door het 'gewone' volk naar de adel gekeken werd en dat men zodra men het zich kon permitteren probeerde de gewoonten en gebruiken van de adel over te nemen. Vanuit deze gewoonte is het dus voor de hand liggend dat de gegoede burger ook gevoelig was voor de inrichting van buitenplaatsen die door de adel was ingezet.

34. H. L. Janssen & W. Hupperetz, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, De bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg*, 2005, p.43-58

Architectuur

Kasteel

In de Nederlanden vindt de vroegste ontwikkeling van het kasteel als private versterking en woning plaats omstreeks het jaar 1000. In de daarop volgende periode waarin het centrale gezag ontbrak, werden veel primitieve versterkingen gebouwd. Tot deze versterkingen behoorden de mottekastelen en de zaalbouw of grote torens. Mottes treffen we vooral aan in gebieden die kort geleden veroverd en ontgonnen zijn. De mottes hebben een primair defensieve functie, terwijl de zaalbouw een bestuurlijke en representatieve functie heeft.

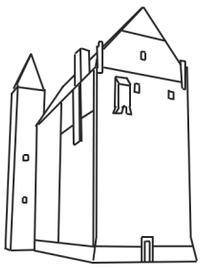

Zaalbouw: grotere variant van de toren gebruikt voor het gezag uitvoeren en het rechtspreken van de kasteelheer. De zaalbouw was ook geschikt voor het ontvangen van gasten.

Zaalbouw vindt men eerder in de oude cultuur gebieden met een meer geordende maatschappelijke structuur. De bouw van deze kastelen werd versnelt in de 11de en 12de eeuw. De zaal werd gebruikt voor het gezag uitoefenen, recht spreken en bestuurlijke zaken regelen. Deze kastelen bestonden meestal uit een rechthoekige toren en daaraan verbonden zaal, of ruimte met een representatieve functie. Meestal werd een dergelijk gebouw wel beschermd door een slotgracht.

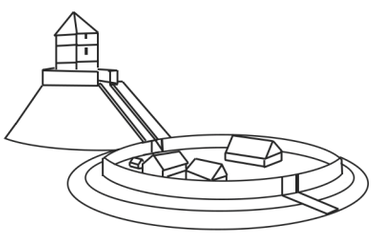

Mottekasteel: 'militaire versterking, offensief bedoeld, bestemd om gebieden te veroveren, te onderwerpen of te koloniseren.'

Mottekastelen waren de meest voorkomende kastelen; Dit soort kastelen richt zich hoofdzakelijk op militaire dominantie. Definitie volgens werkgroep van de universiteit van Amsterdam in de jaren 70: 'Een motte is een heuvel die geheel of gedeeltelijk kunstmatig is, een regelmatige vorm heeft met steile kanten, gewoonlijk omringd door een droge of natte gracht. De constructie heeft tot doel de fortificaties, die op het gehele oppervlak van het bovenste platform zijn aangebracht, effectiever te kunnen verdedigen en de omgeving te kunnen domineren. Een lager gelegen voorburcht is meestal met de motte verbonden.'

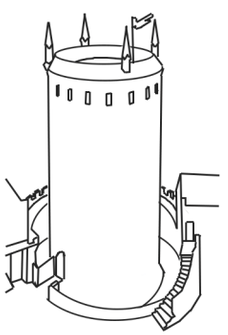

Donjon: middeleeuws verdedigbare woontoren, met uitzicht over het landschap.

Torens werden gebruikt als ommuring en hadden een defensieve functie. De hoofdtoren van het kasteel, de donjon, had een verdedigingsfunctie, maar werd ook gebruikt voor bewoning door de kasteelheer. De oudste zaaltorens waren vierkant of rechthoekig, maar werden al snel vervangen door veelhoekige en ronde torens. Ronde torens bleken lastig te verdedigen voor boogschutters door de vele dode hoeken. Een oplossing hiervoor was de veelhoekige toren. Door de problemen die samenhingen met de ligging op een kunstmatige heuvel raakten de mottekastelen in onbruik. Men koos nu voor een rond of onregelmatig rond kasteel op de begane grond met een gracht eromheen. Veel van deze kastelen werden gebouwd op plekken waar zich vroeger mottekastelen bevonden. Latere kasteel- types waren het veelhoekige en vierkante kasteel die uit steen waren opgetrokken en beter te verdedigen.

Deze ontwikkelingen laten onverlet dat de meerderheid van de kastelen uit de 14de en 15de eeuw bestonden uit kleine versterkte huizen en/of uit steen opgetrokken torens voor de lagere adel.[34]

Verschuiving van verdedigbaarheid naar comfort

Aan het eind van de middeleeuwen ontstaat een behoefte aan meer comfort die de verdedigbaarheid van het kasteel overtreft. Kastelen die nieuw gebouwd worden in deze periode proberen een balans te vinden tussen wonen en beschermen. Men kiest daarbij graag voor compacte kastelen, waarbij de dikte van het muurwerk toeneemt, van twee tot vier à vijf meter. In de opzet van het kasteel worden uitstekende delen

zoveel mogelijk vermeden. Voor degenen die de verdediging minder belangrijk vonden of niet beschikten over financiële middelen, wordt het wooncomfort het belangrijkste uitgangspunt. Eigenlijk bouwt men dan een huis dat nog wel over torens, poorten, bruggen en grachten beschikt, maar waar de status van meer belang is dan de defensiecapaciteit. Bij dit soort meestal kleine kastelen is de muurdikte terug gebracht tot één meter. Oude burchten in de Nederlanden waren in de regel zo danig geplaatst dat zij een regio konden overzien, of strategisch bewaken. De nieuwere kastelen werden vanaf de 14de eeuw gebouwd op open plekken aan de buitenrand van dorpen. De bouw van deze kastelen houdt waarschijnlijk verband met ontginningsactiviteiten.[35]

Door het op veel plaatsen relatief toenemen van de welvaart in de late middeleeuwen, ontstond een steeds grotere behoefte om comfortabel te leven. Deze nieuwe leefwijze werd door de lagere adel overgenomen van de hogere adel. Men vindt dit ook terug in de tuinaanleg en het openstellen van het kasteel naar het landschap.

Architectonische verandering naar buitenplaats

Nadat we de ontwikkeling van het middeleeuwse kasteel hebben gevolgd zijn we gekomen bij de cultuurhistorische periode die we de Renaissance noemen. Deze periode sloot de middeleeuwen af en greep in verschillende opzichten terug op de Klassieke Oudheid, waarbij de ideologie van de villa ontstaan is in het contrast tussen stad en land, waarin de geneugten en deugden van de één gezien worden als de tegengestelde van de ander.[36] De mythe of fantasie van de villa heeft er voor gezorgd dat over de eeuwen heen mensen, waarvan hun positie bij voorkeur geworteld was in de stedelijke commercie en industrie, landelijk gebied gingen onteigenen om deze droom te realiseren.

Daarnaast bestond er in het Christelijke deel van West-Europa een verlangen naar de illusie van de perfecte tuin, die misschien zijn oorsprong kent in het voor de westerse beschaving meest invloedrijke boek, namelijk de bijbel, waarin in Genesis het paradijs als tuin wordt geschetst. Ook ditmaal was het de adel die het voorbeeld ter navolging gaf aan de nieuwe rijken en de stedelijke aristocratie, hetgeen in de 17de eeuw zou leiden tot het op grote schaal bouwen van buitenplaatsen.

De ontwikkeling van het middeleeuwse kasteel tot buitenplaats is een gebeurtenis die mogelijk tot de Renaissance gerekend mag worden al is de manier waarop deze werd uitgevoerd niet overal stijlmatig hetzelfde, maar in grote lijnen mag worden vastgesteld, dat deze ontwikkeling het kasteel opende voor zijn omgeving en aanzet was tot het kweken van (exotische) gewassen, bloemen en de aanleg van tuinen. Ook kwam er in deze periode een ontwikkeling op gang waarbij men in de 18de eeuw zelfs dieren uit vreemde windstreken invoerde en in kleine privé dierentuinen onderbracht.[37] De bestaande moestuinen en akkers bij en rondom de kastelen bleven in gebruik.

In de praktijk kwam de verbouwing van kasteel tot buitenplaats neer op het meer open relatie van het kasteel met het omliggende landschap. Ramen werden vergroot, ophaalbruggen veranderd in vaste bruggen, muren werden minder dik, kasteelgrachten werden versmald of zelfs gedempt, het kasteel werd voorzien van extra stookplaatsen. Verdedigingswerken die de ontoegankelijkheid van het kasteel vergrootten werden afgebroken. Vanzelfsprekend waren deze veranderingen afhankelijk van de welstand van de kasteelheer, de ligging van het kasteel en de beschikbaarheid van materialen.[38]

Een nadeel voor de provincies Noord-Brabant en Limburg is dat zij zich in de tweede helft van de 16de eeuw in de frontlinie van de strijd tegen Spanje bevonden die tot 1648 zou duren zodat er maar nauwelijks sprake kon zijn van nieuwe bouwactiviteiten. Zie hiervoor ook de bijdrage van Richard van der Laan onder het kopje ‘Opstand en oorlog’.

35. B. Aarts, *Geschiedenis van de heerlijkheid Asten. ‘tHuys tot Asten’ en de regionale kastelenbouw omstreeks 1400*, 1994, p. 72-73

36. M. van den Broeken, Arends: *Buitenplaatsen op Walcheren*, 2001, p.9-10

37. F. Lammers, *De dierentuin van Willem de Vijfde*, Trouw: archief. 1995, p.1

38. W. Hupperetz, B. Olde Meierink & R. Rommes, *in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen, overzicht van de Limburgse kastelen en hun bouwgeschiedenis*, 2005, p.97-515

Afbeelding uit de middeleeuwse bestseller de Roman de la Rose een Frans boek uit de 13de eeuw dat zeker drie eeuwen zeer populair was. Dit miniatuur is van een onbekende schilder. Het boek wordt gezien als een cursus in de Hoofse Liefde. In het verhaal droomt een jongeman van ongeveer 20 jaar hoe hij in een ommuurde tuin (hortus conclusus) komt om zijn geliefde het hof te maken. De roos symboliseert ook in dit verhaal de beminde en is de geïdealiseerde voorstelling van de vrouw; alhoewel er zitten ook doornen aan en een gewaarschuwd mens telt voor twee. Het boek werd geschreven door Guillaume de Lorris en heeft een grote invloed gehad op de Franse literatuur. In het voorafgaande sprak ik al over de betekenis van het boek voor de positie van de vrouw.

Case Studie

Ik heb gekozen voor een case studie van een kasteel-buitenplaats en een case studie van een gestichte buitenplaats. De reden hiervan is de mogelijkheid tot vergelijking. Waarin onderscheidt zich een kasteel-buitenplaats van bijvoorbeeld een buitenplaats uit de 17de eeuw? In de case studies wordt ingegaan op de architectonische keuzes die gemaakt zijn door de eigenaren en architecten. De case studies kunnen bijdragen tot een beter inzicht bij de analyses.

Kasteel Asten

Waarom Asten?

De keuze van de buitenplaats Asten is in de eerste plaats gebaseerd op het feit dat Asten de transformatie van kasteel naar buitenplaats heeft ondergaan. De keuze van een ruïne lijkt wat merkwaardig, maar in het geval Asten zijn we daardoor veel meer te weten gekomen over de geschiedenis van het gebouw omdat de Stichting Wederopbouw Kasteel Asten in de jaren 1987-1990 een uitgebreid bouwhistorisch en archeologisch onderzoek heeft laten instellen. Bij een bestaand kasteel zijn gegevens over oudere bouwperioden vaak verborgen achter recentere constructies of afwerkingen. Er bestaat daardoor verhoudingsgewijs veel informatie over de historische ontwikkeling van het kasteel Asten en de fase waarin het getransformeerd werd in een buitenplaats. Deze ontwikkeling is onder meer te volgen via reconstructietekeningen en afbeeldingen.

René W. Chr. Dessing geeft in de 'Nationale gids: Historische Buitenplaatsen' de volgende beschrijving over buitenplaats Asten:

"De geschiedenis van dit vervallen kasteel begint in 1399. Het feit dat Asten op de grens ligt van voormalige hertogdommen Brabant en Gelre is hier betekenisvol. Het huis is aanvankelijk een mansio of uithof maar ontwikkelt zich tot een verdedigbaar kasteel. Vanaf de 17de eeuw fungeert het als adellijk huis van Bernard van Merode (1570 -1640), die het goed aanzienlijk vergroot. In de 18de eeuw treedt verval in, dat wordt veroorzaakt doordat de veelal Hollandse eigenaren er zelden komen. Als Napoleon Bonaparte (1769-1821) de heerlijkheden opheft, neemt het bestuurlijke belang van Asten verder af. Clemens van Hövell tot Westerflier (1878-1956) tracht dit proces te stoppen, maar zijn pogingen stranden nadat een Duitse fosforgranaat het kasteel in 1944 treft. Zijn weduwe verkoopt Asten aan de stichting die het nu beheert."

Het eerste stenen huis

Vanaf de eerste bebouwing is er al sprake geweest van een vierkante plattegrond. De plattegrond meet 25 bij 26 meter. De noord-, oost- en westvleugel zijn direct gerealiseerd op het vierkante grondplan. Er zijn geen sporen aangetroffen die zouden aantonen dat er bebouwing aan de zuidkant zou hebben gestaan.
Het bouwdeel op de noordwestelijke hoek is ouder dan het kasteelcomplex met de drie vleugels. Het uithangend gemak versterkt het vermoeden dat hier een eerdere woontoren heeft gestaan. Een gemak is namelijk, naast de waterput en de schouw, één van de drie elementaire voorzieningen voor een woontoren. De kleine woontoren dateert volgens onderzoek waarschijnlijk uit het einde van de 14de eeuw.

Het vierkant kasteel

De verbouwingen aan het kasteel hebben plaatsgevonden tussen 1425 en 1437. In 1430 was het kasteel bewoonbaar. Het vierkante kasteel werd ontsloten door een voetgangersbrug. Deze entree bevond zich in de zuidoostelijke hoek. Tijdens de eerste bouwfase werd op de plek van de toegang een rechthoekig bouwdeel met twee verdiepingen geplaatst. Het poortgebouw bezat een zadeldak en stond haaks op de voorgevel. Op deze manier kon het zich onderscheiden van de oostvleugel die uit één verdieping bestond.

Een foto van kasteel Asten in zijn huidige staat

De ronde uitspringende toren links van de entree had een doorsnede van circa 5 meter. De toren had evenals de oostelijke buitenmuur een muurdikte van 1,05 meter en was in staat om zowel de zuidmuur als entree te flankeren. Ongewenste bezoekers konden op deze manier van opzij worden beschoten.

Het U-vormige complex was georiënteerd op het zuiden. De oostvleugel bestond, naast de kelderverdieping, uit één verdieping met zolder. Naast de vensters die zich in de kelder bevonden waren er ook schietgaten aanwezig aan de oostzijde. De zuidelijke ruimte van de oostvleugel op de begane grond was de grootste ruimte binnen de eerste kasteelplattegrond. De twee ovens, muurnissen en kasten lijken aanwijzingen te zijn dat zich hier de keuken bevond.

In de noordvleugel bevonden zich twee kelders. De verdieping daarboven heeft een andere indeling gekend. Ook de noordvleugel bestond uit één verdieping met zolder. De westvleugel had een zeer geringe breedte van drie meter. Het gebouw is naar alle waarschijnlijkheid een bijgebouw geweest. Op het binnenplein bevond zich een waterput.

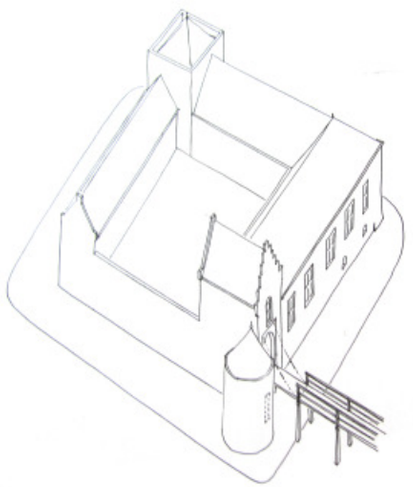

Het kasteel Asten omstreeks 1430

Het renaissance slot

Het laat middeleeuwse kasteel veranderde in de periode 1575-1625 in een renaissance edelmanswoning. Opvallend is hiervoor het aangebrachte metselwerk. In deze fase is gebruik gemaakt van een karakteristiek type metsel werk , waarbij lagen bakstenen werden afgewisseld met een laag natuursteen (de speklaag). Dit is een veelvoorkomend fenomeen in Nederland vanaf de 15de tot en met de 17de eeuw. In het geval van Asten werden zeven lagen baksteen met een laag zandsteen afgewisseld.

In de tweede bouwfase is ten behoeve van een bredere brug die ook geschikt was voor karren en rijtuigen de ronde hoektoren gesloopt. De entree werd hiermee geheel naar het zuidoostelijke punt verlegd. Op de fundering van de 15de eeuwse ronde toren werd een nieuwe vierkante poorttoren gebouwd.

Tijdens de verbouwingen is de oostvleugel uitgebreid met een eerste verdieping. De oostvleugel kreeg daarbij een nieuwe kap, nieuwe balklagen en een nieuwe indeling. Aan de binnenpleinzijde werd de oostvleugel uitgebreid met een aanbouw.

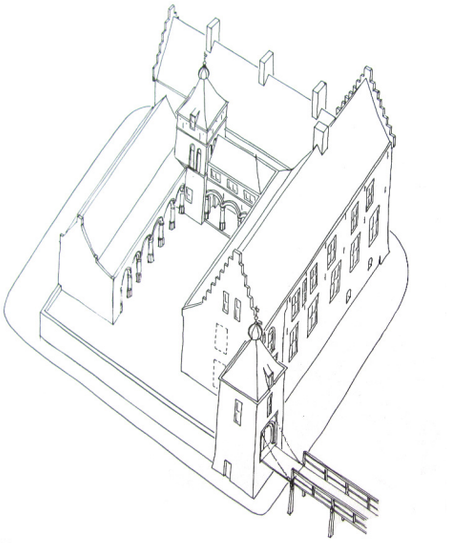

Het kasteel Asten omstreeks 1625

Bij dit proces zijn de oude gewelfconstructies geheel of gedeeltelijk gewijzigd. Het meest interessante interieurelement van de tweede bouwfase bevindt zich in de meest noordelijke ruimte van de oostvleugel: de natuurstenen renaissance-schouw. Op de schouw zijn de wapenschilden van de familie Van Merode en de familie Van Brederode zichtbaar.

De toren in de binnenhoek tussen de noord- en westvleugel en de daarop aansluitende galerijen zijn ook afkomstig van de tweede bouwfase, dit is zichtbaar aan de bouwstijl met de speklagen die gebruikt is. De toren fungeerde als traptoren en ontsloot via de galerijen de individuele kamers van de vleugels. De galerij van de oostvleugel bestond op de begane grond uit een zuilengang met drie halfcirkelvormige bogen. De noordvleugel en de westvleugel hadden tijdens de verbouwingen een gebruikskarakter gekregen in tegenstelling tot de representatieve oostvleugel. Het echtpaar Van Brederode- Van Merode is waarschijnlijk verantwoordelijk geweest voor de moderniseren van de oostvleugel.

In deze bouwfase is het middeleeuws kasteel getransformeerd in een woning voor de adel waarbij het accent nadrukkelijk op het wooncomfort kwam te liggen. Een goed voorbeeld hiervan is de traptoren met de aangrenzende galerijen. Rond het kasteel van Asten hebben ook veranderingen plaats gevonden. Zo is bijvoorbeeld de voorburcht rond het begin van de 17de eeuw te dateren. Bij de modernisering van het complex zijn er ook tuinen rondom het kasteel aangelegd. De tuinen waren niet direct verbonden met het kasteel aangezien er een gracht aanwezig was. Wel zijn er sporen gevonden van een tuinbruggetje dat de zuidelijke zijde met de tuinen verbond. In deze periode is er ook een tweede gracht aangelegd.

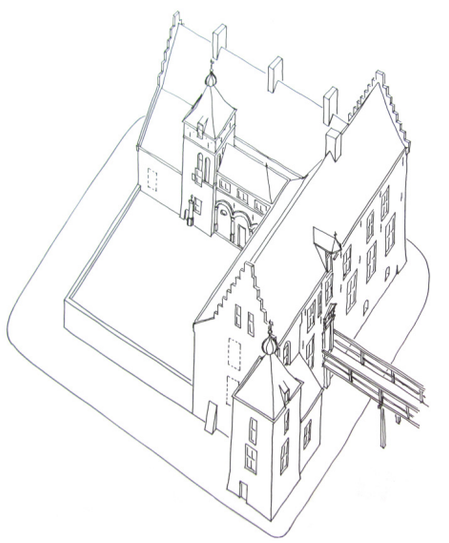

Het kasteel Asten omstreeks 1700

Situatie omstreeks 1680

Omstreeks 1680 liet Everard van Doerne het huis Asten opnieuw moderniseren. Wederom werd de brug verplaatst. Ditmaal naar het midden van de oostvleugel. De hoektoren waar de vorige brug zich bevond blijft staan, de ingang werd dicht gemetseld en de aldus ontstane ruimte werd als binnenruimte gebruikt. Boven de nieuwe entree werd een hijsluik aangebracht. Gelijktijdig werd tussen de oostvleugel en de voormalige zuidoostelijke poorttoren de 'balconkamer' gerealiseerd. De westvleugel werd gesloopt en de toren op de binnenplaats fungeerde vanaf dit moment niet meer als traptoren maar bevatte in deze tijd enkele vertrekken.

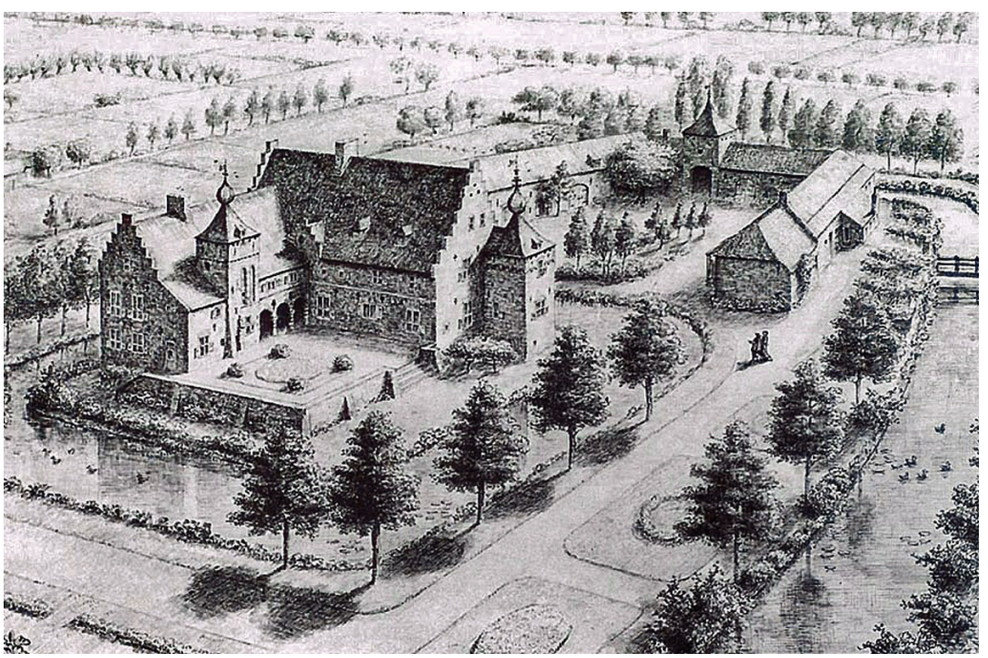

Panoramatekening van kasteel Asten en de voorburcht door Jos de Vries. In 1935 maakte Celemens baron van Hövell tot Westerflier aan de heer Lambert de Vries plannen om kasteel Asten te herbouwen. Naast deze tekening werden er ook bouwtekeningen gemaakt ter voorbereiding van de herbouw. De noordvleugel is tussen 1936 en 1941 gebouwd en is tijdens de oorlog in 1944 afgebrand.

Bewoners

Tot het eind van de 16de eeuw bekleedden de heren van Asten belangrijke functies en wordt het kasteel slechts sporadisch bewoond. Ook de vrouwen verbleven meestal elders. Men verbleef regelmatig in 's-Hertogenbosch, waar de heren van Asten tientallen jaren het Huis van Cloetingen in de Hinthamerstraat bezaten en bewoonden. Vanaf 1477 was ook kasteel Durendael in Oisterwijk bezit van de heren van Asten. In Oisterwijk bezaten zij ook een windmolen, twee grote hoeven en een watermolen. Durendael was onder de heren van Asten beduidend populairder en ook de regelmatige meldingen die worden gemaakt over rentmeesters en kasteleins wijzen op het feit dat kasteel Asten slechts af en toe werd bewoond.

Het einde van de 16de eeuw luid een nieuwe periode in. De heren van Asten hebben nog steeds bezigheden buiten het kasteel; zij waren officieren in het Spaanse leger. Maar de gezinnen bewoonden in deze tijd wel geregeld het kasteel Asten. De indruk ontstaat dat het kasteel in deze periode volop bewoond werd.

In deze tijd blijkt, volgens de administratie van de rentmeesters, dat de vrouwe van Asten een grote groep personeel in dienst had. Zo wordt gesproken van: koeienherderinnen, boerenknechten, schaapsherder, koks, koetsieren en kamermeisjes. Agnes Wilhelmina van Merode die leiding gaf aan dit gezelschap begaf zich slechts sporadisch buiten haar heerlijkheid. Ze nam dan de koets naar Brussel waar zij haar intrek nam in de herberg Den Prins Cardinael. Deze bezoekjes vonden meestal plaats in de winter, omdat het waarschijnlijk op kasteel Asten te koud was.

Kasteel Asten heeft in 1578 geleden onder soldaten die eerst het dorp grotendeels hadden geplunderd en op het kasteel waren gelegerd. In 1672 heeft het kasteel weer te lijden gehad van ongewenst bezoek. De troepen van de Franse veldheer Turenne hielden de schade nog redelijk beperkt, maar doordat de Heer van Asten gedwongen werd de proviand voor de soldaten te bekostigen en doordat er een grote hoeveelheid meubelen uit het kasteel geroofd werden viel de schade alsnog hoger uit. Latere verbouwingen en de teloorgang van het kasteel Asten spelen in deze case studie, die zich richt op de overgang van het kasteel naar buitenhuis geen rol. Voor deze casestudie is gebruik gemaakt van het boek: 'Geschiedenis van de heerlijkheid Asten'.

Analyse

Steven van Ginderen beschrijft in zijn bijdrage: 'Het Buiten en zijn plaats' voorwaarden en achtergronden die konden leiden tot de bouw van buitenplaatsen in Holland tijdens de 17de eeuw als gevolg van de herontdekking van het classicisme en wijst er vervolgens op dat bij deze herontdekking de relatie tussen stad en land een belangrijke rol speelde. Deze visie manifesteerde zich het duidelijks in de villa's van de Italiaanse renaissance architect Palladio. Bij veel Hollandse buitenplaatsen uit de 17de eeuw is de invloed van architecten als Palladio en Scamozzi duidelijk zichtbaar. Er werd in Holland gestreefd naar geometrische schoonheid, waarbij een scheiding tussen het nutsaspect en het vrije-tijdsaspect werd aangegeven. Rondom het buitenhuis werden tuinen aangelegd.

Ik heb bij mijn analyse gebruik gemaakt van de door Steven van Ginderen beschreven case studies betreffende Hollandse buitenplaatsen vanaf de 17de eeuw.

Ruimtelijke conclusies: Open – Gesloten

Kasteel

Van oudsher bestaat bij steden en kastelen de behoefte om zich in onrustige tijden te kunnen afsluiten van de buitenwereld. In een tijd waarin gewapende bendes, muitende soldaten of vijandige legers rondtrokken, hadden kastelen een belangrijke functie. Behalve een toevluchtsoord voor omwonenden kon het kasteel ook van strategisch belang zijn, door zijn ligging en het eventueel huisvesten van soldaten.

Het gebouw beschermt mensen, maar sluit ze tegelijkertijd ook af van de buitenwereld. Door het verlies aan mensenlevens en het opraken van voedselvoorraden was deze afzondering overigens een beperkte duur. De gesloten muur is het basiselement van de afzondering. Voorbeelden uit de geschiedenis zijn legio, denk maar eens aan de Chinese muur en de Berlijnse muur.

Andere elementen die de relatie met de omgeving beperkten waren bijvoorbeeld de gracht, de hoogte van de muren, de kleine hoeveelheid openingen in de muren en de ophaalbrug die in opgehaalde staat toegang tot de buitenwereld onmogelijk maakte.

In de tijd dat het kasteel zijn verdedigende taak verliest door de komst van het buskruit en de kanonnen, begint het kasteel zich meer te richten op wooncomfort. Een gevolg hiervan is dat de kastelen meer in relatie komen te staan met het omliggende landschap. Door het relatief toenemen van de veiligheid in de 17de eeuw hebben mensen minder de behoefte zich af te sluiten van hun omgeving.

Er vinden verbouwingen plaats op kastelen om de relatie met het landschap te verbeteren. Voorbeelden hiervan zijn, grotere ramen, grachten worden gedempt, delen van het kasteel worden afgebroken, aanleg van tuinen om het kasteel, er komen meerdere toegangwegen om en rond het kasteel. Grachten rond het kasteel kregen soms ook een nieuwe recreatieve functie.

Bij kasteel-buitenplaatsen zijn vaak nog specifieke elementen van het kastelen bewaard gebleven, hoewel deze de openheid naar het landschap niet bevorderden. Deze elementen bleven gehandhaafd uit statusoverwegingen. Zo konden buitenstaanders aan het gebouw zien dat de bewoners adellijke kasteelbezitters waren. Bij kasteel Asten worden in de loop van de tijd de westvleugel en de muur aan de zuidzijde afgebroken, waardoor het kasteel een meer open relatie krijgt met zijn omgeving. De aangebouwde galerijen zorgen niet alleen voor meer allure maar ook voor een geleidelijke overgang van binnen naar buiten.

Buitenplaats

In tegenstelling tot het kasteel heeft de buitenplaats geen enkele reden om zich te verschansen of af te sluiten voor de buitenwereld. De opkomst van de buitenplaats in het 17de eeuwse Holland gaat gepaard met de terugkeer naar het classicisme waarbij men via de Romeinse opvatting van de villa stijlmatig terecht komt bij een architect als Andrea Palladio. De Hollandse buitenplaats is vanaf het begin statussymbool. Rijke kooplieden tonen hun bezit aan de wereld en verblijven bij voorkeur gedurende de zomer op hun buitenverblijf. Omdat buitenplaatsen tijdens de warmere seizoenen werden gebruikt behoefde men het gebouw niet te wapenen tegen winterse kou met als gevolg dat men het gebouw bijvoorbeeld van grotere ramen kon voorzien. De warme maanden boden de bewoners bovendien de gelegenheid zich buiten het huis te begeven.

Veel buitenplaatsen werden gebouwd langs rivieren en konden vanaf het water worden bereikt. Vanaf het water kon men bovendien een blik werpen op de tuinen en de langs het water gelegen theekoepels. Vanuit de visie op de buitenplaats wenste de bewoner een visuele relatie te leggen met het omliggende landschap. Hij deed dit door het gebouw te verhogen, de lengte en uitgestrektheid van het landschap te

benadrukken door aanleg van lanen in en rond de tuinen, op de eerste verdieping werd de woonetage ingericht en de gevel te voorzien van grote ramen.

Hoewel door verbetering van het wegennet het reizen over land werd vergemakkelijkt, was de buitenplaats als zodanig een gesloten geheel, omdat ze voor buitenstaanders ontoegankelijk waren. Er was dus sprake van een beperkte openheid. De bewoners van de buitenplaats konden het omliggende landschap zien, de omstanders konden vanaf een door de eigenaar bepaalde afstand de buitenplaats zien, maar de buitenplaats mocht niet worden betreden zonder uitnodiging.

Een tweede afbeelding van de gebroeders van Limburg betreft de maand oktober waarin door de boeren gezaaid en geegd wordt, terwijl eksters zich tegoed doen aan de zaadjes. Opvallend is dat de gebroeders van Limburg ook hier veel belangstelling voor het detail tonen. Het imposante kasteel op de achtergrond is het Louvre in zijn 14de eeuwse gedaante als koninklijke burcht in Parijs.

Ruimtelijke conclusies: Overzien – Gezien worden

Kasteel

Kastelen werden gebouwd met een militaire functie. Vanaf de toren moest men de vijand zien aan komen en kon men ook het eigen domein, de omliggende landgoederen en de mensen, die er werkten overzien en controleren.

Het kasteel functioneerde als middel om de vijand af te schrikken, maar het imponeerde ook boeren en buitenlui door zijn uitwendige vorm en de daarmee dikwijls in verband staande relatie van macht, gezag en rechtspraak.

Kasteel buitenplaats

Voor de kasteel-buitenplaats geldt net als bij het kasteel dat men vanaf de torens een overzicht heeft over het domein, maar door het ontbreken van de militaire betekenis ligt het accent meer op de status die aan het kasteel kan worden ontleend. Gezien

worden is in dit verband belangrijker dan het hebben van een overzicht. Kasteel Asten vormt hierop geen uitzondering. Het representatieve karakter van de oostvleugel waaraan de entree gelegen was, heeft ongetwijfeld indruk gemaakt op bezoekers.

Buitenplaatsen

Buitenplaatsen liggen soms op een hoger punt zodat men een overzicht heeft over tuinen en lanen, maar vaker is er sprake van een beletage met een zichtas. Het accent ligt hier op gezien worden door middel van de zichtassen vanuit verschillende hoeken richting het hoofdgebouw en niet te vergeten vanaf het water, waarbij men een blik kan werpen op de tuinen met hun theekoepels langs de rivier, galante koppels en stijlvolle ontvangsten in de fraai verzorgde tuinen aan de waterkant. Waar het de hoofdgebouwen van de buitenplaats betreft werd vooral aandacht aan de voor- en achtergevel besteed.

Ruimtelijke conclusies: Tuin – Genot

Kasteel

Tuinen van middeleeuwse kastelen waren tot en met de 12de eeuw kleine afgesloten ruimten, waarin kruiden en gewassen voor dagelijks gebruik werden gekweekt. Daarna ontstonden de kruiden- en rozentuinen die een praktisch en een aangenaam doel hadden. Kruiden werden voor het eten en het medicijnkastje gebruikt. Amoureuze relaties met dames werden in de literatuur maar weldra ook in de praktijk gelegd in rozentuinen. In de 13de eeuw werd door de Franse schrijver Guillaume de Lorris het boek de Roman de la Rose geschreven dat eeuwenlang een enorme invloed op de literatuur heeft uitgeoefend. In dit boek probeert een jonge man in een droom contact te leggen met zijn beminde, die zich in een ommuurde rozentuin bevindt.

Toen de kastelen tot buitenplaatsen werden verbouwd ontstond er een nieuwe relatie met de omgeving waarbij grotere tuinen en vijvers werden aangelegd en het domein van de kasteel/buitenplaats veelal aansloot op omliggende akkers en boomgaarden van tot het landgoed behorende boerenbedrijven. Rondom kasteel Asten zijn ten tijde van de transformatie naar buitenplaats, verschillende tuinen en een boomgaard aangelegd. De tuin was omgeven door een hoge heg. Een tuinbruggetje aan de zuidzijde was een extra ontsluiting waarmee de tuinen vanuit het kasteel gemakkelijker bereikt konden worden.

Buitenplaatsen

De buitenplaats is een plek om te spelen, te werken, te ontspannen, te leren en te genieten van tuinen, bossen en architectuur. Er bestond bij de gezeten burger een verlangen naar de perfecte tuin, dat misschien zijn oorsprong kent in het voor de westerse beschaving meest invloedrijke boek, namelijk de Bijbel, waar in Genesis (het eerste boek) de mens door God in het paradijs, een door hem geschapen (ingerichte) tuin wordt geplaatst. Bij de 17de eeuwse buitenplaatsen is de relatie naar de landbouw goeddeels verdwenen al werden er wel op beperkte schaal moestuinen, boomgaarden en bossen aangelegd en ontstond er hier en daar, naarmate de eeuw vorderde, belangstelling voor exotische gewassen. Ook de tuinarchitectuur was onderhevig aan de toen geldende mode, waarbij werd teruggekeerd naar het classicisme en een strakke symmetrische opbouw met gesnoeide hagen en bomen en klaterende fonteinen. Alles is daarbij symmetrisch en hiërarchisch geordend; langs de tuinpaden stelt men beelden van Griekse goden of godinnen op.

De tuin blijft ook nu een plaats waar mannen en vrouwen met amoureuze bedoelingen elkaar ontmoeten al gedragen de dames in de 16de en 17de eeuwse liefdestuinen van Titiaan en Rubens zich wel wat vrijmoediger dan hun middeleeuwse voorgangsters. Ook hier speelt de illusie een rol die moeilijk met de werkelijkheid te rijmen is.

Tijdens de laatste decennia van de 17de eeuw werd de tuinarchitectuur sterk beïnvloed door paleistuinen zoals die in Versailles waren aangelegd; voor Nederland waren de tuinen van Paleis het Loo een belangrijk voorbeeld. Tuinen werden voor representatieve doeleinden ingericht met het doel om gasten te ontvangen en te imponeren.

De Vlaamse schilder Peter Paul Rubens leefde van 1577 tot 1640 en was de meest succesvolle schilder van zijn tijd. De groten der aarde stonden als het ware in de rij om schilderijen bij hem te bestellen. In zijn atelier werkten soms wel 20 kunstenaars met hem samen om aan de enorme vraag te voldoen. Het schilderij De Liefdestuin dateert uit 1633 en lijkt een ode van de schilder aan zijn tweede vrouw Helena Fourment; de benaming liefdestuin is van later datum, het schilderij heette in Rubens tijd 'Conversation à la Mode'. Het schilderij is beïnvloed door de bacchanalen van de Venetiaanse schilder Titiaan en is geheel door Rubens geschilderd. Rubens schilderde verschillende kopieën van Titiaans liefdestuinen dus er moet van beïnvloeding sprake zijn. Opvallend is dat Helena Fourment verschillende malen op het doek voorkomt en in de catalogus van het Prado in Spanje wordt verondersteld dat de op het doek voorkomende mannen familieleden van Rubens vrouw zouden zijn. Het gezelschap bevindt zich een weelderig park met binnenvliegende engeltjes (putti) in het avondlicht. Er heerst een wat broeierige, amoureuze sfeer. Ik vind Rubens een groot schilder, maar hij schildert zijn doeken naar mijn smaak te vol met dikke dames en lege gebaren. Aan de hoven in Spanje, Frankrijk, Italië en in Vlaanderen hield men in die tijd blijkbaar van mollige mevrouwen. De schilder was vermoedelijk dol op zijn vrouw en op dit schilderij volgt hij de trend waarbij beter gesitueerde dames en heren in tuinen aan het minnekozen slaan. De betovering uit de late middeleeuwen ontbreekt hier echter.

Bronvermelding

M. van den Broeken, *Jan Arends: Buitenplaatsen op Walcheren*, 2001

R.W.Chr. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier: Buitenplaatsen*, 2012

R.W.Chr. Dessing & J. Holwerda, *Nationale gids Historische Buitenplaatsen*, 2012

P. Dreiskämper, *Dagelijks Leven op Limburgse Kastelen(1350-1600): Verwantschap, Begrafenisgebruiken, personeel en werkzaamheden*, 1996

G. Duby, *Geschiedenis van het persoonlijk leven van het feodale Europa tot de renaissance*, 1988

R. Dückers & P. Roelofs, *De gebroeders van Limburg: Nijmeegse meesters aan het Franse hof 1400-1416*, 2005

G.W. van Herwaarden, *Buitenplaatsen. Zwolle*, 1998

J. Huizinga, *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*, 1941

W. Hupperetz, B. Olde Meierink & R. Rommes, *Kastelen in Limburg (1000-1800): Burchten en landhuizen*, 2005

E. de Jong, *Natuur en Kunst: Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, 1993

E. Koldeweij, 'Monumentale Kasteelinterieurs'. In: *KasteelKatern 25*, 2009. Opgehaald 2013 van http://www.kastelenbeeldbank.nl/_kastelen/content/documenten/kk25.pdf

F. Lammers, 'De dierentuin van Willem de Vijfde'. In: *Trouw*: archief. Opgehaald 2013 van http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2659059/1995/01/21/De-dierentuin-van-Willem-de-Vijfde.html

T. Maas, *Geschiedenis van heerlijkheid Asten*. 1994

F. van Oostrom, *Stemmen op Schrift*,2006

F. Oostrom, *Wereld in woorden: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*, 2013

K. Sluyterman van Loo, R. van Immerseel & H. Tromp, *Wonen in Arcadië: Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, 1998

F. Vogelzang, 'Staverden: Landgoed op de Veluwe'. In: *KasteelKatern 34*, 2011. Opgehaald 2013 van http://www.kastelenbeeldbank.nl/_kastelen/content/documenten/kk34.pdf

F. Vogelzang, 'Tuinen en Parken: De biotoop van Kastelen en Buitenplaatsen'. In: *KasteelKatern 26*, 2009. Opgehaald 2013 van http://www.kastelenbeeldbank.nl/_kastelen/content/documenten/kk26.pdf

M. Vrancken, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in Noord-Brabant*, 2009

Het Buiten en zijn Plaats

De buitenplaats van de 17e eeuw in zijn sociaal-culturele en zijn fysieke context.

Steven van Ginderen

Thematisering

De buitenplaatscultuur in Nederland is een ruim begrip dat, om tot een duidelijke en representatieve omschrijving te kunnen komen, duidelijk omkaderd dient te worden. Doordat de buitenplaats als fenomeen zich in Nederland manifesteerde over een betrekkelijk lange periode van drie eeuwen, namelijk van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw met uitlopers aan de voor- en achterzijde van deze tijdspanne, lijkt de tijd als periodiserend aspect voor de hand te liggen. Hiervoor zou de genoemde periode onderverdeeld kunnen worden in een tijd van opkomst in het begin van de zeventiende eeuw, een bloeitijd tijdens de Hollandse Gouden Eeuw, een omslagperiode rond de Bataafs-Franse periode en de nabloei aan het eind van de negentiende eeuw. Er is in ieder van deze periodes echter sprake van een enorme verscheidenheid op het gebied van verschillende aspecten, waardoor het vrijwel onmogelijk is om een, voor een periode typerende, beschrijving van een buitenplaats te formuleren. Binnen iedere tijdsperiode zijn er tussen de buitenplaatsen onder andere verschillen in de architectonische inslag, omvang van de buitenplaats en zijn tuinen en de ligging ervan. Vooral dit laatste lijkt van grote invloed te zijn geweest op de karakterisering van de buitenplaatsen. In *Amsterdams Arcadia* bespreekt Marc Glaudemans hoe de zeventiende- en achttiende-eeuwse Amsterdamse koopmansstad zijn achterland ontdekte en dit zich toe-eigende door middel van de stichting van talloze buitenplaatsen. Hierin benoemt hij, zij het kort, een duidelijk verschil tussen de clustering van buitenplaatsen in een landschap, in dit geval dat van Kennemerland, en de stichting van buitenplaatsen op een *tabula rasa* van verschillende droogmakerijen zoals de Watergraafsmeer en de Beemster.[1] Andere typische buitenplaatslandschappen die in beeld komen in dit werk zijn die langs de Amstel en de Vecht en de verschillende trekvaarten in wat Glaudemans typeert als het stedelijk territorium van Amsterdam. Ook langs De Vliet in Voorburg werden aan het begin van de zeventiende eeuw een groot aantal buitenplaatsen gebouwd of verbouwd, waaronder Hofwijck van Constantijn Huygens tussen 1639 en 1642.

Wat wel eenduidig was voor de buitenplaatsen, was het achterliggende motief van de eigenaren om ze te stichten, namelijk het ontsnappen aan de bekommeringen van de werkzaamheden in de stad en de ongemakken ervan, zoals de stinkende dampen uit de grachten. Het buitenleven is volgens een veelgebruikt citaat van Jan van de Groen ‘vermakelijckste, voordeelighste, gesondtse, ja menigmael oock wel het salighste leven, dat men zou konnen wenschen, voor die gene, die aen geen beroep, in de Steden vast gebonden is.’[2] Ondanks de verschillen in landschap waarin de buitenplaatsen zich bevonden, was de relatie met buiten als grondlegger voor de bouw van de buitens van overeenkomend en doorslaggevend belang. Om deze reden zal verdiepend ingegaan worden op de door Glaudemans gesuggereerde verschillen tussen een buitenplaats in wat hij noemt ‘chaotische configuratie’[3] van buitenplaatsen in het landschap van bijvoorbeeld Kennemerland of de vele ‘lineaire’ conglomeraties van aaneengeschakelde buitenplaatsen aan stromen zoals de Vecht en de Amstel enerzijds, en een buitenplaats in een van de droogmakerijen in Noord-Holland anderzijds.

Om de manier van leven op de buitenplaats en de motieven voor het bezitten van een buitenplaats verder te doorgronden moeten we ons richten tot andere kunsten en dan met name de literatuur. Met de bloei van de buitenplaatscultuur in Nederland ontstond er in de zeventiende eeuw een genre waaraan later de benaming ‘hofdicht’ is toegekend. Een hofdicht beschrijft het leven op een buiten waarin de eigenaar ervan of de buitenplaats zelf centraal staat.[4] Volgens Erik de Jong bezat de hofdicht meer dan een literaire functie. Er werd een voorstelling van de tuin gecreëerd door middel van

1. M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland*, 2000, p. 124-126

2. J. van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier,* 1670, p. 13

3. Glaudemans, p. 124

4. W.B. de Vries, *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*, 1998, p. 13

1. Constantijn Huygens

een topografisch herkenbare rondleiding door de tuin en het diende tevens als een tuintraktaat waarin de handelingen voor het onderhoud van de tuin zoals zaaien, planten en snoeien werden besproken. Een laatste aspect, waarin het Nederlandse hofdicht zich onderscheidt van Frans-, Italiaans- en Engelstalige hofdichten, is de benadrukking van de stichtende en didactische waarde van Gods natuur. De buitenplaats, of in de context waar De Jong over spreekt, de tuin, wordt gezien als een afspiegeling van het Paradijs of van Gods schepping.[5] De dichters van deze lofredes op de buitenplaats en diens eigenaar werden hiervoor betaald door de buitenplaatsbezitters zelf.[6] Volgens Schmidt en Gelderblom werd de hofdicht op deze manier gebruikt om het buitenplaatsbezit te legitimeren en het verblijf van de elite op een buitenplaats te rechtvaardigen.[7]

Methode: het sociaal-culturele en het fysieke landschap

In dit onderzoek is bewust gekozen voor de omschreven thematisering om de plaats van de buitens te karakteriseren op verschillende schaalniveaus, en dus niet aan de hand van de in eerste instantie genoemde periodisering. Er is dus sprake van een verdiepend onderzoek, waar in het geval van periodisering sprake zou zijn van een verbredend onderzoek. De gekozen thema's zijn van toepassing op een periode die aan de oorsprong lag van de ontwikkeling van de buitenplaatscultuur.

Het laatstgenoemde thema, de relatie met de literatuur in de vorm van de hofdicht, zal dienen om de buitenplaats in een sociaal-cultureel landschap te plaatsen. Het zal ingaan op de motieven van buitenplaatsbezitters om weg te trekken uit de stad naar buiten en de manier van leven op een dergelijke buitenplaats. Het andere thema richt zich op de plaats in het fysieke landschap. Hier zal gekeken worden naar hoe de buitenplaats zich verhoudt tot het landschap en zal tevens in worden gegaan op architectonische aspecten.

Om deze thema's op een duidelijke manier tot uiting te laten komen zal gebruik gemaakt worden van een aantal exemplarische buitenplaatsen. Aan de hand van illustraties, tekeningen en omschrijvingen van deze case studies zal getracht worden een beeld te vormen van de buitenplaatscultuur in Nederland en de ontwikkeling ervan in de periode tussen het begin van de zeventiende en het eind van de negentiende eeuw.

Case studies

De keuze van de case studies die als exemplarische representaties van de besproken thema's zullen moeten dienen is van essentieel belang voor het onderzoek. Aan de hand van de verschillende thema's kunnen een aantal categorieën vastgelegd worden waarna vervolgens voor ieder van deze categorieën een passende case study gekozen zal worden.

Het thema dat als eerst behandeld wordt plaatst de buitenplaats in een sociaal-cultureel landschap. Een exemplarisch voorbeeld van een buitenplaats die wordt beschreven in een hofdicht is Hofwijck te Voorburg van Constantijn Huygens, gebouwd in 1639. Hofwijck wordt in 1653 door de eigenaar zelf beschreven in het hofdicht *Vitaulium. Hofwijck. Hofstede Vanden Heere van Zuylichem onder Voorburgh*.

Het thema met betrekking tot de ligging van de buitenplaats in het fysieke landschap, is onder te verdelen in twee categorieën. Bij de eerste categorie is er sprake van een buitenplaatslandschap in de natuur, bijvoorbeeld in het duinlandschap zoals Kennemerland of aan een rivier zoals de Amstel, de Vecht of de Vliet. Hierbij is de ligging van de buitenplaats en de eigenheid van deze plek, de *genius loci* van groot belang. De tweede categorie binnen dit thema is minder gebonden aan zijn plek doordat er sprake is van een *tabula rasa*. Het gaat in hier over de droogmakerijen zoals de Beemster of de Watergraafsmeer. Voor deze categorie is het ontwerp uit 1639 van Pieter Post voor de buitenplaats Vredenburgh in de Beemster als case study gekozen.

Omdat de tweede categorie binnen dit thema in feite onder te verdelen is in twee subcategorieën, buitenplaatsen in het duinlandschap en buitenplaatsen langs rivieren, zal hierin een duidelijke keuze gemaakt moeten worden. In het geval van de buitenplaatsen langs de rivieren en vaarten lijkt er meer sprake te zijn van gebondenheid

5. E. de Jong, *Natuur & Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, 1993, p. 21

6. Glaudemans, p. 138

7. De Vries, p. 13: A.J. Gelderblom, 'k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poezie, 1994, p. 132, zie ook K. Schmidt, 'Hollands buitenleven in de zeventiende eeuw'. In: *Amsterdams Sociologisch tijdschrift 4 (1977-'78)*, p. 434-49 en *5 (1977-'78)*, p. 91-109.

met de plek door de oriëntatie van de desbetreffende stroom, waar in het duinlandschap meer vrijheid is qua oriëntatie. Tevens zorgt de 'lineaire clustering' van buitenplaatsen langs een stroom voor een groter contrast in buitenplaatslandschap met die van de droogmakerijen. Om deze redenen zal het dit thema gerepresenteerd worden door een buitenplaats langs een stroom. Als case study zal gebruik gemaakt worden van het oorspronkelijke ontwerp van Philips Vingboons voor de buitenplaats Gansenhoef aan de Vecht. Deze werd in 1655 gebouwd in opdracht van de Raymond Smit.

Het sociaal-culturele landschap

"gelukkig is hij, die op eigen grond ploegt en die niet zoals soldaten en zeelieden voor zijn leven hoeft te vrezen. […] die het Forum vermijdt en het huis vol hooghartigheid van machtige beschermheren in de stad."[8]

De Romeinse poëet Horatius beschreef in zijn zeventig regels tellende gedicht '*Beatus ille*' het leven van een herenboer. Deze passage omvat de essentie van het leven op het land. Een essentie die terug is te vinden in de gedichten uit de zeventiende eeuw, waaraan later het genrebegrip 'hofdicht' werd toegekend.[9] Doel van deze hofdichten was een beeld te schetsen van het ideale buitenleven en diende ze volgens Schmidt en Gelderblom tevens als de legitimering van het bezitten van een buitenplaats.[10] Motieven die betrekking hebben op het buitenleven zijn terug te vinden in verschillende genres, waaronder de werken van de *scriptores rei rusticae*, beschrijvers van het platteland. Cato en Plinius schreven landbouwtraktaten, Cicero beschrijft in een van zijn filosofische werken de waarde van het landleven. Een ander bekend werk uit de Romeinse tijd, die door Van Veen gezien wordt als de basis voor de hofdichten[11], is Vergilius' *Georgica*, een landbouwdicht waarin achtereenvolgens de landbouw, de bos- en wijnbouw, de veeteelt en de bijenteelt wordt bezongen.

Het doel van dit deel van het onderzoek is het plaatsen van de buitenplaats in een sociaal landschap om op deze manier een beter inzicht te krijgen in de rol van de buitenplaats in het leven van de bovenlaag van de samenleving ten tijde van de Republiek. Dit waren voornamelijk telgen uit adellijke geslachten en bestuurders. Zoals eerder al uitgelegd zal er gebruik gemaakt worden van een studieobject aan de hand waarvan meer duidelijk zal worden over de verschillende aspecten van het landleven. Omdat het hofdicht van Constantijn Huygens over zijn buitenplaats Hofwijck vaak wordt gezien als model voor de hofdichten die daarna geschreven werden is deze geselecteerd om als case study te dienen.[12] Tevens was Huygens de eerste belangrijke dichter die zijn buitenplaats bezong en was de manier waarop hij dat deed vernieuwend.

Het onderzoek zal de algemene inhoud en motieven ervan bespreken om zo het buitenplaatsbezit in een sociale context te plaatsen, en zal zich voornamelijk richten op het ordenen van vragen, motieven en argumenten.[13]

Vitaulium. Hofwijck.

In zijn geschiedschrijving over Hofwijck stelt Kees van der Leer dat de naam van zowel het hofdicht als de buitenplaats voor meerdere verklaringen vatbaar is. Het Latijnse 'Vitaulium' kan volgens van Strien ontleed worden naar 'vitare aulam' wat zoveel wil zeggen als wijken van het hof, of als 'vitae aula', levenshof.[14] Huygens gebruikte, als secretaris en later raad- en rekenmeester van stadhouder Frederik Hendrik, Hofwijck als plaats waarnaar hij kon uitwijken van de 'maalstroom vol kuiperijen en tegenstrijdigheden'.[15]

De in 1596 geboren Huygens kocht in 1639 een stuk land aan de Vliet bij Voorburg, net buiten Den Haag waarop hij zijn Hofwijck zou bouwen. Hofwijck kan gezien worden als een *villa suburbana*. De ligging is namelijk zodanig dat het dicht genoeg bij de stad ligt om voor korte tijd naar uit te wijken maar ver genoeg om het gevoel van 'weldadige afzondering' te bieden. [16] Met latere aankopen in de drie jaren na 1639 breidde hij het

8. Horatius, *Oden en opoden & eeuwzang. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy de Laet*,1979, Epodon II, r. 7-8

9. De Vries, p. 11

10. Ibidem, p. 13

11. Ibidem, p. 16

12. J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, 1923-'24, dl. V, p. 117-133

13. Voor een uitgebreide deconstructie van het hofdicht van Huygens, zie de studies van Willemien B. de Vries: *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*, Ton van Strien & Kees van der Leer: *Hofwijck. Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens* en R.J. van Pelt, 'Mens en kosmos in Huygens' Hofwijck'. In: *OASE, 41*

14. T. van Strien & K. van der Leer, *Hofwijck. Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens*, 2002, p. 82

15. Ibidem, p. 74

16. R.J. van Pelt, 'Mens en kosmos in Huygens' Hofwijck'. In: *OASE, 41*, 1994, p. 12

landgoed, verder uit en in 1640 werd begonnen met de bouw van het huis en de aanleg van de tuinen aan de hand van het ontwerp waarvoor Huygens zelf verantwoordelijk was, in samenwerking met de architect Pieter Post en diens mentor Jacob van Campen. In 1642 nam Huygens zijn buitenplaats in gebruik.

Huygens was zeer geïnteresseerd in architectuur en met name in de klassieke architectuur van Vitruvius, waarin hij de harmonie terug vond waarnaar hij op zoek was om te ontkomen aan de beslommeringen van het Haagse hof.[17] Vitruvius stelde dat de verhoudingen van een gebouw een weerspiegeling moesten zijn van het menselijk lichaam en dat *utilitas* (=functionaliteit) en *venustas* (=schoonheid) sterk afhankelijk waren van elkaar. Volgens Huygens was Post degene die in staat was om deze 'vitruviaanse deugden' tot uiting liet komen in het ontwerp.[18]

In het hofdicht, dat Huygens in 1653 schreef, benoemt hij meerdere malen dat hij het menselijke lichaam en de harmonische verhoudingen ervan letterlijk als uitgangspunt heeft genomen voor het ontwerp. Volgens Robert Jan van Pelt is het antropomorfe schema afgeleid van de Vitruviaanse mens, enkele afwijkingen daar gelaten, en verwijst hij hier expliciet naar in zijn hofdicht. Zo wordt de weg van Voorburg naar Rijswijk die de tuin opdeelt in boven- en benedentuin beschreven als de riem van de broek, de lanen die deze weg met het plein verbinden als de armen die zijn gasten omhelst en binnenhaalt en een brug naar de boomgaard is gelegen op de plaats waar het hart zit. Ter plaatse van het hoofd van de Vitruviaanse mens staat het huis, waarvan Van Pelt tevens suggereert dat het letterlijk een hoofd zou voorstellen. Dat Vitruvius' gedachtegoed zoals beschreven in *De Architectura* diende als fundament voor het ontwerp werd nog eens duidelijk gemaakt door de drie beelden die de drie 'vitruviaanse deugden' *utilitas*, *venustas* en *firmitas* (=soberheid) voorstellen.[19]

Al deze verwijzingen naar Vitruvius doen Van der Leer zelfs suggereren dat de Latijnse benaming in de titel van het hofdicht, 'Vitaulium', de naam van de klassieke architect aan de oorsprong staat, zoals hij tevens aan de oorsprong stond van het ontwerp van het landgoed; 'vitruvii aula', ofwel hof van Vitruvius.[20] Of deze laatste woordspeling bewust is gekozen door Huygens of berust op toeval is moeilijk te zeggen.

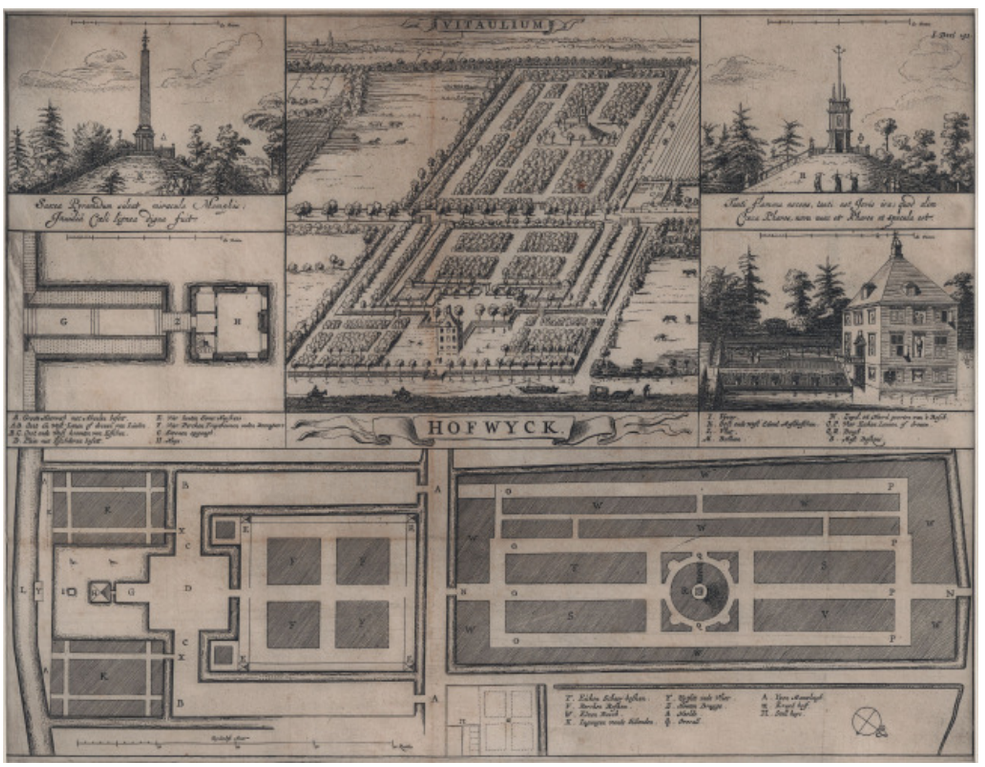

2. Gravure Hofwijck

17. Van Strien & Van der Leer, p. 74

18. J.J. Terwen & K.A. Ottenheym, *Pieter Post (1608-1669)*, 1993, p. 24

19. R.J. van Pelt, p. 12-16

20. Van Strien & Van der Leer, p. 82

21. Een alexandrijn is een versregel bestaande uit 6 versvoeten. Deze dichtvorm is vooral bekend uit de werken van Homerus en werd veelvuldig toegepast door Vondel.

22. De Vries, p. 142

23. Ibidem, p. 144

24. Van Strien & Van der Leer, p. 11

25. Ibidem

26. De Vries, p. 145

Het hofdicht: Hofwijck

Huygens schreef het hofdicht, bestaande uit 2824 zogenaamde alexandrijnen, ruim tien jaar na oplevering van Hofwijck, in 1653.[21] Tijdens het gedicht wordt verslag gedaan van een rondleiding over het landgoed, ondersteund door een afbeelding van het goed waarbij in een plattegrond aangegeven wordt waar op het goed de lezer zich bevindt tijdens het lezen van de bijbehorende fase van de tekst. Met het plaatsen van een afbeelding bij het gedicht zorgde Huygens al voor een primeur.[22] Het gedicht heeft een duidelijke opbouw en begint met een inleiding (*exordium*) waarin hij het onderwerp (*propositio*) voorstelt. Dit deel beslaat ongeveer een derde van de totale lengte van het gedicht. Na de inleiding volgt de vertelling (*narratio*) waarin Huygens de lezer bij de hand neemt en rondleidt door de tuin. Hierin worden de verschillende delen opgesomd zoals gebruikelijk is in de Neolatijnse buitenlevenpoëzie *enumeratio partium*. De eenvoud van de structuur van dit deel maakt *Hofwijck* grotendeels tot het voorbeeld dat het is geweest voor veel hofdichters. In het laatste deel, besluit (*conclusio*), neemt Huygens afscheid van de lezer.[23]

Wederom moet opgemerkt worden dat de focus van dit onderzoek ligt op de door Huygens toegepaste retorica. In het licht hiervan is de vraag waarom Huygens het hofdicht schreef een interessant beginpunt. Huygens zelf geeft hierop een vrij eenvoudig, zei het ironiserend antwoord, in het begin van zijn gedicht:

"Met reden eiste men de schuld van mijn gebeent;
met reden schreef m' erop: 'Hier ligt een man begraven,
die meende te volstaan met planten en met graven,
de slechte boerenkunst, en mocht de moeite niet
zijn eigen maakseltje te sieren met een lied." (r. 16-20)

Hiermee wil Huygens aantonen dat men het hem kwalijk zou nemen als hij zou sterven zonder zijn landgoed te bezingen. Hij schrijft *Hofwijck* omdat hij de dood voelt naderen en hij een bekend dichter is. Aan dit laatste verbindt Huygens de conclusie dat men het van hem verwacht.[24]

Van Strien stelt dat niemand Huygens ter verantwoording zou roepen als hij het gedicht niet had geschreven, echter kan uit het gedicht opgemaakt worden dat de dichter voelt dat het zijn eigen taak is om het bezit van zijn buitengoed te verantwoorden. Dit bevestigt de eerder genoemde stelling van Schmidt en Gelderblom dat het belangrijkste motief van een hofdicht het legitimeren van een tweede woning, en de luxe hiervan, is. Van Strien zegt hierover:

"En op die manier kan ook Hofwijck als geheel worden gelezen: als een verantwoording. Was het niet geschreven, dan had men 'met reden' kunnen denken dat de beroemde Huygens alleen maar een beetje had zitten te tuinieren… En dat mocht natuurlijk niet."[25]

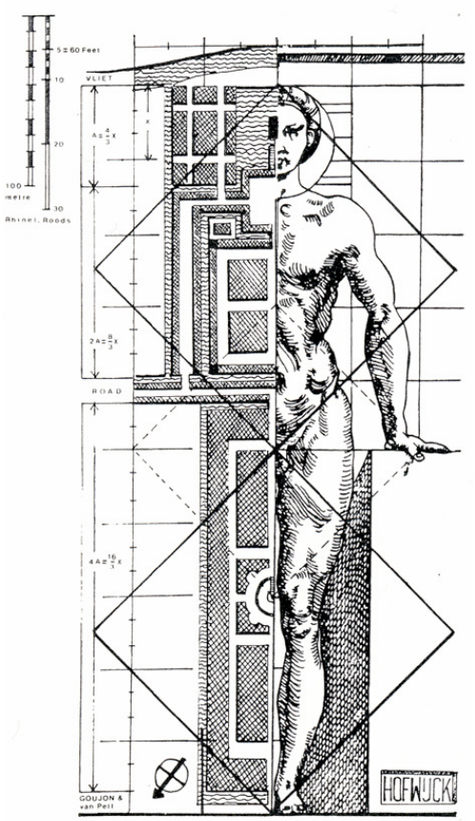

3. Schema van Hofwijck (afbeelding uit: R.J. van Pelt, 'Mens en kosmos in Huygens' Hofwijck'. In: *OASE, 41*, 1994, p. 15)

Legitimering

Deze legitimering, of verantwoording, komt aan bod door middel van enkele fictieve dialogen tussen passanten, een feit wat op zichzelf al uniek was omdat Huygens buitenstaanders uit een andere, in dit geval lagere, stand een stem geeft.[26] Hij laat ze één voor één en op verschillende plaatsen in het gedicht geduldig aan het woord en weerlegt vervolgens hun argumenten. Door negatief gezinde passanten de ruimte geeft om hun beklag te doen, geeft Huygens de indruk dat hij zich niet verheven voelt boven hen, een feit dat op zichzelf alleen al sympathie voor de verteller opwekt. Het 'zich niet verheven voelen boven anderen' is in de huidige samenleving moeilijk voor te stellen, in een tijd waarin iedere mens gelijke rechten geniet. Als we dit feit echter bekijken vanuit het perspectief van de tijd waarin het zich afspeelt is niet zo vanzelfsprekend.

Een van de klachten, aangehaald door alle drie de passanten, is het feit dat de stichting van de buitenplaats ten koste is gegaan van vruchtbare grond, en dus voor de akkerbouw bedoeld voor de samenleving. Huygens' tegenargument wordt verwoord

door de gesprekspartner van één van de critici, die stelt dat 'niet alleen het lichaam, maar ook de geest gevoed moet worden. Het hart dat gekwetst is door het wereldse bedrijf, kan door dit onschuldige genoegen genezen.'[27] Volgens Huygens, bij monde van de passant, is het geen verspilling maar een deugd doordat Huygens de moerasachtige weidegrond, zoals Jan van der Groen het zou noemen, heeft 'op-geschickt, opgepronckt' en 'in goede ordre, cierlijk en vermakelijk' heeft gemaakt.[28]

Kritischer nog is de vraag betreffende de ongelijke verdeling van kennis en bezit, waarin de buitenplaatsen niet direct worden bekritiseerd, maar als gevolg worden gezien van rijkdom. Huygens wijst daarentegen op het, moreel gezien, zware leven aan het Haagse hof en dat niemand met hem zou willen ruilen.[29] Dit wordt vervolgens bevestigd door een passagier van een passerende trekschuit die meent dat rust van lichaam en geest de stichter van het goed toekomt. In deze passage gebruikt hij als het ware de passant om zijn eerder genoemde argumenten te herhalen en standpunt te ondersteunen.[30] Door autoriteiten zoals van onder andere Seneca, Homerus, Plato en Horatius aan te halen in de marge van de pagina's, worden bepaalde standpunten kracht bij gezet. Zo citeert hij onder andere Euripides en Seneca om te verantwoorden dat een juiste besteding van welverdiende rijkdom geoorloofd is.[31] Huygens laat de discussie aan het einde open en laat het oordeel over aan God omdat hij zichzelf hiertoe niet in staat acht, hiermee nogmaals aantonend dat hij zich gelijk stelt aan de diverse critici.

Uit het feit dat Huygens als hoofdmotief voor het schrijven van *Hofwijck* aandraagt dat men het van hem verwachtte kunnen we opmaken dat reputatie een belangrijke rol speelt, zoals Van Strien dat ook al deed.[32] Hieruit kunnen we concluderen dat de mening van anderen Huygens niet ongeroerd laten. Dit is nogmaals een teken dat Huygens zich niet verheven voelt en gebruik maakt van het gedicht om begrip en sympathie op te wekken bij de lezer. Dit verklaart wellicht eveneens de vaak sombere en melancholische stemming waarmee het gedicht doordrenkt is.

Huygens weerlegt met de tuinindeling en zijn gedicht de negatief geladen motieven voor het stichten of bezitten van een buitenplaats. Eén van de motieven, die van het financiële gewin door middel van de verkoop van de op het land verbouwde producten of het verpachten van het landgoed, heeft in het geheel geen betrekking op Hofwijck, dat uit niet meer dan bomen gras en water bestaat. De tuin is simpel en sober gehouden en is ook niet bedoeld om mee te pronken. Volgens tuinhistorici representeren boomgaarden, bij Hofwijck aanwezig in de boventuin, een humanistisch-calvinistische hang naar nut en soberheid.[33]

Van lustobject tot nutsobject

Huygens gebruikt zijn hofdicht om zijn eigen plaats in de samenleving, maar zeker ook die van zijn buitenplaats in een sociaal landschap te plaatsen. Voor Huygens was Hofwijck bij uitstek een plaats om zowel zijn lichaam en geest tot rust te laten komen en ze te onttrekken aan politieke beslommeringen van de stad. Het motief voor Huygens om een buitenplaats te bezitten is dus bij uitstek een persoonlijke, wat hij poogt te legitimeren in de lofzang op zijn buitenplaats.

Door zich niet verheven te voelen ten opzichte van anderen, hen ook uitgebreid aan het woord te laten en zelfs ook de discussie met ze aan te gaan zonder ze te veroordelen werkt sympathiserend op de lezer. Ook de melancholische, vaak zelfs sombere, toon waarin het gedicht is geschreven, bijvoorbeeld als het gaat over zijn moraal zware werk aan het hof, wekt begrip op. Huygens maakt slim gebruik van de stem van critici, zowel positief als negatief gezind, en klassieke en christelijke autoriteiten om zijn argumenten kracht bij te zetten. Met het refereren naar de klassieken in zijn gedicht toont Huygens zijn humanistische houding, iets wat ook duidelijk terug te zien is in het ontwerp van het landgoed. Dit stoelt namelijk op een duidelijk, weldoordacht antropomorf schema, gebaseerd op de Vitruviaanse mens en uitgevoerd volgens de 'vitruviaanse deugden' *venustas*, *utilitas* en *firmitas*. De simpele en sobere inrichting van de tuin toont Huygens' humanistische gedachtegoed. Uit de inrichting van Huygens' landgoed, zijn beschrijving ervan in zijn hofdicht en de manier waarop hij dit doet, zien we zijn

27. De Vries, p. 162: "Wel zij hem, waar hij rust,/de planter, die de poel van eertijds wilde weien/ versierde met de pluim van altijdgroene meien,/ en dorst een hoekje erf besteden aan zijn vreugd,/ en keurde matelijk verkwisten als een deugd." (r. 1726-1728)

28. Van der Groen, p. 17

29. De Vries, 162-163; Van Strien, p. 58

30. "*Daar zeggen er: "t Is goed. Het geld is niemendal,/ 't gebruik is 't helemaal. De man die Hofwijck stichtte/ heeft wijselijk gedaan. Hij moest zijn hart verlichten/ van lange slavernij; hij heeft ervoor geploegd/ en, als hij ploegende zijn vorsten had vernoegd/ […] in 't christeloos gewoel van Haag en hof behouden:/ wat ligt er iemand aan of hij een hofje bouwde,*" (r.2316-2326)

31. De Vries, p. 163

32. Van Strien & Van der Leer, p. 11

33. De Vries, p. 137

34. Glaudemans, p. 54

35. Ibidem, p. 128

humanistische houding doorschemeren. Hij ziet Hofwijck niet als een statussymbool of lustobject, wat vaak werd, en overigens nog steeds wordt, gerelateerd aan een buitenplaats, maar als een 'nutsobject', en wil ook dat andere dit zo zien. Aangezien het hofdicht als model wordt gezien voor latere hofdichten en Huygens een vooraanstaand persoon was binnen de zeventiende-eeuwse Republiek, mag aangenomen worden dat stichters van buitenplaatsen die zijn voorbeeld hierin volgden ook zijn humanistische gedachtengoed uit trachtten te dragen met hun buitenplaatsen. Het is moeilijk te zeggen of dit ertoe geleid heeft dat het bezit van een tweede woning buiten de stad volledig geaccepteerd werd, maar het lijkt niet geheel onwaarschijnlijk dat het er op zijn minst aan heeft bijgedragen, wat er toe geleid heeft dat het buitenplaatsbezit voor mensen toegankelijk werd. Richting het einde van de achttiende en vooral in de negentiende eeuw zorgde de aristocratisering van het burgerlijke patriciaat voor een kentering waardoor de buitenplaats steeds minder als nutsobject en steeds meer als statussymbool werd gezien. Deze ontwikkelingen liggen echter buiten de grenzen van dit onderzoek.

Het fysieke landschap (1)

"De gemarkeerde elementen van het vroegmoderne stedelijke territoir zijn niet langer de heiligdommen, zoals in het geval van de archaïsche stadstaten. Nee, de temenoi van de zeventiende en achttiende eeuw zijn de talloze tuinen, buitenplaatsen en landgoederen: domeinen die, in de klassieke zin, uit hun omgeving waren uitgesneden."[34]

Temenoi zijn symbolen, tekens in het landschap die het territorium van een stad afbakenen, in het geval van de steden in de Griekse oudheid in de vorm van tempels. In *Amsterdams Arcadia* constateert Marc Glaudemans dat in het geval van de Amsterdamse territoriumstad, de buitengoederen zorgden voor deze afbakening. Dit territorium bestond uit de benedenstad (*asty*) waaromheen de sub-urbane zone (*asty-geitōn*) en de extra-urbane zone (*chōra*) liggen. In zijn studie naar dit territorium behandelt Glaudemans verschillende delen van het landschap rond Amsterdam die gedomineerd werden door conglomeraties van buitenplaatsen, zogenaamde buitenplaatslandschappen. Deze conglomeraties van lusthoven kwamen op verschillende manieren tot uiting. Zo waren er de droogmakerijen zoals het Watergraafsmeer en de Beemster en de ontginning van 's-Graveland, de 'lineaire' conglomeraties langs de Vecht, de Amstel en de verschillende trekvaarten en in het woeste duinlandschap van Kennemerland.

Na de zeventiende-eeuwse buitenplaats in het eerste deel van het onderzoek in een sociale context geplaatst te hebben zal de focus in dit deel liggen op de plaats van de buitens in het fysieke landschap. Er zal gebruik gemaakt worden van twee case studies in gebieden met verschillende landschappelijke kwaliteiten. Het vergelijkende aspect zal helpen om de invloed van het landschap op de compositie van de buitenplaats te onderzoeken. Om de aandacht zoveel mogelijk hierop te houden zijn twee onderzoeksobjecten gekozen waarvan de architecten generatiegenoten waren die tot dezelfde school behoorden, namelijk het Hollands classicisme van Jacob van Campen. Pieter Post maakte in 1639 het ontwerp voor Vredenburgh in de Beemster, Philips Vingboons in 1655 voor Gansenhoef aan de Vecht.

Historische kaarten on ontwerptekeningen zullen een belangrijke rol spelen in de analyse van de buitenplaatsen en hun context op verschillende schaalniveaus. Gezocht zal worden naar de relatie van de buitenplaats met zijn directe omgeving waarna er verder ingezoomd zal gaan worden op de relatie tussen de woning en de omringende tuinen.

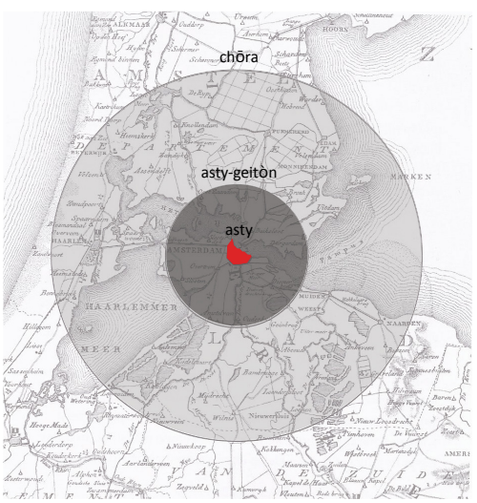

5. Territorium van Amsterdam (afbeelding uit: M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland*, 2001, p. 59)

Territoriumpolder

De Beemster behoorde, samen met de droogmakerijen de Schermer en de Purmer,

tot het buitengebied van het Amsterdamse territorium, het extra-urbane of *chōra*.[35] De Beemster was met zijn 7100 hectare de grootste van de drie. In 1611 werd, na eerdere mislukte pogingen in 1609 en 1610, het meer definitief drooggelegd. Net als bij andere inpolderingsprojecten gold economisch gewin als belangrijkste motief voor de drooglegging, maar naderhand bleek ook het vrijetijdsaspect een belangrijke rol te spelen. Bij dit project was een grote mate van betrokkenheid van rijke Amsterdammers. Dirck van Oss was een van deze invloedrijke Amsterdammers en tevens de hoofdverantwoordelijke voor de uiteindelijke inrichting van de polder. Voor het inrichtingsplan werd gebruik gemaakt van de zogenaamde poldermodule, wat gold als de belichaming van het geometrische schoonheidsideaal.

De Beemster is, bij benadering, een rechthoek van circa vijf bij acht kilometer. Vijf wegen in de lengterichting (van noord naar zuid) en zes wegen in de breedte (oost-westelijke richting) zorgden voor de ontsluiting. Hiertussen lagen vier tochten van noord naar zuid, en 5 tochten van oost naar west. Deze kwamen uit op de ringvaart die de droogmakerij omsloot en zorgden op deze manier voor de drainage. De wegen lagen in beide richtingen op dezelfde afstand van elkaar waardoor er blokken ontstonden van 1800 x 1800 meter, die doorkruist werden door de tochten die deze verder verdeelden tot blokken van 900 x 900 meter. Deze werden op hun beurt opgedeeld in vijf kavels van 180 x 900 meter waardoor ieder kavel aan de ene korte zijde grensde aan een ontsluitingsweg en aan de andere korte zijde aan een tocht.[36]

Door de onregelmatige vorm van de ringvaart was het onmogelijk om het gebied in zijn totaliteit te verdelen volgens deze poldermodule. Het middelpunt , waar de middensloot en de Middenweg elkaar kruisen, werd gebruikt als uitgangspunt vanuit waar het verkavelingssysteem werd uitgezet. Aan weerszijden van de Middenweg werden drie poldermodules van 1800 x 1800 meter gesitueerd, wat resulteerde in het poldervlak. Hier omheen lag een zone, die door Peter de Zeeuw en Wouter Reh in hun studie *De Beemster: embleem van het laagland* werd aangeduid als de mantel, een strook van blokken van 900 x 900 meter.[37]
Op de kruispunten van de ontsluitingswegen werden nederzettingen gepland, waarvan Middenbeemster bij de kruising van de Middenweg en de Rijperweg, ten zuiden van de middensloot, de grootste was. Met de aanleg van een plein en de bouw van de kerk naar ontwerp van Hendrick de Keyser, stadsarchitect van Amsterdam, groeide Middenbeemster uit tot het centrum van de Beemster. Om deze nederzetting heen werden in totaal 52 buitenplaatsen aangelegd, zowel binnen het poldervlak als erbuiten in de mantel. Vooral in de zuidoostelijke hoek was een hoge concentratie buitenplaatsen door de verbinding met Amsterdam.

De inrichting van de Beemster vertoont een parallel met de Amsterdamse territoriumstad, waardoor het geïnterpreteerd kan worden als een miniatuurversie hiervan, een territoriumpolder . Het centrum, Middenbeemster, kan gezien worden als de benedenstad en het poldervlak als de sub-urbane zone. De mantel vorm samen met de rand de extra-urbane zone. De buitenplaatsen dienden als equivalent van de *temenoi*, de tekens die het territorium afbakende. Hiernaast werd het territorium wel heel letterlijk omkaderd door de ringvaart.

Poldervilla

Waar de Beemster geldt als een miniatuurversie van de territoriumstad Amsterdam, zo kan er eveneens een parallel ontdekt worden tussen de inrichting van de droogmakerij en de individuele buitenplaatsen. Hoewel de woning gezien kan worden als de benedenstad, de siertuinen als het sub-urbane en de boomgaarden als het extra-urbane, is de parallelliteit in dit geval vooral terug te vinden in het nastreven van het eerder genoemde geometrische schoonheidsideaal, dat blijk uit de indeling van de droogmakerij aan de hand van de poldermodule, maar is tevens terug te zien in de compositie van de buitenplaats als geheel, de tuinen en de woning zelf. Dit was grotendeels te danken aan de herontdekking van het classicisme. De humanist Daniele Barbaro en de architecten Andrea Palladio en Vicenzo Scamozzi verwerkten de architectonische idealen van Vitruvius in hun architectuurtraktaten, die vanaf het eind

36. P. de Zeeuw & W. Reh, 'De Beemster: embleem in het laagland'. In: *Concept NL*, 2001, p. 44

37. Ibidem, p. 46

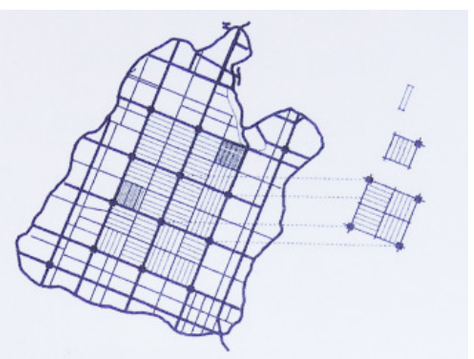

6. Principe van de poldermodule (afbeelding uit: P. de Zeeuw en W. Reh, *'De Beemster: embleem in het laagland'. In: Concept NL*, 2001, p. 44)

van de zestiende eeuw bekend raakten onder de Hollandse bouwmeesters. Bij deze herinterpretatie speelde de relatie tussen stad en land een belangrijke rol, wat zich manifesteerde in de Italiaanse villa's van onder meer Palladio.[38] Door de populariteit van de Italiaanse traktaten waren deze principes ook terug te vinden in de Hollandse buitenplaats. Een exemplarisch voorbeeld hiervan is de buitenplaats Vredenburgh, die gesitueerd was in de zuidoostelijke hoek van de territoriumpolder van de Beemster. De Amsterdamse koopman Frederick Alewijn had in 1637 op deze plek aan de Zuiderweg een stuk grond geërfd, waarop een buitenplaats gebouwd moest worden die de Hollandse poldervariant op de Italiaanse renaissancevilla moest worden.

"De klassicistische villa's uit de tractaten van Palladio en Scamozzi waren waarschijnlijk de grote inspiratiebron voor Alewijn, die deze boeken ongetwijfeld heeft gekend. […] Om de Italiaanse voorbeelden in de Hollandse polder te evenaren liet Alewijn tussen 1639 en 1642 de twee talentvolste jonge architecten van die dagen, Pieter Post en Philips Vingboons, waarschijnlijk onafhankelijk van elkaar plannen maken."[39]

Dit doel van de opdrachtgever wordt bevestigd als we kijken naar de ontwerpen van Post en Vingboons. In beide komt namelijk het streven naar geometrische schoonheid sterk naar boven, net als bij de inrichting van de Beemster, en zijn de overeenkomsten met de villa's van Palladio en Scamozzi ontegenzeggelijk.[40] In 1642 werd de opdracht uiteindelijk vergeven aan Post waarna begonnen werd met de bouw en Post verder ging met de uitwerking van het interieur.

Otium en negotium

Het complex van buitenhuis en tuinen werd gerealiseerd op een kavel van 188 x 226 meter dat verdeeld was in drie percelen. Alewijn liet dit vergraven tot twee meer praktische, zij het ongelijke, delen waar hij vervolgens een gracht omheen liet graven. Zo ontstonden er twee eilanden van 130 x 100 meter en 143 x 60 meter. Een brug verbond het grote eiland met een voorplein in de toegangslaan. Op het grote eiland is, naar het ontwerp van Post, het woonhuis geplaatst, evenals de siertuin, een fruitboomgaard en een zitplaats. Via een tweede brug kon vanuit het grote eiland het kleinere worden bereikt waar zich een eikenplantage, kersenboomgaard en moestuinen bevonden.

De woning bestond uit een rechthoekig hoofdgebouw van circa 20 x 12 meter met aan weerszijden een hoekpaviljoen, die dienden als opslagruimtes. Deze paviljoens en het hoofgebouw werden door middel van galerijen met elkaar verbonden. Het hoofdgebouw was rijk gedecoreerd met onder andere Korinthische pilasters, een portaal met dubbele voluten, festoenen en wapens terwijl de bijgebouwen uitgevoerd waren in simpel baksteen en de galerijen waren afgewerkt met sobere Toscaanse zuilen. Het verschil in mate van decoratie werd gebruikt om het verschil in orde tussen de verschillende onderdelen van de woning aan te geven, geheel volgens de Palladiaanse principes. Op deze manier wordt het verschil tussen het nutsaspect van de bijgebouwen en het vrijetijdsaspect van het hoofdgebouw kenbaar gemaakt.[41]

Als De Zeeuw en Reh het in hun studie hebben over de tuinparterre, noemen ze een 'tegenhanger van de villa' die 'de horticulturele ordening van de plantage verfijnt tot een zuiver kunstwerk', een conclusie die ze als volgt onderbouwen:

"Daarmee maakt het zich los van het nutslandschap, dat fraai en helder is van zichzelf, en projecteert daarin het symbool van geometrie en schoonheid. Als kunstwerk van de natuur representeert het puur otium."[42]

Wanneer ze in deze met het nutslandschap doelen op het landschap van de droogmakerij, wat met zijn doel als winning van bouwgrond in de eerste plek als nutslandschap gezien moet worden, is de tuinparterre geen tegenhanger van de villa, maar een tegenhanger van het polderlandschap van de Beemster. De villa is juist het element waarin *otium* en *negotium* samenkomen.

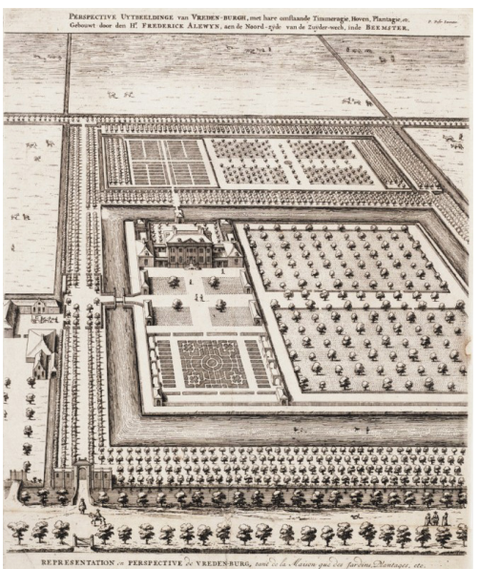

7. Vogelvluchtweergave van Vredenburgh naar een ontwerp van Pieter Post, 1642

>
8. Kaart zuidoostelijk deel van de Beemster omstreeks 1644

38. Ibidem, p. 48-49

39. Terwen & Ottenheym, p. 89

40. De focus voor dit onderzoek zal liggen op het uitgevoerde ontwerp van Post en de relatie ervan met het landschap. Voor een uitgebreide analyse van beide ontwerpen en de overeenkomsten met Palladio en Scamozzi, zie: P. de Zeeuw, 'De Beemster: embleem in het laagland'. In: *Concept NL*, 2001, p. 58-65 en J.J. Terwen & K.A. Ottenheym, *Pieter Post (1608-1669)*, 1993, p. 88-99

41. Terwen & Ottenheym, p. 92

42. De Zeeuw & Reh, p. 62

schaal 1:5000
wegen
water
bebouwing
bebossing
buitenplaats
tuinen

43. Ibidem, p. 64

44. Ibidem, p. 62-64

Relatie met het landschap

Doordat Post zijn ontwerp voor de indeling van de eilanden baseerde op ideale maatschema's, de Gulden Snede en absolute getalenreeksen kreeg hij, net als de ontwerpers van het inrichtingsplan van de Beemster, te maken met restmaten. Hij moest dus op zoek naar een manier om zijn de ideale afmetingen van zijn ontwerp in te passen in de verkaveling van de droogmakerij. Bij de inrichting van de polder is het technische schema lokaal aangepast om met de onregelmatige contouren van de ringvaart om te kunnen gaan. Post gebruikt deze restruimte echter tot zijn voordeel door een architectonische route aan te leggen. Op deze manier kan de buitenplaats volgens de ideale maat aangelegd worden binnen de verkaveling van de polder.[43]

De architectonische route liep vanaf Purmerend over de Zuiderweg tot aan de woning. Een route met een, zoals De Zeeuw en Reh het noemen, draaiende horizon. Als men vanaf Purmerend over de Zuiderweg aankomt, bevindt de buitenplaats zich aan de rechterkant. Na het huis te hebben gepasseerd draait men naar rechts om via de toegangspoort het goed te betreden. Vanuit hier kon een glimp opgevangen worden van de tuin. Via een met iepen beplante laan kwam men uit op het voorplein waarna opnieuw naar rechts gedraaid moest worden om de toegangsbrug over de gracht naar het grote eiland te nemen. Wanneer het eiland betrad, bevond men zich op een vierkant hoofdplein met de woning aan de linkerzijde. In het verlengde van de brug was een zichtas die uitkwam op de overdekte zitplaats aan de andere kant van het eiland.[44]

Post heeft hier gebruik gemaakt van het landschap om een architectonische route te creëren om de bezoeker zo bewust te maken van de afmetingen en compositie van het eiland. Hij gebruikt de route om de buitenplaats te vervlechten met het kunstmatige landschap van de drooggelegde polder.

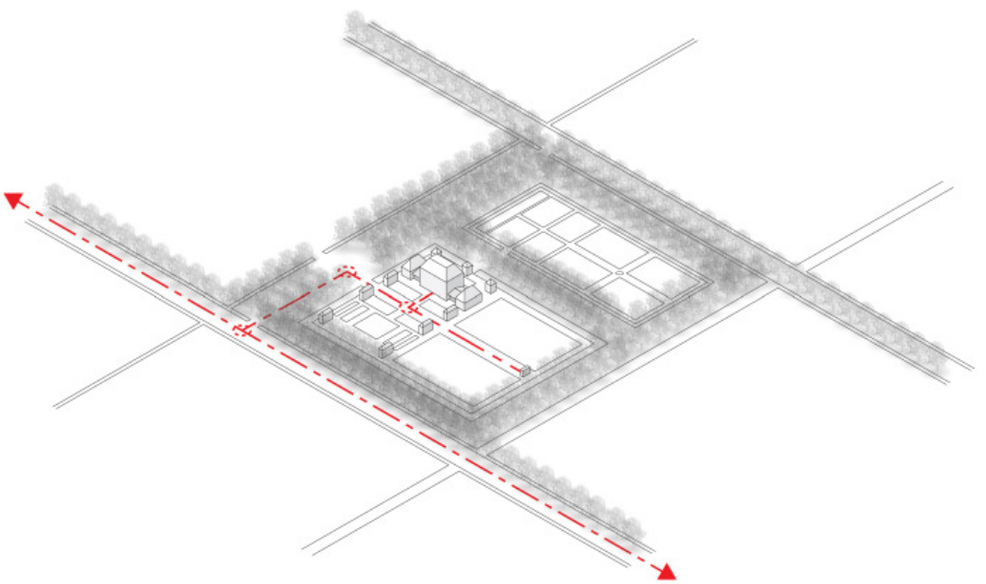

9. Schema van de buitenplaats en zijn relatie met het landschap

Het fysieke landschap (2)

"Niet de individuele kwaliteiten van een architectonisch object zijn hier [Watergraafsmeer] van belang, maar de importantie van het geheel, de reconstructie van een samenhangend kaartbeeld, bestaande uit een op een bijzondere manier in het landschap geordende reeks stedelijke fragmenten. In die zin vormt de reeks buitenverblijven aan de Amstel, Angstel en de Vecht een volstrekt andere configuratie dan die van de droogmakerij."[45]

Zoals we hebben gezien in het geval van de Beemster was de individuele kwaliteit van het architectonisch object, in dit geval Vredenburgh, wel degelijk van belang, maar wat hiermee aangetoond wordt is het essentiële verschil tussen de buitenplaatsen in een geordende configuratie van buitenplaatsen in de droogmakerij ten opzichte van die van de ogenschijnlijke ongeordende configuratie langs de genoemde stromen. Het is juist dit verschil wat zo interessant is voor dit onderzoek. Het geordende orthogonale grid van de Beemster stelde de architect voor een bepaalde problematiek, waar je wellicht totale vrijheid zou verwachten als gevolg van het *tabula rasa*. In dit tweede deel van het onderzoek naar de plaats van de buitens in hun fysieke context gaan we op zoek naar de problematiek die zich voordoet in de ontwerpopgaves binnen de ongeordend ogende configuratie van buitenplaatsen aan de Vecht. De case study die hiervoor gebruikt zal worden is de buitenplaats Gansenhoef bij Maarssen, ontworpen door Philips Vingboons in 1655.

Buitenplaatsen langs de Vecht

De Utrechtse Vecht stroomt tussen Utrecht en het IJmeer en heeft een lengte van 40 kilometer. Langs de oevers van de rivier zijn tientallen tot vermoedelijk honderden buitenplaatsen gesticht wat de route hierlangs op zichzelf al erg interessant maakte. Hierover zijn verschillende gidsen gepubliceerd met gravures van de verschillende buitenplaatsen en een, vaak poëtische, beschrijving.[46] Anders dan de orthogonale configuratie van buitenplaatsen in de droogmakerijen, ontstond hier een 'lineaire' configuratie. De lusthoven waren zodanig geschakeld dat er op sommige locaties een stedelijke dichtheid ontstond die een vergelijkbare impact had op het landschap als in de droogmakerijen.

Ondanks het feit dat een deel van het stroomgebied van de Vecht buiten het door Glaudemans omkaderd territorium valt waren ook langs de oevers van de Vecht hierbuiten voornamelijk Amsterdammers die hier hun buitenplaatsen stichtten, waardoor dit feitelijk toch nog tot het territorium van Amsterdam gerekend kan worden. In zijn werk *Buitenplaatsen aan de Vecht*, benoemt R. van Luttervelt het gebied zelfs een dependance van Amsterdam.[47] Ook het stuk land waarop later de buitenplaats Gansenhoef gebouwd zou worden bevond zich aan de oever van de Vecht tussen Breukelen en Maarssen, net buiten dit door Glaudemans beschreven territorium maar kan hier toch toe gerekend worden.

Heerlijkheid Maarsseveen

Halverwege de zeventiende eeuw ontwikkelde zich tussen Breukelen en Maarssen, in de heerlijkheid Maarsseveen, langs de oevers van de Vecht een reeks geschakelde buitenplaatsen als 'een grote, slangvormige Engelse tuin', zoals Christenmeijer het in zijn negentiende-eeuwse gids over de Vecht benoemde.[48] Hoewel oorspronkelijke aanleg van de tuinen intern op gelijke wijze werden georganiseerd als de tuinen van de buitenplaatsen in de droogmakerijen kan men, afgaande op diverse plattegronden van het gebied uit de desbetreffende tijd, een voorstelling maken van wat Christenmeijer hiermee bedoelde. Er werd bewust ingespeeld op het uitzicht vanaf en naar de rivier waardoor er een sterke relatie ontstond tussen de rivier en de buitenplaatsen en het leek alsof de buitenplaatsen architectonische elementen waren in 'lineaire' configuratie waarin de Vecht als hoofdas een verbindende factor speelde. Dit fenomeen berust niet op een serie toevalligheden, maar is te danken aan de inspanningen van de heer van

45. Glaudemans, p. 90

46. Ibidem, 90-92. Glaudemans noemt hier J.B. Christenmeijer, *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht*, Rademaker, *Hollands Arcadia, of de vermaarde Rivier Den Amstel* en A. de Leth, *De Zegepralende Vecht.*

47. R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, 1948, p. 7-8

48. J.B. Christenmeijer, *Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht*, 1837, I, p. 41

Maarsseveen, Joan Huydecoper. Deze Amsterdamse koopman en regent hield zich bezig met de exploitatie van de landerijen in dit gebied op een manier die we in deze tijd projectontwikkeling zouden noemen.

Huydecoper verwierf in 1641 de titel Heer van Maarsseveen, waar hij tot zijn dood in 1661 vijf maal de ambt van burgemeester bekleedde. Al in 1626 had Huydecoper al verschillende stukken grond geërfd van zijn vader. Tot deze bezittingen behoorden ook de hofstede Goudenhoef. Tussen 1626 en 1628 verbouwde Huydecoper deze tot buitenplaats, die hij zelf in gebruik zou nemen als buitenplaats. Niet ver hier vandaan werd rond dezelfde periode Huis Ten Bosch gebouwd, naar een ontwerp van Jacob van Campen, waardoor Huydecoper in aanraking komt met het dan opkomende Hollands classicisme.[49]

Na het verwerven van de heerlijkheid Maarsseveen kocht hij nog meer akkers, al dan niet bebouwd met een boerderij, en legde hier onder meer sloten en boomgaarden aan. De kavels verkocht hij door aan rijke Amsterdammers die hier vervolgens hun lusthof voor de zomermaanden stichtten. Huydecopers' verrichtingen hielden echter niet op bij het aan- en verkopen van deze kavels in zijn heerlijkheid. Uit Huydecopers privé-archief dat deels bewaard is gebleven in het Rijksarchief in Utrecht, blijkt dat hij incidenteel in de koopcontracten op liet nemen dat er een buitenhuis gebouwd zou worden op het terrein. Op deze manier en met het graven van sloten en beplanten van de akkers wilde hij de esthetische waarde in zijn heerlijkheid hoog houden. Hij wilde van zijn heerlijkheid één 'paradijselijk' villapark maken door de aaneenschakeling van tuinen, boomgaarden en buitenhuizen.[50] Iets wat in retrospectief zeker gelukt is, afgaande op de eerder genoemde observatie van Christenmeijer.

De buitenplaatsen van Philips Vingboons

Joan Huydecoper genoot aanzien als burgerlijk bestuurder maar hechtte ook zeker waarde aan de schoonheid van de kunsten. Hij wierp zich op als ware mecenas door zich te ontfermen over diverse dichters, schilders en architecten. Huydecoper heeft vanaf halverwege de jaren '20 van de zeventiende eeuw een bijzondere belangstelling voor de bouwkunst ontwikkeld. Dit manifesteerde zich door zijn ontwikkeling van de landgoederen in Maarsseveen vooral in buitenhuizen en tuinen. Hierbij speelde Philips Vingboons een belangrijke rol. Vanaf 1637 ontstond er een nauwe samenwerking tussen Vingboons en Huydecoper, zowel bij projecten in de stad als daarbuiten langs de oevers van de Vecht. In dat jaar werd in opdracht van Huydecoper begonnen met de bouw van de door Vingboons ontworpen buitenplaats Elsenburch in de heerlijkheid van Maarsseveen. Een jaar later werd aan de Singel in Amsterdam de woning van Huydecoper zelf gebouwd, eveneens in opdracht van Huydecoper.

In zijn studie naar het werk van Vingboons suggereert Koen Ottenheym zelfs dat Vingboons heeft opgetreden als tekenleraar van Huydecoper. Hiervoor zijn geen direct concrete aanwijzingen maar er zijn wel tekeningen aanwezig uit het archief van Huydecoper die duidelijk gemaakt zijn door Huydecoper zelf. Een van deze tekeningen betreft een kavel 'aan het Santpat aan de Vecht', dus in Maarsseveen. Onzeker is voor welk kavel deze tekening bedoeld was maar de afmetingen komen het dichtst bij die van Gansenhoef. Dit landgoed was ten tijde van de periode waaruit de tekening stamt in het bezit van Geertruid Huydecoper, Huydecopers' zus, en diens zoon Lucas Rotgans.[51] Na de dood van Lucas in 1654 verkocht Geertruid Huydecoper het goed aan Raymond de Smeth die hier in 1655 zijn buitenplaats met de naam Gansenhoef liet bouwen. Het ontwerp voor deze buitenplaats kwam van de hand van Philips Vingboons.[52]
Vingboons was zowel in de stad actief als daarbuiten. Zo maakte hij naast ontwerpen voor Amsterdamse woonhuizen in de stad ook ontwerpen voor buitenplaatsen in de droogmakerijen de Purmer en de Beemster en langs de oevers van de Vecht. Door het gebrek aan vaste en onregelmatige erfgrenzen genoot de architect hier meer ontwerpvrijheid dan in de stad.[53]

In het Hollands classicisme van de zeventiende eeuw speelden maatverhoudingen een belangrijke rol. Intellectuelen zoals Huygens kenden hier een 'hogere' filosofische en theoretische betekenis aan toe maar ook eenvoudigere bouwmeesters gebruikten

49. K. Ottenheym, *Philips Vingboons (1607-1678)*, 1989, p. 37

50. Ibidem, p. 42-44

51. De familie Rotgans was uiteindelijk niet verantwoordelijk voor de bouw van de buitenplaats maar vermoedelijk wel voor de naamgeving van het landgoed. Dichter Lucas Rotgans was de kleinzoon van Geertruid Huydecoper en haar man Jacob Lucas Rotgans en dichtte veelvuldig over de Vechtstreek. W.P. Halleen, 'Lucas Rotgans (1653-1710), dichter'. In: Utrechtse biografieen, De Vechtstreek, 1997, p. 129-134

52. Ottenheym, p. 43-44

53. Ibidem, p. 47

>
10. Kaart van een deel van de Heerlijkheid van Maarsseveen omstreeks 1674

schaal 1:5000
wegen
water
bebouwing
bebossing
buitenplaats
tuinen

54. Ibidem, p. 160-161

55. Ibidem, p. 48-49

56. Ibidem

57. Ibidem

58. Ibidem, p. 50

deze mathematische ontwerpschema's als hulpmiddel voor het uittekenen van het ontwerp. Vingboons paste deze principes eveneens toe in zijn ontwerpen met zowel het theoretische en esthetische als het praktische als motief.[54] De buitenplaatsen in het oeuvre van Vingboons zijn onder te verdelen in drie types, die zich parallel aan de verschillende periodes van Vingboons' loopbaan ontwikkelde. In de reeds genoemde studie van Ottenheym komen deze types uitgebreid aan bod maar ze zullen hier ook kort omschreven worden. Dit is namelijk van belang voor het begrijpen van de manier waarop de objectstudie Gansenhoof zich in het oorspronkelijke ontwerp verhield tot de omliggende tuinen en het landschap.

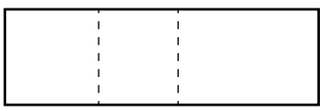

11a. schema type I

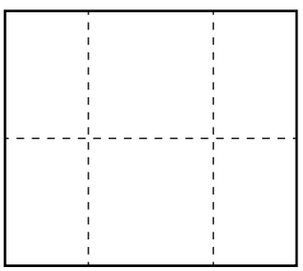

11b. schema type II

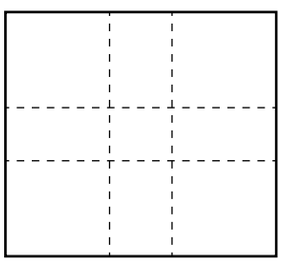

11c. schema type III

Type I: Enkele beuk

De buitenhuizen uit het begin van de carrière van Vingboons bestonden uit een enkele beuk en waren vooral in de breedte georiënteerd. Hiermee wordt bedoeld dat er sprake was van een façade met daarachter drie naast elkaar geplaatste ruimtes, te verstaan een centraal voorhuis geflankeerd door een woonkamer voor dagelijks gebruik aan de ene kant en een feestzaal voor het ontvangen van gasten aan de andere kant. Door deze oriëntatie in de breedte waren de ontwerpen voor deze buitenplaatsen 90 graden gedraaid ten opzichte van de in de diepte georiënteerde stadshuizen. Buitenhuizen die onder dit type genoemd kunnen worden zijn Elsenburch, Westwijck en Groenhoven. De ontwerpen van deze buitenplaatsen zijn tot stand gekomen in de periode tussen 1637 en 1643. Over het algemeen waren enkel in de voor- en achtergevel vensters geplaatst. [55]

Type II: Dubbele beuk

Met het hoger worden van de gestelde eisen aan het leefcomfort van de zomerresidenties nam ook het gewenste aantal vertrekken toe. Dit manifesteerde zich in de ontwerpen van Vingboons tijdens de periode 1642-1647, die de vorige periode dus deels overlapt. Vingboons voldeed aan de wens naar meer kamers door een tweede beuk toe te voegen in de diepte, al dan niet evenwijdig geordend aan de voorste beuk. Het schema voor dit type is gebruikt in de ontwerpen voor Vredenburgh, dat uiteindelijk niet gerealiseerd werd, Driemond, Huize Ranst en Pijnenburg. Net als bij het eerste type zaten de vensters voornamelijk in de voor- en achtergevel, hoewel er hier ook vensters in de zijgevel nodig waren.[56]

Type III: drievoudige beuk

Het derde en laatste type kende een wat lossere indeling. Het algemene schema is te herkennen als een van drie beuken, hoewel Vingboons deze nauwelijks op deze manier toepaste. Door de dragende muren in het blokvormig bouwvolume kruislings te ordenen en hiermee te schuiven ontstond een lossere indeling. Ondanks de asymmetrische indeling probeerde Vingboons wel deze suggestie te wekken door op de centrale as van de woning een doorgang te creëren en zijdeuren in het voorhuis recht tegen over elkaar te plaatsen. Het ontwerp voor de plattegrond van Gansenhoef werd op deze manier gecomponeerd. Doordat niet alle ruimtes aan de voor- of achtergevel waren gesitueerd waren vensters in de zijgevel hier vaak noodzakelijk. [57]

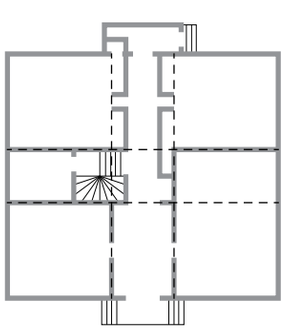

11d. plattegrond van Gansenhoef op basis van schema type III

Gansenhoef

Dit laatste type wordt door Ottenheym omschreven als een meer gesloten vierkante blok ten opzichte van de andere types. De buitenplaatsen, niet alleen die van Vingboons maar ook in het algemeen, werden steeds meer ontworpen als op zichzelf staande gebouwen, los van het omringende landschap. Door zijn plaatsing als centraal element in de compositie van de buitenplaats werd er steeds meer aandacht geschonken aan het exterieur waardoor ook de achtergevel belangrijk werd.[58]

In het geval van de buitenhuizen aan de drukbevaren Vecht speelde ook de aanwezigheid een drukke weg aan de andere zijde van het goed een rol bij het prominenter worden van de achtergevel. Dit was echter niet het geval voor Gansenhoef, waar wel een ontwateringstocht langs de achterzijde van het terrein liep maar deze

was lang niet breed genoeg om bevaren te kunnen worden.

Bij de buitenhuizen uit het eerste deel van Vingboons' loopbaan was ornamentiek erg belangrijk voor het onderscheiden van de voorgevel ten opzichte van de achter- en zijgevels, geheel volgens de Vitruviaanse principes. Hij verwijst hier zelfs naar in de inleiding van zijn publicatie uit 1674, evenals naar Andrea Palladio en Vincenzo Scamozzi.[59] Vingboons gaf vooral de pilasters hierin een prominente rol. Toen hij deze later niet meer toepaste was deze rol weggelegd voor het naar voren geschoven middenrisaliet, fronton en omlijsting van de voordeur. Bij het ontwerp van Gansenhoef was hiervan alleen de omlijsting van de voordeur nog aanwezig waardoor een bouwvolume met vier vrijwel gelijkwaardige gevels ontstond. Zelfs het verschil tussen voor- en achtergevel werd vrijwel geheel verwaarloosd door het op de begane grond vooruit geschoven deel wat de achteringang huisvest. De reden dat Vingboons tot deze alzijdige gevelcompositie is gekomen is lastig te benoemen door het eerder genoemde feit dat het terrein slechts langs één zijde te benaderen is. Slechts via een overhoeks aanzicht zijn beide zijgevels te zien en door de indeling van de plattegronden bieden vensters in de zijgevels uitzicht over het omringende landschap. Deze twee gegevens zouden voor Vingboons aanleiding geweest kunnen zijn om de zijgevels eenzelfde uitstraling te geven als de voorgevel, die zich echter wel onderscheidt door de omlijste voordeur. Het verwaarloosbare verschil tussen voor- en achtergevel is wellicht te vinden in het ontwerp voor de tuinaanleg.

Over de inrichting van de tuinen van Gansenhoef is vrij weinig bekend. In de publicatie van Vingboons zijn geen ontwerpen voor de tuinaanleg opgenomen en ook in het archief van Huydecoper zijn is hier geen melding van gemaakt. Wel zijn er tussen Huydecopers' eigen tekeningen voor Gansenhoef een plattegrond en een perspectief teruggevonden. Als we echter afgaan op de kaarten van Maarsseveen uit die periode die voorhanden zijn kunnen we concluderen dat Huydecopers' plannen voor het terrein nooit zijn uitgevoerd. Op een kaart van Jacob Bosch van een deel van de heerlijkheid Maarsseveen uit 1674 staat de gehele buitenplaats Gansenhoef afgebeeld, inclusief de omringende tuinen. Op basis van de kaart en hetgeen beschreven is over het ontwerp van de woning kunnen er wel aannames gedaan worden. De schaal van deze kaart, het gebrek aan detail en weerlegging van ontwerpkeuzes van de architect omtrent het terrein zorgen ervoor dat deze analyse echter niet zo nauwkeurig zal zijn als die van Peter de Zeeuw en Wouter Reh voor het terrein van Vredenburgh.

Het goed waarop Gansenhoef gebouwd is, is opgedeeld in twee even brede percelen waarvan het achterste deel ⅝ van de lengte van het voorste deel meet. Net als bij veel andere tuinen in de geanalyseerde gebieden van de Beemster en de Vecht zijn deze percelen omgracht. Zoals te zien is op de kaart benutten de twee percelen niet het volledige kavel waarvoor Vingboons net als Post bij Vredenburgh, te maken met een restmaat. Op de kaart is te zien dat er net als bij het ontwerp van Post voor Vredenburg is gekozen voor een aankomstlaan uit het hart van de woning. Deze aankomstlaan, waar tevens een soort voorplein gesitueerd is, bevind zich aan de kant van Amsterdam, waar de eigenaar woont en ook de meeste bezoekers vandaan zullen komen. Anders dan bij Vredenburg zal men dus niet eerst de woning passeren alvorens het terrein via de aankomstlaan te betreden. Op een kopergravure van Daniel Stopendael uit 1719, gepubliceerd in De Zegepralende Vecht, is te zien dat het terrein direct vanaf het 'Santpat' te betreden is.

Op deze gravure is tevens een poortgebouw weergegeven die de toegang verleend tot het buitengoed. Van dit poortgebouw maakt Vingboons geen melding waardoor het onbekend is of deze onderdeel was van het originele ontwerp of dat deze later is toegevoegd maar het onderscheidt deze zijde van het gebouw wel van de achterzijde. Het zou gezien kunnen worden als een verlengstuk van de voorgevel. Aangezien er echter nooit melding is gemaakt van dit poortgebouw gaan we er hier van uit dat het geen onderdeel was van het oorspronkelijke ontwerp.

Op het voorste 'eiland' staat de woning zelf met aan de zijkanten siertuinen, zoals te zien op de gravure. Op de rest van beide eilanden zijn verder bomen geplant. Het is verder niet duidelijk watvoor bomen dit zijn en welke functie deze beplanting vervulde.

59. P. Vingboons, *Afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft*, 1674, 'Aen den leser'

12. Kopergravure van Gansenhoef (afbeelding afkomstig uit: A. de Leth, *De Zegepralende Vecht*, 1719)

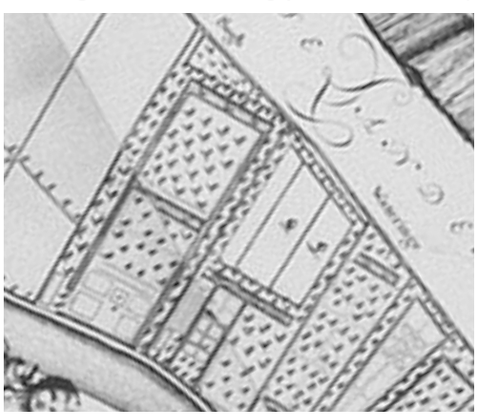

13. Deel van kopergravure uit 1674 met de buitenplaats Gansenhoef geheel links.

Het is aannemelijk dat de parterres op het voorste eiland vlak achter het huis een lustfunctie vervulde terwijl de bomen op het achterste eiland bedoeld waren voor productie. Dit zijn echter louter aannames die binnen de grenzen van dit onderzoek niet hard gemaakt kunnen worden.

Relatie met het landschap

Dan rest hier nog steeds de vraag wat voor Vingboons de reden is geweest om het onderscheid tussen de voor- en achtergevel te minimaliseren. Hierbij zou de opdrachtgever een belangrijke rol gespeeld kunnen hebben. Zo zou het mogelijk kunnen zijn dat de opdrachtgever niet te veel wilde pronken met zijn buitenhuis maar het sober en degelijk wilde houden en daarom opdracht heeft gegeven de hoeveelheid ornamentiek minimaal te houden. Een andere mogelijkheid is dat de tuin voor de opdrachtgever een belangrijke rol speelde in zijn leven op de buitenplaats, belangrijker misschien zelfs nog dan de voorzijde van het huis, wat voor hem aanleiding zou kunnen zijn geweest voor de gelijkwaardige voor- en achtergevel.

Wel zou er voorzichtig geconcludeerd kunnen worden dat de aanwezigheid van de Vecht en het aangrenzende Zandpad van invloed zijn geweest op het zicht van en naar de woning wat mogelijk mede de aanleiding is geweest voor de vensters in de zijgevels. Net als bij Vredenburgh speelt dus ook de benadering van de buitenplaats een belangrijke rol in het ontwerp.

We hebben kunnen zien dat Vingboons een architect was die zich zeer bewust bezig hield met de ordening van zijn ontwerpen. Zowel aan de plattegronden als de aanzichten werd veel aandacht besteed en werden volgens zijn mathematische principes zorgvuldig gecomponeerd. Door de aanwezigheid van een restmaat rond de tuinaanleg kunnen we concluderen dat ook deze nauwkeurig ontworpen is volgens mathematische verhoudingen. Vingboons heeft hier net als Pieter Post een soort architectonische route aangelegd om het landschap en de buitenplaats geleidelijk in elkaar over te laten vloeien.

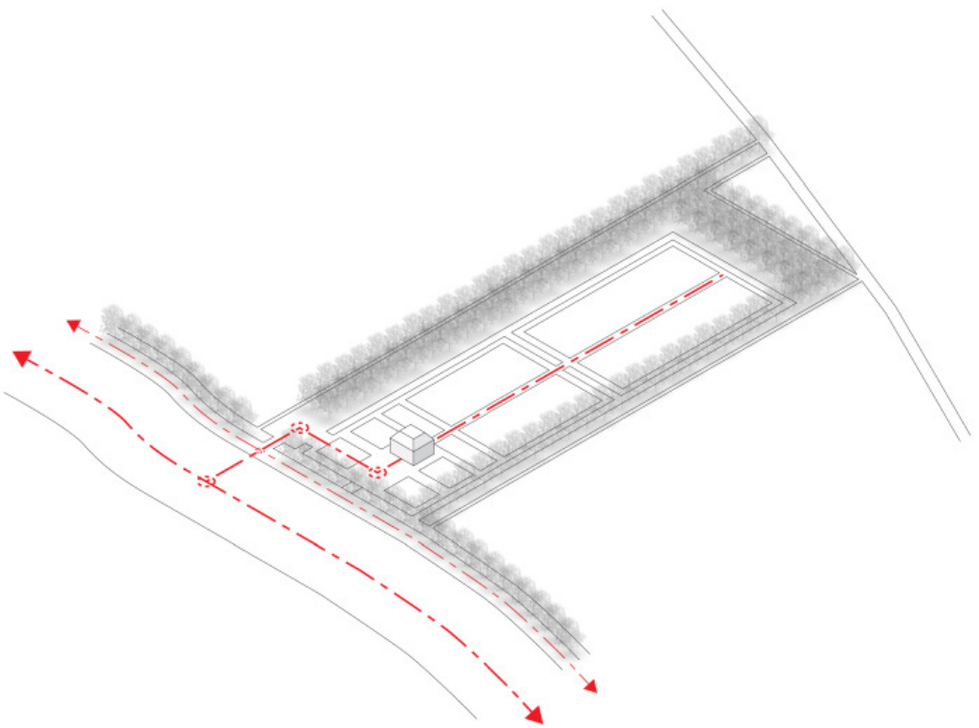

14. Schema van de buitenplaats en zijn relatie met het landschap

Conclusie

Het doel van dit onderzoek was niet zozeer het geven van een allesomvattende beschrijving van de buitenplaatscultuur in Nederland ten tijde van de Republiek, maar om de zeventiende-eeuwse buitenplaats te analyseren in zijn sociaal-culturele en fysieke context.

De periode tussen het begin en het midden van de zeventiende eeuw was een bloeiperiode in de ontwikkeling van de Nederlandse buitenplaatscultuur en kan tevens gezien worden als een omslagpunt omdat het bezit van een tweede woning buiten de stad ter ontspanning niet langer uitsluitend een luxe was die voorbehouden was voor adellijke geslachten, maar ook toegankelijk werd voor families uit de bovenlaag van de burgerij zoals bestuurders en koopmannen. Het hofdicht heeft hierin een zeer belangrijke rol gespeeld doordat deze werden gebruikt om het bezit van een buitenplaats te legitimeren. Een belangrijk hofdicht is Hofwijck van Constantijn Huygens waarin hij zijn gelijknamige buitenplaats beschrijft. Het sobere en bescheiden ontwerp van zijn buitenplaats maar zeker ook door de manier waarop hij het 'verdedigde' in zijn hofdicht wekte begrip op bij de samenleving. Doordat de door Huygens gebruikte stijl en retoriek uit Hofwijck zoveel navolging heeft gehad kunnen we stellen dat het zeker een belangrijke rol heeft gespeeld in de nieuwe beeldvorming van buitenplaatsen, die steeds minder als louter lust- en statusobject, en steeds meer tevens als nutsobject werden gezien.

De ontwerpen van de buitenplaatsen Vredenburgh in de Beemster en Gansenhoef aan de Vecht, van de hand van respectievelijk Pieter Post en Philips Vingboons, zijn twee typerende voorbeelden van het Hollands-classicisme. Post en Vingboons, beide afkomstig uit de school van Jacob van Campen, hebben hun ontwerpen zorgvuldig geordend volgens mathematische principes en guldensnedeverhoudingen. Dit hebben ze echter niet alleen toegepast op het ontwerp voor de plattegronden en gevels, aan de compositie van de omringende tuinen werd eveneens veel aandacht geschonken. Uit reeds bestaande studies is opgemaakt dat Post voor het ontwerp van Vredenburgh zeer bewust gebruik heeft gemaakt van een architectonische route om de buitenplaats te verweven met het landschap. Hierbij maakte hij gebruik van de restmaat die is ontstaan door de door hemzelf opgelegde geometrische richtlijnen. Voor het ontwerp van Gansenhoef was er geen bestaande studie voorhanden maar uit eigen analyses kan geconcludeerd worden dat ook Vingboons op een zeer bewuste manier met het landschap om is gegaan. Al dan niet naar het voorbeeld van Post, de twee waren immers geen onbekende van elkaar, leidt ook hij de bezoeker langs een van de meanderende stroom via een architectonische route naar de buitenplaats. Uit beide ontwerpen blijkt dat de architect zich bewust was van het landschap en zorgvuldig is omgegaan met de kwaliteiten ervan om de bezoeker bewust te maken van zijn omgeving.

Door de wijze waarop zowel Post als Vingboons dit bewustzijn hebben willen creëren is het moeilijk een verschil te ontdekken van de invloed van het reeds bestaande landschap op het uiteindelijke ontwerp. Dit komt mede doordat in het geval van zowel Vredenburgh als Gansenhoef de architect voor zichzelf als het ware een *tabula rasa* heeft geschapen. De vooraf ingenomen hypothese dat het kunstmatige landschap van de droogmakerijen meer als een *tabula rasa* gezien moet worden dan een natuurlijk landschap zoals rivieroevers is voor de behandelde studieobjecten dus niet of nauwelijks van toepassing. Dit betekent echter niet dat de architcten de *genius loci* genegeerd hebben, maar meer dat ze binnen het bestaande landschap de plek een nieuwe eigenheid hebben gegeven.

Bronvermelding

M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland*, 2000

J. van der Groen, Den Nederlandtsen Hovenier, 1670

W.B. de Vries, *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*, 1998

E. de Jong, *Natuur & Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, 1993

Horatius, *Oden en opoden & eeuwzang. Een bloemlezing ingeleid, toegelicht en vertaald door Eddy de Laet*,1979

J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, 1923-'24, dl. V, p. 117-133

T. van Strien & K. van der Leer, *Hofwijck. Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens*, 2002

R.J. van Pelt, 'Mens en kosmos in Huygens' Hofwijck'. In: *OASE, 41*, 1994

J.J. Terwen & K.A. Ottenheym, *Pieter Post (1608-1669)*, 1639

P. de Zeeuw & W. Reh, 'De Beemster: embleem in het laagland'. In: *Concept NL*, 2001

R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, 1948

J.B. Christenmeijer,*Het lustoord tusschen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht*, 1837

K. Ottenheym, *Philips Vingboons (1607-1678)*, 1989

P. Vingboons, *Afbeeldsels der voornaemste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft*, 1674

Aanzienlijk Decor

Representatie in villa en buitenplaats

Jan Herwarts

Het motief voor het stichten of betrekken van een buitenplaats wordt in de literatuur voornamelijk als drieledig gekenschetst. Ten eerste was de buitenplaats een vervulling van het verlangen naar natuur, rust en ontspanning, 'een plek met schoonheid en harmonie, weg van de spanning die de voortdurende maar onvermijdelijke bedrijvigheid in de stad met zich meebracht.'[1] De grachten, toenmaals open riolen, begonnen in de hitte van de zomer uitzonderlijk te stinken. De stad veranderde gedurende de zomermaanden in een broeinest van ziekten. In 1669 pleit Jan van der Groen in zijn boek *Den Nederlandtsen Hovenier* dan ook voor het buitenleven als het gezondste en zaligste leven dat men maar kan wensen, waar 'de versche lucht met geen vuyle stinckende dampen, gelijk in de Steden, besmet is.'[2] Ten tweede werd het bezit van een buitenplaats en toebehoren gezien als een veilige en vruchtbare financiële investering.

Het bezit van een buitenplaats was echter niet alleen een investering op financieel gebied. Het zal geen verbazing wekken dat de dikwijls deftige en statige buitenplaats een middel was voor de elite om zichzelf te representeren of een zeker aanzien te verschaffen. Deze representatie kan ook gezien worden als een vorm van investering. Een goede reputatie kon bijdragen aan de huwelijkskansen van de kinderen en zelfs aan de mogelijkheden in de professionele sfeer. Deze representatieve kant van de buitenplaats wordt vaak kort benoemd. Hierbij blijft de architectonische uitwerking over het algemeen onderbelicht. Toch vormt representatie een cruciaal onderdeel in de cultuur en architectuur van de buitenplaats. Hoe belangrijk deze relatie is en in welke vormen deze zich manifesteert zal in diverse stappen onderzocht worden.

In eerste instantie zal er een theoretische verkenning moeten worden ondernomen om inzicht te krijgen in de relatie tussen architectuur en representatie. Al in de oudheid gold: 'Alle kunsten op zichzelf zijn samengesteld uit twee elementen, het handwerk en de theorie erachter.'[3] Vervolgens is het zinvol om naar de twee belangrijkste historische voorgangers van de Nederlandse buitenplaats te kijken; de klassieke Romeinse villa en de Venetiaanse Renaissance villa's van Palladio. Niet alleen zijn deze twee villaculturen in diverse opzichten een belangrijke inspiratiebron geweest voor de Nederlandse buitenplaatscultuur, ook speelden representatie en aanzien een belangrijke rol in de maatschappelijke context van deze culturen, wat vervolgens zijn weerslag had op de architectuur van de villa's. Hierna zal de Nederlandse buitenplaatscultuur en architectuur besproken worden. De onderzoeken zullen zich voornamelijk focussen op de rol van representatie in de maatschappelijke context van de cultuur en op haar (architectonische) uiting daarvan in villa en buitenplaats. Ten slotte zullen de bevindingen bediscussieerd worden aan de hand van opmerkelijke paralellen en verschillen, met als ultiem doel tot een beter, en mogelijk actueler begrip te komen van de architectuur van de buitenplaats.

1. J.R. Jones, 'De bouwwerken en hofstijl van William en Mary'. In: *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst. Journal of garden history 8*, 1988, p. 8.

2. J. van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier*, 1669, p. 13.

3. Vitruvius, z, I, i.15-16. (Vertaling van Ton Peters, Handboek Bouwkunde, 1997)

Theoretische Verkenning

Om een goed beeld te vormen van de manieren waarop architectuur een betekenis in zich kan dragen of iets kan representeren is het zinvol om een theoretische verkenning te ondernemen. Adolf Loos' definitie van architectuur is hierbij een waardevol uitgangspunt.

"If, in the woods, we come upon a mound of earth of six feet long and three feet wide, arranged with a spade in the form of a pyramid, we grow serious and something inside us says: here a man lies buried. This is architecture."[4] – Adolf Loos

De bossen vormen de natuurlijke omgeving waarin zich een door mensen gemaakt object bevindt. Het object is van aarde, gemaakt met een spade. Het object heeft een piramidevorm van precieze afmetingen. Deze bijzondere combinatie van elementen roept bij ons de associatie op met een graf, waarop er een emotie in ons loskomt. 'The form is *representative* of its purpose: this is architecture.'[5]

Analyse van de definitie van Loos geeft aan dat architectuur een associatie kan oproepen en dus een idee kan representeren. Het herkennen en associëren wordt ook wel het cognitieve proces genoemd. Het cognitieve proces ligt in ons vermogen een betekenis toe te kennen aan de dingen om ons heen.[6] Architectuurtheoreticus Charles Jencks gaat in *Meaning in Architecture* verder door te zeggen dat op het moment dat er een nieuwe vorm wordt ontdekt het, onvermijdelijk, een betekenis krijgt. Dit is te schematiseren aan de hand van de *triangle of reference*, ontwikkeld door C.K. Ogden en I.A. Richards in The *Meaning of Meaning* (1923), gebaseerd op een theorie van C.S. Peirce.

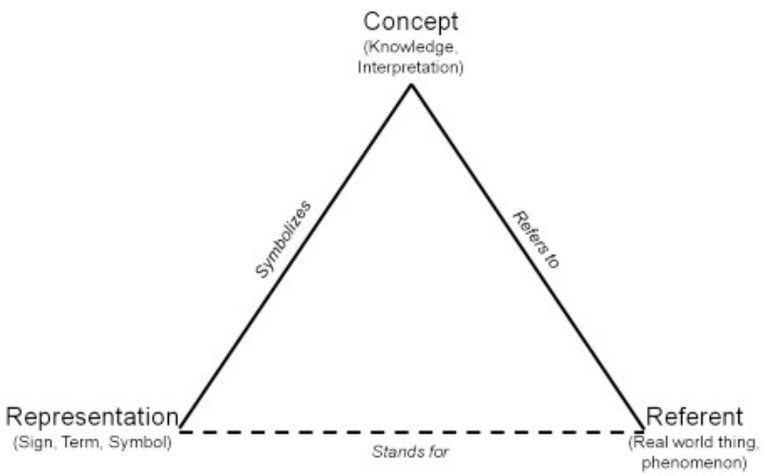

1. Triangle of reference van C.K. Ogden en I.A. Richards

De 'referent', oftewel het wereldse object, wordt door onze interpretatie ervan omgezet naar een concept. Dit concept wordt vervolgens gerepresenteerd door een teken, beeld, woord of symbool. 'The signs are links between our own consciousness and the phenomenological world. So signs are the first and immediate tools of every communication.'[7]

Deze drievoudige relatie is eenvoudiger te begrijpen aan de hand van een voorbeeld. Stelt u zich voor dat een kind een tekening wordt getoond van een olifant. Hoewel dit uiteraard geen echte olifant is maar slechts een representatie ervan, zal bij het kind onmiddellijk de associatie met een olifant optreden, net zoals het woord olifant nu bij u een associatie oproept. Dit is geen directe associatie met een echte olifant maar met het concept olifant in uw hoofd, dat op zijn beurt refereert aan het tastbare fenomeen 'olifant'.[8]

Deze drievoudige relatie wordt, in een vertaling naar de architectuur, beschreven in een zin uit Antonio Monestiroli's *L'Architettura Della Realtà*. 'De taal is een representatiesysteem van de betekenis van de gebouwen.'[9] De vormentaal is dus,

4. A. Loos, 'Architektur' (1909). In: *Trotzdem*, 1931, p. 103.

5. A. Monestiroli, *The Metope and the Triglyph*, 2005, p. 22.

6. G. Dorfles, 'Structuralism & Semiology in Architecture'. In: Meaning in Architecture, 1969, p. 39.

7. Ibidem, p. 39.

8. In Le Petit Prince van St. Exupéry ontmoet een prinsje de verteller en vraagt hem om een schaap te tekenen. Omdat de verteller niet weet hoe hij een schaap moet tekenen, tekent hij wat hij kent: een slang met een uitstulpende maag. "Nee, nee!" roept het prinsje. "Ik wil geen slang met een olifant erin, ik wil een schaap!". Toen de verteller zes jaar oud was, liet hij diezelfde tekening aan volwassenen zien. Hij vroeg hen toen of ze deze tekening gevaarlijk vonden, omdat het een slang was, maar iedereen zei dat ze een hoed niet gevaarlijk vonden. De volwassenen dachten keer op keer dat het een hoed was die de verteller had getekend. De kleine prins begreep de tekening echter wel, meteen toen hij deze voor het eerst zag. De verteller probeert nog een paar keer een schaap te tekenen, maar het prinsje is niet tevreden. Uiteindelijk tekent hij een doos, en zegt dat er een schaap in zit. Het prinsje, dat het schaap net zo goed ziet als de olifant in de slang, accepteert het

9. A. Monestiroli, 'Natuur, techniek, geschiedenis. Vormen van analogie in architectonische taal'. In: *OASE*, 62, 2003, p. 98.

10. Ibidem, p. 99.

11. C. Jencks, 'Semiology and Architecture'. In: *Meaning in Architecture*, 1969, p. 13.

12. R. Venturi, D. Scott Brown & S. Izenour, *Learning from Las Vegas*, 1993, p. 87.

13. Jencks, p. 16.

14. Ibidem

15. Ibidem, p. 14.

16. Monestiroli, T*he Metope and the Triglyph*, 2005, p. 22.

volgens de definitie van Monestiroli, datgene in architectuur dat representeert en dus associaties oproept.

Deze taal bestaat volgens Monestiroli vervolgens uit drie analogieën, namelijk de analogie met *technische vormen*, waarmee de constructie en techniek tot uitdrukking kan worden gebracht, en de analogie met *historische- en natuurlijke vormen*, dat wil zeggen vormen ontleend uit de natuur of eerder gebruik, die beiden een meer symbolische betekenis kunnen overdragen.[10] De toekenning van betekenis komt voort uit de ervaring die wij hebben met deze vormen, net zoals de vorm van het graf een ernstige emotie bij ons oproept door de ervaring die wij ermee hebben. Jencks onderkent dit door te stellen dat betekenis wordt overgedragen door associaties, metaforen of de algehele geheugenschat.[11] Ook James Ackerman deelt in *The Villa* deze mening: 'Since signs and symbols convey meaning only to those who know what they signify, they are usually chosen from past architectural usage or occasionally are imported from other types of construction.' Wellicht verwoorden Venturi, Scott Brown en Izenour in *Learning From Las Vegas* dit nog op de meest treffende manier: 'Architecture depends in its perception and creation on past experience and emotional association.'[12]

Deze definities veronderstellen dat de representatie in de architectuur afhangt van een persoonlijk begrip van de vormen. Dit begrip wordt op de eerste plaats gevormd door persoonlijke ervaring, maar kan ook gevormd worden door educatie. Zo evolueerde de Gotische vorm gedurende tweehonderd jaar zonder dat de inhoud drastisch veranderde. Vervolgens werd in de Renaissance de inhoud van de Gotiek geherinterpreteerd – waarbij de expressie barbaars, lelijk en irrationeel werd genoemd – zonder de vormen of de objecten te veranderen.[13] Representatie is dus niet alleen afhankelijk van de persoonlijke ervaring met de vormen maar ook van algemeen heersende smaak, en is daardoor onderhevig aan trends. 'The first point on which most semiologists would agree is that one simply cannot speak of meaning as if it were one thing that we can all know or share.'[14]

Het woonhuis is al lange tijd één van de belangrijkste middelen voor persoonlijke representatie. 'It is obvious that the first savages building their dwellings in caves or on piles probably had no intention of expressing anything. But as soon as it was possible for them to construct not only for reasons of protection and defense, their tendency was certainly to turn the forms used for shelter into forms expressing something.'[15] In *The Metope and the Triglyph* beargumenteert Antonio Monestiroli dat architectuur bij uitstek een middel is voor de mens om zichzelf te representeren.

"Men build a house for themselves in a way that corresponds to their culture of dwelling. Therefore man manifests himself in the form of the house, in its architecture."[16] - Antonio Monestiroli

Romeinse villacultuur

In *De agri cultura* van Cato (234-149 v.Chr.) wordt hard werk, eenvoud en agricultuur beschreven als enige deugdzame bezigheid voor de bovenste klassen. Varro (116-27 v.Chr.) zegt in zijn *Rerum rusticarum* dat de villa geen tekenen van extravagante luxe en onproductiviteit mag tonen, maar zich slechts mag richten op het loven van de landbouw verricht door de voorvaderen. Samen met Columella's (4-70 na Chr.) *De Re Rustica* vormen zij de belangrijkste teksten over landbouw en het genot van het landleven die uit de Romeinse tijd bewaard zijn gebleven. Deze teksten representeren drie fases in de ontwikkeling van de Romeinse villa.

Ook vormden zij, samen met de gedichten van onder andere Horatius en Vergilius, de basis voor de villa-ideologie. James S. Ackerman legt het woord ideologie uit als refererend aan 'a concept or myth so firmly rooted in the unconscious that it is held as an incontrovertible truth.'[17] Karl Marx typeert de ideologie als 'Gebäude, das zur Verschleierung und damit zur Rechtfertigung der eigentlichen Machtverhältnisse dient'. Deze villa-ideologie, waarin op nostalgische wijze werd gerefereerd aan een tijd waarin de Romeinen hard werkende boeren waren met gelijke kansen, bezig met het bewerken van het land en het verdedigen van de *Res Publica* (de Romeinse Republiek), vormde de basis voor de Romeinse villacultuur.[18]

De villa heeft daarom, voornamelijk in de vroege periodes, zijn bestaansrecht verdiend door de hechte relatie met landbouw en landbewerking. De villa onderscheidt zichzelf van een boerderij doordat deze tevens ontworpen is als plek voor *otium*. Otium kan gezien worden als een tijd van ontspanning waarbij uitgebreid gegeten en gerust kan worden, maar waarbij oefening van lichaam en geest centraal staan, in tegenstelling tot de *negotium* (het werk) in de stad. Toen, na de Tweede Punische Oorlog (200 v.Chr.), Noord Afrika verviel als 'graanschuur' voor Rome en de landbouw rond Rome geïntensiveerd werd, verschenen er steeds meer villa's in het landschap.

Annalisa Marzano's onderscheidt in *Roman Villas in Central Italy* drie belangrijke functies van de villa. Ten eerste waren villa's een goede bron van inkomsten voor de eigenaar (ze waren op zijn minst zelfvoorzienend). Bovendien functioneerden ze als een plek voor het beoefenen van *otium*. Misschien wel de belangrijkste functie van de villa, echter, is haar positieve invloed op het imago van de eigenaar. Cicero, Romeins consul en filosoof, schreef dat zijn villa in Cumae hem grotere *dignitas* (waardigheid, prestige, aanzicht) verschafte. Ten eerste natuurlijk omdat het bedrijven van landbouw zeer respectabel was in de ogen van het publiek.[19]

Langzaamaan werd steeds vaker de uitstraling en architectuur van de villa gebruikt als uitdrukking van macht en status. De villa raakte in steeds grotere mate vervreemd van haar agrarische oorsprong en ideologie. Zowel Varro als Columella uitten kritiek op de buitensporig luxe villa's waar de landbouw verwaarloosd werd en die dus improductief waren.[20] Diegene die zijn weelde en rijkdom te opzichtig etaleerde kon rekenen op morele afkeuring, mede omdat men vond dat het geld beter besteed had kunnen worden aan publieke werken die de gemeenschap ten goede zouden komen. In 125 v.Chr. spande de censor L. Cassius Longinus Ravilla een rechtzaak aan tegen de augur M. Aemilius Lepidus Porcina, die vervolgens werd veroordeeld vanwege 'crimine nimis sublime extructae villae in Alsiensi agro'[21] – omdat hij een villa had gebouwd, in het gebied Alsium, die té weelderig was ('tot een te grote hoogte').[22]

Gedurende de periode van het Romeinse Keizerrijk, vanaf 27 v.Chr., treedt er een belangrijke verschuiving op. 'The changing nature of the political opportunities open to members of the Roman elite under the Empire, as well as their association with local communities through the role of *patronatus*, promoted the villa as a new venue for the display of one's achievements in the local public sphere.'[23] De rol van de villa als representatiemiddel wordt dus in steeds grotere mate geaccepteerd en de villa moet de persona publica van de eigenaar uitdragen. Dit komt onder meer voort uit het systeem van patronus en cliens, waarbij de verkozen patronus de beschermheer en sponsor was van zijn cliënten. In de villa worden nu niet alleen vrienden en handelspartners ontvangen maar ook de lokale cliënten van de eigenaar. 'When an owner was also

17. J.S. Ackerman, *The Villa*, 1990, p. 10.

18. A. Marzano, *Roman Villas in Central Italy*, 2007, p. 3.

19. Ibidem, p. 18.

20. Ackerman, p. 42.

21. Valerius Maximus - *Factorum et Dictorum Memorabilium 8.1.abs.7.* Vertaling door D.R. Shackleton-Bailey, 2000.

22. Marzano, p. 16.

23. Ibidem, p. 188.

24. Marzano, p. 193.

25. Ackerman, p. 50.

26. Ibidem, p. 43.

27. Ibidem, p. 61.

28. Marzano, p. 108.

29. M. Beard, 'Imaginary Horti: Or up the garden path'. In Horti Romani, 1995, p. 23.

30. Marzano, p. 199.

a *patronus* of nearby communities, the status and prestige of the family had to be reflected in his villa; hence the "necessity" of having fashionable bath quarters, *triclinia*, *nymphea*, and *ambulationes*.'[24]

Het waren niet de zittende senatoren die verantwoordelijk waren voor deze groeiende representatieve rol van de villa, maar juist de leden van de opkomende lokale elite, omdat de *homines novi* (nieuwe rijken) door middel van excentrieke architectuur hun plaats in de bovenste klasse wilden veroveren. De villa is, in deze periode, meer dan ooit een uithangbord. De toevoeging van nieuwe en grote publieke ruimtes aan de villa is een gevolg hiervan. In de tweede eeuw worden de kleine *balneae* (zwembaden) van de villa vervangen door grotere baden. Ook de *triclinia* (eetzalen) worden vergroot waarbij er meer plaats is voor gasten en verschillende soorten entertainment. Bovendien representeerde de grootte van ruimtes de macht en status van de eigenaar.

Ook het belang van de villa als plek voor het genieten en beoefenen van otium werd steeds dominanter en het landbouwbelang werd hiermee op de achtergrond geschoven.[25] Villa's waren vaak uitgerust met een binnenplaats omgeven door colonnades, een verwijzing naar de oud Griekse *palaestrae* en hun rol in de Hellenistische steden als centra voor educatie van lichaam en geest. Vaak sierden ook standbeelden met Griekse uitstraling deze binnenplaatsen.[26] Het klassieke Griekenland werd door de Romeinen gezien als groot voorbeeld en was zelfs in de vroege Romeinse tijd nog het centrum van kennis, educatie, filosofie, sport, kunsten en politiek. Het refereren aan deze cultuur werd gezien als een uitdrukking van beschaving en geleerdheid. Veel villa eigenaren bezaten een bibliotheek waarin ze konden lezen, studeren en schrijven. Er zijn in die tijd veel gedichten, toneelstukken en literatuurwerken geschreven in de villa door, onder andere, Horatius, Catullus, Quinctilius Varus en Cicero.

In hun structuur richtten de villa's zich steeds meer op het landschap. 'The new awareness of the delights of prospect emerged contemporaneously with the depiction of the natural environment in art, and villa owners frequently doubled the pleasures of contemplating nature by procuring landscape paintings as mural decoration.'[27] De tuinen van de villa bezaten vaak een decoratief aspect. Niet zelden waren weelderige tuinen uitgerust met exotische planten en kunstwerken met als doel het creëren van een *locus amoenus*, een geïdealiseerd toevluchtsoord in de natuur of arcadia, geschikt voor wandelingen, gesprekken en diners *al fresco*.[28] Tuinen waren echter niet alleen een plek voor het tonen en beoefenen van kunst en filosofie, ze hadden ook een grote symbolische waarde als element van sociale status en zelfverheerlijking. Deze zelfverheerlijking bereikte extreme vormen in het geval van Nero die een schilderwerk van zichzelf van maar liefst 36 meter hoog in zijn Horti Maiani bezat en Plinius de Jongere die in zijn tuin in Tifernum zijn heggen had laten snoeien in de vorm van zijn naam.[29] Ook het bezit van dure exotische bomen en planten speelde een rol in het vergaren van sociale status. Hiernaast dienden veel tuinen ook een utilitaire rol, namelijk voor het verbouwen van groenten, kruiden en bloemen.

Vanaf het begin van de tweede eeuw na Christus komen steeds meer villa's leeg te staan. De veranderde sociale-, politieke- en religieuze context, zoals de stichting van de nieuwe hoofdstad Byzantium (Constantinopel), de afwezigheid van een keizer in het gebied, de verspreiding van het Christendom en de crisis in de Italiaanse landbouw vormen de basis van deze crisis. Toen de functie als residentie voor de elite en als productieplaats voor handelsgewas kwam te vervallen betekende dat het einde van de Romeinse villacultuur.[30]

2. Detail van een fresco in Villa Livia, Rome

3. Middenstuk van een grote mozaïekvloer uit een Romeinse villa in Sentinum, Italië ca. 200–250 A.D.

>

4. 'A Pompeian Interior', Luigi Bazzani, 1882, Dahesh Museum of Art. Door middel van het *impluvium* (opening in het dak) en het *compluvium* (regenvijver) ontstaat binnen een gestileerde relatie met buiten.

Palladio en de Venetiaanse villacultuur

Toen aan het begin van de vijftiende eeuw het eind van de burgeroorlog in zicht kwam, de pest bedwongen leek en het land voldoende veilig werd bevonden, werden er 'rondom Rome en in de Toscaanse heuvels verschillende luisterrijke buitenplaatsen aangelegd.'[31] De villa werd hiermee door de elite uit de stad een nieuw leven ingeblazen, als agrarische investering, maar ook als plek voor persoonlijke ontspanning en ontwikkeling.

De positieve visie op het landleven en de bijbehorende afkeuring van de stedelijke condities was verloren gegaan bij de val van het Romeinse Rijk en vond pas weer een opleving in de veertiende eeuw. 'The revival was stimulated by the most influential writer of the age, Petrarch, a Tuscan by birth, a great scholar of classical culture, a confidant of rulers and a major presence in the politics of his day'.[32] In zijn essay *Vita Solitaria* keert Petrarca zich tegen de werkdrift (*negotium*) van de stad en spreekt hij zich positief uit over de vrede en mogelijkheden tot persoonlijke verrijking (*otium*) van het land.

In eerste instantie waren de villa's nog opgebouwd uit elementen van Middeleeuwse kastelen, met torens, kantelen, dikke muren en grachten, gecombineerd met details uit de Renaissance, zoals loggia's met colonnades.[33] Dit terwijl er in deze tijd juist een sterke opleving plaatsvond van de Romeinse kunsten, wetenschap, humanistische leer en politiek. James S. Ackerman suggereert in *The Villa* dat de kasteelarchitectuur nog symbool stond voor heerschap ('*signori*') en dat het land op dat moment wellicht nog niet veilig genoeg was. Hierna begon de architectuur zich langzaamaan te openen naar het landschap. Met de bouw van de Medici villa in Fiesole, die zich voor het eerst opende naar het landschap, en het verschijnen van *De re aedificatoria* van Alberti in 1485, werd de basis gelegd voor de villa-architectuur in Italië. Alberti, wiens boek gebaseerd is op schema's van Vitruvius, pleitte voor een villa op een verhoging in het landschap, om zo de vormen grootser te doen lijken, liggend in een tuin met licht van alle kanten.[34] 'It seems improper to me that spires and battlements be placed on the buildings of private citizens, for these are suited to fortresses and particularly to those of tyrants, and are foreign to a peaceful citizenry and a well constituted republic because they signify a threat of fear and oppression.'[35]

In de zestiende eeuw verspreidt dit type villa zich ook in betrekkelijk korte tijd over de Veneto, het achterland van Venetië, maar deze beweging ontstond niet uit directe navolging van de Romeinse en Florentijnse villa's. Venetië had zich in de voorgaande eeuwen ontwikkeld tot een bloeiend handelscentrum tussen West-Europa, het Byzantijnse rijk en de Oriënt. Hierbij was controle over het vasteland (*Terraferma*) cruciaal om de doorvoerroutes naar Noord-Europa te garanderen. 'Maar dat veranderde allemaal met de verovering van Constantinopel door de Ottomanen

5. Villa Medici in Careggi, nabij Florence, 1417. Voorbeeld van een gefortificeerde villa.

31. G. Smienk & J. Niemeijer, *Palladio, de villa en het landschap*, 2011, p. 7.

32. Ackerman, p. 64.

33. Ibidem, p. 65.

34. Ibidem, p. 74.

35. Alberti, *De re aedificatorio, 1445. ed. G. Orlandi en P. Portoghesi*, 1966, IX, 4, p. 809.

6. Villa Medici in Fiesole, nabij Florence, door Michelozzo, 1457.

(1453), de ontdekking van Amerika (1492) en nieuwe scheepvaartroutes naar het Verre Oosten om Kaap de Goede Hoop (1488).'[36] Venetië verloor langzamerhand terrein in de wereldhandel. De goederenstroom van graan droogde op, wat in eerste instantie leidde tot een dreigend voedseltekort waardoor de voedselprijzen aanzienlijk stegen. Venetië verkeerde rond 1530 in een staat van permanente crisis.

De Venetiaanse patriciërs en aristocraten reageerden hierop door te investeren in land en landbouw in de Terraferma.[37] De commissie *dei beni inculti* kreeg de taak de landbouw in het drassige achterland van Venetië in kaart te brengen en een plan te ontwikkelen voor de verbetering van het land.[38] Gedurende de zestiende eeuw werd de Terraferma compleet geherstructureerd en ontgonnen. Er werden kanalen gegraven die dienden voor de waterhuishouding van het gebied en zorgden voor een betere bereikbaarheid van het land. 'Technically and conceptually the Venetian drainage works of the sixteenth century represent a masterpiece of environmental transformation, a vast modification of the landscape which stretched a new geometry of channels and field boundaries across the hitherto undifferentiated marshes of the Terraferma.'[39]

Een groeiend aantal landeigenaren vond het de moeite waard om een deel van hun tijd op de boerderijen door te brengen om zodoende toezicht te houden op het werk dat daar verricht werd. Hier groeide de waardering voor de rust van het landleven en de eigenaren van de grootste landgoederen werden zich, onder meer door het werk van Daniele Barbaro, bewust van de teksten van Columella, Varro en Cato, die de land- en tuinbouw als de meest waardige bezigheden voor een heer beschreven. De gedachtegang van deze *auctoritas historiae* (historische authoriteit) werd gecombineerd met nieuwe Christelijke motieven, gepropageerd door Alvise Cornaro, de machtigste *padrone* van de Padua regio. Zo ontstond de Venetiaanse villa-ideologie. Alvise Cornaro vergeleek de stad Venetië en de verbetering van het land in de Terraferma met het verhaal van goddelijke schepping in Genisis en zag zichzelf als Gods verlengde op aarde.[40]

"… because it [the Terraferma] was marshy and full of bad air, and the residence more of snakes than men. But when I drained it, the air changed to good, and people came to live, and the souls began to multiply greatly, and the place was brought to the perfection you see today: such that I can say truly that in this place I have given God altar and temple, and souls to adore him – all of which gives me the greatest pleasure, solace and contentment, every time I return to see and enjoy it."[41] – Alvise Cornaro

In *Die Villa als Herrschaftsarchitektur* analyseren Reinhard Bentmann en Michaël Müller deze ideologie, en de villacultuur die hieruit voortkwam, op kritische wijze. 'The

36. Smienk & Niemeijer, p. 17.

37. R. Bentmann & M. Müller, *The Villa as Hegemonic Architecture*, 1992, p. 8-10.

38. Ibidem, p. 10.

39. D. Cosgrove, *The Palladian Landscape*, 1993. Geciteerd uit G. Smienk, J. Niemeijer, 2011, p. 14.

40. Bentmann & Müller, p. 18-19.

41. A. Cornaro, *Il Tratatto de la Vita Sobria*, 1583. Geciteerd uit G.M. Sobrino, The villas of Palladio and the transformation of the site, 1993, p. 25.

42. Bentmann & Müller, p. 17-19.

43. A. Palladio, *I Quattro Libri dell'Architettura*, 1570. Geciteerd uit G. Smienk, J. Niemeijer, 2011, p. 28.

44. Smienk & Niemeijer, p. 28.

45. Ackerman, p. 32.

Padroni […] idealized their altered economic interests, their new interest in agriculture, by making of agriculture itself an aesthetic doctrine of salvation cloaked with ethical aspects that served to cover their solid economic goals. […] The agrarian capitalist disguised as an agrarian humanist sees himself in the role of the fulfiller of a divine plan for salvation.'[42] De landbouw werd verheven tot goddelijk niveau.

Deze ideologie vond zijn fysieke gestalte in de vorm van de Venetiaanse villa, waarvan de ontwerpen van architect Andrea Palladio als hoogtepunt worden gezien. Zijn ontwerpen hebben veel navolging gevonden, niet alleen in de Terraferma, maar over de hele wereld. Aan de basis voor Palladio's ontwerpen stond de keuze voor de locatie.

"In de eerste plaats moet een locatie worden gekozen, die zo gunstig mogelijk ten opzichte van het landgoed is gelegen, bij voorkeur in het centrum, zodat de eigenaar zonder al te veel inspanning zijn landerijen kan overzien en verbeteren en de oogst door de landarbeiders gemakkelijk naar het huis van de eigenaar kan worden gebracht."[43] – Andrea Palladio

Bovendien zou het 'uiterst gemakkelijk en aantrekkelijk' zijn als het huis in de nabijheid van een rivier zou liggen, omdat dit zowel nuttig als aangenaam is. In *Palladio, de villa en het landschap* zeggen Gerrit Smienk en Johannes Niemeijer hierover dat 'de beschrijving enerzijds het beeld oproept van de villa als panopticum, waar de heerser met een alziend oog zijn bedrijf bestiert, de productie en zijn arbeiders permanent bewaakt en controleert en anderzijds als lusthof dat de aandacht trekt en ontzag afdwingt en waar de heer des huizes, zijn familie en gasten van het landleven kunnen genieten. (…) Het is kenmerkend voor Palladio dat hij steeds het nuttige met het aangename weet te verenigen.'[44]

Ook in de architectuur weet Palladio de villa-ideologie te verenigen met een gebalanceerd en aangenaam ontwerp. De koepels en andere klassieke tempel-elementen, die in het ontwerp worden gebruikt, impliceren een verheven sociale status van de *padrone* doordat ze kennis van de klassieken en een religieuze traditie suggereren.[45] Bovendien geven ze de entree gewichtigheid en grandeur in de symmetrische compositie.

In vrijwel alle gevallen wordt het niveau van entree verheven, waardoor de *piano nobile* (letterlijk 'edele verdieping') hoger komt te liggen. Deze verheffing biedt Palladio de mogelijkheid om een scheiding in de villa aan te brengen tussen het landbouwbedrijf en het woonhuis, waarbij het landbouwbedrijf, bijvoorbeeld in Villa Rotonda, het

7. Fresco's van Paolo Veronese in Villa Barbaro.

voetstuk vormt voor het woonhuis. Door het woonhuis te verheffen komt het los van het 'aardse' erf van het landbouwbedrijf. Niet alleen kan de villa zo beter gezien worden, ook ontstaat er een prachtig uitzicht vanaf de *piano nobile*.

Ook de indeling van de villa is geraffineerd ontworpen. De bezoeker komt binnen in een grote, rijk gedecoreerde centrale hal waarin onmiddellijk de gehele hoogte van de villa te ervaren is. Rondom deze hal zijn de woon- en ontvangstruimtes hiërarchisch en symmetrisch gerangschikt. Palladio ordent de representatieve ruimtes en woonruimtes in een 'compositie die ook het landschap omvat. Alles draait daarbij om het vergezicht, de *vista* vanuit de ontvangstzaal gelegen op de *piano nobile*.'[46] Smienk en Niemeijer onderscheiden drie hoofdassen in de ontwerpen van Palladio, die elkaar kruisen in de centrale hal. De theatrale as over de entree die gericht is op het vergezicht, een domestieke- en logistieke as die haaks op de entree staat waarin het woon- en werkverkeer plaatsvindt, en een verticale, kosmische as waarin een symbolische relatie wordt gerealiseerd tussen hemel en aarde, met de villa als middelpunt.

Net zoals de Romeinse villa's werden de villa's van Palladio vaak gedecoreerd met rijke fresco's, zoals in Villa Barbaro door de Italiaanse schilder Paolo Veronese. Op de fresco's staan klassieke allegorieën, kosmische en goddelijke representaties en arcadische ruïne-landschappen afgebeeld die naar een geïdealiseerde klassieke cultuur verwijzen. Zo ontstaat er een *Gesamtkunstwerk* waarin de heer kan genieten van het landleven terwijl hij de landbouwactiviteiten kan overzien, waarbij de villa hem optimaal kan representeren als heer van het land.

8. Villa Rotonda bij Vicenza, Andrea Palladio, 1566-1570. De villa wordt gezien als het hoogtepunt in het werk van Palladio.

46. Smienk & Niemeijer, p. 14.

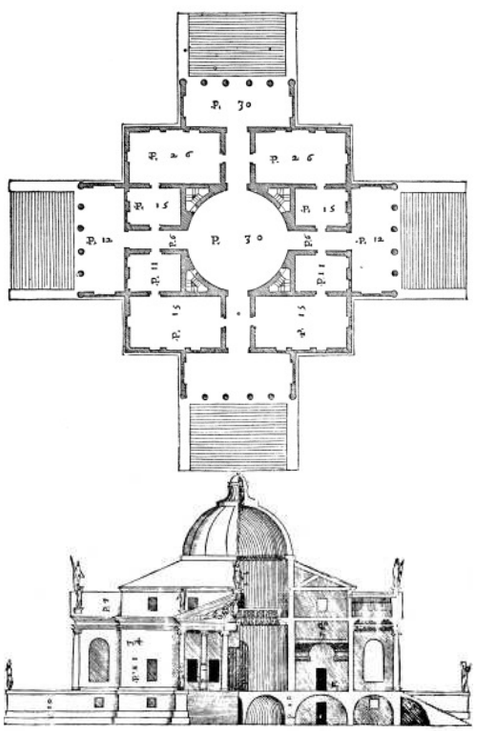

9. Villa Rotonda, plattegrond en aansnede

10. ***Vista*** **vanuit Villa Barbaro in Maser, Andrea Palladio, 1550-1560.**

De Nederlandse Buitenplaats

De Nederlandse buitenplaatscultuur vindt zijn oorsprong in het sterk verstedelijkte Holland, aan het begin van de zeventiende eeuw, waar op dat moment 54 procent van de bevolking in de steden woont.[47] Net als in Rome en Venetië ligt hier een idealisering van het landleven aan de basis van de cultuur. In *Den Nederlandtsen Hovenier*, verschenen in 1669, verheerlijkt Jan van der Groen 'Den Hof-bouw en 't buyten-leven' als het 'vermakelijckste, voordeelighste, gesondtste, ja menighmaal ook wel het salighste leven, dat men sou kunnen wenschen...'[48] Ook veroordeeld hij de 'valsheyt en Goddeloosheydt' in de stad, zoals ook de Romeinen en Venetianen dat eerder deden. Als onderbouwing van deze verheerlijking verwijst hij onder andere naar de 'latijnsche poëten' die de lof van het landleven bezongen hebben. 'Ook op het Hollandse vlakke land kon men zich in een klassicistische villa, gezet in een geometrische tuin temidden van weilanden een tweede Cato of Cicero wanen.'[49]

Ook traktaten van, onder andere, Petrus Hondius (1621) en Peter de la Court (1737), de hofdichten *De Binckhorst* (1614) van Van Borsselen, *Vitaulium Hofwijck* (1653) van Constantijn Huygens, *Arctoa Tempe, Ockenburg* (1653) van Jacob Westerbaen, *Ouderdom, buytenleven en hofgedachten, op Sorghvliet* (1656) van Jacob Cats, en arcadia's zoals *De Zegepraalende Vecht* (1719), *Verheerlijckt Watergraafsmeer* (1725) en *Zegepralent Kennemerlant* (1729) hebben bijgedragen aan deze verheerlijking van het landleven en het ontstaan van een ideologie.[50]

De opkomst van de buitenplaats is te verklaren doordat, in het begin van de zeventiende eeuw, de rijk geworden kooplieden hun intrede deden in de hogere sociale milieus. Deze kooplieden wilden, wanneer zij hun fortuin hadden gemaakt, dit verdiende geld graag beleggen in onroerende goederen, voornamelijk grondbezit. Dat er vervolgens op die grond een buitenplaats verrees was, volgens Johan Elias, een voorbeeld van 'het aangename bij het nuttige voegen.'[51]

"Buitenplaatsen met hun wandeldreven verrezen te midden op de natuur veroverde akkers en wekten bij den handelsman de liefde tot het landleven op, die zich dra op practische wijze omzette in verhoogde belangstelling in landbouw en veeteelt."[52] - Johan E. Elias

Bovendien wilden deze rijke kooplui zich graag meten met de adel in hun 'heerlijke' kastelen. Enerzijds versterkte dit de aandrang tot het stichten van een buitenplaats, anderzijds werd 'het behoren tot de adel […] een fel begeerd statussymbool.'[53] De nieuwe rijken kochten kastelen op van de steeds armer wordende landadel. Aan het kasteel was vaak een heerlijkheid verbonden die, bij de koop van het kasteel, overging naar de nieuwe eigenaar.[54] 'Heerlijkheden zijn bijzonder in trek.'[55] Dit fenomeen vindt zijn oorsprong in de zeventiende eeuw maar ontwikkelt zich voornamelijk in de achttiende en negentiende eeuw.[56] Overigens werden veel buitenplaatsen gesticht op plekken van aanzien, waar nog oude adellijke huizen aanwezig waren, zoals in Zuid-Kennemerland.

De buitens waren in eerste instantie een plek om te genieten van de rust van het buitenleven. Anderzijds was het zowel een financiële investering als een investering in sociale status. 'Buitenplaatsen zijn een aristocratiserende uitdrukkingsvorm van het verlangen van regenten- en koopmansstand naar (geïdealiseerde) rust, ontspanning en bezit.'[57] Voor deze investering in sociale status was het niet voldoende om 'zomaar' een buitenplaats te stichten, het was vooral zaak de buitenplaats zo te ontwerpen en in te richten dat deze de geleerdheid, goede smaak en het kapitaal van de familie zo passend mogelijk representeerde. 'Naast beleggingen in grond en effecten draaide de continuïteit van de familie immers om beleggingen in vriendschap en relaties. Of het nu ging om de vererving van bezit of de verdeling van baantjes, altijd was men afhankelijk van vrienden en verwanten. En dit sociaal kapitaal werd bestendigd door de goede naam van de familie, zodat het maatschappelijk vermogen der gegoede kringen draaide om fortuin, relaties en reputatie.' De levensstijl van de rijken weerspiegelde

47. E. de Jong, '"Nederlantze Hesperides" Tuinkunst in de tijd van William en Mary, 1650-1702'. In: *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst. Journal of garden history 8*, 1988, p. 25.

48. Van der Groen, p. 13.

49. De Jong, p. 18.

50. J.G. Wallis de Vries, 'Bonte menigte lusthoven in wijde delta: nieuwe landgoederen in Nederland'. In: *Blauwe Kamer*, 5, 1995, p. 5.

51. M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia*, 2000, p. 110.

52. J.E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1587-1795*, 1905. Geciteerd uit M. Glaudemans, 2000, p. 110.

53. J.W. Groesbeek, *Heemstede in de historie*, 1972, p. 20.

54. Bij een heerlijkheid hoorde ook het privilege van overheidsgezag, hieronder viel voornamelijk bestuur en rechtspraak.

55. Groesbeek, p. 20.

56. Y. Kuiper & R. van der Laarse, *Beelden van de Buitenplaats*, 2005, p. 11.

57. K. Schmidt, *Hollands buitenleven in de zeventiende eeuw*, 1979. Geciteerd uit E. de Jong, 1988, p. 25.

11. Buitenplaats Rupelmonde aan de Vecht, 1650. In 1768 onderging Rupelmonde een grote verbouwing waarbij de uitbouw aan de Vechtzijde is toegevoegd.

zich in de buitenplaats. De manieren waarop deze representatie in de buitenplaats tot uitdrukking werden gebracht zijn talrijk en waren continu onderhevig aan trends. afhankelijk van vrienden en verwanten. En dit *sociaal* kapitaal werd bestendigd door de goede naam van de familie, zodat het maatschappelijk vermogen der gegoede kringen draaide om fortuin, relaties en reputatie.'[58] De levensstijl van de rijken weerspiegelde zich in de buitenplaats. De manieren waarop deze representatie in de buitenplaats tot uitdrukking werden gebracht zijn talrijk en waren continu onderhevig aan trends.

Allereerst werden de zichtassen vanaf de weg of het water zorgvuldig ontworpen. 'Op deze manier kreeg het langskomende publiek of de naderende bezoeker een eerste krachtige indruk van de status van de eigenaar.'[59] Bovendien liggen de buitenplaatsen vaak in clusters nabij belangrijke wegen of waterwegen. Christemeijer vertelt in 1837 bijvoorbeeld dat men langs de Vecht 'tot voor vijfentwintig jaar geleden van Loenen af tot schier naar Weesp toe, bijna aanhoudend onder het lommer kon wandelen van de, aan den landweg gelegene, buitenverblijven, die elkander met eene behagelijke afwisseling van verschieten opvolgden; en terwijl zij, als 't ware, schenen te wedijveren in fraaiheid of in pracht van gebouwen, eene reeks van gezigten aan het oog vertoonden, welke den wandelaar vaak met opgetogenheid deden stil staan, en den vreemdeling een grootsch denkbeeldt van Holland's welvaart en natuurschoon gaven'.[60]

Het gevelbeeld van de buitenplaatsen verschilde nogal, afhankelijk van bouwperiode en plaats. De buitenplaatsen in Holland waren vaak geïnspireerd op het Amsterdamse stadshuis en werden niet zelden uitgevoerd in Hollands classicistische stijl.[61] Deze stijl incorporeerde klassieke bouwelementen, zoals de driehoekige timpaan en pilasters in de Dorische, Ionische en Korinthische orde. De stijl was geïnspireerd op de ontwerpen van Andrea Palladio en zijn leerling Vincenzo Scamozzi. Ook hier heeft de verwijzing naar de klassieke cultuur representatie van geleerdheid en klasse als doel. Symmetrie en hiërarchie in de compositie van gevel en bouwvolumes droegen bij aan de monumentaliteit. In veel gevallen, zoals aan de Vecht, werd vooral aandacht besteed aan de voor- en achtergevels van de hoofdbouw. De zijgevels, die nauwelijks in het zicht lagen, waren over het algemeen minder van belang.[62] Het liefst trokken de stichters van de buitenplaats een invloedrijke architect aan, zoals Jacob van Campen, Pieter Post

58. R. van der Laarse, 'De hang naar buiten'. In: *Beelden van de Buitenplaats*, 2005, p. 25.

59. M. Duijvendak, 'Schitteren voor de natie'. In: *Virtus jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 2005

60. J.B. Christemeijer, *Het lustoord, I, 39-40*, 1837. Geciteerd uit M. Glaudemans, 2000, p. 100.

61. De Jong, p. 25-26.

62. R. W. Chr. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, speciale editie: Buitenplaatsen*, 2012, p. 12.

12. Buitenplaats Nijenhuis te Diepenheim. De kern is in 1662 ontworpen door Philips Vingboons in Hollands Classicistische stijl. De torens zijn in 1858 toegevoegd.

of Philips Vingboons, waardoor hun buiten al meteen extra aanzien zou krijgen. In de gevels sierden vaak familie- en heerlijkheidswapens als representatie van de eigenaar en diens familie. Dit heraldisch vertoon lijkt in de loop van de achttiende eeuw echter langzaam te zijn teruggedrongen.[63]

In de achttiende eeuw vindt er een verschuiving plaats in het smaaklandschap en verschijnen er steeds meer buitenplaatsen in Barokstijlen, zoals de Lodewijkstijlen. Goede smaak was één van de hoofdzaken die op de buitenplaats gerepresenteerd diende te worden. Verschillende periodieke tijdschriften, zoals *De Algemene Konst en Letterbode* of *De spectator van de Negentiende Eeuw* golden als 'weerwijzende kwik in de barometer van smaak, uit welks rijzing en daling men veelal de voor- of nadelige gesteldheid van smaak, verlichting en letterkunde kan berekenen of voorspellen.'[64] Ook kastelen en oude adellijke landgoederen werden in de zeventiende en achttiende eeuw grondig verbouwd of vernieuwd vanwege het verhoogde wooncomfort of modestijlen zoals de barok of rococo. De torens en kantelen bleven vaak behouden als symbolen van heerlijkheid en status.

Tijdens het nationale kunstdebat in de periode 1770-1840 werd er gesproken van ernstig verval in smaak, gekoppeld aan een moreel verval. 'Terugkeer naar de ware smaak van de Oudheid was de oplossing die de Verlichting aanbood, tegelijk met de suggestie van volmaakbaarheid van de mens en de maakbaarheid van zijn geluk. De Antieken zouden de kunst en maatschappij weer gezond maken.'[65] Wederom worden de Antieken als ideaalvoorbeeld beschouwd en deze terugkeer krijgt vorm in het neoclassicisme. In 1776 schreef architect P.W. Schonck over zijn ontwerp voor Huis Verwolde: 'in 't Groote Zaal komende zal UHWGB zig verbeelden te Romen te wesen en al de antique palijsen of overblijfsels der zelve te zien.'[66]

Als reactie op dit rationele classicisme ontstaat er in de negentiende eeuw een 'herwaardering van de Middeleeuwen, ingezet door romantici als Walter Scott.'[67] Kastelen en ruïnes prikkelden de verbeelding en moesten de gedachten van de toeschouw 'terugvoeren naar een roemrijk of glorieus, vaak imaginair verleden' met middeleeuwse ridders en jonkvrouwen. Deze romantische toeschouw 'terugvoeren naar een roemrijk of glorieus, vaak imaginair verleden' met middeleeuwse ridders en jonkvrouwen.[68]

63. M. van de Broeke, 'Bestendig bezit? Buitenplaatsen op Walcheren rond 1800'. In: *De Nederlandsche Leeuw*, 4, 2012, p. 196.

64. G.J. Johannes, *De Barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*, 1995. Geciteerd uit N. Jap-Tjong in Beelden van de Buitenplaats, 2005, p. 76.

65. N. Jap-Tjong, 'Een 'Arcadiër' in Amsterdam en Kennemerland. Adriaan van der Hoop (1778-1855)'. In: Beelden van de Buitenplaats, 2005, p. 76.

66. J. Jas & M.Ruitenberg, 'Huis Verwolde. A la campagne in de Achterhoek'. In: D*e Nederlandsche Leeuw*, 4, 2012, p. 214. UHWGB is titulatuur voor Uw Hoog Wel Geboore

67. M. Prins, 'Rustoord van mijn blijdste dagen, Eden van mijn tere jeugd'. In: *Beelden van de Buitenplaats*, 2005, p. 106.

68. H.L. Janssen, L.H.M. Olde Meierink & J.M.M. Kylstra, *1000 jaar kastelen in Nederland*, 1996, p. 250.

13. Kasteel Aerwinkel te Posterholt, een van de vroegste bouwwerken van Pierre Cuypers (1854). Het is een typisch voorbeeld van een 'coulissenkasteel'. De torentjes en kantelen dienen geen praktisch nut.

Deze romantische idealisering van het verleden kreeg in de architectuur gestalte in de neogotiek, waarvan Pierre Cuypers een van de belangrijkste architecten werd. Bovendien kreeg de adel in deze periode last van 'statusangst', bang om hun maatschappelijke positie te verliezen. Families verwezen daarom naar hun, al dan niet verzonnen, rijke verleden door kasteelachtige elementen aan de buitenplaats toe te voegen. Kantelen, torens, (schijnbaar) dikke wanden en grachten en de terugkeer van heraldische verwijzingen, familieportretten en beelden wezen op de afkomst en status van de bouwheer en zijn geslacht.[69]

De tuinen van de buitenplaats vervullen in eerste instantie vooral een rol als voorstelling van het arcadia en dienen deels wetenschappelijk nut. 'In het tweede deel van de zeventiende eeuw, voegt zich daarbij het streven om in de buitens zoveel mogelijk nieuwe plantsoorten te introduceren, deels uit nieuwsgierigheid en praktisch nut, maar vooral ook uit een behoefte om op kosmopolitische wijze de nieuwe welstand en een welhaast aristocratische status te etaleren.'[70] In de tuinen overheerste aanvankelijk de Franse tuinstijl met formele, geometrische patronen en strak geschoren hagen. In de tuinen sierden waterpartijen, berceaus, serres, volières, theekoepels en oranjerieën. Dikwijls bevatten zij eveneens boomgaarden en menagerieën. Het hebben van sinaasappel- en andere citrusbomen was ook een statussymbool in de zeventiende eeuw, 'het waren immens dure planten die een lange reis achter de rug hadden, meegenomen met de schepen van de VOC uit verre, warme landen.'[71] In deze zeventiende eeuw werd in de tuin ook graag verwezen naar de klassieken. In de tuin van het Loo werden beelden uit de Griekse mythologie geplaatst die de bloei en groei van de tuin uitbeeldden en zo symbool stonden voor de transformatie van dorre heidevlakte naar het lusthof dat het geworden was.

Maar ook de horticultuur was aan smaak onderhevig, en waar alles voorheen 'rechte laanen en stijve geschoren hagen' was, is 'men geheel van dien smaak terug gekomen. Ja zelfs zoo, dat men kleine tuintjes op de zogenaamde Engelse wijze aanlegt.'[72] De tuinen werden parkachtig aangelegd met slingerpaden, bosschages, watervalletjes en follies, zoals grotten en ruïnes. Ook de oranjerieën kregen een steeds uitbundiger decoratief karakter, waarbij de muren beschilderd werden en, in sommige gevallen, zelfs exotische dieren hierin gehuisvest werden. De tuin was een pronkjuweel.

69. H. Hoogeveen, 'Prattenburg: Een kasteel met een boodschap?'. In: *De Nederlandsche Leeuw,* 4, 2012, p. 209.

70. J.J.L. Gommans, *Stille onzichtbare streng*, 2012, p. 8.

71. J. Groeneveld, http://www.buitenplaatsen2012.nl/2011/05/bezoek-een-oranjerie/, 2011. Geraadpleegd op 1-6-2013.

72. A. Loosjes, *Hollands Arkadia*, 1804. Geciteerd uit M. Glaudemans, 2000, p. 126.

14. Medaillon met afbeelding van Diane, uit Huis Verwolde, Laren.

73. C.W. Fock, 'Het decor van huiselijk vermaak ten tijde van de republiek'. In: *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd*, 1999, p. 40.

74. Ibidem, p. 65.

75. Citaat van Stürmer. Geciteerd uit J. de Haan, 'Hier ziet men uit paleizen', 2005, p. 53.

76. Van der Laarse, p. 33.

77. I. Groeneveld, 'Hydepark'. In: *Beelden van de Buitenplaats*, 2005, p. 130.

78. J. Schuur, 'Hofsteden en lusthoven'. In: *Ruimte in debat*, 1, 2004, p. 18.

79. J. van Lennep, *De lotgevallen van Ferdinand Huijck, (1840)*, 1981, p. 50. Geciteerd uit M. Glaudemans, 2000, p. 139.

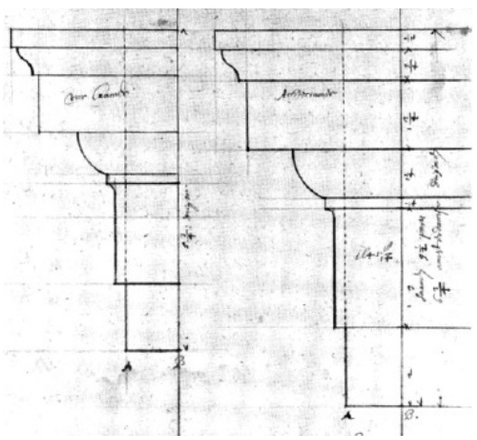

15. Ontwerp voor een kroonlijst in huis Vredenburg voor Frederick Alewijn, Pieter Post, 1645, Zeist

16. Chinese kamer in Kasteel Heeswijk, Heeswijk-Dinther

>
17. Ridderhofstad Gunterstein, Breukelen. Gobelinezaal met plafondschildering door Huub Kurvers

De representatieve ruimten in het huis krijgen in de achttiende eeuw in toenemende mate een rol in de indeling. In het ontvangstvertrek, die werd aangeduid als salet, zaal of beste kamer, gaf de inrichting 'uitdrukking aan de rijkdom en het standsbewustzijn van de eigenaar; de wanden bekleed met goudleer of tapijten, evenals schilderijen – vaak familieportretten – en grote spiegels, en staand in het vertrek een fraaie kast of pronkbuffet, en een grote uittrektafel met vaak een Turks kleed erop, de stoelen bekleed met kostbare overtreksels, verder voorzien van pronkkussens van tapijt- of borduurwerk.'[73] In de negentiende eeuw beschrijft Nicolaas Beets, in zijn *Camera Obscura*, de pronkerige interieuren van de woningen van Petrus Stastokius en baron Van Nagel. In het zuiden zijn de buitenplaatsen van industrieel Petrus Regout een adequaat voorbeeld. In *Regouts Rijkdom* beschrijft Jac van den Boogaard een schijnbaar eindeloze reeks statussymbolen en representatiemiddelen op de negentiende-eeuwse landgoederen van deze Regout.

De inventaris van het 'Hodshon-huis' van Cornelia Catherina Hodshon uit 1829 geeft een goede indruk van het belang van representatieve ruimtes in het woonhuis. 2000m³ van het bouwvolume was bestemd voor representatieve ruimtes zoals de grote eetzaal, conversatiesalon, speelsalon en muzieksalon. De privé vertrekken van de eigenaresse besloegen slechts 500m³. De overige 1900m³ bestond uit keukens, berg- en werkplaatsen en personeelsruimtes.[74] Alles stond in het teken van de ontvangst en het onderhouden van gasten. 'Mit zunehmenden Wohlstand galt es Bürgern und Adligen als *soziale Pflicht sich selbst in Szene zu setzen*, was am leichtesten durch reiche Stoffe, polierte Möberl, Ormulu, Silber und Porzellan geschehen könnte.'[75]

Veel bezitters van buitenplaatsen onderhielden op hun buitenplaats uitgebreide kunstcollecties, die aan de wieg hebben gestaan van de hedendaagse collecties van het Rijksmuseum, Stedelijk Museum en het Zoölogische genootschap Natura Artis Magistra.[76] Waar de mannen zich voornamelijk bezighielden met 'verheven en deugdzame' gesprekken over cultuur en wetenschap, en door middel van hun collecties graag hun geleerdheid toonden in kunstkamers en rariteitenkabinetten, speelden de dames de hoofdrol in het gastvrouwschap en het sociale leven van de familie. 'Was mevrouw zelf de maternale en representatieve kern van de familie, het huis vormde de directe representatieve en utilitaire ruimte van waaruit zij het familieleven regisseerde.'[77] Het huis en interieur vormen het sociale décor van de bewoner, representatie is het kernbegrip.

Eerder hebben we gezien dat goede smaak een belangrijk onderdeel vormde van de representatie op de buitenplaats. Als men een buitenplaats had die te protserig en uitbundig werd bevonden kon men rekenen op morele afkeur en werd men spilzucht verweten. Pieter de la Cour van der Voort waarschuwt in 1737, in zijn handboek voor de aanleg van buitenplaatsen, voor al teveel 'blootelijke ostentatie' en voor 'geldspillende cieraden' in de tuin. Bovendien werd er ook door de onderlagen tegen de uitbundige weeldezucht van de regenten geprotesteerd. Huygens spreekt in zijn hofdicht van een jaloerse 'kakelaar' die de buitenplaatsbezitters typeert als 'verweende gecken, sie walghen vande Stadt.'[78] Een goede balans was cruciaal. De hofdichten konden later overigens ook rekenen op kritiek.

"Men had sierlijk aangelegde lusthoven; maar dit moest een ieder weten, en daarom moesten die in een "deftig gedicht", gelijk men 't noemde, bezongen worden. […] En zo gebeurde het […] dat de dichter zijn vlucht beperken moest binnen de enge grenzen van het hofdicht, ter ere van de rijkaard, die hem betaalde, en van het beschrijvend gedicht, ter verheffing van de buitenplaats."[79] – Jacob van Lennep

Conclusie

De motieven voor het ontstaan van een 'buitencultuur' zijn in alle gevallen drieledig. Allereerst ligt er een economisch kansrijke situatie aan de basis van deze genese. Landbouw of landbezit worden op dat moment gezien als een gunstige financiële investering. Daarnaast is er in alle gevallen sprake van een sterke verstedelijking en een afname van het gevaar buiten de stad. Hierdoor is het aantrekkelijk om, in ieder geval tijdelijk, op het land te gaan wonen. Het nuttige wordt met het aangename verenigd. Het financiële motief en het genotsmotief zijn in eerste instantie de twee hoofdmotieven bij de oorsprong van een buitencultuur. Het derde motief, dat van representatie, volgt in alle gevallen binnen afzienbare tijd:

De ideologie achter de cultuur dient als dekmantel voor deze zelfverrijking van de heersende klasse. Het is een middel voor deze klasse om de sociale en economische structuur, en haar bevoorrechte positie hierin, te behouden en versterken.[80] Hiermee verslujeren ze de oorspronkelijke motieven voor zichzelf en de buitenwereld. In de Romeinse tijd werd het landbouwleven van de voorvaderen verheerlijkt en als ideaalbeeld gesteld. Daarbij werd het, oorspronkelijk Griekse, begrip *otium* geïntroduceerd om een deugdzame en nuttige vorm van ontspanning aan te duiden. In de tijd van Palladio wordt er teruggegrepen op de klassieke literatuur van onder andere Cato, Varro en Columella, waarin de landbouw en het landleven verheerlijkt werd. Deze klassieke ideologie werd gecombineerd met religieuze motieven waardoor de landbouw en het landleven werden verheven tot bijna sacrale hoogtes. 'Cornaro elevates the aesthetically translated conception of agrarian capitalism to the ethical plane to the point of religious excess.'[81] Ook bij de verheerlijking van het buitenleven in Nederland wordt teruggegrepen naar de klassieken. In Nederland wordt niet zozeer de landbouw in de agrarische vorm verheerlijkt, maar in de vorm van cultivering van het land, zoals dat ook in de Terraferma van Venetië gebeurde. Hierbij wordt het Christelijke Hof van Eden gezien als ideaalbeeld.

"Fert arsque laborque quod natura negat"[82] - Kunst en arbeid brengen tot stand waar natuur niet toe in staat is.

"Het is geen kleyn vermaak wanneer men dorre sanden door middel van de kunst verkeert in nutte landen."[83] – Jacob Cats, 1656

"The Dutch are great Improvers of Land, and Planters of Trees, of Ornament as well as Profit."[84] – Walter Mountague, 1695

Zowel Bentmann en Müller als James S. Ackerman bespreken deze ideologische structuren op kritische wijze. Over de Romeinse en Venetiaanse cultuur zegt Ackerman, op sarcastische toon, dat de boeren en slaven – die geen andere optie hadden dan te doen wat van ze verlangd werd – waarschijnlijk niet erg genoten hebben van de charmes van het landleven, zoals die in de literatuur werden omschreven. Over het algemeen werd door het zweet van de arbeider het plezier van het landleven mogelijk gemaakt voor de rijken. Ook onze Nederlandse handen zijn hierin niet brandschoon.

Tot zoverre zijn alle drie de culturen, in basis, nagenoeg identiek gebleken. Ook op het vlak van representatie in de architectuur zijn er opvallend veel parallellen te vinden. Inderdaad, de villa en de buitenplaats dienden beide een representatief doel. We hebben gezien dat Monestiroli die representatie inherent beschouwt aan het wezen van het huis. Dit is terug te voeren op de aloude gedachte 'dat de wereld een groot theater is, waarin ieder zijn door God of een hogere orde gegeven rol naar behoren dient te spelen. De aan maatschappelijke status gekoppelde uiterlijkheden, waarvan huis en interieur vanzelfsprekend een belangrijk onderdeel zijn, vormen een onlosmakelijk deel van het decor waartegen het sociale leven zich afspeelt.'[85] In de villa en de buitenplaats lijkt het belang van dit decor grootse vormen aan te nemen, ze ontwikkelt zich tot de spil in het sociale- en professionele leven van de eigenaar en zijn familie.

80. Ackerman, p. 10.

81. Bentmann & Müller, p. 18.

82. De Jong, 1988, p. 19.

83. Ibidem, p. 20.

84. Ibidem, p. 20.

85. J. de Haan, *'Hier ziet men uit paleizen'*, 2005, p. 53.

De representatie wordt belichaamd in het gebouw als geheel, in zijn ligging en in zijn individuele details en karakteristieken. Aangezien de betekenis van de vormen afhangt van een persoonlijk begrip van die vormen – gevormd door ervaring en educatie – wordt er in de architectuur van de buitenplaatsen en villas voornamelijk gebruikt gemaakt van historische en natuurlijke vormen, zoals Monestiroli al beschreven had. De Romeinse villa is ontstaan uit de *domus*, het stadshuis. Deze is op zijn beurt een combinatie van het Etruskische woonhuis en het Griekse *peristylium*-woonhuis. Het gebruik van Griekse vormen in de villa is gebruikelijk en refereert aan geleerdheid en beschaving. De villa's van Palladio refereren op hun beurt aan de klassieke Romeinse cultuur als teken van beschaving, door gebruik te maken van klassieke tempelfronten, klassieke ordes en koepels geïnspireerd op het Pantheon. Palladio ontwerpt hiermee een nieuw type villa. De Nederlandse buitenplaats refereert ook aan het verleden, niet alleen aan de klassieken en de Veneto-architectuur, maar ook aan een geromantiseerd Middeleeuws verleden. Hierbij worden torens, kantelen en grachten aangelegd. De architectuur van deze drie culturen kan getypeerd worden als een combinatie van de locale architectuur van het stadshuis (stadshuis, stadspaleis en grachtenhuis) met een geïdealiseerde bouwstijl uit het verleden (classicistisch, romaans en gotisch). Op deze manier kan de villa optimaal haar verhaal communiceren.

De villa's en buitenplaatsen hadden een speciale band met kunst. Zowel op de Nederlandse buitenplaats als in de Romeinse villa werden de kunsten op hoog niveau beoefend. Veel beroemde schrijvers, dichters, architecten en schilders hebben van het buitenleven mogen genieten. De villa's en buitenplaatsen zijn zelf ook vaak onderwerp geweest van schilderijen en gedichten. Daarbij werden sommige buitenplaatsen gesierd met buitengewone kunstcollecties. Het meest opmerkelijk is echter de aanwezigheid van de vele wandschilderingen die een geïdealiseerd landschap en buitenleven afbeeldden, zoals de gevonden fresco's in de villa's bij Pompeii en de wandschilderingen van Veronese in villa Barbaro. Ook in deze gevallen werd verwezen naar een geromantiseerd verleden. In Nederland zijn ook vele voorbeelden van te vinden van arcadische wandschilderingen en exotische behangsels.

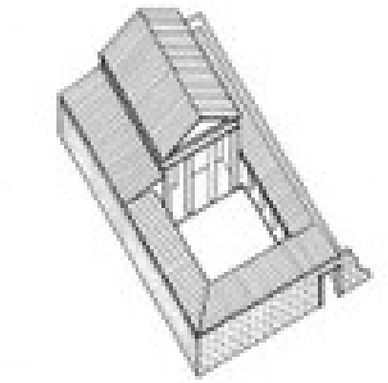

18. Grieks peristylium-woonhuis

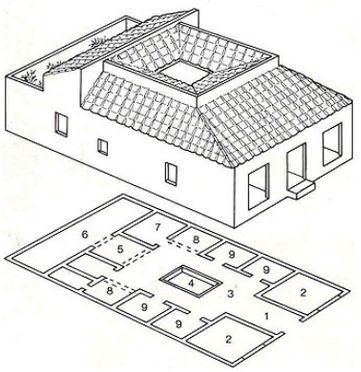

19. Etruskisch woonhuis

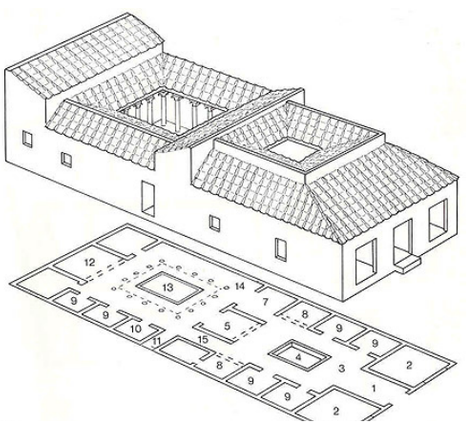

20. Romeins woonhuis (domus). De domus vormde de basis van de Romeinse villa. Aan de buitenkant werden vaak meerdere peristylia (zuilengallerijen) toegevoegd om een overgang van binnen naar buiten te realiseren en zo een relatie aan te gaan met de omgeving.

21. Eetzaal van Huis te Manpad, Heemstede, met behangschilderingen door Jurriaan Andriessen.

De tuin diende bij de Romeinen en de Nederlanders ook, onder meer, als representatiemiddel. Hierbij werd getracht het ideaalbeeld van *locus amoenus, arcadia* of *Hof van Eden* te bereiken. Allegorische beelden konden dienen als verwijzing naar een geromantiseerde historische cultuur. Exotische bomen en planten werden in beide culturen gezien als statussymbolen.

Een laatste, belangrijk aspect dat in alle drie de culturen meespeelde is de morele veroordeling van een te ostentatieve architectuur of levensstijl. Er diende een goede balans gevonden te worden waarin men niet over de grens van het smaakvolle heen ging maar waarin men zich wel zo voortreffelijk mogelijk kon representeren. Goede smaak speelde sowieso een rol in de buitenplaatscultuur. Het smaaklandschap veranderde voortdurend en men wilde graag met de mode meegaan. Als we kijken wat de Franse socioloog Bourdieu over smaak zegt, zien we dat ook gegoede smaak een distinctie- en representatiemiddel is, zoals we ook geconstateerd hebben in onze behandeling van de theorie. Bourdieu stelt dat iemands culturele smaak niet simpelweg een persoonlijke voorkeur is, maar in veel gevallen een uiting is van de groep waartoe hij of zij behoort. Door middel van culturele smaak onderscheidt de bovenste klasse zich van de klassen daaronder.villa en de buitenplaats lijkt het belang van dit decor grootse vormen aan te nemen, ze ontwikkelt zich tot de spil in het sociale- en professionele leven van de eigenaar en zijn familie.

Concluderend kunnen we zeggen dat de villa, in haar ideologie en haar cultuur, in de loop der tijd inhoudelijk nauwelijks veranderd is. De villa, of buitenplaats, vormt het decor waartegen het sociale leven van de eigenaar zich afspeelt, en dient daarom representatief te zijn. De vorm van de buitenplaats representeert haar bedoeling, *'this is architecture!'*[86]

Heden ten dage representeert de buitenplaats een rijk verleden, een verleden dat wij op onze beurt ook weer romantiseren. Het sociaaleconomische systeem ten tijde van villa en buitenplaats, en de ideologie die dit systeem dient te verhullen zijn vanuit ons perspectief, in de 'eeuw van de burger', wellicht sociaal verwerpelijk. Toch heeft dit systeem ons weldegelijk fantastisch erfgoed opgeleverd waar wij, als Nederlanders, met recht trots op mogen zijn. De culturele waarde van de buitenplaats overstijgt haar aanvechtbare sociale achtergrond.

"The villa […] has articulated concepts and feelings of different cultures with respect to the dialog between city and country, artifice and nature, formality and informality. The villa gives shape to universal human concerns"[87] – James S. Ackerman

86. Monestiroli, *The Metope and the Triglyph*, p. 22.

87. Ackerman, p. 34.

Bronvermelding

J.S. Ackerman, *The Villa*, 1990

Alberti, *De re aedificatorio, 1445. ed. G. Orlandi en P. Portoghesi*, 1966, IX, 4

M. Beard, 'Imaginary Horti: Or up the garden path'. In: *Horti Romani*, 1995

R. Bentmann, M. Müller, *The Villa as Hegemonic Architecture*, 1992

M. van de Broeke, 'Bestendig bezit? Buitenplaatsen op Walcheren rond 1800'. In: *De Nederlandsche Leeuw*, 4, 2012

R. W. Chr. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, speciale editie: Buitenplaatsen*, 2012

G. Dorfles, 'Structuralism & Semiology in Architecture'. In: *Meaning in Architecture*, 1969

M. Duijvendak, 'Schitteren voor de natie'. In: *Virtus jaarboek voor adelsgeschiedenis*, 2005

C.W. Fock, 'Het decor van huiselijk vermaak ten tijde van de republiek'. In: *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd*, 1999

M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia*, 2000

J.J.L. Gommans, *Stille onzichtbare streng*, 2012

J. van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier,* 1669

J. Groeneveld, http://www.buitenplaatsen2012.nl/2011/05/bezoek-een-oranjerie/, 2011. Geraadpleegd op 1-6-2013

J.W. Groesbeek, *Heemstede in de historie*, 1972

J. de Haan, *'Hier ziet men uit paleizen',* 2005

H. Hoogeveen, 'Prattenburg: Een kasteel met een boodschap?'. In: *De Nederlandsche Leeuw*, 4, 2012

H.L. Janssen, L.H.M. Olde Meierink, J.M.M. Kylstra, *1000 jaar kastelen in Nederland*, 1996

J. Jas & M.Ruitenberg, 'Huis Verwolde. A la campagne in de Achterhoek'. In: *De Nederlandsche Leeuw*, 4, 2012

C. Jencks, 'Semiology and Architecture'. In: *Meaning in Architecture*, 1969

J.R. Jones, 'De bouwwerken en hofstijl van William en Mary'. In: *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst. Journal of garden history* 8, 1988

E. de Jong, '"Nederlantze Hesperides" Tuinkunst in de tijd van William en Mary, 1650-1702'. In: *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst. Journal of garden history 8*, 1988

Y. Kuiper, R. van der Laarse, *Beelden van de Buitenplaats,* 2005

A. Loos, 'Architektur' (1909). In: *Trotzdem*, 1931

A. Marzano, *Roman Villas in Central Italy*, 2007

A. Monestiroli, 'Natuur, techniek, geschiedenis. Vormen van analogie in architectonische taal'. In: *OASE*, 62, 2003

A. Monestiroli, *The Metope and the Triglyph*, 2005

J. Schuur, 'Hofsteden en lusthoven'. In: *Ruimte in debat*, 1, 2004

G. Smienk, J. Niemeijer, *Palladio, de villa en het landschap*, 2011

G.M. Sobrino, *The villas of Palladio and the transformation of the site*, 1993

R. Venturi, D. Scott Brown, S. Izenour, *Learning from Las Vegas*, 1993

J.G. Wallis de Vries, 'Bonte menigte lusthoven in wijde delta: nieuwe landgoederen in Nederland'. In: *Blauwe Kamer*, 5, 1995

Leisure

Its democratization, relationship to landscape, the built environment and the buitenplaats

Elisabeth Bonavera

Leisure, today a widely accepted notion, has undergone a process of progression. Influenced by various factors, the definition of leisure has evolved through time. One of the influential factors for the evolution of leisure has been its democratization. Paul Lafargue's writings on 'The Right to be Lazy' in 1883 make it clear that the mass population, which were the labourers, neither had access to free time nor leisure. Lafargue urges the workers to become conscious of their exploitation and more importantly, conscious of their right to laziness. By referring to the ancient Greeks, Lafargue expresses that leisure has continuously been reserved for a limited few where the free man could only enjoy the pleasure of leisure. Thorstein Veblen in his 'Theory of the Leisure Class' constructs the relationship between leisure and *conspicuous consumption*. Conspicuous consumption influenced the portrayal of leisure. Through the democratization of leisure, a process which evolved hour by hour, a continually larger group had access to leisure. 'The Tourist Gaze' by John Urry takes the English workers as an example to describe the democratization of leisure, whereby the step by step increase of free time from one hour per day to a half day on a Saturday is described. Leisure today is viewed as the breaking of the daily routine, free from obligation. In 1933 the Athens Charter was drawn up by The International Congress for Modern Architecture where the right to leisure was recognized as vital. The Charter viewed leisure from an urban and architectural perspective, thereby understanding the different spatial requirements necessary in order to facilitate leisure. Today, established by the Charter, there are three categories for leisure namely; daily, weekly and yearly. Through this the need for communication or gaze and services is acknowledged. Currently, leisure activities are anticipated and this initiates the urge for leisure. Leisure becomes signs which are stimulated by architecture and landscape. The phenomenon of the Buitenplaats was established for leisure and consumption. Every element on a Buitenplaats aided the fulfillment of leisure. The Buitenplaats has impacted the built environment in the Netherlands from an architectural, urban and landscape perspective. Today, the Buitenplaats is a mere sign of its former state.

Leisure

The notion of leisure has been questioned since the era of ancient civilizations. Through the course of time the idea of leisure has changed, or rather, evolved. The Ancient Greeks looked down upon work. Lafargue in his publication 'The Right to be Lazy' writes that

'the Greeks in their era of greatness had only had contempt for work: their slaves alone were permitted to labor: the free man knew only exercises of the body and mind. '[1]

Leisure was thus reserved for the 'free man' who did not labor but who spent his time on the body and mind. Spending time on the body and mind involved thinking or philosophizing and physical exercise. Lafargue describes it as an era where *'men like Aristotle, Phidias, Aristophanes moved and breathed among the people.'*[2] These men spent their free time doings activities such as by philosophizing, painting, sculpting or writing plays. A result of leisure during this period was the establishment of the Marathon[3] and The Olympic Games, which are both still practiced today.

The ideal of the free man remained constant until the Industrial Revolution. As the industrial society evolved, so the concept of leisure developed. During the industrial revolution labourers were being exploited, which evoked a struggle to gain more rights. Consequently the democratization of leisure was initiated, this progression is further discussed in the next chapter.

Veblen's 'Theory of the Leisure Class' from 1899 describes leisure as:

"time [which is] is consumed non-productively (1) from a sense the unworthiness of productive work, and (2) as an evidence of pecuniary ability to afford the life of idleness."[4]

As a result, the disapproval of work is continues and furthermore, a lifestyle of leisure is now also a means to demonstrate wealth. Veblen explains that the leisurely life of a gentleman is not always spent in the eye of the public. A gentleman should thus be able to give *'a convincing account'*[5] and *'should find some means of putting in evidence time that is not spent in the eyes of the spectators.'*[6] As a consequence the putting into evidence of leisure takes two forms, either material or immaterial. The material form can be displayed *'indirectly, through the exhibition of something tangible, lasting results of the leisure so spent.'*[7] Something tangible displays labour done by servants or labourers for a gentleman.[8] Thus, the relationship between leisure and consumption is brought into being and leisure becomes a form of 'conspicuous consumption.' As a consequence the leisure class is expected to consume in the highest quality material goods. *'The best, in food, drink, narcotics, shelter, services, ornaments, apparel, weapons and accoutrements, amusements, amulets, and idols or divinities.'* [9] On the other hand, the immaterial form of leisure does *'not conduce directly to the furtherance of human life.'*[10] Veblen writes *'Immaterial evidences of past leisure are quasi-scholarly or quasi-artistic accomplishments and a knowledge of processes and incidents.'*[11]

In society, the leisure class sets the standard of living and those in the classes below try to emulate this standard. Veblen clarifies that *'all canons of reputability and decency, and all standards of consumption, are traced back by insensible gradations to the usages and habits of thought of the highest social and pecuniary class—the wealthy leisure class.'*[12]

Therefore, leisure becomes time in which one is not productive, either due to disapproval of work or for having the wealth to afford it. Wealth, or leisure in this case, has to be proven by means of material and immaterial elements. Consequently, the

1. P. Lafargue, *The Right to be Lazy*, 1883, p. 12.
2. Ibidem
3. Ibidem
'It was the time when a handful of heroes at Marathon crushed the hordes of Asia, soon to be subdued by Alexander.'
4. T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, 1899, p. 46.
5. Ibidem
6. Ibidem
7. Ibidem
8. Ibidem
9. Ibidem, p. 47
10. Ibidem
11. Ibidem
12. Veblen, p. 47

1. Raphael's School of Athens, depicting an array of ancient Greek philosophers engaged in discussion.

2. Johannes de Heem - A Table of Desserts

requirement of material goods as proof of leisure brings about a culture of 'conspicuous consumption' which society tries to emulate. With regard to the immaterial elements, the ancient perspective of leisure: exercises for the body and mind, continues to apply. Leisure, nonetheless, remains something which can only be enjoyed by a select few.

In 1933 The International Congress for Modern Architecture (CIAM) drew up the Athens Charter which *'unlocks all doors to the urbanism of modern times.'*[13] Five central elements; habitation, leisure, work, traffic and cultural heritage were observed at the hand of different cities. The Charter describes leisure from a spatial perspective. Furthermore, it distinguishes that modern leisure is divided into three categories; daily, weekly and yearly.

"The hours of free or leisure time may be placed in three categories: daily, weekly, and yearly."[14]

The spatial implications of these categories will be discussed at a later stage. However; of importance of the Charter here is the identity of the different forms of leisure and the different requirements necessary in order to satisfy their realization. Modern leisure was therefore, recognized as a something which is enjoyed on a daily, weekly and yearly basis. In addition, it recognized that different facilities needed to be provided in order to satisfy the vital needs of a city dweller regarding leisure on three different scales.

The modern concept of leisure generated contemporary leisure which is described by Urry as *'limited breaking with established routines and practices of everyday life'*[15] and that it thus *'presupposes its opposite, namely regulated and organized work.'*[16] Activities of leisure, he goes on to say, offer the opportunity of *'allowing one's senses to engage with a set of stimuli that contrast with the everyday and the mundane.'*[17] Leisure has therefore become the breaking of daily rhythm and activities whether it be for a moment or for a longer period of time, physically or mentally.

The concept of leisure has therefore evolved over time. In the ancient era leisure was only for the free man and entailed exercises of the body and mind. Labour was reserved for slaves and looked down upon. Around the period of the industrial revolution leisure was seen as time spent unproductively. However, a time where the elite felt unworthy of work and leisure was proof of wealth. A gentleman was to demonstrate his leisure and this brought into being the notion of the 'conspicuous consumption' of material goods in conjunction with immaterial goods. Thus, the value of immaterial goods persisted and was not undermined. In the modern era CIAM recognized leisure as a daily occurrence as well as the necessity for space to facilitate various daily, weekly and yearly leisure activities. Contemporary leisure is viewed as the breaking of the daily routine and time free of work or duties.

13. Le Corbusier, *The Athens Charter*, 1993, p. x.
14. Ibidem, p. 68
15. J. Urry, *The Tourist Gaze*, 1990, p. 2
16. Ibidem
17. Ibidem

The Democratization of Leisure

Leisure has undergone a process of democratization. The democratization of leisure was one of the main factors which changed the character of leisure. As previously mentioned by Lafargue, during the era of the Ancient Greeks, leisure was only for the 'free man' and work was reserved for slaves. A free man only engaged in exercises of the body and mind. Hereby reiterating that leisure was something exclusive. In the nineteenth century this principle began to change. Lafargue wrote 'The Right to be Lazy' during the turbulent time where the English workers had already seen a process of change with regard to leisure, contrary to Europe where the labourers were being exploited. Lafargue proclaimed that the labourer

"must return to its natural instincts, it must proclaim the Rights of Laziness, a thousand times more noble and more sacred than the anemic Rights of Man concocted by the metaphysical lawyers of the bourgeois revolution. It must accustom itself to working but three hours a day, reserving the rest of the day and night for leisure and feasting." [18]

This could be called an extreme declaration but Lafargue strived, through his writing, to make the labourers conscious of their rights to leisure and stimulated this by promoting the right to laziness.

Lafargue was in favour of the 'revolutionary socialists' and against the capitalists. Inspired by Marx, Lafargue writes in his introduction that the bourgeoisie will establish a communist society *'peacefully if we may, forcefully if we must.'*[19] Lafargue also presents the idea of paid labor as a scandal: *'A citizen who gives his labour for money degrades himself to the rank of slaves, he commits a crime which deserves years of imprisonment.'*[20] This is not unfamiliar, the ancient Greeks also did not respect those that requested pay for their philosophic teachings. *'For to Socrates and Plato thought was too noble a thing to be bought and sold like carrots and shoes.'* [21] Lafargue expressed that the labourers were not to offer their leisure in exchange for a wage with texts such as: *'Work, work, proletarians, to increase your social wealth and your individual poverty; work work, in order that becoming poorer you may have more reason to work and become miserable.'*[22] His conclusion is that work only results in poverty and unhappiness and therefore the hours of work need to be diminished for happiness and fulfilment.

Lafargue sought to prove to the workers how unjustly they were being treated and that laziness would not result negatively. He does this by giving examples of circumstances where workers had been given more free time and where the productivity had not been effected but, in fact, improved. The following quote from Lafargue is an example of one such successful case:

"One of the greatest manufacturers of the Alsace, M. Bourcart of Guebwiller, declared (1860): 'the day of 12 hours is excessive and ought to be reduced to eleven, while work ought to be stopped at two o'clock on a Saturday we have tried it in our industrial establishments for four years and find ourselves better for it, while the average production, far from having diminished, has increased."[23]

Thus, through this example, Lafargue makes it clear that 'laziness' as such, has a positive effect on production. It also alludes to the idea that free time is beneficial for the workers because productivity is not reduced.

The English were the first to make free time an official regulation. Urry expresses the importance of the half day holiday on a Saturday, which had become implemented by the parliament from 1850 with *'protective legislation'*[24] in England official.[25] Through

18. Lafargue, p. 29
19. Ibidem, p. 4
20. Ibidem, p. 60
21. Ibidem, p. 79
22. Ibidem, p. 24
23. Ibidem, p. 45
24. Urry, p. 19
25. Ibidem

3. Delta Airlines – 'Time is more than Money' (1947)

26. Ibidem
27. Ibidem
28. Lafargue, p. 62
29. Urry, p. 20
30. Ibidem
31. Ibidem
32. Ibidem, p. 21
33. Ibidem, p. 25.
34. Ibidem, p. 33
35. Ibidem, p. 37

legislation, work became rationalized and the hours progressively reduced.[26] The progression of reduced working hours led to *'attempts to develop a corresponding rationalization of leisure.'*[27] The development of the democratization of free time was therefore increasing through the legislation and rationalization of work and as a result leisure.

The rationalization of work and leisure was predominantly facilitated by the introduction of the machine. Lafargue declares that *'the machine is the saviour of humanity.'*[28] At this point the prescribed eight hour day and holiday as we know it today, still seemed out of sight. However, this slowly began to change and the working hours began to decline.

"The achievement of a work-week not exceeding 54 hours and providing a half-holiday was unique in its time and was celebrated as 'la semaine anglaise'. The achievement of longer breaks, of week-long holidays was pioneered in the north of England."[29]

During this time labourers also began to get paid more whereby they could participate in activities of leisure such as travel. Urry states *'The real national income per head quadrupled over the 19th century. '*[30] In this period paid holidays did not exist, but with the higher salaries workers were able to save in order to pay for their holidays as well as other leisure activities.[31]

A consequence of higher salaries and access to leisure was the surge of mass tourism to the English seaside. Urry describes this phenomenon. The seaside became a popular destination because of its health giving properties and was facilitated by the Gladstone's Railway Act in 1844. This *'obliged the railway companies to make provision for the labouring classes.'*[32] The act enabled workers to conveniently travel to the seaside. However, a negative effect was that the railway provided access to a limited number of destinations. As a result the ideology of the resort came into being.

The resorts were designed specifically to cater for the leisure demands of the masses of labourers at the seaside and their popularity grew tremendously. Through the resorts and the mass working class, an atmosphere arose which caused the wealthier holidaymakers to seek other destinations. Urry substantiates this trend by saying:

4.Mass tourism by the seaside

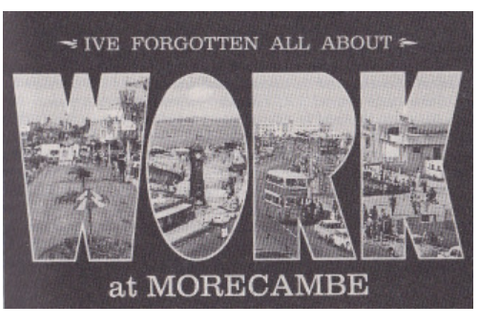

5. Postcard from Morecambe, Mass tourist destination England.

"Such resorts developed as fairly cheap places to visit, with the resulting tourist infrastructure to cater for a mass working-class market, but a market normally derived from a specific industrial area. As the market developed, so wealthier holiday-makers went elsewhere looking for superior accommodation, scenery and social tone."[33]

The arrival of the motorcar and later the airplane eliminated people being bound to the previous limited destinations only accessible by railway. The wealthier people who could afford cars and flying thus had the opportunity to travel to places which were not so crowded as well as explore other countries. With *'the development of the motorcar, so leisure became more privatized.'*[34]

The seaside, however, did not lose its acclaim and thus people sought other destinations whereby places like the Cote d'Azur in France became a popular destination. In the nineteenth century the sea was revered for its positive effect on health. Sunbathing or tanning, however, was still looked down upon. Urry explains how there was a high value placed on a pale skin *'which signified delicacy, idleness and seclusion.'* This notion began to change amongst the elite in the 1920s when resorts in Cannes and Biarritz became popular destinations. The sun was seen as a property which brought people closer to nature.[35]

"Amongst such groups a tan was associated with the presumed spontaneity and

natural sensuality of black people."[36]

The significance of the tan also demonstrates a process of democratization. The tan was previously shunned and pale skin was idealized amongst the elite. Thus, aside from the class separation with regard to destination, the notion of a seaside holiday became increasingly accessible. The immaterial value placed on pale skin was therefore blurred and the elite did not distinguish themselves through this anymore.

In the twentieth century the demand for diverse leisure activities on different scales arose. As discussed previously, the matter was addressed by CIAM who recognized leisure as a vital element in the modern city. In order to fulfill this need the charter exposed observations made of existing spaces and proposed requirements to be implemented. One of the observations regarded the democratization of leisure spaces once reserved for elite. They needed to become accessible to the public. Number 30 states:

"Open spaces are generally inadequate:

At one time, open spaces had no other reason than the pleasure and amusement of a privileged few. The social point of view, which today gives new meaning to the use of these spaces, has not yet emerged. Such areas may be the direct or the indirect extensions of the dwelling: direct if they surround the habitation itself, indirect if they are concentrated in a few large areas a little farther away. In either case, their assigned purpose will be the same, namely to meet the collective activities of youth and to provide a favourable site for diversions, strolls and games during leisure hours."[37]

Consequently, the democratization of space would introduce facilities for daily and weekly leisure accessible to everyone and not only a select few. Therefore by the Second World War leisure was a common phenomenon throughout all classes. Throught its democratization Leisure became *'almost a marker of citizenship, a right to pleasure.'*[38] *Everyone had become entitled to the pleasures of the tourist gaze by the seaside.'*[39]

Contemporary leisure can be characterized as postmodern whereby the last stage of the democratization as we know it, is reached. According to Urry *'postmodernism involves a dissolving of boundaries, not only between high and low cultures, but also between different cultural forms, such as tourism, art, education, photography, television, music, sport, shopping and architecture.'*[40] Nevertheless, Urry notes that leisure continues to hold its position as a form of conspicuous consumption and considers holidays as an example: *'Holiday-making is a form of conspicuous consumption in which status attributions are made on basis of where one has stayed and that depends in part upon what other people are like who also stay there.'*[41] Therefore, leisure has largely been democratized but activities require payment in order to be frequented and the amount requested limits the visitors to those who can afford it.

While in the beginning leisure was reserved for the 'free man,' today it is accessible to everyone. Progressively, the slaves and later the labourers gained their right to leisure. Through the eighteenth and nineteenth century, with the help of the Industrial Revolution, more and more time was set aside for leisure. Where it started with the right to a few hours, the result was access to; daily, weekly and yearly leisure. The three categories allocated by CIAM led to the creation of space to fulfill the requirements of leisure activities. Where, the activities in ancient times were exercises of the body and mind today they are considered as anything which breaks the daily routine and duties. Leisure has become a question of personal preference, depending on personal pleasure and the compensation required to practice a specific activity.

36. Ibidem

37. Le Corbusier, p. 66

38. Urry, p. 27

39. Ibidem

40. Ibidem, p. 82

41. Ibidem, p. 25

6. Skol Promotes Beneficial Tan (1949)

7. Northwest Orient Airlines – naturally, they all fly Northwest Orient Airlines (1950)

42. Le Corbusier, p. 68.

43. Ibidem, p. 70

44. Ibidem, p. 71

45. Ibidem, p. 70

The Impact of Leisure on Landscape and the Built Environment

As seen through the democratization of leisure, through the accessibility to free time, people began to migrate to the sea. This had a large impact on the expansion of infrastructure. Trains, highways and other facilities were required to provide access to leisure destinations for the masses. However, not only facilities to access these places were needed but facilities needed to be provided once there. Thereby, impacting the built environment as we know it today. Seeing as leisure was a common phenomenon, The Athens Charter recognized the importance of rationalized leisure space and thereby sought to improve the modern urban environment. The three categories of leisure were derived from the time available to spend in a leisure space. The category prescribed the accessibility and character of a leisure space.

The Charter proposed that:

"The daily hours of free time should be spent close to the dwelling. The weekly hours of free time allow excursions out of the city and its vicinity. The yearly period of free time, that is to say, vacations and holidays, permit real travel, away from both the city and its region. Thus stated the problems implies the creation of verdant reserves: 1) around the dwelling; 2)within the region; 3) throughout the country.""[42]

Time therefore defined the space for leisure. Hence, leisure takes different forms influenced by time and space. Leisure activities formed 'zones' starting around the dwelling. Consequently leisure and modern urban planning were rationalized. Each zone allows space for different forms of leisure. The different forms have unique requirements. *'free time should be passed in favorably prepared places.'*[43] Thus the 'prepared places' ought to offer the facilities necessary for leisure which in turn impacts landscape and the built environment.

The Charter stated under requirement 33 that:

"A program that will comprise of every kind of relaxation activity must be decided upon: walking or hiking, alone or in groups, through the beauty of the landscape; every kind of sport-tennis, basketball, soccer, swimming, athletic exercises; staged entertainment-concerts, open-air theatres, and the various spectator sports and tournaments. Finally, specific facilities will have to be undertaken beforehand: this means of circulation, which will require rational organization; lodging-places-hotels, inns and camping grounds; and one last but not least important, provision-a supply of drinking water and food whose availability must be absolutely assured in all these places."[44]

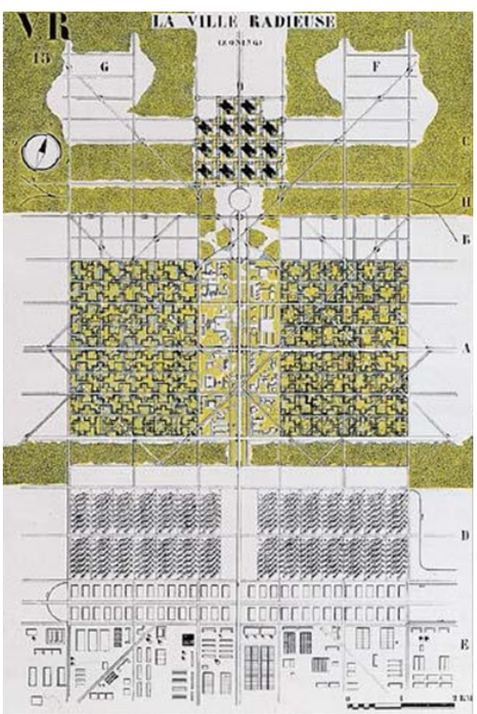

8. Le Corbusier – La Ville Radieuse – Modern Urban Plan

Daily leisure comprises of small scale activities close to the residence. Daily leisure is designed to offer inhabitants a disconnection from their daily routine . The spaces come in the form of little playgrounds, parks and squares but can also be directed at entertainment such as cinemas, theatres, casinos, shopping centers and so on. Different architectural typologies developed influenced by the programmatic requirements of the different facilities. Various leisure activities could be distinguished through the spaces and environments created by architecture, landscape and urban design. This influenced not only the daily leisure but also the weekly and yearly.

With regard to weekly leisure, The Athens Charter observed that *'nothing, or virtually nothing, has yet been provided for the weekly hours of leisure time.'*[45] It distinguishes weekly leisure as:

"vast spaces in the region surrounding the city [that] will be reserved and equipped, and made accessible by sufficiently numerous and convenient modes of transportation.

These spaces are no longer a matter of lawns around the house, more or less densely planted with trees, but of actual forests and meadows, natural and artificial beaches, which will constitute a vast and carefully tended preserve offering the city dweller numerous opportunities for healthy activity and beneficial relaxation. There are places on the outskirts of every city which are capable of fulfilling this program and which can become readily accessible provided there is a well-considered organization of the means of communication."[46]

This observation highlights three central themes to leisure, mobility, health and anticipation. Weekly leisure activities are on a bigger scale, require more space and are designed to offer a temporary retreat from daily routine. A core theme in leisure is the importance of mobility. Weekly leisure needs to be accessed 'conveniently' with numerous modes of transport. Up until this point transportation had only been provided for the yearly leisure, to the sea for example. The sea and landscape are here too recognized for their health giving properties and thus *'an extensive infrastructure providing specialist services, particularly resorts'*[47] developed. Urry Discussed further in the next chapter, the relationship between town and country and therefore transportation, is also central to the buitenplaats.[48]

Further, since the weekly leisure spaces are not in the direct surroundings of the visitor, city dwellers need to be made aware of their existence. The Charter notes the importance of communication regarding weekly leisure. a means of promoting them would be necessary, advertising for example. The same is applicable for yearly leisure. Yearly leisure take place outside the domestic and regional context and thus proposes a complete departure from the daily routine. Since weekly and yearly leisure are not comprised in our daily routine they remain out of sight. Anticipation is that which creates the urge necessary to travel there specifically.

Urry explains the concept of anticipation by saying that *'Places are chosen to be gazed upon because there is an anticipation, especially through daydreaming and fantasy, of intense pleasures, either on a different scale or involving different senses from those customarily encountered.'* Urry also notes that anticipation is *'constructed and sustained'*[49] as well as *'reinforced'*[50] by *'film, TV, literature, magazines, records and videos, which construct and reinforce that gaze.'*[51]

The romantic movement was an important aspect for the anticipation of leisure. It was the point where *'emphasis was placed on the intensity of emotion and sensation, on poetic mystery rather than intellectual clarity, and on individual hedonistic expression.'*[52] Gazing on nature and scenery was seen as something satisfying. Treasured were impressive physical sites. Romanticism caused the urban dwellers to seek short breakaways from the city into nature, a change in the daily urban setting. Thereby leading to *'scenic tourism.'*[53] Through this movement, the coastline and sea were cherished, consequently stimulating sea bathing as seen through the democratization of leisure.[54]

Landscape has gone through several interpretations through history.
'Whether idealized as an Arcadian paradise, propagated as a cradle of picturesque patriotism or feared as a sublime, inhospitable places, landscapes have for centuries been attributed with meanings.'[55]

Gazing on nature, as mentioned, became popular through the romantic movement. In 1850, the Dutch poet De Schoolmeester described that before the eighteenth century, nature was viewed as the enemy which ought to be tamed. Nature was cruel, devouring, little fertile, intrusive and inaccessible. Man had to cultivate the land if it were to be of any use. Beauty was considered controlled nature and came in the form of the geometric symmetrical and classical garden style.[56] This perception began to change in the eighteenth century and reached its height in the nineteenth century. Sensitivity was central during the Enlightenment period and this gave way to the English

46. Le Corbusier, , p.70

47. Ibidem

48. R. W. Chr. Dessing, *Eindverslag Jaar van de Buitenplaats*, 2013.

49. Urry, p.3.

50. Ibidem

51. Ibidem

52. Ibidem

53. Ibidem

54. Ibidem

55. R. van der Laarse, 'Gazing at places we have never been. Landscape, heritage and identity'. In: *The Cultural Landscape& Heritage Paradox*, ed. By T. Bloemers, H. Kars, A, van der Valk and M. Wijnen, 2010, p. 321-327.

56. M. Mathijsen, 'De drang naar buiten'. In: *Kasteel Groeneveld, Buitenplaats voor Stad en Land*, 2012, p. 103-147

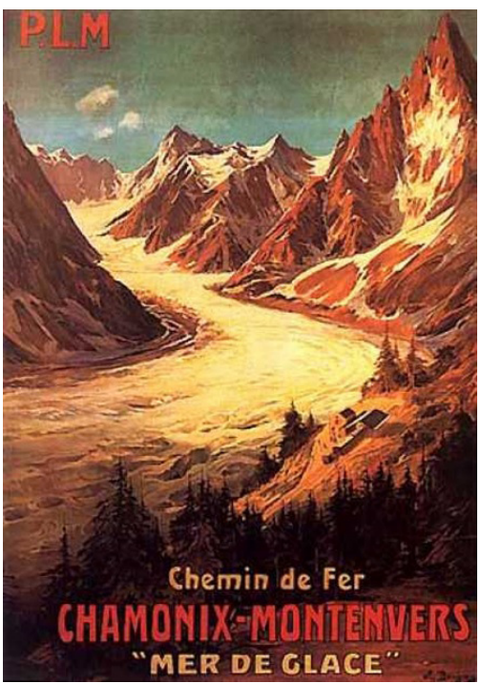

9. Bourgeois – Chamonix – Montenvers (1900)

landscape gardens which were design according to the *'laws of nature.'*[57] The English garden was designed for strolling. Jean-Jacques Rousseau was a Genevan philosopher, writer and composer. For him nature would become something like hunger and thirst, a basic need which had to be fulfilled. He needed to isolate himself in nature to find himself. The freedom he desired, could only be experienced during his walks through an untainted landscape. The walking he was referring to was not the walking with a map following paths but walking without aim. Through walking, thoughts arise and walk along. Rousseau opened the door to the beauty of the Alps, which previously were considered a threat. With his help, the Alps became a tourist attraction, even in the late eighteenth and nineteenth century when many writers, painters and thinkers went to Switzerland to be blown away by their purity. It was the abandoned, solitary, yet to be trodden nature which attracted attention.[58] The English philosopher Edmund Burke developed a distinction between art which is soothing, still and decorative and art which is sublime. The latter is horrifying, big, rough, frightening, overwhelming and at the same time gives us a moment of aesthetic emotion and fear. Nature is the source of the sublime.[59] Burke believed that nature offered the sublime experiences that were necessary in the life of a human being. Thus, slowly but surely, the English garden became popular. This was a landscaped copy of wild nature but with paths, follies which bode protection against the wind, sun and rain and of course without danger. Whilst strolling through the garden, the walker needs to be stimulated by changes and contrasts. This form of landscaping arose early in England where the existing landscape was used as inspiration for the landscape. The designer had to find the genius loci of the place and use this to form an engaging landscape. Alexander Pope was the pioneer of the landscape garden.[60] Therefore, untamed nature which once seemed dangerous actually became a human need. Uncultivated nature, offers space where a stroller feels *foreign*[61] and the *powerlessness of contemplation*.[62] Hence, nature is leisure because it provides a break from the daily routine. although the sensation of walking through nature can be anticipated, the changes and contrasts in nature are stimulating and more challenging to anticipate. Leisure therefore had an impact on landscape as well. Landscapes were landscaped in order to create the desired sensations. An analogy made by Mathijsen[63], with regard to the urban garden and landscape is interesting to mention and may explain our heightened anticipation of raw nature. She relates the classic garden to today's rigid urban garden where grass and flowers are replaced with tiles or the barbecue replaced by an electric one, where instead of flowerbeds, low maintenance green plants are placed and the rustic garden furniture replaced by weatherproof loungers.[64] The urban garden is the complete opposite of the English garden and nature and maybe fundamental to the search of a change in the routine, which leisure is described as today.

However, not only landscape is anticipated, but architecture is too.

"The tourist gaze is directed at features of landscape and townscape which separate them of everyday experience. Such aspects are viewed because they are taken to be in some sense out of the ordinary. The viewing of such tourist sights often involves different forms of social patterning, with a much greater sensitivity to visual elements of landscape or townscape than is normally found in everyday life. People linger over such a gaze which is then normally visually objectified or captured through photographs, postcards, films, models and so on. These enable the gaze to be endlessly reproduced and recaptured."[65]

Architecture, through its different typologies and designs, therefore also offer diverse expectations and experiences. The architecture of a building also often mirrors the function inside. Thus, visitors, before entering the building often already have an idea of the experience which awaits them. This has also had an impact on the face of our built environment. A buitenplaats for example, offers a completely different experience compared to Frank Lloyd Wright's Guggenheim Museum. Through their function,

10. Representation of the struggle between the geometric and landscape garden style. Cochin en Laurent, Abbé de Lille, 1782

57. Van Laarse, p. 321-327

58. Mathijsen, p. 111 (interpreted and translated from Dutch)

59. Ibidem, p. 115

60. Ibidem, p. 118

61. T. Lemaire, *Filosofie van het Landschap*, 2006, p.23 (directly translated from Dutch)

62. Mathiijsen, p. 118

63. Ibidem, p. 103-147

64. Ibidem, p. 14

65. Urry, p. 3

programmes, typologies, design and materials, era the anticipation and the experience are totally different. Buildings thus create a new sort of landscape that offer scenes and experiences which can be different to the everyday. This is certainly the case when one travels abroad. Leisure activities are constructed as a series of signs. Architecture becomes a sign of that which is anticipated. Urry relates the signs to for example when tourists visit a small village in England, they gaze upon *'real Olde England '*[66] or when lovers are seen arm in arm in Paris, the gaze is *'timeless romantic Paris.'*[67] Vernacular architecture is attractive because of its lack of social intervention.[68] The argument of Culler is noted, where tourists are interested in everything *'as a sign of itself'*[69] such as traditional English pubs or Oriental scenes. Post modernism tries to distinguish between representations and reality.[70] It also *'refers to a system of signs or symbols, which is specific in both time and space.'* Cultural objects are produced, circulated and received. Such objects involve a particular set of relations between signifier, the signified and the referent.[71] Urry mentions Baudrillard's famous argumentation: *'what we increasingly consume are signs or representations.'*[72] He goes on to say that *'this world of sign and spectacle is one in which there is no real originality. What we gaze upon are ideal representations of the view in question.'*[73] The gaze is categorized in terms of three dichotomies; romantic/collective, historical/modern, and authentic/inauthentic.[74] Tourism is a leisure activity because it is the opposite to daily routine. Urry also says that we are tourists most of the time. because tourists are looking for something which alludes them. Museums for example are concerned representations of history.[75] The challenge now in the built environment is authenticity.[76] Tourists *'seek different distractions.'*[77] We seek more and more breakaways from our daily routines. This has also influenced the popularity of cheap travel. Leisure has also brought about the importance of conservation.[78]

Leisure affected three central themes within landscape and the built environment; mobility, space and anticipation. Through the division of leisure in the three categories, time and space defined the leisure activity and therefore the landscape and built environment. Thus affecting the built-environment in the sense that the people using the space for leisure required not only the infrastructure to get there but facilities and services on location as well. This included restaurants, bars, cafes, hotels, change rooms etc. Leisure activities cultivated expectations, expectations with regard to the experience. The function and thus programme of the facilities effected the nature of design and thus the architecture, landscape and the built environment. Nature is anticipated because it offers scenery and experiences opposite to that of the daily routine and thus leisure. It offers different signs. Cities or other urban spaces and buildings are also signs which people relate to. People seek to be stimulated by breaking from their routine. this involves travelling out of their everyday contexts to different landscapes and built environments.

66. Ibidem
67. Ibidem
68. Ibidem, p. 97
69. Ibidem, p. 3
70. Ibidem, p. 85
71. Ibidem, p. 83
72. Ibidem
73. Ibidem, p. 86
74. Ibidem, p. 135
75. Ibidem, p. 130
76. Ibidem, p. 132
77. Ibidem
78. Ibidem, p. 106

11. TWA Paris, Air Travel Advert, 1950

Leisure and the Buitenplaats

The Buitenplaats was designed purely for leisure and consumption.[79] The concept of the Buitenplaats is understood by; a main house which is the core, outbuildings and a detailed landscaped garden Including, ponds, bridges, groups of trees and a vegetable or kitchen garden. Lastly a park and hunting forests also forms part thereof.[80] Every element of the Buitenplaats was designed for a leisure activity. Even the rooms in the main house were directed at leisure. The activities on a Buitenplaats differed from those which took place in the city. During the summer months the intensity of noble life decreased and the noble withdrew in order to relax on estates and enjoy hunting and social events. The summer migration from the city to the buitenplaats was a crucial event. Come autumn, the nobles returned to the city to participate in an new season of theatre visits, dinners or other social activities included in the life of the upper classes.[81] Leisure on the Buitenplaats was described as strolling through the gardens, reading, discussing, making music and hunting to hearts content. One of the most popular activities were visits to neighbours and relatives on nearby estates.[82] The Buitenplaats leisure culture arose because the owners had enough free time, money and space.[83]

The Buitenplaats garden was much appreciated and was where owner's expressed his wealth, knowledge and capabilities. The garden was not only where the owner expressed material wealth but also where immaterial wealth was expressed. This is because the growth of an exotic crop required special knowledge. Gold was converted into a few plants which were meant for the ideal of beauty and nature. The planting and arranging of the garden, something so precious, was regarded as an expression of humility of man and reference to our position on the earth. Gardening expresses the need of man to express his closeness to nature.[84] Exotic plants and trees were very popular in the Buitenplaats garden. This brought about the construction of orangeries and winding walls in order to create a pleasant climate for the plants to grow.[85] The exotic plants were flaunted in specially created meals for guests, part of a leisure lifestyle. The gardens were also used for different leisure activities, most popular was for a stroll. The 'hofdicht', a form of poetry, established itself on the Buitenplaats. Constantijn Huygens, is a well-known Dutch poet and composer. He wrote a 'hofdicht' about his Buitenplaasts Hofwijck, where he described a stroll through his garden.[86]

13. Kroondomein Het Loo

79. 'Een buitenplaats […]is gebouwd of verbouwd met het oog op ontspanning en vermaak'
R. W. C. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, Speciale Editie 2012*, p. 8-19.

80. "Bestaat de kern uit een hoofdgebouw met bijgebouwen en een tot in de details ontworpen tuin. Daaromheen liggen vijvers, bruggen, boomgroepen en nutstuinen. Nog verder weg liggen de park- en jachtbossen."
M. Laméris & R. van Norel, *De Buitenplaats en het Nederlandse Landschap*, 2012, p. 147.

81. 'Tijdens de zomer maanden nam de intensiteit van het hofleven sterk af en trok de hofadel zich graag terug op landgoederen om daar te ontspannen tijden jachtpartijen en feesten. In het najaar keerden zij terug naar het hof of de stad om deel te nemen aan een nieuw seizoen van theaterbezoeken, diners of andere activiteiten die in de stad uitmaakten van het sociale spel van hogere standen.'
R. W. C. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, Speciale Editie 2012*, p. 8-19.

82. "men wandelde door de tuinen, las, discussieerde, musiceerde en jaagde naar hartenlust. Een van de meest favorieten bezigheden waren de bezoekjes aan buren en verwanten op nabijgelegen buitens."
K. Sluyterman van Loo, R. Van Immerseel & H. Tromp, *Wonen in Arcadië: Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, 1998, p. 23.

83. R. van Ditzhuyzen, 'Sport op de Buitenplaast'. In: *Arcadië, Jaargang 4 – No.1, voorjaar 2012-najaar 2012*, p. 52-57.

84. "Goud wordt omgezet in 'een paar planten' voor het hogere doel va schoonheid en natuurbeleving. Het aanleggen van en het zorgen voor zoiets kostbaars en tegelijk vergankelijk als een tuin is een uiting van nederigheid van de mens ten aanzien van de schepping, oftewel van ons rentmeesterschap op aarde. Het geeft uitdrukking aan de behoefte van de mens om vorm te geven aan zijn verbondenheid met de natuur."
Laméris & Van Norel, p. 135

85. Laméris & Van Norel, p. 60

86. R. W. Chr. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, Speciale Editie 2012*, p. 8-19.

Often Buitenplaats gardens had manmade mounds to create viewpoints where the owner or guests could enjoy a views of the garden. The garden did not only consist of plants but stables, gardens, greenhouses, parterres, flower gardens, alleys, ponds, menageries, bird cages, dove houses, nurseries, bushes, hedges, pergolas, sculptures, carts, follies, paths, fences, bridges, ports, vegetable gardens, orchards, farmers houses and barns[87] all of which facilitating the pleasure of leisure. Politics and business matters were discussed whilst strolling through the gardens. Strolling through the garden either had the purpose of going to drink tea in a teahouse or the teahouse, pavilion, arbour or playroom provided an interval. Therefore architectural typologies were created in order to fulfill leisure desires. Not only did people drink tea in the teahouse but it was also a place where people conversed or discussed as well as a place where one could draw, paint, write or read in peace.[88] Along the Vecht there were many teahouses which still exist today. These were placed along the water so that the owner could sit with family or guests and watch the passersby, but also the place to be watched and flaunt expensive porceline and silver. The barge canal was an important element in the migration to the buitenplaats. Travelling to, from and entering the buitenplaats occurred through the canal in many cases. They were often manmade and therefore had an impact on the landscape which exists today.

87. Laméris & Van Norel, p. 13.

88. A.J.A.M. Lisman, *Theekoepels in Nederland in Arcadië, Jaargang 4 – No.1, voorjaar 2012-najaar 2012*, 2012, p. 36-41

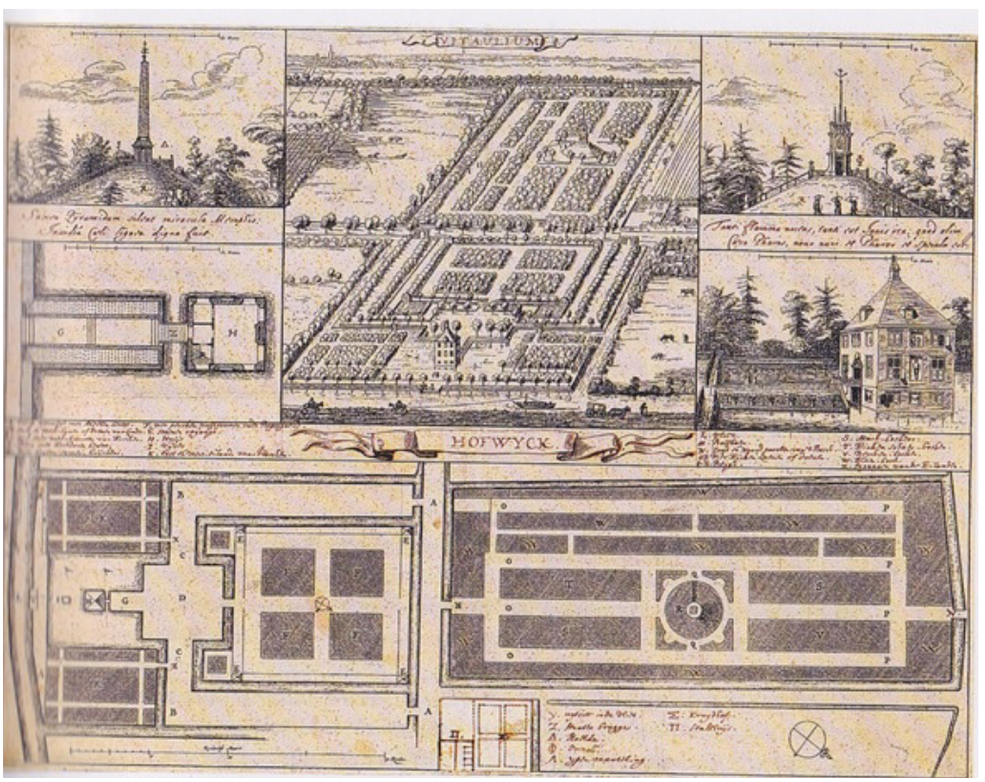

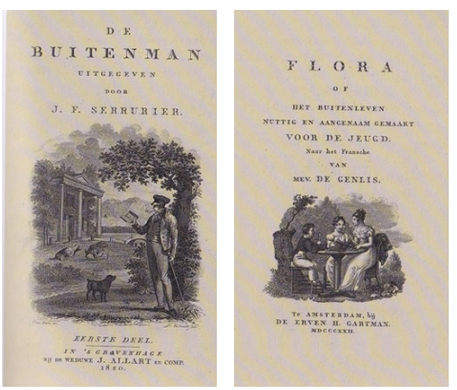

14. Title pages form the magazine De Buitenman (1820) and Flora, the children's book about outdoor living.

<

15. A Classic garden: Hofwijck, landscaped by Constantijn Huygens. A print from 153. The human body was the inspiration for the garden.

89. Sluyterman van Loo, Van Immerseel & Tromp

Teahouses

In Brabant and Limburg teahouses can also found, for example, recently renovated one at Mattemburg. In Limburg one can be found at Kasteel Elsloo. Whist strolling through the gardens, dove houses were also encountered. The possession of doves was previously reserved for nobles; however, a form of democratization occurred because they are visible on almost all the Buitenplaatsen in Holland. In the 'lagelanden' the only dove house which remains is that of Kasteel Heeze. In past images of Petite Suisse in Maastricht, a dove house is visible but it has disappeared. The pick nick is a measure activity which established itself on the Buitenplaats. When owners and guests went hunting or on a boat, small bites were often brought along as a snack.[89]

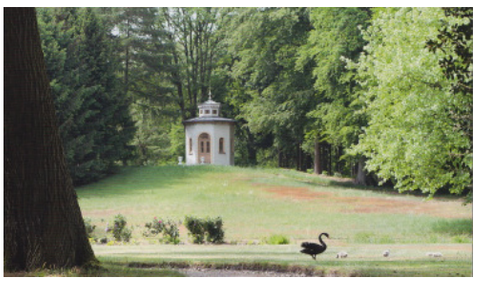

16. Teahouse, Mattemburgh, Zeeland.

17. Huis te Manpad, Heemstede, winding wall with fruit trees.

18. Orangerie Dordwijk, Dordrecht.

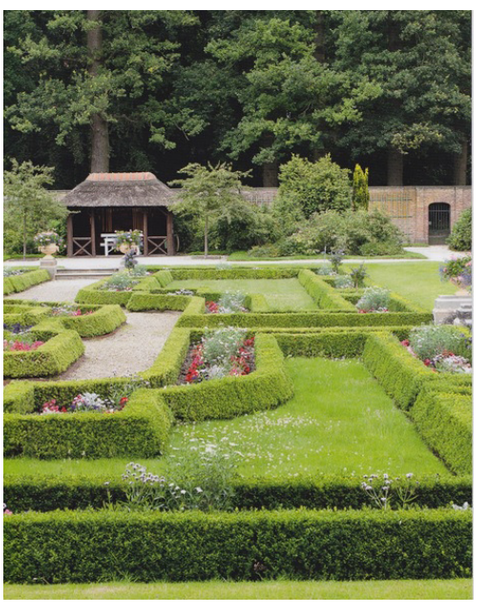

19. Middachten, De Steeg, tennis hut. Previously a tenniscourt.

20. Jachthuis Wouwse Plantage trees.

Landscape of Leisure

The presence of many Buitenplaatsen next to each other is one region, formed a Buitenpaats landscape, a landscape of leisure.[90] The growth of the focus on leisure activities in the Buitenplaats garden can clearly be noted from 1702-1742 where the decoration and recreational function of the garden consistently gained importance. The sculptures, fountains, cascades and follies all formed a part thereof. The garden became the backdrop to strolling and recreation. This was in sharp contrast to the seventeenth-century experience of the Buitenplaats, where tranquility and contemplation were envisioned.[91]

Tennis, billiards, horse riding and croquet were common sports practiced on the Buitenplaats and swimming also occurred. Along with sports, come the necessary sports facilities and these were to be found on the Buitenplaats. The owners of the Buitenplaatsen had billiard and hunting rooms and built stables, tennis courts and swimming pools.[92] Vaeshartelt, in Limburg was one of the Buitenplaatsen which had a swimming pool.[93] In the nineteenth century the appearance of tennis courts on the Buitenplaats was common, Amerongen had one for example. Maintaining social contacts was important on a Buitenplaats, tennis was an apt way to do this because it was seen as a social event.[94] Next to the tennis court there was often a little hut with tables and chairs where spectators and players could converse and enjoy refreshments brought by the domestic workers. Leisure acitivites and in this case tennis have spatial requirements and brought along with them other facilities. In this manner the typology of the little hut next to the tennis court was brought into being for example. During the course of the nineteenth century tennis grew in popularity and people whom did not have a Buitenplaats also wished to have the opportunity to play. This brought about the existence of tennis clubs. The first tennis clubs in the Netherlands were Lawn Tennis Club Haarlem and Victoria in Rotterdam. Thus, where before sport was reserved for the elite, the general public started to gain access to the practicing of sport and sports facilities.[95] Tennis and even golf have developed into sports accessible to all. When the history of sport is researched it can be deduced that sport has evolved from the leisure of the nobles and elite, which was practiced in particular, on the Buitenplaats. Playing sport on a Buitenplaats has thus had an impact on the democratization of sport because it brought about the inspiration of the general public to practice it as well. Sport also generated new architectural structures and facilities on the buitenplaats.[96]

Hunting was a revered leisure activity on the Buitenplaats.Before the era of the Buitenplatsen the right to hunt was reserved for the nobility.
However; this changed and the right to hunting was reserved for those who 'qualified' meaning nobles, magistrates and wealthy citizens.[97] Hunting was seen as an important leisure activity. The chase of the wild whilst on a horse was seen as good exercise because it trained as well as proved the strength and endurance of the human body.[98] Stables for horses were one of the requirements for hunting as a leisure activity but presence of a suitablelandscape in which to hunt was also a prerequisite. The 'sterrenbos' was a derivative hereof. It was specially designed so that the hunter could spot the animals all around him. A Buitenplaats also had a hunting room and some even had separate hut or lodge in the garden. In the lodge, owners could invite guests for social hunting events. The lodges also had space for the hunting staff, horses, dogs and carriages. The size of a lodges was often determined by the wealth of the owner. In the gardens there were also often sculptures which referred to hunting such as statues if Diana, the goddess of hunting.[99]

To the pleasures of the Buitenplaats also belonged the theatre and music.[100] The gardens of the Buitenplaats were used as the backdrop for theatre or music. Despite the often rainy summers, the weather was not feared thus, making the park like a real outdoor room, the location and the decor were the muses. In the eighteenth century, the geometrically planted section of the garden created the experience of an

90. Laméris & Van Norel, p. 7

91. Laméris & Van Norel, p. 14

92. "Men richtte er biljart -en jachtkamers in en bouwde paardenstallen, tennisbanen en zwembaden."
R. van Ditzhuyzen, 'Sport op de Buitenplaast'. In: *Arcadië, Jaargang 4 – No.1, voorjaar 2012-najaar 2012*, p. 52-57

93. J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom'. In: *Historiesche Studies Geuldal*, 2001, p. 7-48.

94. "Men zag tennis als een sociaal evenement."
Van Ditzhuyzen, p. 52-57

95. "Het gewone volk deed er niet aan."
Van Ditzhuyzen, p. 52-57.

96. Van Ditzhuyzen, p. 52-57

97. "Voorbehouden was aan de 'gekwalificeerden' waarmee edelen, magistraten en/of rijke burgers konden worden bedoeld."
Sluyterman van Loo, Van Immerseel & Tromp, p. 23

98. "De jacht trainde het lichaam en beproefde en sterkte het menselijke uithoudingsvermogen. Het bij de parforcejacht met het paard over 'heg en steg' achternazitten van het wild was hiervoor een goede oefening leerschool.'"
Ibidem

99. Sluyterman van Loo, Van Immerseel & Tromp, p. 33

100. "Tot de genoegens van het buitenleven behoorden tevens het theater en de muziek."
Ibidem, p. 27

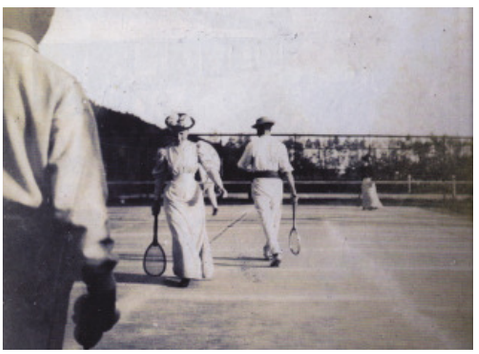

21. Tennis being played in Amerongen around 1900

outdoor set. The perfectly trimmed hedges of the garden were the backdrop, although painted sails were also used.[101] In Nijenburg, Alkmaar citizens from Heiloo were invited to the garden theater.[102] The music room is also something which belonged to the Buitenplaats. In Kasteel Heeze in Brabant there is an oval room, designed by the architect Renier. The information about the music room is limited but the presence of musical instruments indicated that this was a music room. The large hall of the house was also used for music.[103]

The social aspect of the Buitenplaats was of great importance because it was the place where social connections were laid. The house self, was also designed for leisure. The large hall or salon in the middle ages was where the inhabitants of the castle came together to eat, for receptions, parties and entertainement. The most costly furniture was often displayed in this room in order to flaunt to the visitors. This room was often placed on the ground floor so that the garden could be accessed or at a height which assisted the views of the garden. The diningroom was where the whole family, with guests and friends came together. It was where the outside living and all its pleasures in the form of meals and teatime could be enjoyed.[104] After lunch, the children often went to play outside. Acitivites included riding in a cart drawn by dogs or rowing a boat in the pond. While the adults read in the library or herenkamer. Billiards would also be played in the Billiards room. After dinner the ladies and gentlemen often separated. The men went to the library or herenkamer with port, brandy and a good cigar while the ladies caught up on news in the small salon or boudoir. At the end of the evening they would come together and play music or cards.[105] Books were expensive in those days because they required a lot of manual labour, but a Buitenplaats owner generally had the money and could afford these luxury items. Books could be considered a form of conspicuous consumption. The Buitenplaats was seen as the ideal location to delve into science, poetry, literature and art. The reading of books is also described in Hofdichten.[106] Everything and everyone was organized in order to make the experience on a Buitenplaats as pleasant as possible.[107] Not to be forgotten are the staff which were reliable for the successful running of the Buitenplaats.

The buitenplaats has left its mark on the landscape and built environment of today. The buitenplaats created an important relationship between town or city and country. The summer migration produced infrastructure in the form of canals and roads which were used to commute from the city to outside. The buitenplaats self, imprinted a whole manmade leisure landscape. Architectural typologies were developed in order to facilitate the leisure activities on the buitenplaats. Many of which, are still used and visible today. Of the 550 Buitenplaatsen remaining, 300 are privately owned and 250 are in the hands of national organizations and monument services as well as healthcare institutions.[108] A kind of democratization has also occurred with regard to the Buitenplaats because many have become open to the public. Already many gardens, thanks to the Natuurschoonwet, have opened themselves up to the public so that they can be used for walking trails.[109] many houses of the Buitenplaatsen are also open to public. The original ideal of purely consuming has slightly been lost and many try to find ways in order to provide an income because the costs of maintenance are high nowadays. The Buitenplaats remains a sign of its previous glory, a refuge of leisure for the elite. Some Butenplaatsen have been transformed into hotels, spa's, marriage locations and museums. All there new functions are clearly signs of their past. Kasteel Heeze in Brabant for example is used as a location for weddings and guided tours are also offered. In Limburg, Kasteel Bloemendal in Vaals is also a wedding location but also a luxury hotel. Hotels have become popular functions of the previous Buitenplaats, maybe it can be seen as the closest postmodern function. As a hotel, a Buitenplaats is open to anyone who can afford a room. It also offers a break from the daily rhythm. Bouvigne in Breda, Brabant, has also been given a new function. The Brabantse Delta has bought the land and built modern offices, designed by the renowned Klaus and Kaan Architects, on the property. The house self and outbuildings are used for meeting

101. "Ondanks onze dikwijls regenachtige zomers schrok men er niet voor terug om de buitenlucht top te zoeken, waardoor het park, als een echte buitenzaal, de plaats en het decor werd voor de muzen. Binnen de geometrische aanleg werden vooral in de achttiende eeuw zo de mogelijkheden geschapen om de volmaakte illusie te beleven. De strakke hagen van de tuin waren vak de achtergrond, maar geschilderde zeilen kwamen ook voor."
Ibidem, p. 27

102. Ibidem

103. Ibidem, p. 28

104. "De hele familie met logés en vrienden zich verzamelde, hoogtepunten ook van gezelligheid waarbij men het landleven in al zijn plezierigere, dikwijls sobere overdaad, kon genieten de theetijd en de maaltijd."
Sluyterman van Loo, Van Immerseel & Tromp, p.27

105. Ibidem, p. 33

106. "Als een ware 'Tempel der Muzen' de ideale omstandigheden bood om zich bezig te houden met wetenshap, poëzie, literatuur en kunst.'"
Ibidem, p. 34

107. "Alles en iedereen was er op ingesteld om ook het even van alledag zo aangenaam mogelijk te maken."
Ibidem, p. 36

108. "Staatsbosbeheer, natuurmonumenten, de 12 landschappen, de Rijksgebouwendienst, overheden, kloosters, zorginstellingen en bedrijven."
R. W. Chr. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven.' In: *Elsevier, Speciale Editie 2012*, p. 8-19

109. "Kern van de Natuurschoonwet is dat eigenaren van landgoederen belastingverlichting krijgen als zij zich verplichten om hun als natuurschoon gerangschikt landgoed in stand te houden voor de komende 25 jaar. Het openstellen van het landgoed voor het publiek vergroot het fiscale voordeel."

22. Kasteel Bloemendal, Vaals, Diningroom

23. Kasteel Bouvigne and Brabantse Delta, Breda

and conferences. A chapel was also built so that it could also be used as a wedding location. The Buitenplaats is all cases remains a sign of leisure, whether in its original state or restructured.

Conclusion

The Buitenplaats remains a sign of past leisure. The Buitenplaats was where the elite migrated to spend their leisure time in specially designed architectures and landscapes. Ultimately our understanding of contemporary leisure has been shaped by its democratization. The more people which gained access to leisure, the higher the demands for adequate leisure spaces. This was addressed in the modern Athens Charter where leisure time was categorized and the space required defined. Thereby, leisure had a direct influence on landscape and the built environment and thus infrastructure. The charter noted the importance of access to leisure space. Leisure has always had a strong relationship with mobility which also brought about the anticipation of leisure. Stimulated by the romantic movement, contemporary leisure is characterized by the anticipated experience. Thus, in turn influencing the landscape and built environment in every aspect.

Bibliography

Le Corbusier, *The Athens Charter*,1993

R. W. C. Dessing, 'Monumenten van een rijk buitenleven'. In: *Elsevier, Speciale Editie*, 2012,

R. van Ditzhuyzen, 'Sport op de Buitenplaast'. In: *Arcadië, Jaargang 4 – No.1, voorjaar 2012-najaar 2012*, 2012

R. van der Laarse, 'Gazing at places we have never been. Landscape, heritage and identity'. In: *The Cultural Landscape & Heritage Paradox*, ed. By T. Bloemers, H. Kars, A, van der Valk and M. Wijnen, 2010

P. Lafargue, *The Right to be Lazy*, 1883

T. Lemaire, *Filosofie van het Landschap*, 2006

A.J.A.M. Lisman, Theekoepels in Nederland'. In: A*rcadië, Jaargang 4 – No.1, voorjaar 2012-najaar 2012*, 2012

M. Mathijsen, 'De drang naar buiten'. In: *Kasteel Groeneveld, Buitenplaats voor Stad en Land*, 2012

K. Sluyterman van Loo, R. Van Immerseel & H. Tromp, *Wonen in Arcadië: Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, 1998

J. Urry, *The Tourist Gaze*, 1990

T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, 1899

Limburg

Het ontstaan van de Limburgse buitenplaats

Nick Daemen

2. Ruïne kasteel Stein met Donjon aan linker zijde

Bijna iedereen heeft wel eens van een buitenplaats gehoord en zeker in de noordelijke provincies van Nederland. Tevens is er al veelzijdig onderzoek naar deze buitenplaatsen gedaan. Echter is er minder onderzoek gedaan naar buitenplaatsen in Brabant en Limburg, omdat deze provincies pas in een later stadium toegevoegd zijn aan het koninkrijk Nederland. De buitens zijn veelal monumentale huizen, kastelen of boerderijen met vaak een aantal bijgebouwen die een harmonieus en onlosmakelijk geheel vormen samen met de omliggende omgeving, bijvoorbeeld een park, tuin of bos. De buitens dienden vooral als zomerverblijf voor de adel, de rijke burgerij en ondernemende handelaren. Aangezien de meeste buitens zijn aangelegd in midden en west Nederland is hier ook al het meeste onderzoek naar gedaan. Echter hebben de zuidelijke provincies ook hun eigen buitens, maar is er tot op het heden vrijwel geen onderzoek naar gedaan. Er is wel onderzoek gedaan naar individuele buitens in de zuidelijke provincies maar niet naar de gehele provincies. In dit onderzoek zal onderzoek gedaan worden naar het ontstaan van de buitenplaats in zuid Limburg met een kleine nadruk op de buitenplaatsen die gevormd of bewoond zijn door handelaren. Als eerste zal er in het onderzoek worden gekeken naar de algemene geschiedenis van de provincie Limburg om vervolgens door te gaan naar het ontstaan van de buitens in zuid Limburg en welke invloeden en effecten de handelaren uit de regio hadden op deze buitens.

De verdeling van Limburg tot 1794

Spanje, de Republiek en Frankrijk waren in de periode 1650-1713 elkaars grote tegenspelers, wat zijn weerslag had op Limburg. In zoverre dat Limburg een deel van de Zuidelijke Nederlanden was en Spanje er aan de oostzijde van de Maas het grootse gebied bezat. De Republiek was een goede tweede met vesting Maastricht, haar onderhorigheden en juridisch geheel losstaand van de Generaliteitslanden in Overmaas. Frankrijk was er niet zo zeer een concurrent als wel de invasiemacht, die steeds opnieuw langs de Maas oprukte naar het noorden. Maastricht was de magneet die de legers aantrok. De Fransen belegerden de stad met succes in 1673, na ze in 1672 afgesneden te hebben van de Republiek. In een poging die omsingeling te doorbreken had het Staatse garnizoen van Maastricht in 1672 bij een uitval het kasteel Valkenburg opgeblazen, een vergeefse actie, tijdens de veldtocht van 1675 trok Lodewijk XIV met zijn leger door Haspengouw, waar Tongeren en Sint-truiden het hard te verduren kregen. Stadhouder Willem III probeerde in 1676 zonder resultaat 'de sleutel van de Maas' te herwinnen voor de Republiek. De vrede van Nijmegen herstelde de oude situatie in Limburg. Verandering in de politieke constellatie kwam er tijdens de Spaanse Successieoorlog. Dit was de strijd tussen de Duitse Habsburgers, gesteund door Engeland en de Republiek en Lodewijk XIV samen met Spanje om de Spaanse erfenis. Onmiddellijk na het begin van de vijandelijkheden bezetten de Fransen Roermond, Venlo en Geldren. De verbonden legers van de Republiek en Engeland verdreven ze. De Fransen veroverden Luik, bivakkeerden langs de Maas en namen stelling rond Tongeren. De Pruisen namen Geldern in. De grote Engelse veldheer John Churchill, hertog van Marlborough, vertoefde na de belegering van Maastricht in 1705 meerdere malen Maastricht. Terwijl zijn troepen op de Sint-Pietersberg bij Maastricht of in de Kempen kampeerden. De Vrede van Utrecht bracht in 1713 een grote politieke verandering in Limburg. De Spaanse Habsburgers trokken zich terug uit de Zuidelijke Nederlanden om plaats te maken voor de Oostenrijkse tak van de familie. De Spaanse landen van Overmaas kwamen in bezit van Oostenrijk. Het Gelders Overkwartier werd opgedeeld tussen Oostenrijk en de Republiek, terwijl de Pruisen de rest van Limburg kregen ten noorden van Venlo, tussen de Peel en het sinds 1666 Pruisische hertogdom Kleef. Aan de status van de Luikse en Gulikse gebieden en de rijksheerlijkheden werd niet getornd.

Ter afsluiting van het Utrechtse vredesverdrag sloten Oostenrijk en de Republiek in 1715 het Barrièretraktaat. De Republiek kreeg daardoor het recht bezetting te leggen in een aantal Zuid-Nederlandse vestingen om een dam op te werpen tegen Frankrijk. Langs de Maas werd de linie naar het noorden verlengd met Maastricht en Venlo met daartussen Stevensweert als versterkte tussenschakel.

De Vrede van Utrecht breidde de Pruisische macht aan de Maas uit door de afstand van een deel van het Gelders Overkwartier. De Republiek kreeg in het noorden van Limburg voet aan de grond door de verwering van Venlo met het fort Sint-Michiel aan de overkant van de Maas en de dorpen Beesel en Belfeld. Naast de Pruisen kwam er door de vrede van Utrecht nog een mogendheid aan de macht in Limburg namelijk Oostenrijk als erfopvolger van Spanje.

3. Indeling Limburg eind 18e eeuw

De Franse tijd 1794-1814

De vruchteloze revoluties omstreeks 1790 in de Zuidelijke Nederlanden en Luik waren kinderspel vergeleken bij de revolutie die in 1789 in Frankrijk was uitgebroken. De grote mogendheden besloten in 1792 tot interventie en verklaarden Frankrijk de oorlog. België werd het voornaamste gevechtsterrein. Oostenrijk droeg de hitte van een strijd, die het zou verliezen. In 1792-1793 drongen de Fransen door tot in het Rijnland. Limburg viel hun in handen met uitzondering van de vesting Maastricht. In het voorjaar van 1793 kreeg Oostenrijk nog een keer de overhand en joeg de revolutionairen kortstondig terug achter de noordgrens van Frankrijk. In de zomer van 1794 kwamen de Fransen wederom. Na de feitelijk onbesliste veldslag bij Fleurus, begonnen de Oostenrijkers de Zuidelijke Nederlanden in snel tempo te ruimen, samen met hun bondgenoten de Pruisen, Engeland en de Republiek. Op 4 november 1794 viel Maastricht waarmee vervolgens geheel Limburg in handen van de Fransen was.

Vooruitlopend op de definitieve afstand, ook door Oostenrijk, van de gebieden langs de Maas hadden de Fransen het grootste deel van Limburg binnen een jaar na hun komst al onder één noemer gebracht. De Pruisische gebieden rond Horst en Venray en de Gulikse ambten, Born, Millen en Sittard bleven hiervan uitgezonderd. Zij zouden in 1798 onder het departement Roer komen met Aken als hoofdstad. Het overschietende conglomeraat van de Limburgse soevereiniteiten voegde de Parijse regering in 1795 aan een tot het departement Nedermaas met Maastricht als hoofdstad. De huidige buitengrenzen van de provincies Belgisch en Nederlands Limburg zijn grotendeels nog altijd gelijk aan de grenzen, die de Fransen rond het departement Nedermaas trokken. De lege staatskas dwong de Franse Wetgevende Vergadering in het najaar van 1789 tot een al in eerder jaren voorgestelde noodsprong om aan geld te komen. Vrijwel alle kerkelijke goederen in Frankrijk werden genationaliseerd en met deze goederen als onderpand zou bankpapier uitgegeven worden om te voldoen aan de geldelijke verplichtingen van de Staat.

Naarmate de Franse veroveringen in Italië, de Zuidelijke Nederlanden en het Rijnland vorderden, nam ook de massa aan genationaliseerde bezittingen toe, toen de Franse wetgeving ook in die gebieden van kracht werd verklaard. De adel in België en Limburg die grotendeels niet emigreerde, of in het andere geval snel terugkeerde leed niet erg onder de nationalisatie. Edelen met veel grondbezit handhaafden zich het beste. Heerlijke rechten en tienden waren dan wel verdwenen, maar dat werd goed gemaakt door verhoogde pachtprijzen. De Revolutionaire maatregelen troffen in de Zuidelijke Nederlanden vooral de minst vermogende edelen, één op de drie van alle edelen.

4. De noordelijke departementen in rood aangegeven Maasdepartement ca. 1800

Het ongedeelde Limburg 1814-1830

In mei 1815 nam de vertegenwoordiger van Willem I, Verstolk van Soelen, de aan Nederland rechts van de Maas toegewezen streken in bezit. Een Pruisisch-Nederlandse grenscommissie zou in de jaren 1815-1818 een precieze grenslijn vaststellen. Zij vormt in Oost-Limburg tot op het heden de grens tussen Nederland en Duitsland op enkele kleine gebieden na waardoor de rivier de Maas in zijn geheel Nederlands grondgebied werd . De voormalige Pruisische delen van het departement Roer links van de Maas rond Horst en Venray waren Willem I al eerder toegevallen. Deze twee laatste aanhangsels in Noord Limburg en de uitmiddelpuntigheid van de hoofdstad Maastricht waren weinig bevorderlijk voor de geografische en mentale samenhang in de nieuwe provincie.
Koning Willem I voelde meer voor een consolidatie van de verworvenheden van de Franse Tijd, dan voor een restauratie van het Ancien Regime. Wat zou hij trouwens in het nieuwbakken conglomeraat Limburg van 1815 hebben moeten of kunnen

restaureren? De sfeer, de geest, voor een restauratie van de Ancien Regime was in Limburg onderhuids nog aanwezig, net als in het buurland Duitsland, maar het maatschappelijke kader om de sfeer, die geest weet tot leven te kunnen wekken, die was in de voormalige Franse gebieden tussen Maas en Rijn in het niet verdwenen. Die voorwaarden waren niet meer te herstellen vanwege de enorme bezitsverschuivingen in de Franse Tijd, waar het concordaat van 1801 en de tweede vrede van Parijs van 1815 definitief een streep onder hadden gezet.

5. Koninkrijk der Nederlanden na het congres van Wenen

De Belgische Opstand 1830-1939

In de zomer van 1830 was het overal in Europa onrustig geworden na het uitbreken van de Julirevolutie in Parijs; Italianen stonden op tegen Oostenrijkers, Polen tegen de Russen, Ieren tegen de Engelsen, Rijnlanders tegen Pruisen, Belgen tegen Hollanders. De internationale onrust eiste het ingrijpen van de mogendheden. De vereniging van de Zuidelijk met de Noordelijke Nederlanden in 1814-1815 was een internationale zaak geweest. De nu gerezen moeilijkheden zouden dus door internationale inspanning moeten worden opgelost. Koning Willem I riep daarom in 1830 de mogendheden te hulp om de opstand in het Zuiden te dempen. De leiders van Europa gaven gehoor aan

Willems oproep. Zij kwamen in 1830 te Londen bijeen, maar sloegen een heel andere richting in dan Willem I wenste. Op 20 december 1830 erkende de Londense conferentie de onafhankelijkheid van België, nadat eerder een wapenstilstand was opgelegd. In 1831 verklaarden de mogendheden de jonge staat voor eeuwig neutraal. Het gevaar dat Frankrijk België binnen zijn invloedssfeer zou brengen, dacht de conferentie te bezweren door Luxemburg in de Duitse bond te houden.

België kreeg omwille van een mogelijke inlijving door Frankrijk tevens geen toegang tot de vestingen in het Limburgse Maasdal, Maastricht en Venlo die zouden dan al te makkelijk in Franse handen komen. Brussel protesteerde met een beroep op de volkswil vergeefs tegen, omdat het als een verminking van het grondgebied gezien werd. Het was de eerste keer in de 19e eeuw dat dit gebeurde met betrekking tot Limburg. De Limburgers zouden, althans volgens Brussel in grote getallen voor België hebben gekozen. De grote mogendheden hielden zich doof. Zij kozen niet voor hetgeen het volk maar het voorgeven van Brussel wilde dat rook te veel naar de verfoeide democratie van de Franse revolutie maar voor een historische motivering van de grensscheiding langs de Maas. Zij wezen Noord-Nederland alle gebied toe dat voor de komst van de Fransen in 1794 tot de Republiek behoorde, dus onder meer het verbrokkelde Staatsgebied in Limburg rechts van de Maas. De tweedeling van de provincie Limburg was hiermee een feit.

6. Nederlands koninkrijk na de Belgische revolutie

Nu de mogendheden beslissingen namen die Willems I niet zinden, trok deze zich mokkend van de conferentietafel terug in de hoop, dat de tijd voor hem zou werken. Het tegendeel was het geval. Jammer voor hem, maar nog meer voor de gebieden, waaronder Limburg, die onder de Konings koppigheid hadden te lijden. Vijf jaar later ging Willem I dan toch door de knieën en ondertekende de regelingen van de conferentie van Londen. In België rees het verzet tegen de afstand van Luxemburg aan Willem I en van het Overmase deel van Limburg aan Nederland. Limburg rechts van de Maas werd dus in 1839 bij Noord-Nederland gevoegd. Nederlands-Limburg trad toe tot de Duitse Bond als vergoeding aan de bond voor het aan België afgestane bondsgebied Waals-Luxemburg. De vestingen Maastricht en Venlo met hun vestingkring bleven echter buiten de Bond. De Oost-Limburgers wisten al jaren dat hun geboortestreek samen met Maastricht, Roermond en Venlo aan Nederland was toegewezen. Het was de vierde grote bestuurswisseling binnen nog geen vijftig jaar en ook die zou wel niet blijvend zijn, zullen veel mensen gedacht hebben.

Limburg als onderdeel van de Duitse Bond

Hoewel Oost Limburg in 1839 deel werd van het Koninkrijk mochten de Limburgse Kamerleden niet meestemmen over de grondwet van 1840. Dit omdat Limburg in zijn geheel op Maastricht en Venlo na onder de Duitse Bond viel. Om deze reden werd Limburg behandeld als een aparte provincie binnen Nederland. Het Hertogdom werd om deze reden ook niet als provincie aangeduid in de grondwet van 1840. In 1866 viel de Duitse Bond uiteen door verdeeldheid tussen de Pruisen en Oostenrijkers. Waardoor Limburg eindelijk geheel tot het Koninkrijk der Nederlanden behoorde, hierbij verloor het wel de titel Hertogdom en werd het officieel een provincie.

7. het westelijke deel van de Duitse bond tussen 1815 en 1866

Deelconclusie

Door de geschiedenis heen is Limburg altijd al een versnipperd gebied geweest van origine verdeeld onder allemaal verschillende hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden. In de tijd van de Spaanse veroveringen werden al een heel deel van deze kleine staatjes opgeheven en samengevoegd onder grotere regio's met als vestigingssteden Maastricht, Roermond en Venlo. In de 18e eeuw waren er acht verschillende mogendheden actief in Limburg. In Zuid Limburg waren het voornamelijk de Rijksheerlijkheden, de Republiek, Pruisisch en Oostenrijkse grondgebieden. Deze versnippering zou ten einde komen met de Franse verovering die heel Limburg opdeelde in twee departementen Nedermaas en Roer. Na de Franse revolutie wilden veel Limburgers terug naar hoe het was voordat de Fransen kwamen maar de mogendheden in Europa beslisten anders en voegden bijna Limburg als geheel bij de Verenigde Nederlanden. Toen België in 1830 zelfstandig werd, wilden veel Limburgers het liefste dat oost Limburg ook bij België zou worden gevoegd. Dit gebeurde echter niet, waardoor Limburg onderdeel bleef van het koninkrijk Nederland. Echter omdat de Duitse Bond een deel van Luxemburg had moeten afstaan moest dit worden gecompenseerd door Oost Limburg onder Duitse Bond te laten gelden. Dit bleef zo tot in 1866 de Duitse Bond werd opgeheven, waardoor Limburg eindelijk in zijn geheel bij het koninkrijk Nederland zou horen. Tot op het heden is er in Limburg nog altijd veel van de oude verschillen te merken met name in de verschillende soorten dialecten in de verschillende regio's. Deze dialecten zijn ontstaan door de verschillende talen die tijdens de overheersingen in de het gebied golden. Veel Limburgers zeggen nog altijd dat ze geen Nederlander zijn maar Limburger.

Onstaans geschiedenis van de Limburgse buitenplaats

8. Donjon van Sten genaamd de witte toren

Meer dan enige andere Nederlandse provincie wordt Limburg gekenmerkt door kastelen. De oudste en belangrijkste kastelen liggen langs de Maas of de Geul. Met het doorgraven van een uitloper van de Dolsberg ontstond bij Gulpen een verdedigbare Abschnittsmotte. Naast de locaties langs de wateren waren het ook de heuvels waar een goed verdedigbare positie was om een vesting te bouwen. Voor de 13e eeuw waren deze zogeheten "Donjons" in de meeste gevallen vierkant, aan het begin van de 13e eeuw werden de ronde kastelen gebouwd. Na 1300 bouwde men in Limburg vierkante kastelen met een binnenplaats en ronde of vierkante torens op de hoeken. Veelal was een van de torens groter dan de andere. Oorspronkelijk waren alle kastelen zetel van een heerlijkheid, vanaf de 14e eeuw hoefde dat niet altijd meer het geval te zijn. Naast deze grotere kastelen bouwde de lagere adel kleinere versterkte huizen, vaak woontorens.

In de 16e eeuw verschoof de functie van het kasteel van vesting naar residentie en werd er meer op comfort gelet. Vooral in de eerste helft van de 17e eeuw heeft dit geleid tot enkele imposante kastelen, goede voorbeelden hiervan zijn de kastelen Eijsden en Hoensbroek. Deze ontwikkeling zette zich nog tot ver in de 18e eeuw voort. Na de Franse tijd vervielen vele kastelen in Nederland tot ruïnes. In verhouding bleven er in Limburg veel bestaan, wat vooral te danken was aan de welvarende bouwhoeves. Wel werd soms het woonhuis vernieuwd.

Daarnaast verschenen er in de 19e eeuw nieuwe landhuizen en buitenplaatsen. Anders dan bij gemoderniseerde kastelen gaat het dan niet om nieuwe landgoederen die als zelfstandige agrarische eenheid functioneren, maar om forse landhuizen die, indien uitgevoerd met een uitgebreide tuinaanleg en bijgebouwen, ook wel buitenplaatsen werden genoemd. De landhuizen Vaeshartelt en Kruisdonk bij Maastricht zijn hier voorbeelden van. Andere gefortuneerden lieten imposante villa's optrekken. Zo lieten een behangselfabrikant Villa Maaszicht bij Maastricht, een bierbrouwer Villa Rosendael te Melick, een verveender Villa Sphagnum te Griendtsveen en een mijndirecteur Villa Pierre te Eygelshoven bouwen.

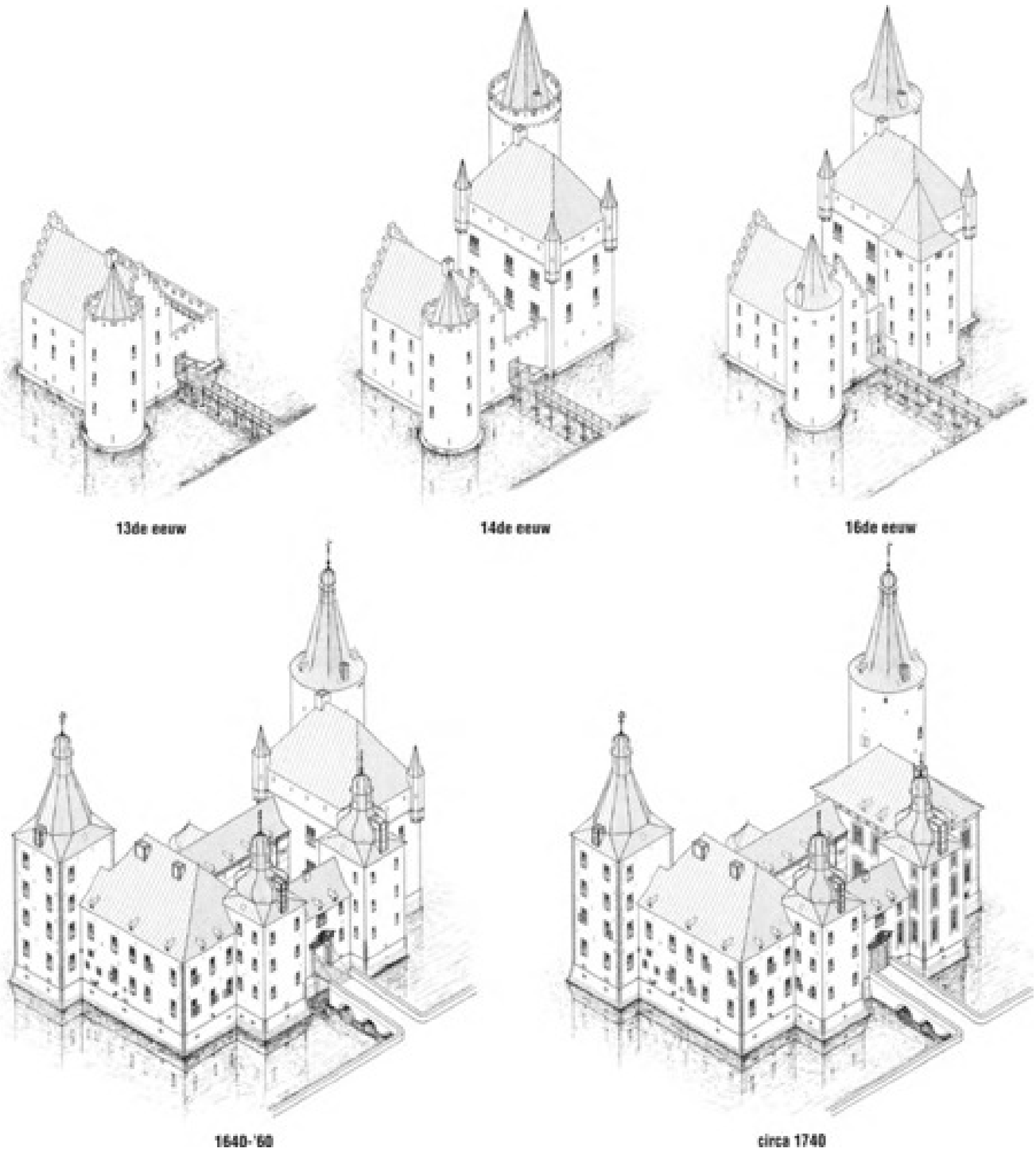

9. transformatie kasteel Hoensbroek

De Bouwstijlen

In het tweede kwart van de 16e eeuw paste men de eerste renaissance vormen toe in ons land. Deze uit de oudheid afgeleide vormen werden in de loop der tijd geregeld herschikt en aangepast. In het geval van Limburg vloeide hier als eerste de Luikse renaissance uit. Deze stroming vond zijn oorsprong uit de Italiaanse renaissance en werd ge introduceert tijdens het bewind van Prins-Bisschop Everhard van der Mark. De belangrijkste kenmerken van de Luikse renaissance zijn: Zuilen arcades met tulpvormige kolommen, accoladevormige venster lateien, hardstenen ingangspartijen en gebeeldhouwde grafzerken.

Uit deze Luikse Renaissance kwam in het begin van de 17e eeuw de variant Maaslandse renaissance voort deze stijl heeft alleen kleine overeenkomsten met de Italiaanse Renaissance. De Maaslandse Renaissance bleef in Nederland beperkt tot het zuiden van Limburg, maar reikte van het Prins-Bisdom Luik tot aan de stad Aken. De Maaslandse Renaissance werd veelvuldig gebruikt in onder andere carré boerderijen, stadhuizen, kastelen en kloosters. De belangrijkste kenmerken van deze stijl zijn: natuursteen speklagen veelal toegepast in mergel de voornaamste natuursteen in Zuid-Limburg, hardstenen raamomlijstingen, waterlijsten, hoog opgaande daken, geprononceerde daklijsten en het gebruik van inheemse materialen. De Maaslandse Renaissance bleef tot ver in de 18e eeuw een veel gebruikte bouwstijl.

10. Voorgevel stadhuis Maastricht te Maastricht

Na het midden van de 17e eeuw komt de nadruk te liggen op symmetrische gebouwen met frontons en pilasters. Het mooiste voorbeeld van het Hollands Classicisme, is het stadhuis van Maastricht naar het ontwerp van Pieter Post. Aan het eind van de 17e eeuw verschoof het culturele zwaartepunt in Europa van Italië naar Frankrijk en het Franse hof. De Nederlandse architectuur van de 18e eeuw wordt daardoor beïnvloed en wordt doorgaans ingedeeld in drie Lodewijkstijlen. Tot 1740 gaat het om de zware, maar symmetrische en decoratieve vormen van de Lodewijk XIV-stijl, gevolgd door de Lodewijk XV-stijl of rococo, met zijn zwierige asymmetrische rocaille-motieven. Van 1775 tot 1815 kenmerkt de vormgeving zich door de elegante, slanke en symmetrische vormen van de Lodewijk XVI-stijl, later overgaand in de Empire-stijl. Het beste voorbeeld van de Lodewijk XIV-stijl is de toegangspoort van huis de Crassier te Maastricht gebouwd in 1708. Voor de Lodewijk XV-stijl of rococo is het interieur van de bibliotheek in de door Joseph Moretti ontworpen vleugel in de abdij van Rolduc bij Kerkrade een goed voorbeeld. Een ander goed voorbeeld van de Lodewijk XV-stijl is huis Clermond en Haus im Bau eveneens beide ontworpen door Joseph Moretti. In Haus im Bau is al een kleine overgang van Moretti te zien van Lodewijk XV-stijl naar de Lodewijk XVI-stijl. Zijn bekendste gebouw, gebouwd in Lodewijk XVI-stijl, is de buitenplaats huis Bloemendal te Vaals ontworpen voor de familie Clermond.

11. Voorzijde Huize Bloemendal te Vaals

12. Voorgevel chateau Neercanne te Maastricht

De eigenaren

Zoals eerder vermeld in de ontstaansgeschiedenis waren de buitenplaatsen in Limburg voor het grootste deel bewoond door adellijke families en bouwden de rijkere burgers, industriëlen pas in de 19e eeuw buitenplaatsen met als bekendste industrieel Petrus Regout. Dit in tegenstelling tot de rest van Nederland. Echter was er een enkele industrieel die al 18e eeuw buitenplaatsen liet bouwen dit was Johann Arnold von Clermont. De hoge adellijke families hadden hun inkomsten uit belastingen en hun landgoederen. Von Clermont behoorde zelf tot de lage adel, samen met hem waren er verschillende lage adellijke families die betrekkingen tot verschillende soorten industrieën hadden.

De familie von Clermont

De familie von Clermont was van origine uit Aken, na het overlijden van zijn vader werd Johann Arnold von Clermont directeur van zijn vaders textielfabriek. Omdat zijn vader al geruime tijd militaire uniformen leverden aan het Pruisische, Russische leger later ook nog de imperial gaurd van Napoleon, werd na de dood van zijn vader in 1752 de familie tot de adel verheven door de Pruisische keizer. Von Clermont wilde zijn textiel fabrieken in Aken uitbreiden, maar werd echter gehinderd door de wetten van de gilden. Deze stelden dat het maximale aantal weefgetouwen beperkt moesten blijven tot vier. Deze situatie dwong hem om in de naburige stad van Vaals in het Nederlandse deel van het hertogdom Limburg naar geschikte mogelijkheden te kijken. Bovendien was het in zijn voordeel, als een protestant ten tijde van de contrareformatie te emigreren, zoals in Vaals, een groot deel van de welgestelde en invloedrijke vernieuwende Akense protestanten zagen zich blootgesteld aan discriminatie in het strikt katholieke Aken.

In 1761 verwierf hij de vervallen adellijke residentie Vaalsbroek met watermolen, hij liet het kasteel herbouwen. Kasteel Vaalsbroek was de eerste van vele bouwwerken die hij samen met de Italiaanse architect Joseph Moretti zou maken. In dezelfde periode van de verbouwing van kasteel Vaalsbroek, liet Clermont ook zijn nieuwe fabriek met kantoorgebouw genaamd huis Clermont bouwen, in 1765 werd de bouw eindelijk voltooid en kon de textiel productie worden gestart in Vaals. In 1786 werd er in het centrum van Vaals een twee buitenplaats voor Clermont gebouwd huize Bloemendal. Von Clermont liet deze buitenplaats in een vroege variant van de Lodewijk XVI stijl bouwen een jaar voor zijn dood betrok Clermont het onvoltooide huis Bloemendal hetgeen later door zijn kinderen is afgebouwd. Water speelde een belangrijke rol bij de lakenfabricage, daarom koos hij de locaties voor de gebouwen specifiek in de nabijheid van stroompjes en bronnen, hiernaast liet hij ook een heel deel andere stroompjes in de nabijheid van Vaals kanaliseren waarvan de gehele bevolking en andere sectoren profiteerde. De familie Clermont heeft naast de twee buitenplaatsen en fabriek ook een groot aantal woningen in de stad Vaals gebouwd waardoor deze stad na de komst van de Clermonts aanzienlijk is gegroeid.

13. Bronzen beeld van Johann Arnold von Clermond in de tuin van huize Bloemendal

14. Clermont huis te Vaals

15. Huize Bloemendal te Vaals

16. historische foto kasteel Vaalsbroek te Vaals

17. Foto van Petrus Regout

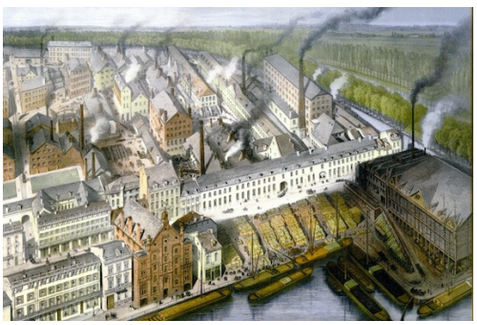

18. Prent van de door Reout gestichte fabrieken te Maastricht

19. Prent Klein Vaelshartelt

Regout

Petrus Regout werd geboren in Maastricht waar zijn ouders een winkel in aardewerk en glas hadden. Op dertienjarige leeftijd ontviel de vader aan het gezin Regout, waardoor Petrus zijn schoolopleiding niet kon afmaken. Hij moest zijn moeder bijstaan in het winkeltje. Vooral zijn handelsinstinct bepaalde het verloop van zijn carrière, nadat hij zich vanaf 1819 ging toeleggen op de import en groothandel van aardewerk en glas. In 1820 begon hij als ondernemer voor zichzelf en werd gevormd door zijn contacten met vooruitstrevende Belgische ondernemers.

In 1827 betrok Regout met zijn gezin een groot huis aan de Boschstraat, waarin hij zijn eigen handslijperij voor kristal vestigde. De slijperij verwerkte ruw glas en kristal dat geïmporteerd werd vanuit België. Ook waren veel van de slijpers van Belgische origine. Regout betoonde zich na de Belgische Opstand in de jaren dertig een overtuigd Oranje aanhanger, hetgeen hem van het vertrouwen van generaal Dibbets verzekerde , die Maastricht als enige stad in een overigens geheel Belgisch gezind Limburg had weten te behouden voor het noorden. Na de Belgische opstand viel de handel uiteraard stil. Zodra het economisch getij ook maar enigszins was gekeerd kocht hij een stoommachine om fabrieksmatig glazen en kristallen producten te maken. Hij gokte erop dat Maastricht voor het noorden behouden zou blijven na afloop van de status quo periode, opdat hij zijn oude afzetgebieden weer kon heroveren en startte met zijn broer Thomas en zijn zwager een spijkerfabriek. In 1838 weigerden de Belgen nog langer halffabricaten voor de slijperij te leveren. Dat noopte Regout tot oprichting van een eigen glas en kristalblazerij. Inmiddels had hij veel succes met zijn in 1836 opgerichte aardewerk fabriek. Regout breidde zijn zakelijk imperium in 1842 uit met een wapenfabriek en kreeg vier jaar later een concessie om zijn eigen glasfabriek te bouwen. Regout was in korte tijd rijk geworden, voor zijn pionierswerk werd Regout in 1830 geridderd door de Koning.

In de zomer van 1841 bracht koning Willem II een bezoek aan Maastricht. Tijdens het feestelijk ontvangst maakte hij kennis met het Maastrichtse industriële leven en met de succesvolle fabrikant Regout. Tijdens een bezoek aan diens kristal, glas en aardewerkfabrieken. De koning was kennelijk zo gecharmeerd van het zuiden van Limburg dat hij de industrieel te kennen gaf graag een buiten te willen verwerven nabij Maastricht. Regout was uiteraard gevleid met het koninklijk verzoek een buiten voor de Koning te zoeken. Na enig zoeken liet Regout zijn oog vallen op Vaeshartelt. In 1841 machtigde de vorst de industrieel het landgoed in zijn naam te kopen. Het domein had toen een totale omvang van 118 hectare. De vorst liet meteen een aantal verbouwing uitvoeren. De ingang werd verbouwd tot een hardstenen poort met sluitsteen, bekroond met een fronton. Ook de ramen aan de noordvleugel werden veranderd.

Regout kocht het buiten in 1851 voor zichzelf als buitenverblijf. In 1860 vestigde hij zich er daadwerkelijk en werd zijn vaste woonplaats. Omdat hij niet wilde worden beschuldigd van oplichting liet Regout een monument bouwen voor de overleden koning. Bij de aankoop van het landgoed wenste Regout er nadrukkelijk op zoveel mogelijk van de koninklijke inventaris in het huis behouden bleef. Zijn aristocratische aspiraties waren aan de wens waarschijnlijk niet vreemd. Na de aankoop van Vaeshartelt kocht Regout nog twee andere buitens en liet er vervolgens nog zelf een bouwen allen zouden door Regout worden verbonden met boom begroeide lanen leidend naar zijn eerste buiten Vaeshartelt.

.

20. Prent van Kasteel Vaelshartelt met omliggende Engelse tuin

De Landschappen

Limburg kan worden opgedeeld in twee verschillende type landschappen je hebt aan de ene zijde het Maasdal met natuurlijke verhogingen aan de rivier de Maas en aan de andere zijde is er het heuvellandschap van zuid-oost Limburg.

Maasdal

De landgoederen en buitens van het Maasdal vinden hun oorsprong vlak na de middeleeuwen. In deze tijd bouwde de adel hun kastelen en vestigingen op natuurlijk goed verdedigbare locaties. Bij het Maasdal waren dit veelal landverhogingen langs de maas waar een donjon op werd gebouwd als vestingswerk. Zo was er aan één zijde de maas als natuurlijke verdediging en aan de andere zijde liep het landschap geleidelijk omlaag, zodat de donjon altijd het hoogste punt was en daardoor het best verdedigbaar.

Door de tijd heen was Limburg vaak een conflictzone voor verschillende oorlogen waar veelal de Maas als natuurlijke grens tussen verschillende mogendheden gelde, zodat de kastelen langs de Maas intact bleven als vestingswerken om deze grens te bewaken. Na verloop van tijd verloren veel van deze kastelen hun praktische functie als vestingswerk door de uitvinding van het kanon. Door deze uitvinding verviel de functie van vestingswerk en werden ze bewoond door de lokale adel of vermogende burgerij. Met deze ommeslag van gebruik ontstonden ook de eerste buitens. De adel en rijke burgerij leefden veelal in de grotere steden zoals Maastricht, Roermond en Venlo. Ze kochten de kastelen op om er in de zomer naar toe te trekken, om de stinkende steden te ontvluchten, belangrijk bezoek te ontvangen of voor feestelijkheden.

21. Kasteel Neercanne te Maastricht

22. Kasteel Obbicht te Obbicht

Een goed voorbeeld van een van deze transformaties is kasteel Neercanne in vroegere tijden was het een vestingswerk tegen een heuvel opgebouwd naast het riviertje de Jeker waar het de grens tussen de Republiek en het Prins-Bisdom Luik bewaakte. Maar voordat het in de middeleeuwen gebouwde kasteel al bestond waren al eerdere vestingswerken geweest van de Romeinen die deze locatie gebruikte voor strategische belangen onder de stad Maastricht. In 1465 werd het kasteel vernield door de Luikenaren, waarna het weer snel door de republiek is herbouwd ter bescherming van de grens. In 1698 werd een woning gebouwd in het kasteelcomplex voor de toenmalige militair gouverneur van de stad Maastricht. Deze Daniël Wolf zou het kasteel voor het eerst gebruiken als een buiten om mensen van adellijke afkomst en functionarissen te ontmoeten en om feesten te geven.

Een ander goed voorbeeld van deze ommeslag van vestingswerk naar een buiten is kasteel Obbicht op een natuurlijke verhoging aan de oostoever van de Maas gelegen. Hier was in de middeleeuwen een burcht met voorhof gelegen. Deze burcht diende als grenspost tussen het Hertogdom Gulik en Prins-Bisdom Luik. In 1710 brandde het kasteel in zijn geheel af. Men wilde eerst het kasteel herbouwen maar zag hier later vanaf en liet op wat voorheen het voorhof was een nieuw huis bouwen met twee dienst gebouwen aan de linker en rechter zijde van het hoofdgebouw. Aan de zuidzijde van het complex werd er later nog een kasteelhoeve gebouwd. Na de heropbouw werd het kasteel niet meer gebruikt als vestingswerk aangezien nu het gehele gebied bezet was door Napoleon, waardoor het een permanent verblijf werd van een lagere edele. De grachten van de omwaterde burcht werden gevoed door de Kingbeek waar de bron van het omliggende landgoed is gelegen.

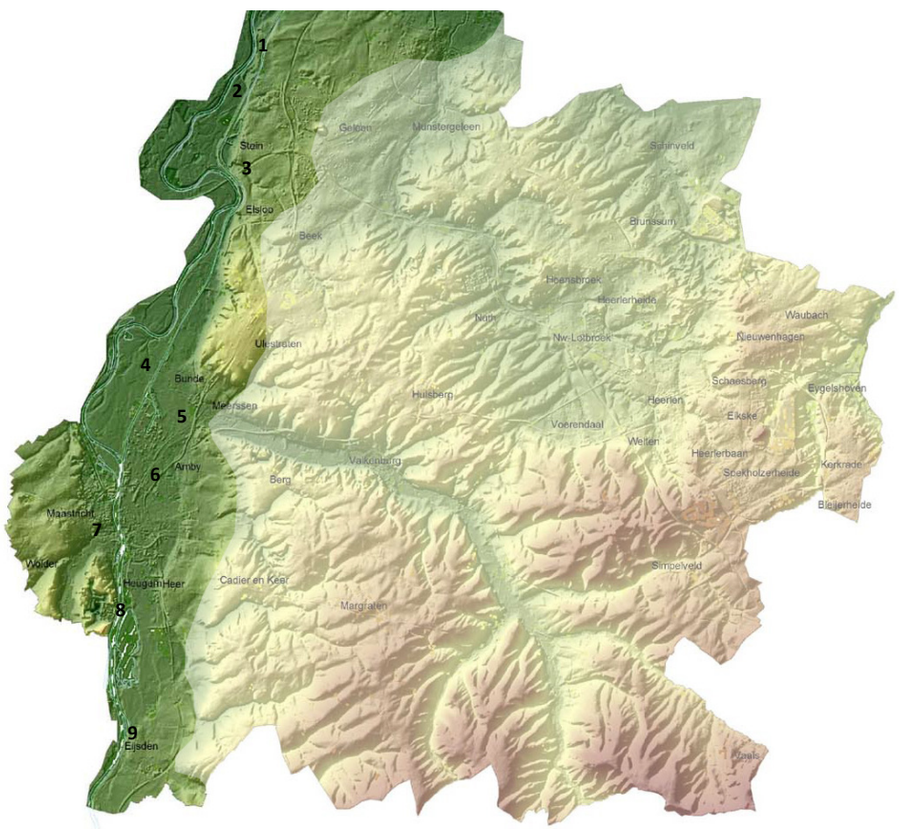

01. Obbicht
02. Stein
03. Elsloo
04. Bunde
05. Meerssen
06. Amby
07. Maastricht
08. Heugem /Heer
09. Eijsden

23. Geografische kaart Limburg met aan linker zijde het Maasdal en rechter zijde het plateau

Plateau

Het heuvellandschap was eveneens als het Maasdal lange tijd beheerst door verschillende mogendheden en rijksheerlijkheden waardoor er veel kastelen gebouwd waren na de middeleeuwen. Er liepen veel kleinere beekjes. De kastelen werden veelal aan deze stroompjes gebouwd om hun grachten te laten vollopen of voor water voor de aanliggende landgoederen. Hier waren eveneens een hoop kastelen of donjons die na de uitvinding van het kanon hun strategische functie hadden verloren en veranderden in buitens of vaste woonverblijven. Omdat er op het plateau zoveel verschillende mogendheden regeerden werden vele van de kastelen verbouwd door de adellijke families van de rijksheerlijkheden, Pruisische rijk, Oostenrijkers en adel van de Republiek.

24. Kasteel Genhous te Valkenburg

Een van de voorbeelden van deze transformaties op het plateau is het kasteel Genhoes te Valkenburg. De in de middeleeuwen gebouwde donjon werd al snel uitgebreid met een laat gotische vleugel geheel opgetrokken uit mergel. Toen de Spanjaarden Limburg verlieten werden veel kastelen op hun terugtocht verwoest en hierbij werd ook kasteel Genhoes zwaar beschadigd. Het werd al snel herbouwd door de adellijke familie Strijthagens. Het kasteel werd verkocht aan een lakenfabrikant uit Aken. Deze Von Thimus liet het hele kasteel verbouwen en liet er een tweede vleugel aanbouwen deels in Lodewijk XV-stijl.

25. Kasteel Neuburg te Gulpen

Een tweede voorbeeld is kasteel Neubourg. In de middeleeuwen was het oorspronkelijk alleen een mottekasteel, dit houdt in dat de donjon gelegen was op een kunstmatige heuvel in het landschap. Waarna het al naar korte tijd tot L vormig kasteel werd verbouwd in de 16e eeuw door de toen regerende heerlijkheid van Gulpen. Begin 17e eeuw werd het L vormige kasteel ingrijpend verbouwd tot een U vormige opzet met op de zuidhoek een uitspringende toren met knobbelspits. In het begin van de 18e eeuw verdween de 17e eeuwse noordelijke hoektoren. Midden 19e eeuw heeft men de u vorm gesloten tot een gesloten carré. Het kasteel werd voor de komst van de Spanjaarden permanent bewoond als vestiging voor de toenmalige heerlijkheid. Deze functie verschoof omstreeks begin 18e eeuw toen het kasteel een buiten werd voor de familie Clermont gevolgd door de Luikse burgemeester de Hayme de Houffalize.

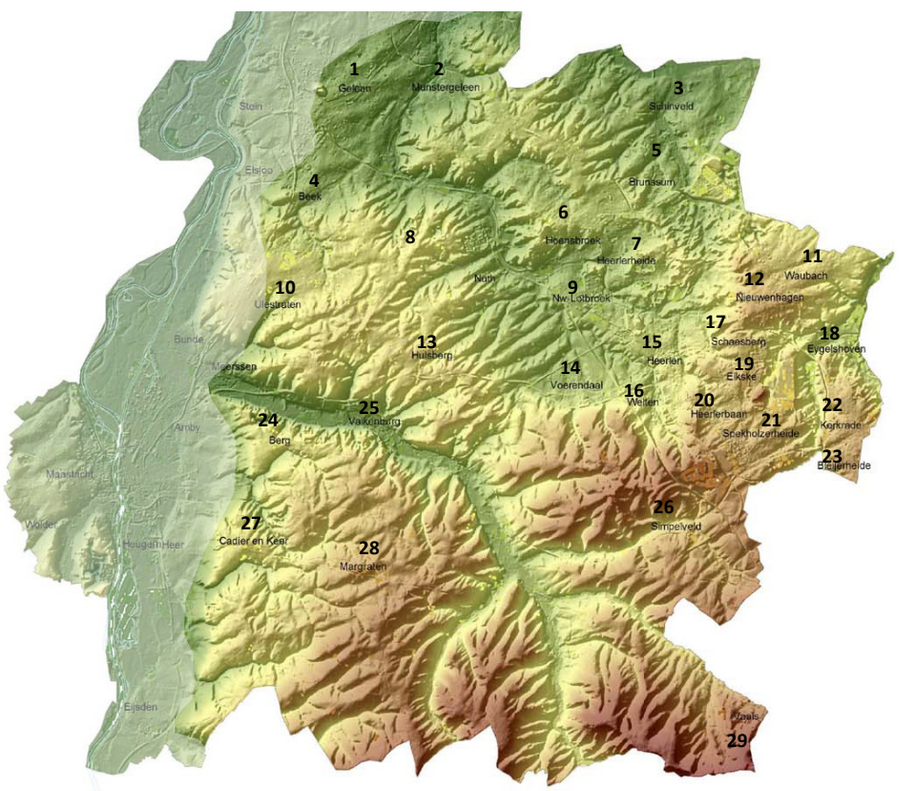

01. Geleen
02. Munstergeleen
03. Simpelveld
04. Beek
05. Brunssum
06. Hoensbroek
07. Heerlenheide
08. Nuth
09. Nw. Lotbroek
10. Ulestraten
11. Waubach
12. Nieuwenhagen
13. Hulsberg
14. Voerendaal
15. Heerlen
16. Welten
17. Schaesberg
18. Eygelshoven
19. Eikske
20. Heerlerbaan
21. Spekholzerheide
22. Kerkrade
23. Bleierheide
24. Berg
25. Valkenburg
26. Simpelveld
27. Cadier en Keer
28. Margraten
29. Vaals

26. Geografische kaart Limburg met aan linker zijde het Maasdal en rechter zijde het plateau

Deelconclusie

De Limburgse buitens zijn in het merendeel omgebouwde kastelen en gecertificeerde hoeves en pas in de 19e eeuw zijn er de gewone buitens tot bloei gekomen. Doordat Limburg altijd een conflict zone is geweest, liggen de meeste kastelen, versterkte hoeves en buitens op strategisch gelegen punten in het landschap hierbij te denken aan de Maasoevers, de oever van de Gulp, de hogere gelegen gebieden op het Limburgs plateau, langs de belangrijkste doorgaande wegen door het landschap en rondom de vroegere vestigingssteden. De locatie rondom de oude vestigingssteden werd in de tijd van de industriëlen belangrijk doordat ze hun verblijven bouwden op geringe afstand van hun industriële gebouwen. Omdat Limburg steeds van mogendheid wisselde waren er wel mogelijkheden voor industriëlen om deze situatie's uit te buiten de twee bekendste gevallen zijn: Clermond met zijn leveringen van militaire uniformen aan alle verscheidende machtshebbers in het gebied. Regout maakte een eeuw later zijn opmars door te handelen in kristal, aardewerk en later wapens aan de Nederlanders, Duitsers en Belgen. Door gebruik te maken van de situatie kregen de industriëlen meer vermogen en waren het niet alleen meer de adel die buitens lieten bouwen. Naarmate de 19e eeuw vorderde werd de verhouding steeds meer in balans gebracht en werden steeds meer buitens bewoond door industriëlen en vermogende burgers.

Eindonclusie

In tegenstelling tot de andere provincies van Nederland heeft Limburg geen gouden eeuw gekend, maar oorlogen en constante wisseling van mogendheden. Nadat iedere oorlog voorbij was moesten de Limburgers veelal de kosten ophoesten die de strijdende partijen hadden gemaakt door middel van extra belastingen. Hierdoor ging de Limburgse bevolking lange tijd gebukt onder armoede. Door deze omstandigheden waren alleen adellijke families vermogend om in kastelen te wonen. Halverwege de 18e eeuw kwam er verandering de burgers werden rijker en er waren enkele burgers die zich verblijven buiten de steden konden veroorloven. In deze tijd vond ook de omslag voor de adel plaats. De adel had meerdere verblijfplaatsen en trok in de zomer naar kastelen op landgoederen langs de Maas en in de heuvels van Limburg. In het begin van de 19e eeuw kwamen er steeds meer handelaren en industriëlen die oude kastelen en buitens rondom de oude vestingswerken begonnen op te kopen en bouwen voor permanente bewoning, voor woongelegenheid in de zomer of om hun klanten te ontvangen en te imponeren met hun eigendommen. Bij deze omslag werden ook de vele landschapstuinen rondom de buitens aangelegd. Dit gebeurde omdat de kastelen nu geen vestigingen meer waren zoals tijdens oorlogen maar woningen voor plezier. Later in de 19e eeuw werden de buitens geen zomerverblijven meer of plekken voor feesten, maar veelal getransformeerd in permanente woningen voor de rijke burgerij en de adel.

Bronvermelding

E. van Ermen, *Limburg in Kaart en Prent,* 1985

R. Stenvert, C. Kolman, S. van Ginkel-Meester, S. Broekhoven, E. Stades-Vischer, *Monumenten in Nederland, Limburg*, 2003

P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de Geschiedenis van Limburg*, 2000

http://www.bilderberg.nl/hotels/kasteel-vaalsbroek/

http://www.vaeshartelt.nl/vaeshartelt/

http://www.chateauhotels.nl/

http://www.limburg.nl/

http://www.zichtopmaastricht.nl/home/

Noord-Brabant

Geschiedenis van de Noord-Brabantse buitenplaats

Richard van der Laan

Aangezien niet iedereen bekend is met het fenomeen buitenplaats dient deze term eerst nader te worden toegelicht. Een buitenplaats is een monumentaal huis met vaak een aantal bijgebouwen die een harmonieus en onlosmakelijk geheel vormt met een omliggende tuin, park of bos. Op een buitenplaats is de eenheid bewaard gebleven tussen de bebouwing en de natuur zoals de ontwerper deze heeft getracht te realiseren. Deze buitenplaatsen dienden vooral als zomerverblijf voor rijke stedelingen, adel en ondernemers die in de zomermaanden de ongezonde stad wilden ontvluchten.[1] Nu wil het zo zijn dat dat meeste buitenplaatsen vooral in het midden en westen van het land aangelegd zijn en dat er over de aanleg van buitenplaatsen in de provincie Noord-Brabant nauwelijks tot niets bekend is. Er zijn wel degelijk buitenplaatsen aanwezig maar hier is geen eenduidig verhaal over. Iedere buitenplaats heeft zijn eigen verhaal en historie, maar over Noord-Brabant als geheel is er dat nog niet. Dit is dan ook meteen de reden van dit onderzoek. Het in kaart brengen van het verhaal van 'De Buitenplaats' in de provincie Noord Brabant. Allereerst zal er een overzicht gegeven worden van de algemene geschiedenis van Noord-Brabant om daarna een zo duidelijk mogelijk beeld te kunnen geven over het ontstaan van de buitenplaatsen in Noord-Brabant door de eeuwen heen.

1. Rene W.Chr. Dessing, Jan Holwerda, Nationale gids historische buitenplaatsen, 2012, p. 5

Geschiedenis van Brabant van hertogdom tot Heden, Prof.em.dr. Rvan Uytven, 2004

Monumenten in Nederland Noord Brabant, Chirs Kolman, Ben Olde Meierink, Ronald Stenvert , 1994

Geschiedenis van Noord-Brabant

Ontstaan van het HertogdomBrabant

Het hertogdom Brabant kan gezien worden als een lappendeken van territoria die vanaf het jaar 1000 vorm kreeg door de geleidelijke uitbreiding van het machtsbereik van de graven van Leuven. Het Brabantse territorium werd uitgebouwd uit uiteenlopende machtsposities die de graven van Leuven, vanaf 1106 die tevens hertogen van Neder-Lotharingen waren, op de grond van verschillende rechten en bezitsaanspraken tot hun machtsbereik konden rekenen. Hierbij waren eigen door vererving, huwelijk en verovering verworven bezittingen, gebieden waarover zij grafelijk gezag uitoefenden, domeinen die zij van andere kerkelijke of wereldlijke heren in leen hielden of waarop zij aanspraak maakten omwille van hun leenhoogheid, kerkelijke goederen die onder hun voogdij stonden, ambtsgoederen die hun toebehoorden op grond van hun ambt van hertog en markgraaf van Antwerpen, enz. Hun meest opvallende methode voor het uitbreiden van hun territorium was de verlening van voorrechten en vrijheden aan steden en dorpen, niet alleen aan plaatsen waarvan de hertog rechtstreekse meester was, maar ook en vooral in domeinen die toebehoorde aan andere grondheren wereldlijke of geestelijke.

De groei van Brabant is eerder verklaard door de toekenning van de titel van hertog van Neder Lotharingen aan de Leuvense graaf bij het begin van de twaalfde eeuw. De oorzaken lagen echter elders aangezien de territoriale uitbreiding van Brabant veel vroeger was ingezet, al omstreeks het jaar 1000. Het hertogdom Brabant is niet geboren uit het hertogdom Lotharingen. Het is het resultaat van een politiek van veroveringen en territoriale eenmaking. De graven van Leuven hebben een relatief uitgestrekt homogeen vorstendom uitgebouwd door de adel en de domeinen van de kerk met alle mogelijke middelen aan hun gezag te onderwerpen. Alle mislukkingen en tegenslagen ten spijt, heeft de graaf van Leuven zijn doel kunnen bereiken dankzij de rijkdom van zijn domein. De bevolkingsgroei, de ontwikkeling van het platteland en de opkomst van de steden waren elementen waarop de graven doelbewust hebben aangestuurd om hun doel te bereiken. In de jaren 1225-1250 was de territoriale vorming van het hertogdom Brabant, die in de elfde eeuw was aangevangen voltooid.

2. Schilderij, Pieter Bruegel, Dansende boeren (1565-1566)

Het hertogdom Brabant beleefde in de twaalfde en dertiende eeuw een algemene economische groei die de politieke vorming van het vorstendom begeleidde. De groei viel niet echt uit de hemel, deze maakte deel uit van de lange economische expansie die in onze gewesten inzette omstreeks 800 en nagenoeg ondoorbroken doorliep tot het einde van de dertiende eeuw. Zowel de steden als het platteland plukten er de vruchten van. Een gevoelige vermeerdering van de bevolking, een indrukwekkende verruiming van de bewerkte areaal en een verhoging van de productiviteit zowel op gebied van de graancultuur als van veeteelt, waren daarvan de meest opvallende verschijnselen. Op het platteland zien we veel bouwactiviteiten, die dikwijls leiden tot de stichting van een kasteel of versterkt huis.

Vanaf het midden van de 14e eeuw werd in Brabant de laatmiddeleeuwse depressie voelbaar. Symptomen waren: frequente epidemieën, een afnemende bevolking en dalende prijzen voor agrarische producten. Met de dood van Hertogin Johanna(1406) stierf het huis van Leuven uit en vererfde Brabant aan een zijtak van het uit Frankrijk afkomstige bourgondische huis. Toen deze zijtak in 1430 ook weer uitstierf kon hertog Philips de Goede (1430-1467) Brabant aan zijn rijk toevoegen. Drie jaar later werd hij ook graaf van Holland. De bourgondische hertogen introduceerde nieuwe uit Frankrijk afkomstige vormen van bestuur en rechtspraak.

De Brabantse Gouden Eeuw

De periode tussen 1475-1525 geld als de Brabants gouden eeuw. In deze tijd nam de agrarische productie sterk toe. Antwerpen en Bergen op Zoom beide aan de Schelde gelegen trokken met hun jaarmarkten kooplieden aan uit heel Europa. Ook ‘s-Hertogenbosch beleefde een nieuwe bloeiperiode. In de Brabantse steden woonde een kapitaalkrachtige elite die haar rijkdom wilde tonen. Mogelijk heeft deze elite ook invloed gehad op de bouw van buitenplaatsen tijdens de Brabantse gouden eeuw, hiervoor zal echter nader onderzoek noodzakelijk zijn. In de Brabantse dorpen uitte de toegenomen welvaart zich vooral in de bouw van vele kerken die zijn uitgevoerd in de stijl van kempische gotiek. Dit is goed te zien in de dorpen Oirschot, Hilvarenbeek, maar ook kleinere dorpen als Sprang en Ginneken herbouwde hun kerken. De schilderijen van Pieter Bruegel de Oudere tonen ons een samenleving waar goed gegeten en gedronken werd, maar waar men ook de vrije loop gaf aan natuurlijke driften. Al was er welvaart, deze werd steeds ongelijker verdeeld. In de steden merkten de arbeiders dat hun reële loon werd uitgehold door stijgende prijzen. Op het platteland leidde de bevolkingsgroei tot een vergaande versnippering van het grondbezit. In het midden van de 16e eeuw hadden veel landlieden niet genoeg land meer om van te kunnen bestaan. Veel van deze bijna landlozen vonden een aanvulling op hun inkomsten van de textielindustrie. Al in de 15de eeuw was deze op het Brabantse platteland ontstaan. Zij specialiseerde zich in goedkope wollen en linnen stoffen, die via Antwerpen werden geëxporteerd. We kunnen wel stellen dat het ook geen toeval is dat de Tachtigjarige Oorlog vooral in het Zuiden zou ontstaan. In het Hertogdom Brabant was tijdens de Brabantse gouden eeuw immers een sterke economische en culturele bloei tot stand gekomen en een daaraan gepaarde trotse regionale identiteit.

Opstand en Oorlog

Al vroeg kreeg de reformatie in het Hertogdom Brabant aanhang. Vanaf omstreeks 1560 kreeg het calvinisme meer aanhang. De beeldenstorm die in de zomer van het jaar 1566 in West-Vlaanderen losbarstte, was ook in Noord-Brabant zeer hevig. Op deze uitbarsting reageerde de centrale overheid met repressie. De nieuwe landvoogd, de hertog van Alva, trachtte in opdracht van koning Filips II, vaste belastingen in te voeren, dit stuitte echter op hevig verzet van de gewestelijke staten, die van Brabant voorop. Door een tussen Rome en Madrid gesloten concordaat werd ‘s-Hertogenbosch in 1559 de zetel van een nieuw bisdom, dat een groot deel van oostelijk Noord-Brabant omvatte. Het westen viel onder het bisdom Antwerpen. De opstand leidde voor Brabant tot een ‘ijzeren eeuw’. De regio lag vrijwel voortdurend in een brede frontzone. Kleine steden zoals Eindhoven en Helmond, wisselden regelmatig van bezetter. Voor het

3. Kaart van NederLotharingen in de 10e en 11e

4. Kaart van het Hertogdom Brabant omstreeks 1250, Hertogdom brabant was onderverdeeld in 4 kwartieren : kartier van Antwerpen, kwartier van Brussel, kwartier van Leuven en de meierij van ‘s-Hertogenbosch

5. De Hertog van Alva reisde in 1567 vanuit Spanje af naar het Noorden om daar korte metten te maken met de opstand.Na de beeldenstorm, zond Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden om de rust weer te laten keren. Zijn Bloedraad en ander optreden, leverde hem een keihard en meedogenloos imago op.

6. Kaart Nederland tijdens het 12 jarige bestand(1609-1621), westen en noorden van de provincie Noord-Brabant en Grave in handen van de Republiek der Verenigde Provinciën, het oosten met 's-Hertogenbosch als bolwerk was Spaans.

platteland waren de gevolgen nog dramatischer, veel dorpen raakten onbevolkt. In de steden werden de bakstenen muren vervangen door stelsels van aarde wallen en natte grachten. Dit als gevolg van de opkomst van het kanon. De in militair opzicht belangrijkste vestigingen waren –van west naar oost Bergen op zoom, steenbergen Willemstad, Klundert, Breda, Geertruidenberg, Heusden, 's-Hertogenbosch en Grave. Bij ingaan van het twaalf jarig bestand(1609-1621) waren het westen en noorden van de provincie en Grave in handen van de Republiek der Verenigde Provinciën, het oosten met 's-Hertogenbosch als bolwerk was Spaans. Omstreeks 1590 kwam de contrareformatie op gang. In de gebieden die onder Spaans gezag stonden, werd de kerk gereorganiseerd en de clerus aan een strakkere discipline onderworpen. Na de hervatting van de oorlog veroverde Frederik Hendrik 's-Hertogenbosch(1629) en Breda(1637). Bij de vrede van Munster(1648) stond de koning van Spanje de soevereiniteit over Noord-Brabant af aan de Staten Generaal. Om politieke en militaire redenen besloten de Staten Generaal dit gebied geen zelfbestuur te geven. Als 'Staats-Brabant' werd het tot 1794 rechtstreeks vanuit Den Haag bestuurd.

Onder de Republiek

Staats-Brabant had als generaliteitsland veel te lijden onder een uit protestanten bestaan regime dat het katholicisme onderdrukte en met te zware belastingen de bevolking uitmergelde. Echter blijkt dat het platteland weliswaar sterk verarmde, maar dat dit veel meer te wijten was aan de chronische oorlogen die de Republiek tussen 1672 en 1713 voerde tegen het machtige Frankrijk. De intendanten van de Franse legers legden de plattelandsbevolking hoge contributies op. Een tweede factor was de neergaande conjunctuur die kort na 1660 inzette en omstreeks 1735 haar dieptepunt bereikte. In de steden was de toestand gunstiger. 's-Hertogenbosch, Heusden, Breda en Bergen op Zoom profiteerde in de eerste helft van de 17e eeuw van de uitstraling van de toen op zijn hoogtepunt staande Hollandse economie. Holland was een grote afzetmarkt en de handel van Holland op Duitsland en het huidige Oost-België verliep via Staats-Brabant. Ook de textiel industrie in Tilburg en de omgeving Eindhoven expandeerde. Toen de Hollandse economie in de 18de eeuw over zijn hoogtepunt heen was, merkte men dat in Staats-Brabant meteen.

Een na de Vrede van Munster ondernomen poging om de gereformeerde religie in Staats-Brabant in te voeren liep op het platteland op een mislukking uit. Alleen in de steden vormden de protestanten soms een aanzienlijke groep onder de bevolking. In de loop van de 18de eeuw vestigden kleine groepen Joden zich in Staats-Brabant. Op het platteland bleef de bevolking streng katholiek. De opgaande agrarische conjunctuur die omstreeks 1735 inzette, leidde tot nieuwe bevolkingsgroei op het platte land. Deze was echter bescheiden, omdat de schrale zandgronden en slechte infrastructuur een verdere ontwikkeling in de weg stonden. Toen de Franse revolutionaire legers in 1794 het gebied bezetten, was Staats-Brabant een arm gebied met grote sociale problemen. Deze bezetting betekende tevens het definitieve einde van het Hertogdom Brabant.

Modernisering

Na de val van de Republiek kreeg Staats-Brabant in 1795 een eigen gewestelijk bestuur. In 1796 werd Staats-Brabant toegelaten tot de Nationale vergadering, waar de Brabantse afgevaardigden opvielen door hun politiek radicalisme en hun ijveren voor overheidsinvesteringen in nieuwe wegen en kanalen. Na de val van Napoleon in 1815 kwam er geen restauratie van het voormalig Hertogdom Brabant, maar gingen de Franse departementen over in de Nederlandse provincies: Zuid-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant. In 1830 toen België zich onafhankelijk verklaarde, koos Noord-Brabant zonder aarzeling voor aansluiting bij het noorden.
De provincie Zuid-Brabant ging voortaan gewoon Brabant heten, alsof Noord-Brabant niet meer bestond. Bij een staatshervorming in 1995 werd deze provincie Brabant opgesplitst in drie delen: Vlaams-Brabant, Waals-Brabant en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.

In economisch opzicht bleef Noord-Brabant samen met Limburg de gehele 19e

eeuw door het armste gewest van Nederland. De industrialisatie haalde het gebied uit de put. Fabrieken verleenden aanzien aan steden als Tilburg, Eindhoven en Helmond. De voor die tijd hoge fabrieksgebouwen met hun rokende schoorstenen en hun strakke arbeidsdiscipline waren echter de doodsteek voor de oude huisindustrie.

Conclusie

Tot nu toe is er nog nauwelijks gesproken over de buitenplaats in Noord-Brabant, maar dat wil niet zeggen dat we uit de geschiedenis geen conclusies kunnen trekken over het ontstaan van buitenplaatsen in Noord-Brabant. We kunnen stellen dat het ontstaan van buitenplaatsen waarschijnlijk te maken heeft met bloeiperiodes van een bepaald gebied of stad. Zoals bijvoorbeeld de bloeiperiode tijdens de 12e en 13e eeuw wanneer er veel kastelen en versterkte huizen op het platteland gebouwd werden. En tevens tijdens de Brabantse gouden eeuw in de 14e en 15e eeuw, wanneer er een duidelijke kapitaalkrachtige elite in Brabantse steden aanwezig was die zich een buitenplaats kon permitteren. De reden waarom Noord-Brabant zoveel minder buitenplaatsen heeft als Holland is mogelijk te verklaren door het veelvuldig gebruik van Noord-Brabant als oorlogszone tijdens de Spaanse en Franse tijd. Onder de republiek was Brabant sterk verarmd door de chronische oorlogvoering tegen het machtige Frankrijk. Verder zien we een dalend groeipercentage van de Noord-Brabantse economie vanaf 1660 met een dieptepunt rond 1735. Echter zien we ook dat het in de 17e en 18e eeuw in een aantal grote steden een stuk voorspoediger ging. Deze steden konden mee liften op de gouden eeuw van Holland. De handel van Holland naar Duitsland en Oost-België verliep namelijk via staats-Brabant. Dit zou kunnen verklaren waarom dat er in de 17e en 18e eeuw toch een noemenswaardig aantal buitenplaatsen gesticht zijn. In de 19e eeuw zijn Brabant en Limburg in economisch opzicht de armste gewesten van Nederland. De industriële revolutie(midden 19e eeuw) haalt Brabant uit de put, echter gaat de industriële revolutie gepaard met het eind van de stichting van buitenplaatsen in Noord-Brabant, aangezien er na 1850 totaal nog maar vier buitenplaatsen in deze provincie gesticht zijn. We kunnen dus stellen dat de Industriële revolutie geen invloed heeft gehad op het stichten van buitenplaatsen in Noord-Brabant.

7. Franse inval Noord-Brabant, Beschieting Willemstad, gewassen pentekening door Jan Butlhuis(1750-1801)

2. Drs. Heimerick Tromp en Drs. Toita Henry-Buitenhuis, Historische Buitenplaatsen in particulier bezit, 1991, p. 204

De Buitenplaats

Ontstaansgeschiedenis

Met de geschiedenis van Brabant in ons achterhoofd bekijken we nu de ontwikkeling van de buitenplaats in Noord-Brabant. Zoals besproken vormde de latere middeleeuwen(12e en 13e eeuw) een ware bloeitijd voor het Hertogdom Brabant met zijn rijke stedelijke cultuur. Op het platteland zien wij veel bouwactiviteit, die dikwijls leidde tot de stichting van een kasteel of versterkt huis. De kastelen bouwers waren over het algemeen hertogen ofwel leden van zijn adel. Echter konden het ook lokale grootheden zijn die beschikte over voldoende macht en middelen. We zien dat de meeste kastelen in Noord-Brabant over het algemeen door kleinere heren gebouwd zijn en danken hun ontstaan aan particuliere initiatieven, op deze manier kon de heer zijn eigen belangen en die van de omwonenden het beste dienen in roerige tijden.
Kasteel Heeswijk is een duidelijk voorbeeld van een kasteel met een militaire functie. Het omgrachte kasteel dat zijn oorsprong kent rond 1100 en na vele verbouwingen uitgegroeid is tot zijn huidige vorm, heeft veelvuldig gediend als militair fort. Rond het jaar 1600 lukt het Prins Maurits tot twee maal toe niet om het kasteel in te nemen. In het jaar 1629 slaagt daarentegen zijn halfbroer Frederick Hendrik er wel in en belegert daarna 's-Hertogenbosch.

9. Kasteel Geldrop, oorsprong rond 1340.

Kasteel Geldrop kan ook gezien worden als voorbeeld voor een kasteel met een van oudsher militaire functie. Het kasteel bezat een donjon die tijdens de Gelderse oorlogen erg geleden moet hebben. Rond 1616 liet Amandus II van Horne een nieuwe woning met trapgevel bij bouwen. De donjon is echter begin 19e eeuw afgebroken. Mede door het toepassen van buskruit verminderde de defensieve waarde van kastelen.
Met kasteel Croy komen we aan het eind van de middeleeuwen en tevens aan het eind van de ontwikkeling van kastelen als militaire vesting. Kasteel Croy zou met zijn dunne muren nooit een echte belegering hebben kunnen doorstaan en zou daarom eerder tot de landhuizen met een kasteel achtig uiterlijk gerekend moeten worden. Het midden vijftiende-eeuwse kasteel Bouvigne is tevens een goed voorbeeld van een kasteel zonder militaire functie. Dit is tevens af te lezen door de dunne muren, die simpelweg te dun zijn om enige weerstand te bieden tegen vijandig vuur. Doordat het machtscentrum in Brabant steeds meer bij de steden ging liggen, werden de kastelen als steunpunt steeds minder belangrijk.

10. Kasteel Croy te Aarle-Rixtel, oorsprong eerste helft 15e eeuw.

"We kunnen stellen dat Kasteel Croy de rij opent van een groot aantal buitenplaatsen, die in de eerste plaats voor het 'utile dulce' van het landleven gebouwd zijn en waarbij de omgeving een steeds grotere rol gaat spelen."[2]

Door de gewijzigde politieke situatie rond 1500 zou Noord-Brabant een andere koers gaan varen dan de noordelijke provincies. We zien in deze periode een duidelijk verschil tussen de bloeiperiodes boven en onder de rivieren. De vijftiende en zestiende eeuw die worden gezien als de gouden eeuw van Brabant vormen een ware bloeiperiode voor het hertogdom Brabant. Terwijl de bloeiperiode boven de rivieren beter bekend als de Hollandse gouden eeuw, juist in de zeventiende en achttiende eeuw viel, vinden we in Noord-Brabant vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw een minder voorspoedige ontwikkelingen. Tijdens de Brabantse gouden eeuw nam de agrarische productie sterk toe. Antwerpen en Bergen op Zoom beide aan de Schelde gelegen trokken met hun jaarmarkten kooplieden aan uit heel Europa. De provincie speelde tijdens de Brabantse gouden eeuw als onderdeel van het veel grotere hertogdom Brabant een belangrijke rol op het gebied van de tuinkunst. De Zuid-Nederlandse renaissance-architect Hans Vredeman de Vries heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van de buitenplaats cultuur in het Hertogdom Brabant. Het overgrote deel van deze tuinkunst door Vredeman de Vries is echter terug te vinden in de zuidelijke Nederlanden(Antwerpen en omgeving), waar dan ook het zwaartepunt van deze tuincultuur lag.

11. Kasteel Bouvigne te Breda, oorsprong rond 1554.

Zijn architectuurprenten werden in grote delen van Europa bestudeerd en vormden een nieuw genre dat in Antwerpen ontstond. Er is geen concreet bewijs dat Hans

Vredeman de Vries ook daadwerkelijk Buitenplaatsen in Noord-brabant voorzien heeft van een tuinontwerp, maar hij heeft wel degelijk invloed gehad op het ontwikkelen van de Buitenplaats in het Hertogdom Brabant.

"Hans Vredeman brengt zijn tuinreeks uit net in de tijd waarin de nieuwe, rijk geworden bovenlaag van Antwerpen op grote schaal zomerresidenties in de omgeving van de metropool begint te kopen. Speciale vermelding verdient dat de kopers minder geld staken in nieuwbouw of in verbouwing van de ooit weerbare burchten maar meer investeerde in hun landelijke tuinen."[3]

3. Peter Furling, De wereld is een tuin. Hans Vredeman de Vries en de tuinkunst van de Renaissance, 2002, p. 99

Het buitenleven en het aanzien van de tuin was dus erg belangrijk voor de Antwerpse 'bovenlaag'. Het is erg aannemelijk dat er in Noord Brabant tuinen aangelegd zijn in Renaissance stijl, al dan niet door de hand van Hans Vredeman de Vries. Hier dient echter nader onderzoek naar te worden verricht, aangezien er in Brabant geen voorbeelden bewaard zijn gebleven van deze tuinkunst. Dit komt mede doordat de tuinkunst onderhevig is aan mode en trends. En doordat bij het onderhoud van zo'n tuin veel geld gemoeid ging.

Nu de Brabantse gouden eeuw achter ons gelaten te hebben, zien we dat het tijdens de Hollandse gouden eeuw minder voorspoedig gaat met Brabant. Dit is vooral te wijten aan het feit dat Brabant veelvuldig als oorlogszone heeft gediend in de Spaanse tijd. Ondanks dat het tijdens de Hollandse gouden eeuw minder voorspoedig ging met het Hertogdom Brabant, waren er in de steden handelaren en adel aanwezig die zich een buitenplaats konden permitteren. In Noord-Brabant zijn er in de 17e en 18e eeuw totaal 11 buitenplaatsen gesticht waarvan het overgrote deel in de buurt ligt van de steden Breda, Tilburg en 's Hertogenbosch. De rol van Breda binnen het kader van buitenplaatsen in Noord-Brabant is nog verder toe te lichten door de Nassau domeinen. Deze hebben een grote rol gespeeld in het ontstaan van buitenplaatsen in en rond Breda.

In de eerste helft van de 19e eeuw zullen er nog talrijke buitenplaatsen volgen. Waarbij soms als architect J.D.Zocher genoemd wordt, zoals bij Zwijnsbergen. In het boek Zwijnsbergen herrezen uit de as door Leo Wevers wordt Zocher als mogelijke ontwerper aangehaald van de landschappelijke aanleg(1820-1830). Tevens bestaat het vermoeden dat J.D. Zocher de aanleg van de landschappelijke tuin van Den Eikenhorst te Esch verzorgd heeft. Andere bronnen beweren weer dat zijn zoon Louis P. Zocher het park heeft aangelegd.

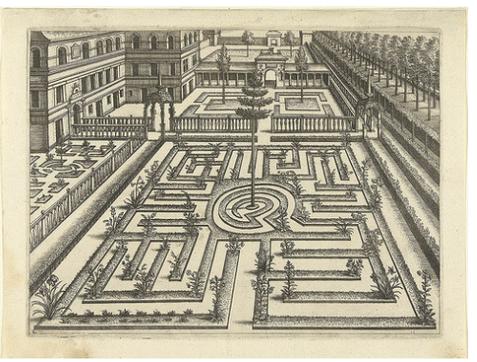

12. Architectuurprent, Hans Vredeman de Vries

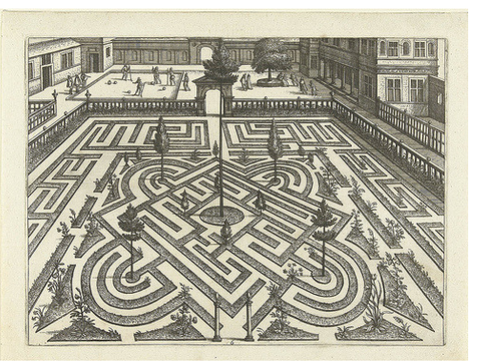

13. Architectuurprent, Hans Vredeman de Vries

14. Den Eikenhorst te Esch, J.D. Zocher of Louis P. Zocher als mogelijke ontwerper parkaanleg

Bouwstijlen

De buitenplaatsen in Noord-Brabant kunnen we onderverdelen in 3 typen: het kasteel, de boerderij en het landhuis. Om een beeld te geven van de verschillende soorten buitenplaatsen in Noord-brabant worden een aantal kenmerkende bouwstijlen van buitenplaatsen in Noord-Brabant kort behandeld, waaronder de renaissance stijl, Hollands classicisme, neoclassicisme, neogotiek en het eclecticisme.

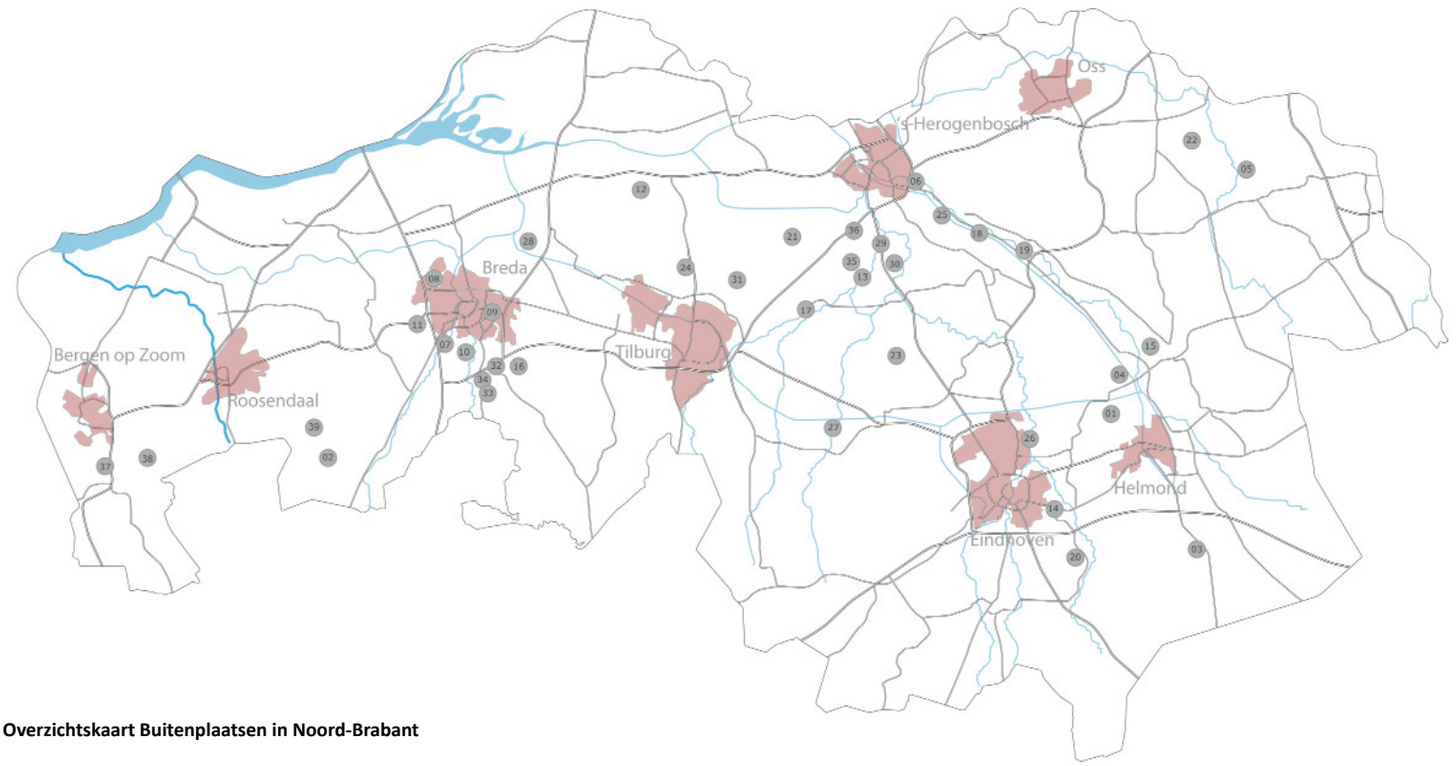

15. Overzichtskaart Buitenplaatsen in Noord-Brabant

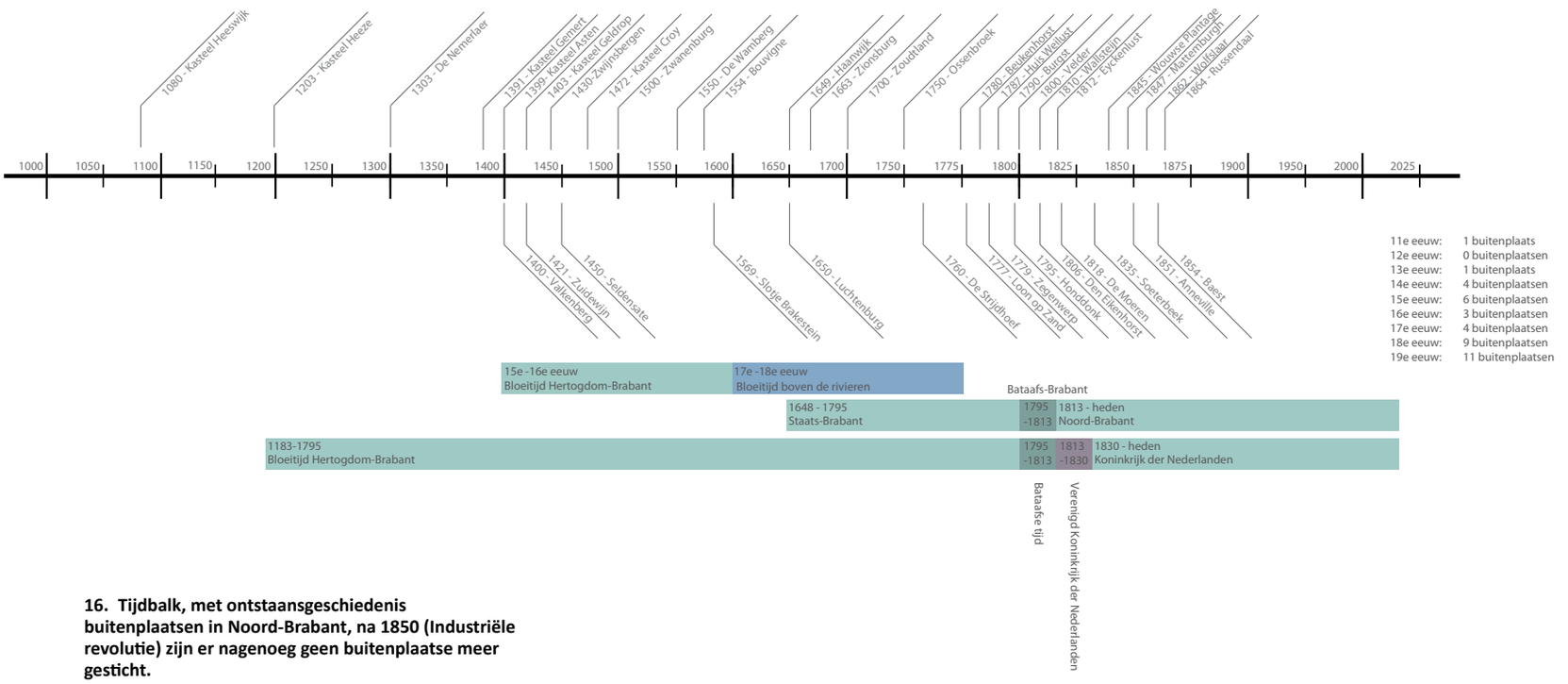

16. Tijdbalk, met ontstaansgeschiedenis buitenplaatsen in Noord-Brabant, na 1850 (Industriële revolutie) zijn er nagenoeg geen buitenplaatse meer gesticht.

Renaissance stijl

Allereerst bekijken we kasteel Asten, de huidige ruïne werd rond het jaar 1600 omgebouwd tot een Edelmans woning in Renaissance stijl. De term renaissance betekent letterlijk ‘wedergeboorte’ en wordt dan ook gebruikt om de herleving van de klassieke oudheid aan te duiden. Het belangrijkste kenmerk van de renaissancestijl is dat vormen en klassieke motieven werden hergebruikt en geciteerd. Zuilen, triomfbogen, timpanen, tongewelven, pijlers en koepels werden volgens de klassieke voorschriften toegepast in nieuwe ontwerpen. Kasteel Asten is de enige buitenplaats in Noord-Brabant in Rennaissance stijl.

17. Kasteel Asten, Buitenplaats in Rennaissance stijl

Hollands classicisme

Huis Wallsteijn te Breda en Kasteel Heeze te Heeze, zijn beide een duidelijk voorbeeld van een buitenplaats in Hollands classicistische stijl. In de Hollands classicistische stijl word het klassieke “ordenboek” nageleefd. Hierin worden de afmetingen proporties en opeenvolging van de vijf bouwkunstorden beschreven. Twee inspiratiebronnen voor de Hollands classicistische stijl zijn de ontwerpen van Andrea Palladio (1508-1580) en Vincenzo Scamozzi (1548-1616). Belangrijke architecten binnen het Hollands classicisme waren Pieter Post, Daniël Stalpaert, Jacob van Campen, en Philips en Justus Vingboons.

18. Wallsteijn te Breda, Buitenplaats in Hollands Classicistische stijl

Neoclassicisme

Het neoclassicisme is een periode, grof gezien tussen 1740 en 1860, waarin men terug verlangde naar de ideale schoonheid van de klassieke romeinse en Griekse architectuur. Een voorbeeld van de neoclassisistische stijl vinden we terug in de buitenplaats Soeterbeek te Nuenen.

19. Soeterbeek te Nuenen, Buitenplaats in Neoclassicistische stijl

Neogotiek

Vervolgens belanden we in de Neogotische stijl. Neogotiek is een bouwstijl uit de tweede helft van de 18e en 19e eeuw. In deze bouwstijl werd teruggegrepen op de gotiek, dit was de voornaamste bouwstijl in de late middeleeuwen. Kasteel Heeswijk is een buitenplaats in neogotische stijl. Deze stijl is naar alle waarschijnlijkheid toegepast bij een grootschalige verbouwing in 1834 door de toenmalige eigenaar Andreas van den Bogaerde van Terbrugge.

20. Kasteel Heeswijk te Heeswijk, Buitenplaats in Neogotische stijl

Eclecticisme

Als laatste kenmerkende bouwstijl wordt het eclecticisme behandeld. Het Eclecticisme is een bouwstijl die we geregeld terug vinden onder de Noord-Brabantse Buitenplaatsen. Deze bouwstijl combineert in een enkel ontwerp elementen van verschillende stijlen en stromingen. Voorbeelden van deze bouwstijl in Noord-Brabantse buitenplaatsen zijn bijvoorbeeld Velder, Russendaal, Eikenhorst Eyckenlust.

21. Eyckenlust te Beek en Donk, Buitenplaats in Eclecticistische stijl

Eigenaren

Helaas is er over de eigenaren van buitenplaatsen in de provincie Noord-Brabant niet al te veel bekend. Echter is het niet zo dat er niets te zeggen valt over de eigenaren van buitenplaatsen. Vaak waren het gefortuneerde hertogen leden van zijn adel, handelaren ofwel personen met een hoge functie die zich een buitenplaats konden permitteren. Een voorbeeld van een persoon met een hoge functie binnen een bedrijf vinden we in Breda, bij de eigenaar van Huis Weillust(1787). De heer J.J. Havermans was in die tijd eigenaar van de Brouwerij De Drie Hoefijzers. De Brouwerij De Drie Hoefijzers was een voormalige bierbrouwerij in Breda die bestaan heeft van 1538 tot 2004. Huis Weillust is ontstaan doordat er in de achttiende eeuw aan de oude boerderij een herenhuis is gebouwd, geheel in de stijl van die tijd. Het oudste deel, de boerderij, werd in 1967 gesloopt, hoewel het toen al een rijksmonument was. In 2008 is het achterhuis opgetrokken op ware schaal van de oude boerderij, waarvan de tekeningen nog voorhanden waren. Hoe fijn het vertoeven was op Weilust blijkt wel uit de volgende welkomstgroet van A.M.J. Stuyk van de Ypelaar, aan Mr. B(onaventura).S.J. en zijn zuster Mej. A.P.E. Havermans in 1835:

“Zoo lieflijk is ’t op ’t land O waarde Tante en Oom! En reeds van overlang waart Gij die vreugd gewoon. Daarginds op Heusenhout naar Weilusts stille streken. Zijt Gij zoo menig jaar om rust naar toe geweken. Veel vreugd hebt G’er gesmaakt, daar ginds op Heusenhout.”

In huis Weilust hebben drie generaties Havermans gewoond, daarna werd het in 1862 overerft aan de familie Ingen Housz. Deze familie was in oorsprong afkomstig uit Venlo en vestigde zich later onder meer in Breda. De bekendste voorvader van de familie op Weilust was Jan Ingen Housz, arts en bioloog. Hij was lijfarts van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk maar bovenal de ontdekker van de fotosynthese.

22. Huis Weilust te Breda, realisatie huis 1787 in opdracht van J.J. Havermans, eigenaar brouwerij De Drie Hoefijzers

Kasteel Bouvigne te Breda is een buitenplaats met een wel heel erg bijzondere lijst van eigenaren. Dit kasteel is in het bezit geweest van de prinsen van Oranje. De eerste eigenaar van kasteel Bouvigne is de familie van Brecht. Ze gebruikten het kasteel als zomerresidentie, in de koudere jaargetijden trokken ze naar de stad. Kasteel Bouvigne heeft dus vanaf de eerste dag gediend als buitenplaats. Jan Bapist Keermans werd in 1611 de nieuwe eigenaar en heeft het kasteel grondig verbouwd. Hij heeft er echter niet veel plezier van gehad want al in 1614 kwam het landgoed in bezit van de prinsen van Oranje. Helaas toonden de prinsen nooit veel belangstelling voor Bouvingne en lieten ze hun rentmeesters er wonen. Het kasteel werd slecht onderhouden en werd bedreigd met sloop. In 1774 heeft de plaatselijke bevolking dit weten te voorkomen, maar dit weerhield Prins Willem V er niet van het kasteel in 1775 van de hand te doen. Gedurende de daaropvolgende anderhalve eeuw, wisselde Kasteel Bouvigne vaak van eigenaar. De gemeente Ginneken en Bavel kochten het kasteel in 1930. Hiermee werd het plan van de de toenmalige eigenaar, heer Zoetmulder gedwarsboomd. Hij wilde op de gronden van Bouvigne winstgevende villa's bouwen waarvoor het kasteel zou moeten wijken. Na een grenswijziging komt het landgoed in 1942 in het bezit van de gemeente Breda. Tot op heden is het Bredase kasteel Bouvigne sinds 1973 in het bezit van het waterschap.

Deze twee voorbeelden van eigenaren van buitenplaatsen in de omgeving van de stad Breda hierboven besproken zijn exemplarische voorbeelden van de gehele buitenplaatscultuur in Noord-Brabant. Het onderzoek naar de geschiedenis van eigenaren van alle buitenplaatsen in Noord-Brabant verdient zeker nader onderzoek. Deze twee voorbeelden geven echter wel een beeld van de eigenaren van buitenplaatsen in de provincie Noord-Brabant.

23. Kasteel Bouvigne te Breda, oorsprong rond 1554.

Cluster Breda

Wanneer men de kaart van Noord-Brabant bestudeert met de daarop aangegeven buitenplaatsen, valt direct op dat overgroot deel van de buitenplaatsen in groepen bij elkaar liggen, de zogenaamde clusters. In een denkbeeldige driehoek tussen de steden Tilburg, Eindhoven en 's-Hertogenbosch zien we een cluster die vooral relatie heeft met de stad 's-Hertogenbosch. Verder vinden we een aantal buitenplaatsen rond de steden Eindhoven en Helmond. Het gebied tussen de steden Tilburg en Helmond is genaamd de Meierij. Deze naam heeft het gebied sinds het hertogdom Brabant dat onderverdeeld was in vier kwartieren: de meierij van 's-Hertogenbosch, kwartier van Leuven, kwartier van Brussel en het kwartier van Antwerpen. Echter de grootste concentratie van buitenplaatsen in de buurt van een stad, vinden we bij de stad Breda. Vanwaar deze concentratie? Wat heeft of had Breda wat de andere steden niet hadden?

Breda (Nassaustad)

Breda heeft van oudsher een sterke historische band met het vorstenhuis. Door het huwelijk van Johanna van Polanen en Engelbrecht I werd Breda in 1404 residentie van het in aanzien stijgende huis van Nassau uit Duitsland. Het Kasteel van Breda was een van hun verblijven. In de 15e en 16e eeuw groeit Breda uit tot een echte hofstad waar zich ook specifieke beroepsgroepen als goud- en zilversmeden en diamantslijpers vestigen. Een prominente bewoner van het kasteel van Breda was prins Willem I van Oranje, die er resideerde voordat hij naar Dillenburg vluchtte. Hij was de laatste Oranje die het Kasteel bewoonde. Toen de tachtig jarige oorlog uitbrak lag Breda aan de onveilige zuidelijke frontlinie. De Oranje-Nassau's vestigden zich vervolgens in hun paleizen in Holland en Soestdijk. Ze bezochten het kasteel alleen nog om te overnachten, als ze op doorreis waren naar de zuidelijke Nederlanden of als ze in het Bredase buitengebied kwamen jagen.

De Nassause domeinen hebben een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van buitenplaatsen in en rond Breda. Verschillende takken van de Nassau's verspreidden zich als stadhouders en bekleders van andere hoge ambten over de noordelijke provincies, maar hun uitgestrekte bezit rond Breda bleef bijeen. In de 17e en de 18e eeuw werd de stad Breda al omringd door een krans van landgoederen en buitenplaatsen. De prinsen van Oranje Nassau, die destijds de zeggenschap hadden over de baronie van Breda, lieten ten behoeve van de jacht en de houtproductie het Liesbos, het Mastbos, het Ulvenhoutse Bos en het Sint Annabos aanleggen. Het mastbos heeft bijvoorbeeld in de loop der eeuwen hout geleverd voor de bouw van het Kasteel van Breda en de Spaanse vloot. Later leverde het masten voor de schepen van de VOC. Ook heeft het dienst gedaan als jachtgebied voor de heren van Breda. Vooral ten zuiden van Breda werd in het afwisselende landschap van hoge zandgronden en heidevelden met daartussen idylische beekdalen een hele buitenplaatsketen aangelegd waaronder: Wolfslaar, Anneville, Hondsdonk, Valkenburg en Luchtenburg. Het zijn onder andere de rentmeesters van de Oranjes geweest, die tot in de negentiende eeuw oude boerderijen tot buitenplaatsen verbouwden en tot centra van grootgrondbezit ontwikkelden. Verschillende grote boscomplexen en ontginningen in Noord-Brabant zijn vanaf de zestiende eeuw volgens principes van geometrische tuin- en parkaanleg gerealiseerd. De Oranjes pasten deze principes toe bij plantages als het Mastbos en het Liesbos te Breda. De jacht en de bosbouw speelden hierbij een belangrijke rol.

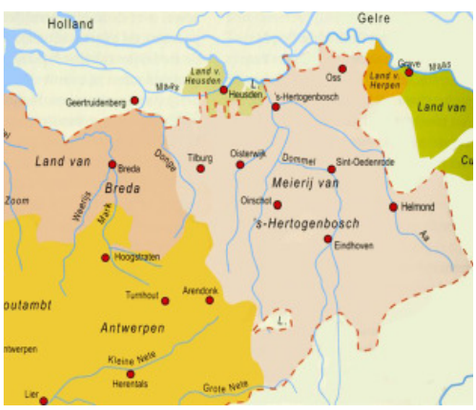

24. Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens het Hertogdom Brabant

25. Kaart van Breda uit het jaar 1652

Anneville

Buitenplaats Anneville is misschien wel een van de bekendste buitenplaatsen rond Breda. Het was vlak na de oorlog gedurende enkele maanden het hoofdkwartier van prins Bernhard. Ook koningin Wilhelmina verbleef er twee maal een korte periode. Anneville is in 1844 gesticht door Prosper Cuypers van Velthoven bij Ulvenhout, even ten zuiden van Breda. De oorsprong van deze buitenplaats ligt bij een pachtboerderij, waar de eigenaar een 'zogenaamde herenkamer' liet aanbouwen. Het landhuis in neoclassicistische stijl werd omstreeks 1815 naar een ontwerp van de architect

26. Anneville te Ulvenhout, buitenplaats in neoclassicistische stijl, gesticht in 1844 door Prosper Cuypers van Velthoven

Trappeniers gerealiseerd.

Over de allereerste aanleg van het park (rond 1851) is niets bekend. Het eventueel oorspronkelijke park was in ieder geval kleiner dan het huidige. Het eerste bekende ontwerp van het park stamt uit ca. 1865. Later is er opnieuw een ontwerp gemaakt. Hiervan zijn zowel jaar van aanleg als ontwerper onbekend. Het park zoals dat er nu bij ligt lijkt voor wat betreft de structuur van paden en bomengroepen nog sterk op dit laatste ontwerp, hoewel er ook van het eerdere ontwerp nog elementen terug te vinden zijn. Tot de jaren twintig is het huis bewoond door verschillende eigenaren. Vervolgens werd Anneville gehuurd door een Bredase restaurateur, die van Anneville een Hotel-Restaurant en Theeschenkerij maakte. Dit gebruik heeft tot 1955 geduurd, met een korte onderbreking tegen het einde van de tweede wereldoorlog. In de laatste maanden van de oorlog werd Anneville door de Duitsers gevorderd en gebruikt als bakkerij, met name rond het Koetshuis. Anneville was na de bevrijding tot mei 1945 het verblijf van Prins Bernhard, die destijds zijn hoofdkwartier in Breda had. Na zijn vertrek werd Anneville op 3 mei 1945 voor ongeveer zes weken de residentie van Koningin Wilhelmina. Hier bereikte haar het nieuws van de capitulatie van de Duitsers in Nederland. Anneville werd daarop het toneel van enkele grote defilés door onder andere de bewoners van Breda en omgeving en van het buurtschap Geersbroek.

Wolfslaar

Een volgende noemenswaardige buitenplaats bij Breda is Wolfslaar. Het landgoed Wolfslaar dat ligt tussen het Ulvenhoutsebos en buurtschap Overakker, was in de 16e eeuw vooral een landbouwbedrijf met een grote boomgaard en landerijen. De naam betekent waarschijnlijk ‘een stuk afgelegen, woeste grond, begroeid met wilgen’. De eerste vermelding van boerderij Wolfslaar dateert van 1525. Het landhuis groot Wolfslaar met koetshuis en tuinmanswoning werd gebouwd in 1862 in opdracht van Barones Charlotte Storm-Cuypers. In de gevelsteen staat het jaartal 1694, een overblijfsel van een vroeger landhuis dat hier ooit stond. Het openbare park rondom het huis was vroeger de tuin van het landhuis, het eigenlijke landgoed was veel groter. Het is mogelijk dat het landschappelijk park in 1880 is aangelegd door de uit Leuven afkomstige landschapsarchitect Liévin Rosseels(1843-1921). In de jaren 1998 en 99

27. Wolfslaar te Breda, in 1862 gaf barones Charlotte Storm-Cuypers opdracht tot de bouw van het landhuis en koetshuis, Wolfslaar is tegenwoordig een luxe conferentie- en feestlocatie met bijbehorend restaurant

werden het landhuis en het bijbehorende koetshuis ingrijpend gerestaureerd. Wolfslaar wordt al velen jaren niet meer bewoond en heeft al meerdere functies gehad. Het heeft dienst gedaan als kraamopleidingsintituut, als onderdeel van de Volkshogeschool Bouvigne en als kantoor van Grondmij. Tegenwoordig is Wolfslaar een luxe conferentie- en feestlocatie met een bijbehorend restaurant.

Conclusie cluster Breda

Dat de Oranjes grote invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de buitenplaatsen rond de stad Breda staat onomstotelijk vast. Wat echter niet helemaal duidelijk is, is welke buitenplaatsen nu direct in het bezit waren van de prinsen van Oranje dan wel van hun rentmeesters. In de literatuur wordt alleen gesproken over de aanleg van de verschillende bossen en plantages (het Liesbos, het Mastbos, het Ulvenhoutse Bos en het Sint Annabos), met het ontstaan van de buitenplaatsen en landgoederen als gevolg. De enige complexen die direct relatie hebben met de Oranjes zijn het Kasteel van Breda, kasteel Bouvigne, en het huis van Brecht nabij het Kasteel van Breda. Om te achterhalen welke buitenplaatsen direct in relatie staan met de Prinsen van Oranje zal onderzoek in de archieven noodzakelijk zijn.

Conclusie

Over het ontstaan van de buitenplaats in de provincie Noord-Brabant was weinig bekend, toch bleek het een zeer interessant en vruchtbaar onderzoek te zijn. We kunnen concluderen dat het ontstaan van buitenplaatsen samenvalt met economische groei van een gebied. In Brabant zien we dit tijdens de 'Brabantse Gouden Eeuw' en in Holland tijdens de 'Hollandse Gouden Eeuw'. Tijdens de Brabantse gouden eeuw heeft Hans Vredeman de Vries vermoedelijk veel invloed uitgeoefend op de buitenplaatscultuur in het hertogdom Brabant. Het feit dat er in Brabant beduidend minder buitenplaatsen zijn gesticht dan in Holland is grotendeels te verklaren door de Hollandse Gouden eeuw waar Brabant geen deel van uitmaakte. Brabant werd alleen gebruikt als handelsroute, hierdoor konden een aantal steden een graatje meepikken van de economische groei boven de rivieren. Verder hebben de veelvuldige oorlogen op Noord-Brabants grondgebied geen goede invloed gehad op de stichting van buitenplaatsen. We zien echter dat wanneer er buitenplaatsen gesticht zijn, dit gebeurt in clusters of juist gespreid over een gebied. De gehele meierij kunnen we bestempelen als gespreid en Breda als cluster. Hier zien we tevens dat de relatie met een stad erg belangrijk kan zijn bij de stichting van een buitenplaats. Dit gehele onderzoek biedt de kans voor een vervolg onderzoek. De ontstaansgeschiedenis van de buitenplaats in Noord-Brabant is nu grotendeels in kaart gebracht. Net als de ontstaansgeschiedenis van buitenplaatsen rondom de stad Breda. Echter is er nog een overgroot deel van Brabant de Meierij van 's-Hertogenbosch genaamd, waar nu alleen het algemene verhaal voor geldt maar waar mogelijk net zo'n interessante achtergrondverhaal ligt als bij de buitenplaatsen in de omgeving van Breda.

Bronvermelding

M. van Boven, T. Martin, *Kastelen in Brabant van burcht tot landhuis*, 1982

A. Bijma, W. van de Calseyde, E. van der Hoeven & H. Lokers, *Breda na 750 jaar*, 2002, Sectie D

R. W.Chr. Dessing, J. Holwerda, *Nationale gids historische buitenplaatsen*, 2012

P. Furling, *De wereld is een tuin. Hans Vredeman de Vries en de tuinkunst van de Renaissance*, 2002

Kasteelkatern, December 2012, jaargang 14, nummer 39

C. Kolman, B. Olde Meierink, R. Stenvert, *Monumenten in Nederland Noord Brabant*, 1994

H. Tromp, T. Henry-Buitenhuis, *Historische Buitenplaatsen in particulier bezit*, 1991

R. van Uytven, *Geschiedenis van Brabant van hertogdom tot Heden*, 2004

P.A.F. van Veen, *Hortorvm Viridario Rumqve*, 1980

www.koetshuisanneville.nl

www.landgoedbouvigne.nl

DEEL II *ANALYSES*

Kasteel Strijthagen

Landgraaf

Erwin Koene

Het Kasteel van Loon op Zand

Loon op Zand

Steven van Ginderen

Hoosden

St. Odiliënberg

Jan Herwarts

La Petite Suisse

Maastricht

Elisabeth Bonavera

Kasteel Neubourg

Gulpen

Nick Daemen

Slotje Brakestein

Oosterhout

Richard van der Laan

KASTEEL STRIJTHAGEN
Landgraaf

KASTEEL STRIJTHAGEN

Kasteel Strijthagen

Landgraaf

Erwin Koene

Strithagin

De naam Strijthagen is afkomstig van de adelijke familie Strithagin. Rond 1250 wordt er een waterburcht gesticht door Hendric van Strithagin onder de naam Kasteel Strijthagen. Dit verklaart ook de benaming ‘kasteel’, aangezien het zich tegenwoordig presenteert als een deftig herenhuis. Na de verbouwing in de 17de eeuw is het gebouw ‘Kasteel’ Strijthagen blijven heten.[1]

Limburg - Landgraaf - Gravenrode - Strijthagen

Kasteel Strijthagen is gelegen in Zuid-Limburg in de gemeente Landgraaf. Landgraaf grenst aan de noordzijde aan Heerlen en aan de zuidzijde aan Kerkrade. Het kasteel is ingebed in een park met de naam Gravenrode. Rondom het park bevinden zich verscheidenen attracties, zoals: Megaland (Pinkpop), GaiaZoo, Mondo Verde, Snowworld, de trap bij de Wilhelminaberg, de Botanische Tuin, het Discover Center Continium en Sportcomplex Strijthagen.[2]

De buitenplaats is gelegen aan een vijvercomplex dat wordt beheerd door een hengelsportvereniging. Aan deze vijvers ligt ook een watermolen, de Strijthagermolen. De molen is een middenslag watermolen die oorspronkelijk onderdeel uitmaakte van het park en de goederen van het kasteel Strijthagen. Het waterrad wordt aangedreven door water uit de stuwvijver die op zijn beurt wordt gevoed door de Strijthagerbeek.[3]

Situering

Ten tijde van de stichting van Kasteel Strijthagen zag niet alleen het kasteel er anders uit, ook zijn omgeving is door de eeuwen heen sterk veranderd. Ondanks het feit dat er geen kaarten gevonden zijn uit deze tijd is er wel literatuur voorhanden over het landschap van toen en nu.

Omstreeks het midden van de dertiende eeuw bezat het Martinistift te Kerpen in de buurt van de Strijthagerbeek “honderdtwintig morgen land, welk door het stift aan Hendrik van Strithagin in erfpacht werden gegeven.”
Naar het westen lagen de vruchtbare akkergronden, en de dichte bossen op de hoge oostelijke oever van de beek die het hout leverden voor de verwarming van het kasteel.[4]

Het dal behoort tot één van de vroegst bewoonde gebieden van Zuid-Limburg en is door zijn ligging beschut tegen oostenwinden en ‘open’ voor de middagzon.[5] Het kasteel is tot de 17de eeuw totaal door een gracht omgeven geweest. Via het poortgebouw waar nog resten van een ophaalbrug zijn gevonden kon men het complex betreden.[6]

Het vijvercomplex is waarschijnlijk rond 1535 aangelegd. De oevers van de vijvers zijn door de tijd heen meermaals verlegd. Zo is bijvoorbeeld nog in de jaren tachtig van de vorige eeuw de oever dichter naar het kasteel toe gelegd.[7]

1. A.J. Toussaint, p.12-13
2. Dynamics Concepts Consultancy, p. 37-39
3. Nederlandse Molendatabase
4. A.J. Toussaint, p.12
5. J.J. Jongen, p.76, 78
6. Ibidem, p.79
7. H. Renes, p.90

1. Tranchot kaart (1803-1819)

2. Kadasterkaart (1811-1832)

>
3. luchtfoto Kasteel Strijthagen en Strijthagermolen, BLOM 2013.
4. kaart Gravenrode, 2013 (schaal 1:10000).

KASTEEL STRIJTHAGEN

8. J.J. Jongen, p. 78
9. Ibidem, p.79
10. Ibidem, p.79
11. Ibidem, p.79
12. Ibidem, p.79
13. Ibidem, p.79
14. A.J. Toussaint, p.60
15. J.J. Jongen, p.79
16. Kerkrade Gisteren en Vandaag
17. J.J. Jongen, p.78
18. Kerkrade Gisteren en Vandaag
19. J.J. Jongen, p.79
20. Ibidem, p.79
21. Ibidem, p.79
22. Ibidem, p.79
23. Ibidem, p.78
24. Ibidem, p.79
25. A.J. Toussaint, p.61
26. J.van den Camp, p.1
27. Ibidem, p.1
28. Ibidem, p.1

Geschiedenis

1250 De naam Strijthagen komt het eerst voor in een oorkonde uit 1250, die vermeldt, dat Hendric van Strithagin 120 morgen akker- en grasland in de Bank van Kerkrade in erfpacht krijgt van het St. Matinusstift in Kerpen.[8]

1358 De familie Strijthagen vertrekt naar Welten en Amby. Strijthagen is in 1358 eigendom van de heren van Monjardin.[9]

1381 Strijthagen is in 1381 in eigendom van Nyt van Birgelen.[10]

1381 In 1381 was Strijthagen een Wickraderleen, “dat te Valkenburg verheven werd, groot aan landerijen, weiden en beemden 80 bunder. Oudstijds behoorden ook Overstehof (Overstrijthagen) en Rouwenhof (Onderstrijthagen) tot de goederen van het kasteel.”[11]

1386 Strijthagen behoorde in 1386 aan Keris Judenkopf, die een chapeau de juif, een jodenhoed, in het wapen voerde. In dat jaar was hij leenman van het “Wickraderleen zo Strijthagen”. Dit bleef in het bezit van de familie tot 1537.[12]

1510 Jonker Joris van Schaesberg huwt in 1510 Anna Judenkopf, dochter van Michael Judenkopf en Margaretha van Hulsberg-Schaloen.[13]

1554 In 1554 sterft Johan van Strijthagen kinderloos en het riddergoed kwam toen in handen van heer van Schaesberg, die met Anna Judenkopf van Strijthagen was gehuwd.
Na de dood van zijn vader erft zoon Willem van Schaesberg het huis en de hoeve Strijthagen.[14]

1678 De zijlinie Schaesberg-Strijthagen sterft uit in 1678.[15]

1690 Matthias Gerardus Clotz koopt het riddergoed op 3 april 1690 (andere bronnen vermelden oktober 1691).[16]

169- Blijkens het jaartal 169- (laatste cijfer is onleesbaar) aan de buitenkant van de boerderij is deze gebouwd in het laatste decennium van de 17de eeuw.[17]

1775 Door een huwelijk van Maria Theresia de Clotz met de heer van Collenbach in 1775, wordt laatstgenoemde eigenaar van riddergoed Strijthagen.[18]

1800 Strijthagen wordt verkocht aan Pierre Jozef, baron von Lommessen. Van 1827-’47 was de baron burgemeester van Schaesberg.[19]

1800 Pierre Jozef had twee zoons, waarvan de oudste op een rit naar Aken om het leven kwam. De tweede zoon George diende als zouaaf in het pauselijke leger. Hij volgde in 1876 zijn vader op en werd ook Burgemeester. George stierf kinderloos op 45-jarige leeftijd in 1895.[20]

1895 Hierdoor kwam Strijthagen nu in bezit van zijn nicht Baronesse de Spirlet. Zij was de laatste eigenaar van adel.[21]

1899 Baronnesse de Spirlet verkocht het landgoed in 1899 aan Frits Honingmann, de grondlegger van de mijnen Oranje-Nassau I en II.[22]

1905 Het bordes aan de oostzijde van het kasteel, dat een mooi uitzicht geeft op de vijvers is door Honingmann omstreeks 1905 aangebouwd.[23]

1917 Frits Honingmann verkocht het kasteel met de hoeve op zijn beurt in 1917 weer aan de Oranje-Naussaumijnen.[24]

1917 “De Oranje Nassau Mijnen, die sinds 1917 eigenaar waren van het riddergoed, doen al het mogelijke om dit fraaie landgoed, een parel in het Limburgse landschap, voor de ondergang te bewaren.”[25]
Ondanks deze mooie woorden uit een het tijdschrift ‘het mijnboekje’ uit 1950, weten we nu dat deze periode waarschijnlijk de meeste schade aan het landgoed heeft aangericht.

1952 Vanaf 1952 woonde de kunstschilder Aad de Haas vele jaren in het kasteel met zijn familie.[26]

1950 Door verzakkingen, veroorzaakt door de mijnen en achterstallig onderhoud, raakt het complex in de tweede helft van de twintigste eeuw in verval.[27]

1980 *I*n de jaren tachtig krijgt gemeente Landgraaf Strijthagen in bezit en vinden er restauraties plaats aan het Kasteel, de rentmeesterwoning en de hoeve. Deze activiteiten variëren van restauratie van de stucwerken in het kasteel, het schilderen

>
park Gravenrode, 2013.

KASTEEL STRIJTHAGEN

van de rentmeesterswoning tot bewoonbaar maken van delen van de hoeve.[28]

2002 In 2002 verkoopt gemeente Landgraaf het complex zonder de Strijthagermolen voor een bedrag van ongeveer vier miljoen gulden aan Mondo Verde. Mondo Verde begint met het verbouwen van het complex, maar moet in 2007 door dreigend faillissement het complex weer van de hand doen. In deze tijd wordt Strijthagen van Park Gravenrode afgesloten door middel van een heg en een hek.[29]

2013 Ondanks de doorstart die park Mondo Verde heeft gemaakt wordt Strijthagen niet meer opgenomen in de plannen van het recreatiepark. Op 25 april 2013 aanvaardde de gemeenteraad van Landgraaf het voorstel van Burgemeester en wethouders om het kasteelcomplex aan te kopen.[30]

Architectuur

Ondanks uitvoerig onderzoek naar de geschiedenis van Kasteel Strijthagen is er moeilijk een duidelijke lijn te trekken ten aanzien van de levensloop van het kasteel. Vele bronnen spreken elkaar tegen en het is vaak niet duidelijk waar de informatie oorspronkelijk vandaan komt.
Daarom volgt hier een bouwgeschiedenis aan de hand van de ontwikkelingen die in en rondom Zuid-Limburg hebben plaatsgevonden in combinatie met het verzamelde bronnenmateriaal.

Rond 1250 wordt een waterburcht gebouwd; een versterking met grachten omgeven, die in sterkte niet onderdeed voor andere kastelen. Dit is af te leiden van de 1,75 dikke muren die de fundamenten vormen van het tegenwoordige kasteel.
Omstreeks 1500 was de tijd van de vesting-kastelen voorbij en werden deze kastelen getransformeerd in woonkastelen. Deze vertonen in deze streek een grote gelijkvormige aanleg. Ze bestaan uit een voorhof of boerderij en een adellijk huis, het eigenlijke kasteel. De gebouwen van de voorhof beslaan drie zijden van een rechthoek, terwijl het kasteel tegenover de open zijde ligt, zodat de heer uitzicht heeft op de boerderij. Waarschijnlijk dateert het van oorsprong volledig van grachten voorziene complex uit de eerste helft van de 16de eeuw.[31]

Blijkens verschillende bronnen heeft er tussen 1690 en 1710 een ingrijpende verbouwing plaatsgevonden. Het complex is in deze tijd verbouwd tot een deftig herenhuis in de Frans classicistische stijl. Het kasteel is uitgevoerd in Lodewijk XV stijl en is opgetrokken uit baksteen met tussenliggende mergellagen, een modegril uit die tijd.

De hoeve is herbouwd rond 1695. Op een eerder gedempt grachtdeel is rond 1710 een rentmeesterswoning in barokstijl van de bekende Akense architect Mefferdatis gebouwd. Het interieur van het kasteel is voorzien van een eikenhouten trap met smeedijzeren leuningen in Lodewijk de XVIde stijl en enkele marmeren schoorsteenmantels. In de hal en de grote salon bevindt zich fraai stucwerk van de Italiaan Gagini, aangebracht rond 1775. In de 18de en 19de eeuw hebben er nog verbouwingen plaatsgevonden waarbij bijvoorbeeld de mansardedaken zijn geplaatst bij het kasteel en de rentmeesterswoning.[32]

Uit tekeningen en oude foto's blijkt dat er tijdens de periode, waarin de Oranje-Nassau Mijnen in het bezit waren van het kasteel, vele kleine gebouwtjes aan zowel de hoeve als het kasteel zijn gebouwd. Deze gebouwen zijn allen weer gesloopt, maar hebben doordat bijvoorbeeld ramen van de hoeve destijds dichtgemetseld zijn (en dat nu nog steeds zijn), invloed op het huidige voorkomen van de gebouwen.

Naar aanleiding van de mijnschade en het achterstallig onderhoud heeft de gemeente in 1980 het gehele complex gerestaureerd.

Het Gravenrode Park waarin de buitenplaats gelegen is, dateert uit de 18de eeuw. Het park rondom het kasteel kende een geometrische structuur en werd in dezelfde eeuw nog aangepast volgens de vroege landschapsstijl. Het kreeg de toepasselijke naam 'Engels werk'.[33]

Het park heeft flink geleden onder de mijnbouw uit de eerste helft van de 20ste

29. Gemeente Landgraaf, p.3
30. Gemeente Landgraaf, p.1-5
31. E.A. Koene,
32. J.J. Jongen, p.78
33. Ibidem, p.78

eeuw. Een voorbeeld hiervan is de Wilhelminaberg, nu een toeristische attractie maar van oorsprong een berg afval.

Eind jaren negentig kreeg het gebied een toeristisch-recreatieve functie. Het park wordt nu omgeven door attracties waar mensen uit heel Nederland, België en ook delen van Duitsland op af komen. De staat van het park zelf is niet optimaal. Door de ontwikkelingen van de laatste eeuw is het park een beetje aan zichzelf overgelaten. Gemeente Landgraaf spreekt over 'overbegroeiing' en een tekort aan structuur in het park. De gemeente is van plan om dit te verbeteren. Er liggen plannen om het park te herstructureren waarbij cultuur een belangrijk thema moet worden.[34]

34. Gemeente Landgraaf, p.30

Analyse

Het huidige kasteel Strijthagen is gebouwd op de funderingen van een waterburcht. Het is daarom onwaarschijnlijk dat op de voetprint van het kasteel een ingewikkelde formule is losgelaten. Waar bij de kelder daarom nog enige willekeur is te bespeuren, zien we dat de verdiepingen daarboven, met uitzondering van het nieuwe trappenhuis, duidelijk over meer structuur beschikken.

Het ritme in de gevel wordt veroorzaakt door de raamvoering. Alle ramen op de begane grond en de eerste verdieping zitten boven elkaar met uitzondering van het middelste raam op de eerste etage, waaronder zich een deur bevindt. De vier andere ramen worden in het dak doorgezet met een dakraam. Wanneer de breedte van het raam vermenigvuldigd wordt, blijkt dat alle ramen in dit ritme vallen met uitzondering van de deur en het middelste raam die exact door midden worden gesneden. De achterzijde van het gebouw bezit dezelfde raamindeling. Hierbij is de deur echter ook uitgevoerd in dezelfde stijl als de ramen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het aan de achterzijde liggende terras pas later is aangebouwd en de deur misschien vroeger ook een raam is geweest.

De ramen in de zijgevels liggen ongeveer tegenover elkaar. De kleine afwijking is misschien te verklaren doordat er vroeger tussen het kasteel en de rentmeesterswoning een orangerie heeft gestaan. Dit gebouw grensde direct aan de gevels en daarom is bij de rentmeesterswoning ook een raam dichtgemetseld.

Ondanks deze kleine afwijking in de zijgevels is er wel een zichtas die door het gehele gebouw loopt wanneer de deuren worden opengezet. Deze as is ook aanwezig door de korte zijde van het gebouw. Via deze as is het mogelijk het gebouw te betreden en te verlaten.

Aan de plattegrond is duidelijk gesleuteld. Zo is er van kelder tot aan de eerste etage een nieuwe trap geplaatst ten gunste van de brandveiligheid. Toch is deze trap niet de veroorzaker van het verdwijnen van de symmetrie in de plattegrond. Uit oude tekeningen blijkt dat in dezelfde ruimte zich vroeger een keuken bevond. Het is desalniettemin aannemelijk dat er zich een gelijksoortige structuur in de noordzijde van het gebouw bevond als in de zuidzijde. Op de eerste etage bevindt zich tegenover de trap in de hal een opvallende ruimte. Deze ruimte werd vroeger gebruikt als kapel en is van binnen anders bekleed als de overige ruimtes.

Vanuit het midden van de buitenwanden is het kasteel op te delen in twee vierkanten. De hoekkamer in het zuidwesten van het kasteel bezit eveneens wanden die evenwijdig zijn aan elkaar. De hal is op te delen in drie vierkanten.

De voorgevel bestaat uit een rechthoek met zijdes gelijk aan 1:2. Ditzelfde geldt voor de ramen van zowel het kasteel als de rentmeesterswoning. Het dak is weer half zo hoog als de gevel en heeft daarom de verhouding 1:4.

De laatste constatering komt voort uit het feit dat de hal en de aangrenzende ontvangstzaal hetzelfde oppervlakte omvatten. Naast deze bevinding bleken de twee ruimtes ook in twee gelijke rechthoeken op te delen te zijn. Een rechthoek met de zijdes van 6,25m en 4,5m. De andere ruimtes hebben ook een relatie met deze afmetingen.

kasteel, aanzicht voorgevel (schaal 1:200)

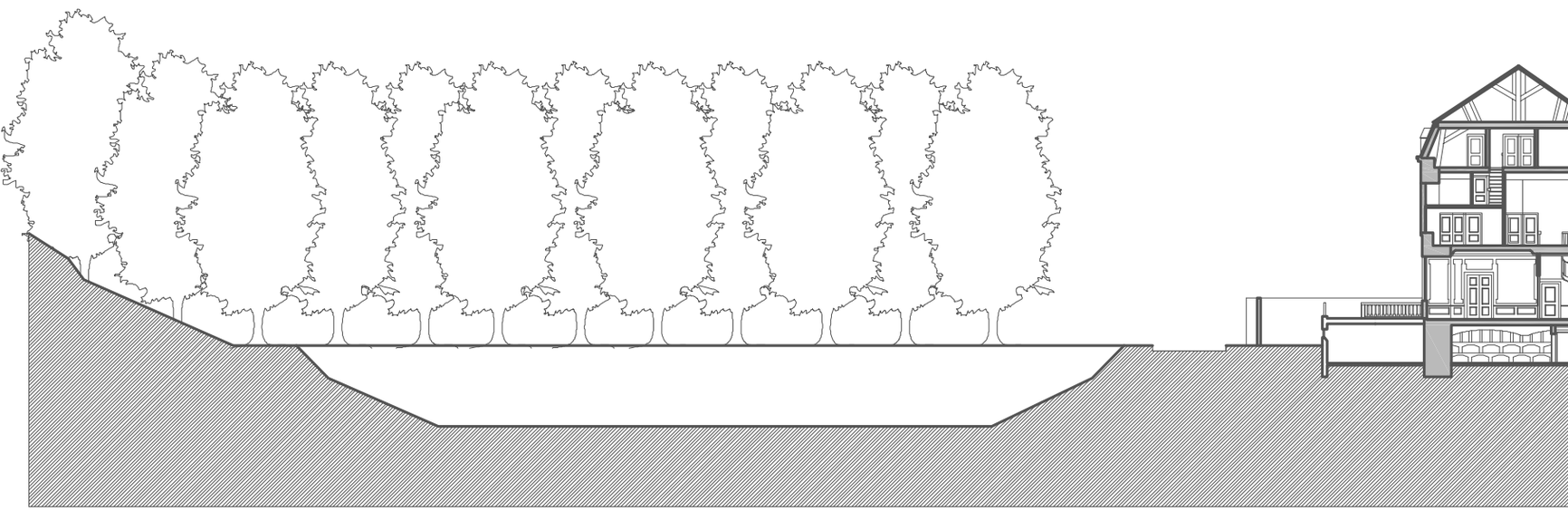

profiel (schaal 1:500)

kasteel, plattegrond kelder verdieping (schaal 1:200)

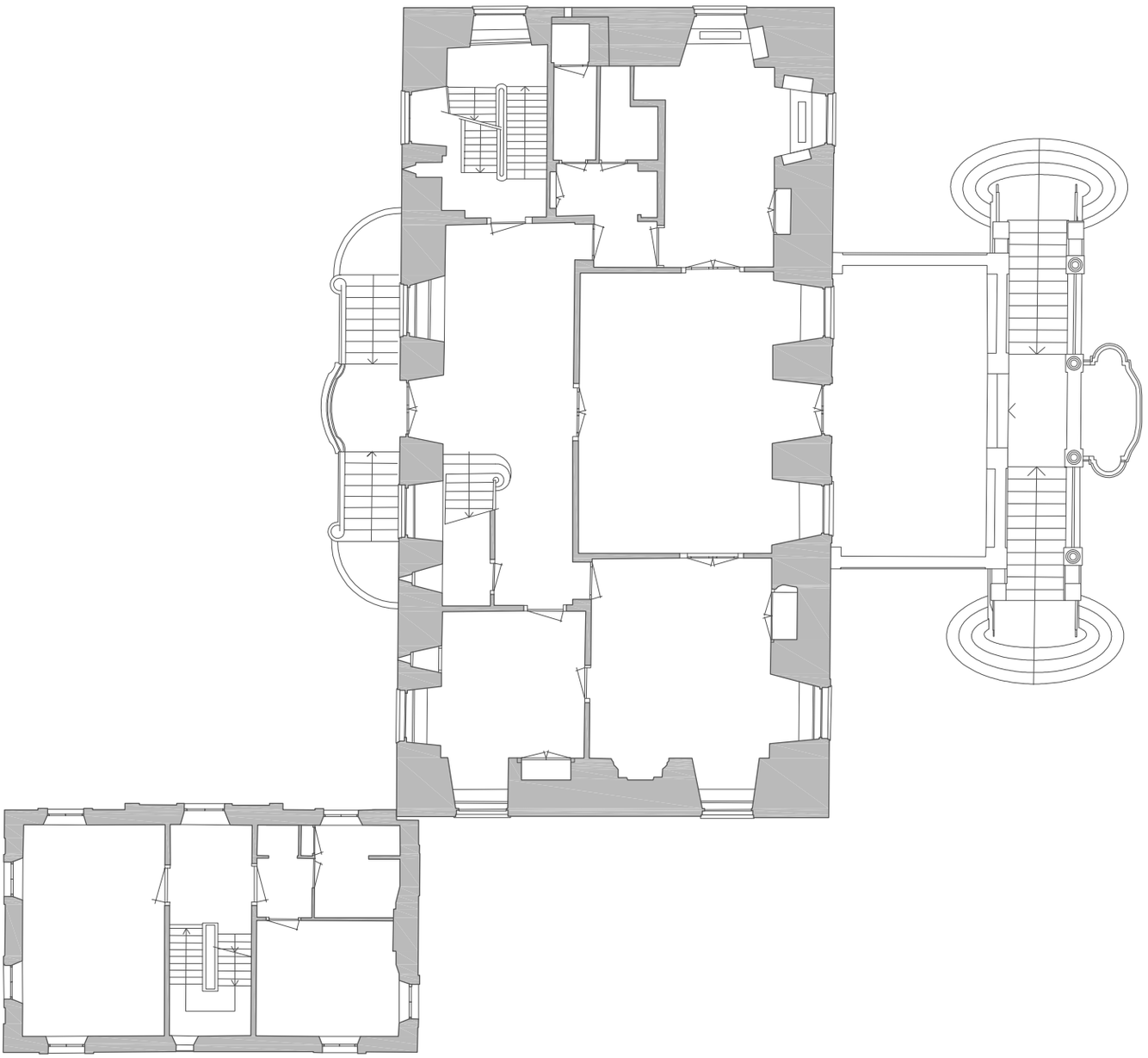

kasteel, plattegrond begane grond (schaal 1:200)

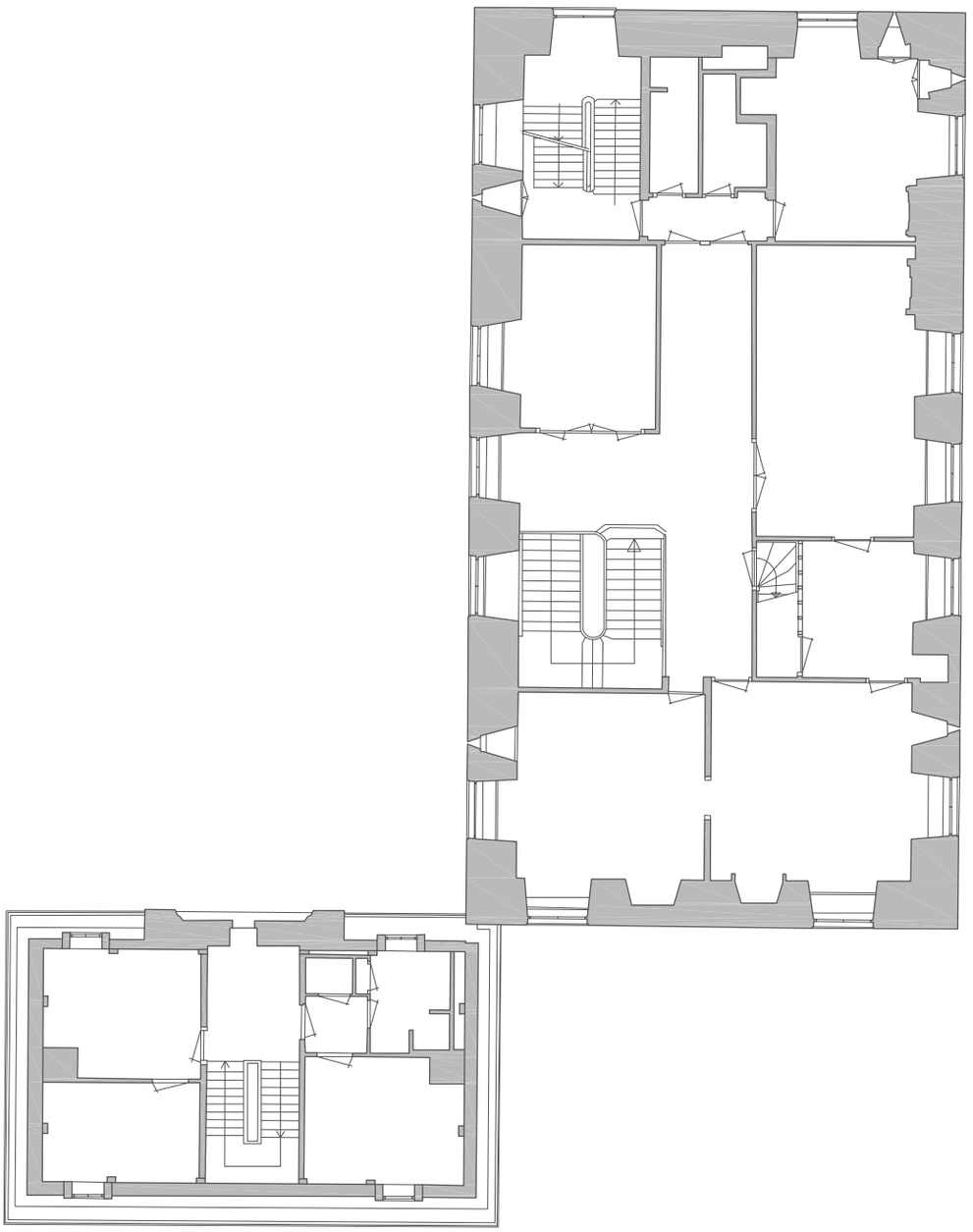

kasteel, plattegrond eerste verdieping (schaal 1:200)

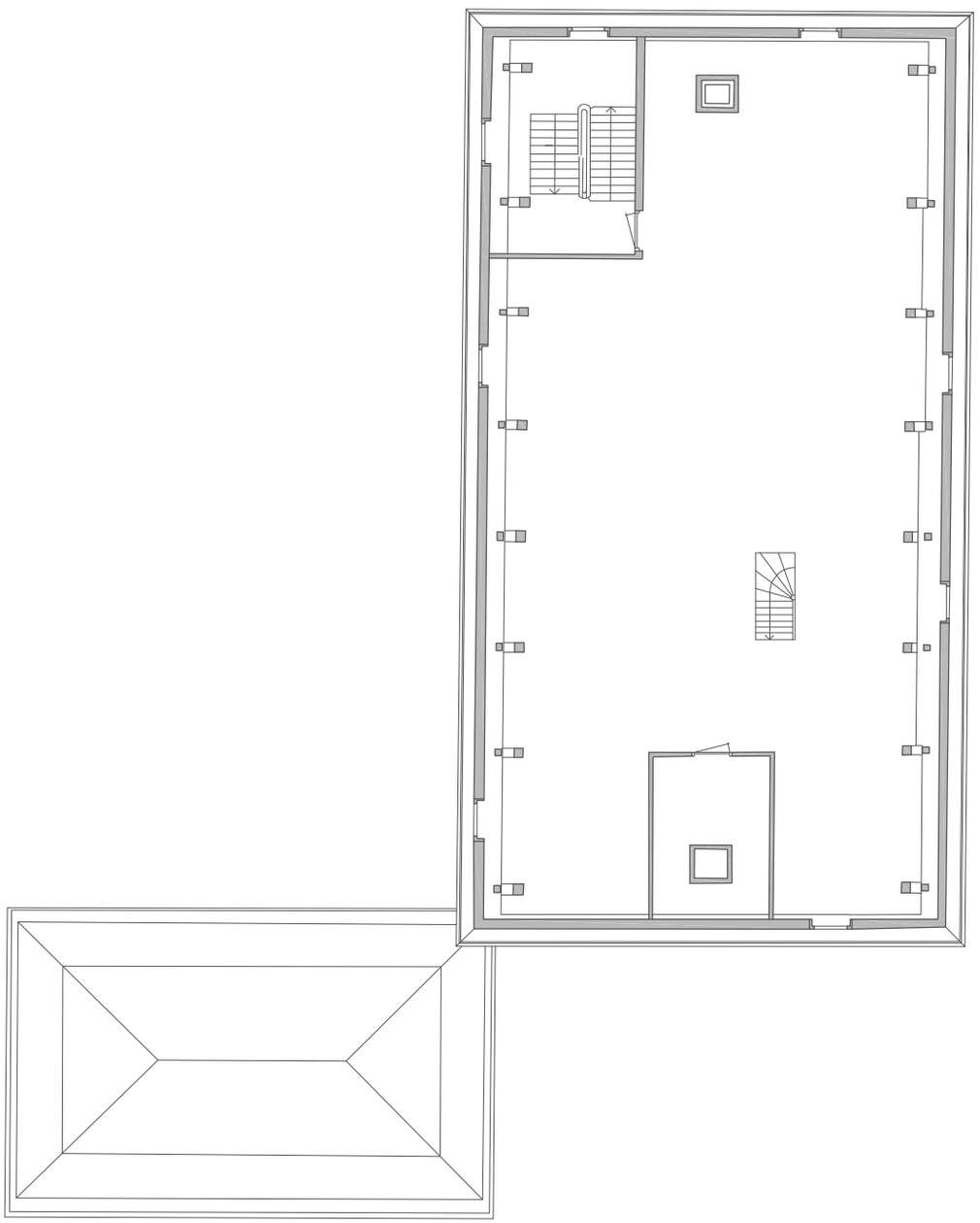

kasteel, plattegrond zolder verdieping (schaal 1:200)

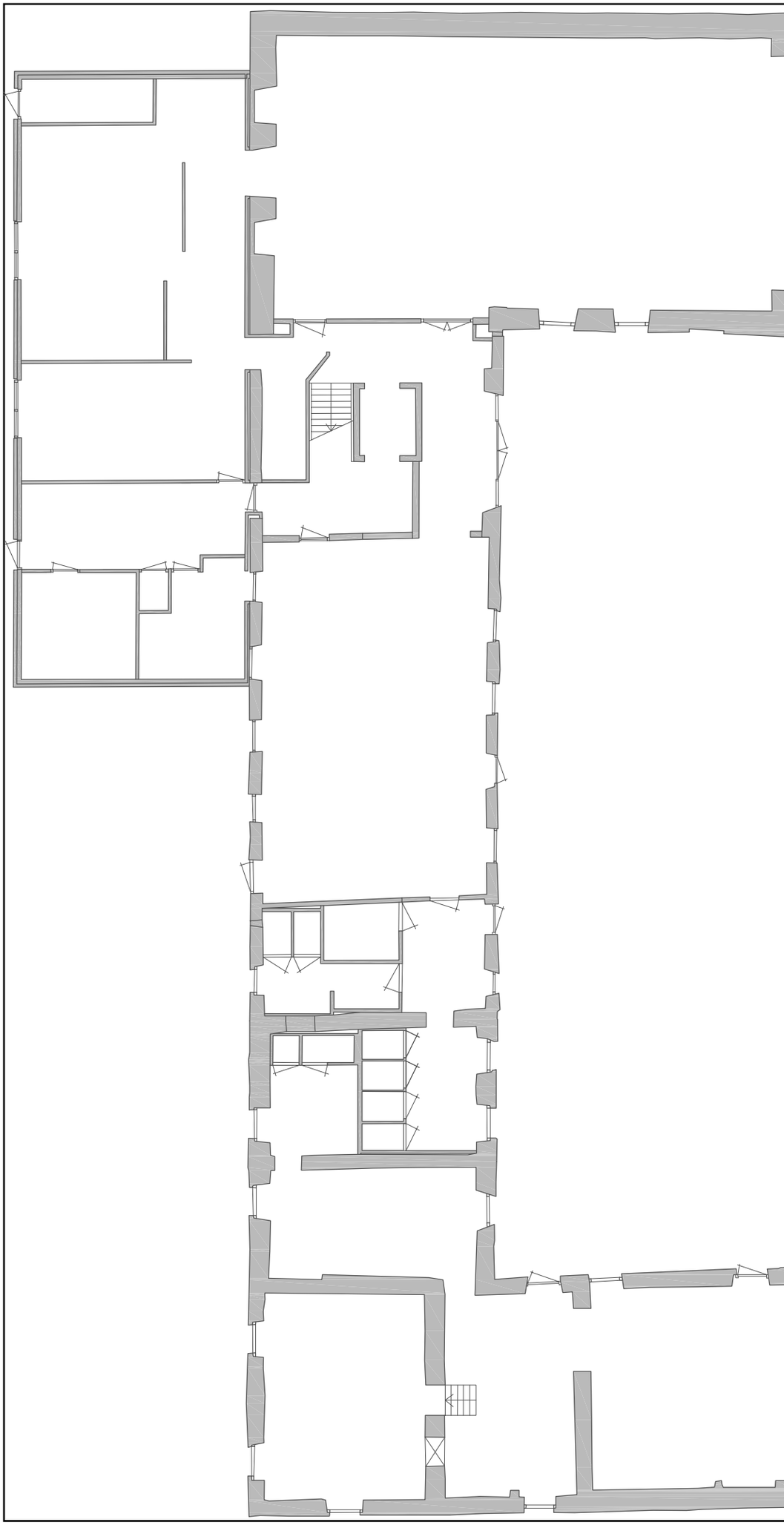

hoeve, plattegrond begane grond(schaal 1:200)

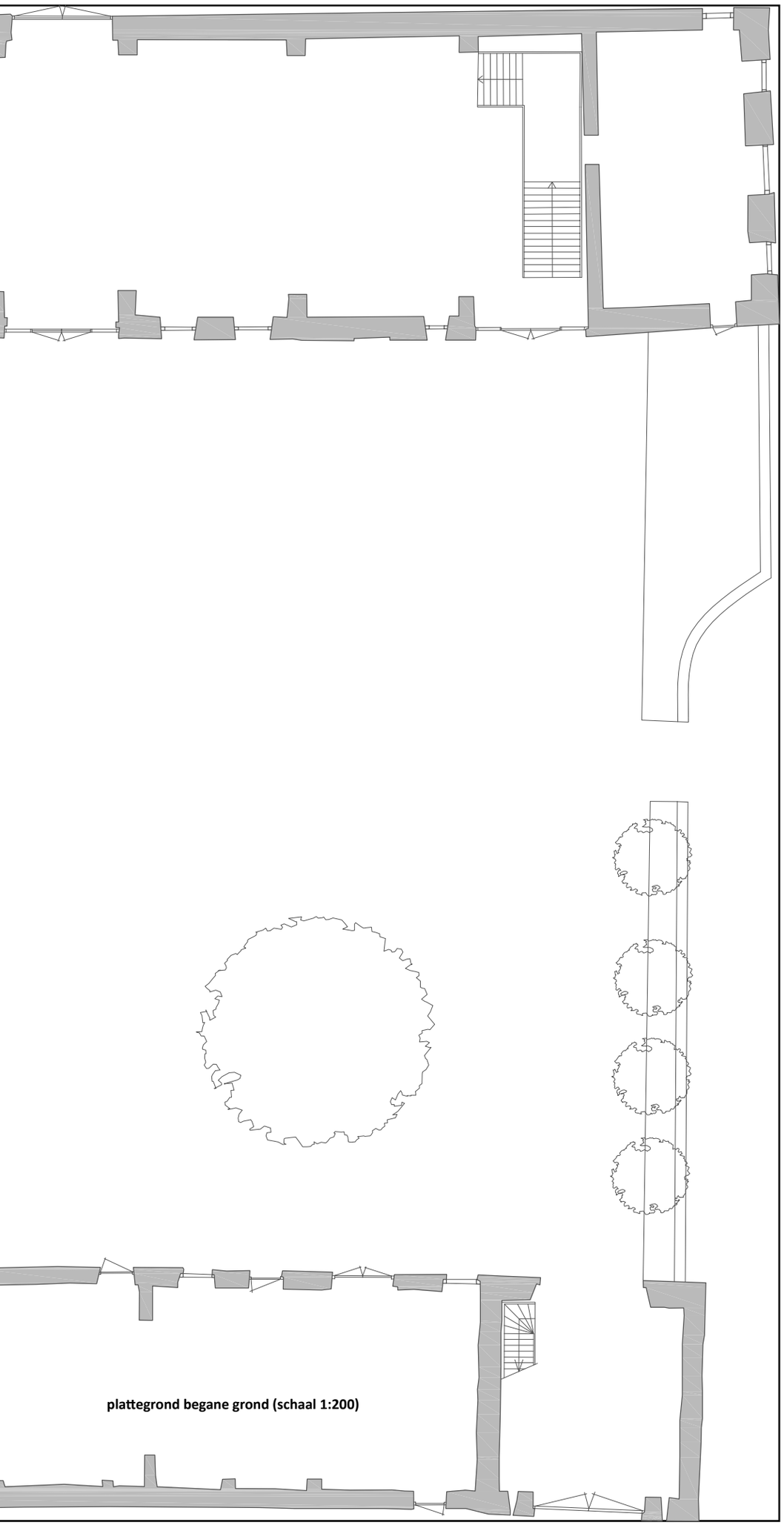

plattegrond begane grond (schaal 1:200)

dwarsdoorsnede (schaal 1:200)

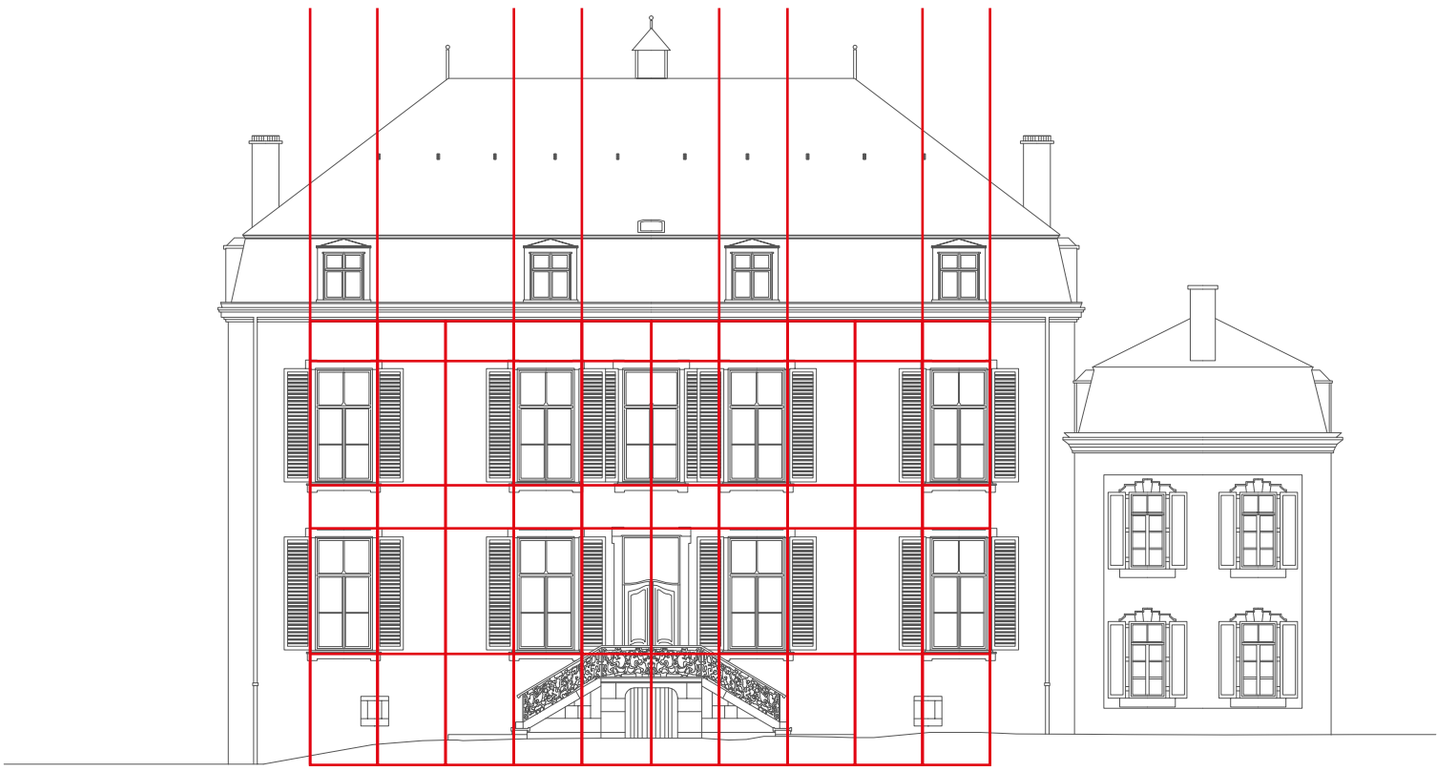

ritme voorgevel (schaal 1:200)

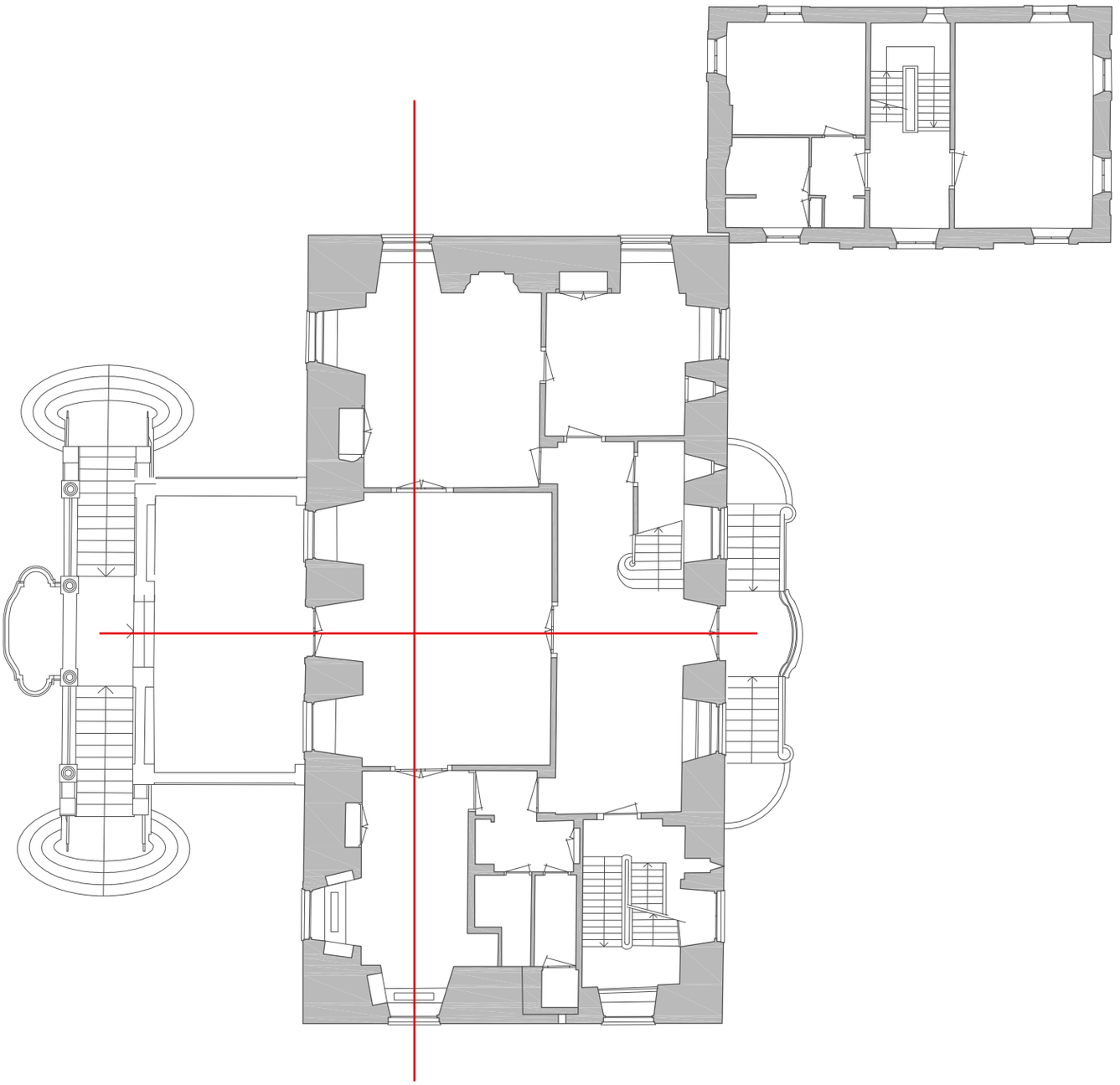

assen plattegrond (schaal 1:200)

open/gesloten voorgevel (schaal 1:200)

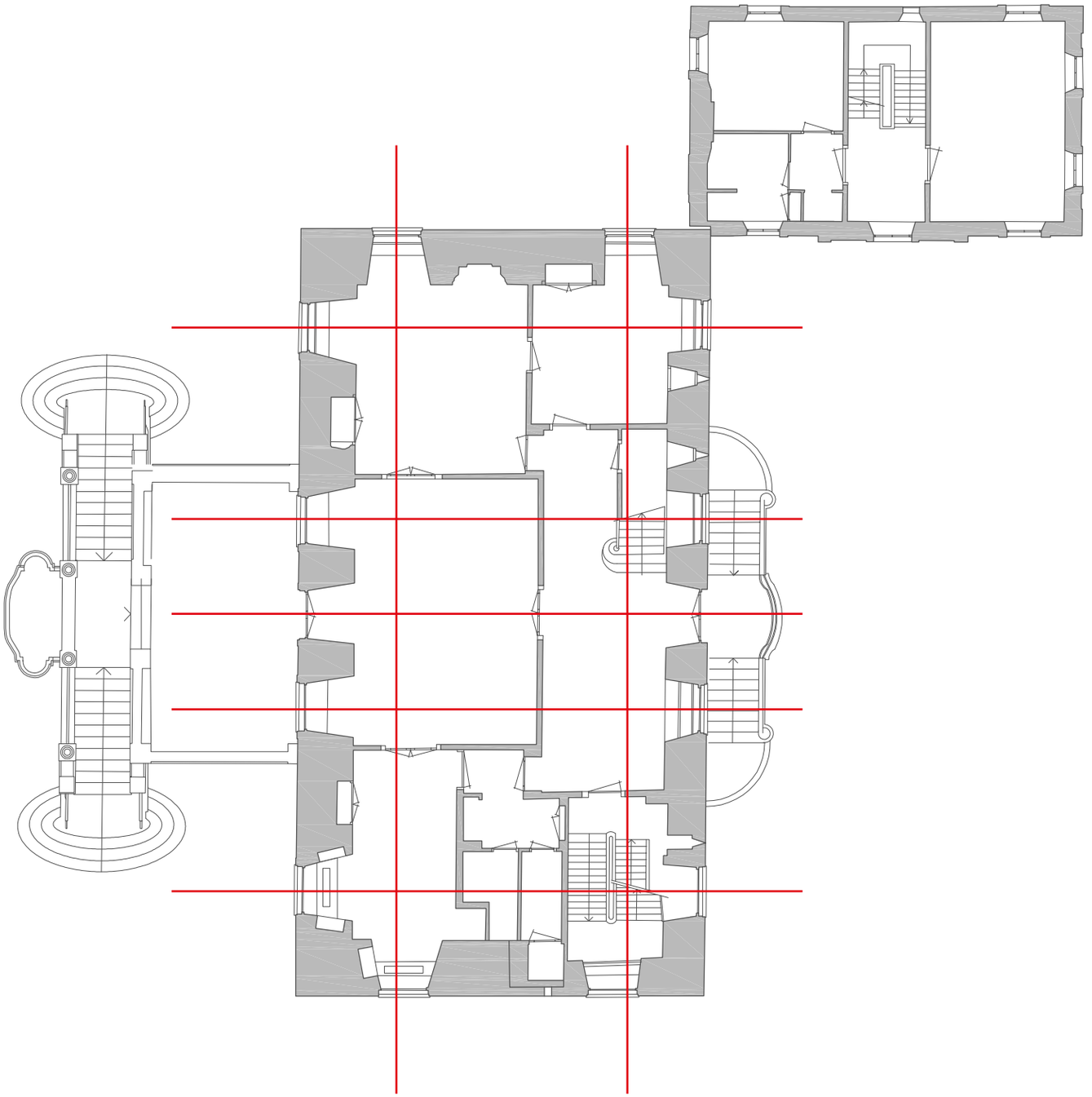

raamindeling plattegrond (schaal 1:200)

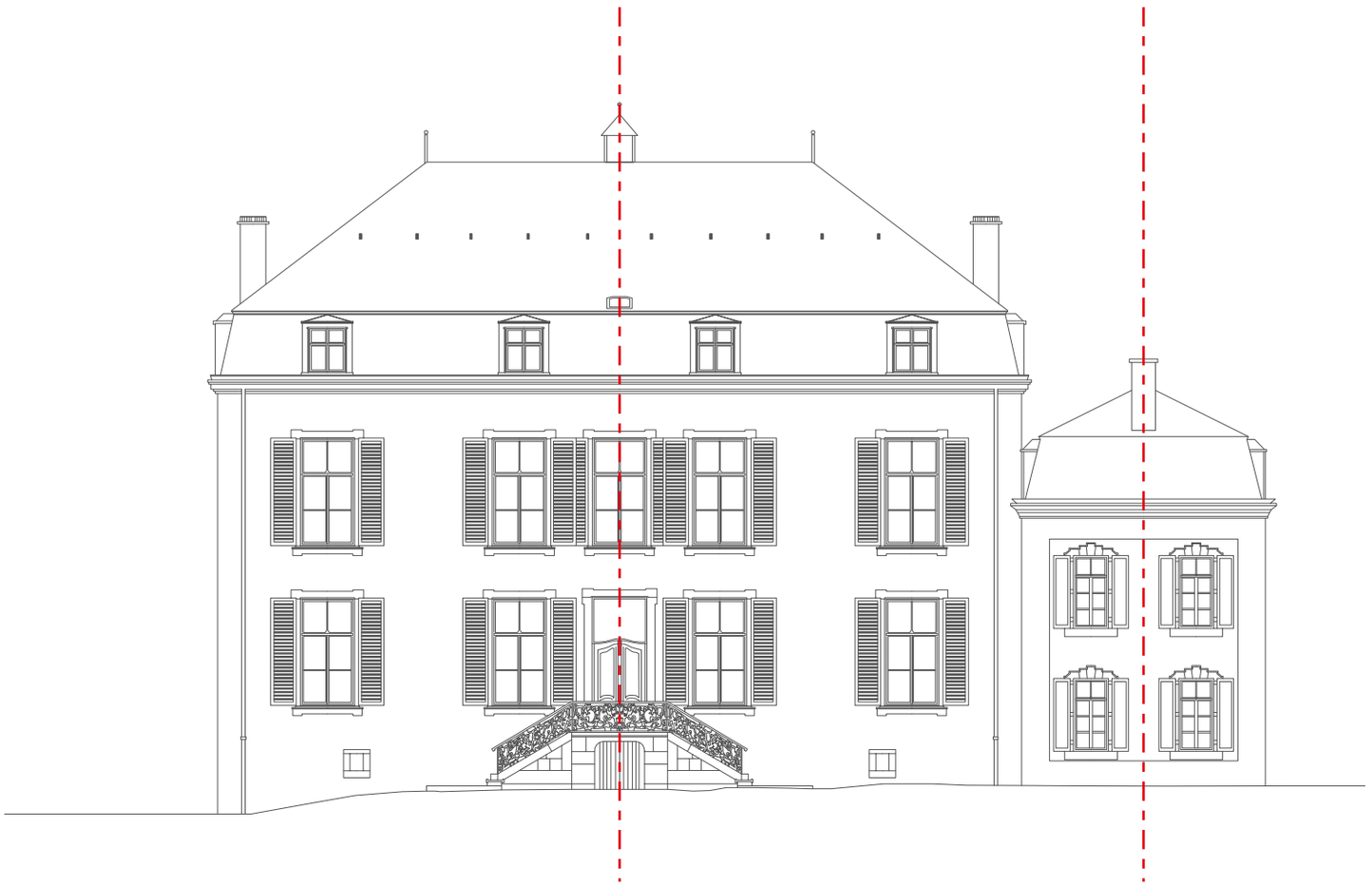

symmetrie voorgevel (schaal 1:200)

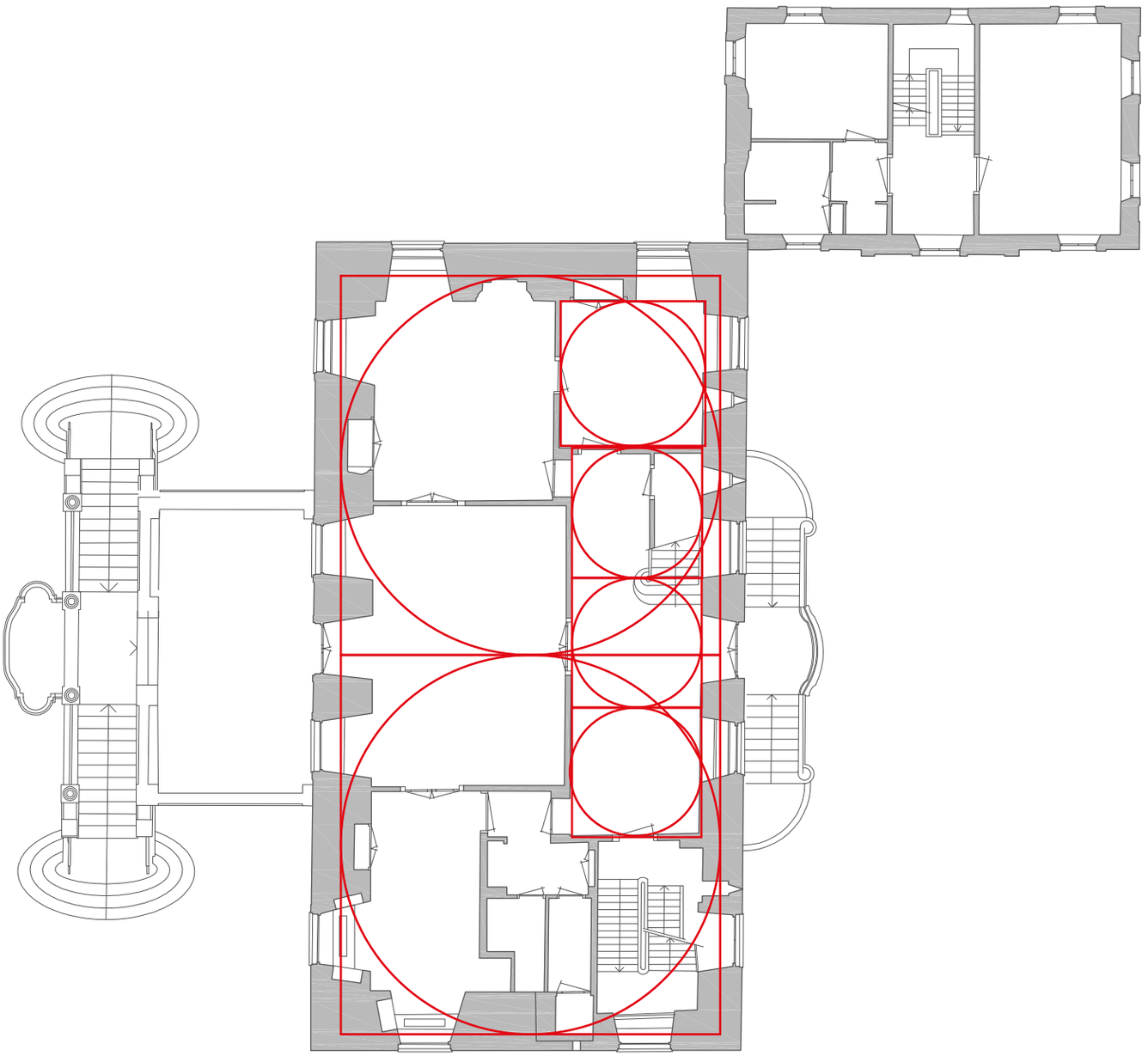

vierkanten plattegrond (schaal 1:200)

proporties voorgevel (schaal 1:200)

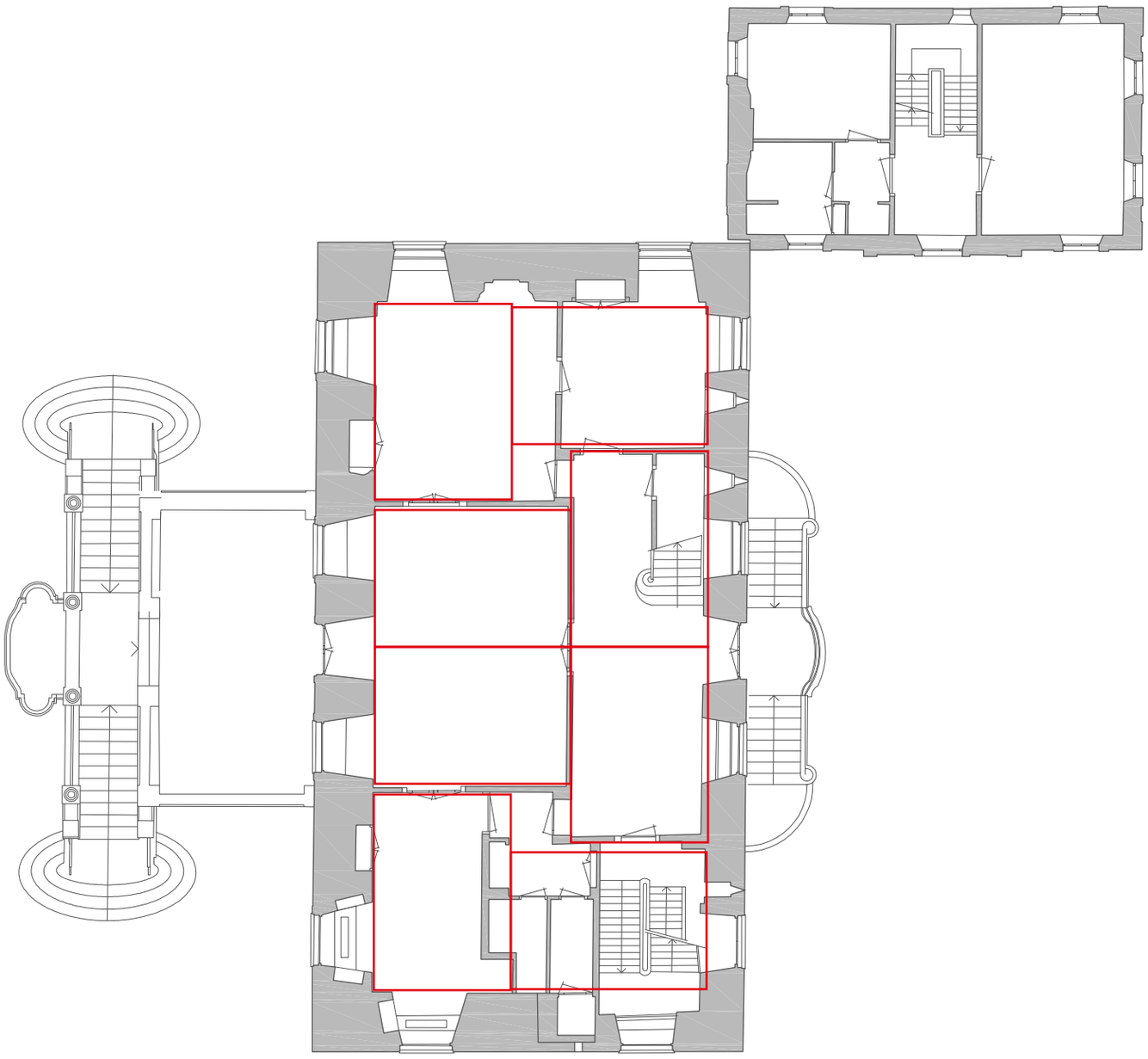

rechthoeken plattegrond (schaal 1:200)

Literatuur

Camp, J. van den (2013). Strijthagen uit handen koopjesjagers. Dagblad de Limburger: 13 april 2013

Corten, A. (1985). Strijthagen. Het land van Herle: 35ste jaargang, no.2, April 1985, 18-19

Dynamic Concepts Consultancy (2012). Onderzoeksrapportage 2012: Leisure in Parkstad Limburg

Gemeente Landgraaf (2013). Aankoop kasteelcomplex Strijthagen. Voorstel raad en raadsbesluit, Gemeente Landgraaf, Ruimte en Herstructurering Sector Maatschappelijke en Ruimtelijke Ontwikkeling Afdeling Grondzaken en Economie: Gemeentebladnummer 24

Jongen, J.J. (1959). Strijthagen. Het land van Herle: 9de jaargang, no.4, juli-augustus 1959, 76-79

Kerkrade Gisteren en Vandaag, http://anduin.kgv.nl/wiki/index.php/Strijthagen

Koene, E.A. (2013). Van Kasteel tot Buitenplaats. Atlas Buitenplaatsen Noord-Brabant en Limburg

Molendatabase, http://www.molendatabase.nl/nederland/molen.php?nummer=462

Renes, H. (1991). Oude Visvijvers in Zuid-Limburg. Bulletin KNOB: no.3, blz.90

Toussaint, A.J. (1950). Jan van Weert: Strijthagen. Steenkool Bedrijfstijdschrift van de Nederlandse Steenkolenmijnen: no.3, Februari 1950, blz. 60-61

>
buitenplaats in de context, 2013 (schaal 1:1000)

HET KASTEEL VAN LOON OP ZAND

Loon op Zand

HET KASTEEL VAN LOON OP ZAND

Het Kasteel van Loon op Zand

Loon op Zand

Steven van Ginderen

Objectanalyse

Geschiedenis van Het Kasteel van Loon op Zand

De buitenplaats nabij Loon op zand heeft zijn benaming als kasteel te danken aan zijn geschiedenis. Oorspronkelijk is het gebouwd als woontoren, of 'donjon', en door verschillende uitbreidingen is het getransformeerd tot een militaire vesting die tijdens de Tachtigjarige Oorlog verschillende belegeringen heeft moeten doorstaan.[1] In 1663 werd het kasteel verbouwd tot residentie en verloor het zijn militaire functie.

Een ruime eeuw later werd de compositie van het gebouw grondig herzien. Bij een nieuwe verbouwing in 1777, uitgevoerd in opdracht van de toenmalige heer van Loon op Zand Louis van Salm-Salm, werden de voorburchten en poortgebouw aan de zuidoostzijde werden gesloopt en vervangen door twee bijgebouwen aan de noordzijde. Van Salm-Salm bezat een ministaat in de Vogezen in Frankrijk. De bestemming verschoof van permanente residentie naar buitenplaats. De situatie die bij deze verbouwing ontstaan is, is tot op de dag van vandaag ongewijzigd gebleven.
Ondanks het feit dat het kasteel al eeuwen geen kasteel meer is, is het zijn benaming als zodanig niet verloren. Door zijn wit geschilderde kleur wordt het gebouw ook wel het 'Witte Kasteel' genoemd.

Loon op Zand

Vanaf omstreeks de twaalfde eeuw was er sprake van een nederzetting ten noordoosten van het huidige Loon op Zand. Doordat deze zich in een moeras- en bosachtige omgeving bevond werd deze nederzetting aangeduid als Venloon (ven = moeras, loon = bos). In de eeuwen die volgden werden grote delen van deze bossen gerooid. Dit en overbegrazing van deze gecultiveerde grond leidde tot zandverstuivingen. Deze bedreigden de inwoners van de nederzetting zodanig dat werd in 1391 besloten om de dorpskern te verplaatsen naar de huidige locatie. De naam werd veranderd naar Loon op 't Sandt en later Loon op Zand.[2]

Enkele jaren voor de dorpsverhuizing gaf toenmalig eigenaar van de Heerlijkheid van Loon op Zand, Pauwels van Haestrecht, opdracht voor de bouw van het kasteel. In 1383 werd begonnen met de bouw, waarmee men gereed was in 1387. Op dat moment lag het kasteel dus verder verwijderd van het dorp dan nu. De aanwezigheid van het kasteel kan bijgedragen hebben aan de verhuizing van het dorp naar zijn huidige locatie. Voor zover bekend is er echter geen documentatie om deze theorie te ondersteunen.

Ten tijde van de stichting van het kasteel in 1383 lag deze dus verder van het dorp verwijderd dan enkele jaren later in 1391, het jaar waarin de huidige situatie is ontstaan. De kerk, en daarmee de kern van het dorp, is net buiten het terrein van het kasteel gesitueerd. Recente uitbreidingen van het dorp aan de zuidoostzijde zorgen ervoor dat het terrein omsloten raakt met bebouwing en benadrukken op deze manier de nabijheid van het kasteel.

De omgeving waarin het kasteel en het dorp zich bevinden is altijd erg bosrijk geweest, met de Loonse en Drunense Duinen als invloedrijke factor op het bestaan van het dorp. Aan de noordzijde van het dorp grenst het nog steeds aan dit voor West-Europa unieke landschap. Aan de zuid- en oostzijde wordt het dorp begrenst door landbouwgronden. Direct ten oosten van het dorp loopt van noord naar zuid de weg tussen Waalwijk en Tilburg, tegenwoordig ook wel bekend als de Midden-Brabantweg. Deze weg, die gedeeltelijk snelweg en gedeeltelijk niet-snelweg is, is een erg belangrijke weg voor de ontsluiting van attractiepark 'De Efteling'.

1. D.B.M. Hermans en E.D. Orsel, 'Het kasteel van Loon op Zand. De verbouwing van een 14e-eeuwse woontoren tot appartementencomplex in 1663'. In: *Middeleeuwse kastelen in veelvoud: nieuwe studies over oud erfgoed*, **2009, p. 225**

2. Op 't Sandt willen zeggens; bij het zand.

>
1. kaart Loon op Zand, 2013 (schaal 1:5000).

schaal 1:5000
wegen
snelweg
water
bebouwing
bebossing
buitenplaats
tuinen

2. Analyse Tilburgse 'vrijetijdslandschap' (1830-1850)

1. Kasteel van Loon op Zand
2. Reeshof
3. Buitenplaatsen Bredaseweg
4. Oude Warande
5. Koningshoeve
6. Nieuwe Warande
7. Strijdhoef

Tilburgse 'vrijetijdslandschap'

De Efteling maakt onderdeel uit van wat het Tilburgse 'vrijetijdslandschap' genoemd kan worden. Analyses op basis van kaarten uit de periode 1830-1850 en actuele kaarten tonen de impact van de vrijetijdscultuur op het landschap in de omgeving van Tilburg in het begin van de negentiende eeuw en nu. Onder het negentiende-eeuwse vrijetijdslandschap vallen de verschillende buitenplaatsen en wandel- en sterrenbossen. Momenteel is er sprake van een veel breder scala aan ontspanningsmogelijkheden. Grote delen van de Loonse en Drunense Duinen worden tegenwoordig gebruikt ten behoeve van recreatie, dorpen en steden beschikken vaak over één of meerdere sportparken en eerder genoemde De Efteling maakt onderdeel uit van een in het begin van de twintigste eeuw opkomende trend, attractieparken.

Op deze analysekaarten is te zien dat de impact van deze vrijetijdscultuur erg groot was en nog steeds is. Deze drukt letterlijk zijn stempel op het landschap, dat op deze manier is ontwikkeld tot een waar 'vrijetijdslandschap'.

Een andere waarneembare ontwikkeling is echter de verdwijning en verkleining van de buitenplaatsen. Zo is de Reeshof opgenomen in het stedelijk weefsel van Tilburg, zijn de Koningshoeve het terrein van Het Kasteel van Loon op Zand in omvang afgenomen doordat grond is afgestaan aan derden en zijn een aantal buitenplaatsen aan de Bredaseweg zelfs helemaal verdwenen.

Van kasteel tot buitenplaats

Zoals gezegd gaf Pauwels van Haestrecht, Heer van Loon op Zand, omstreeks 1383 opdracht voor de bouw van het kasteel. Van Haestrecht kocht in 1382 het dorp, dat toen dus nog verderop in noordwestelijke richting lag, van Zweder van Abcoude. Hij kreeg de heerlijkheid op 29 augustus 1383 uitgegeven door Johanna van Brabant,

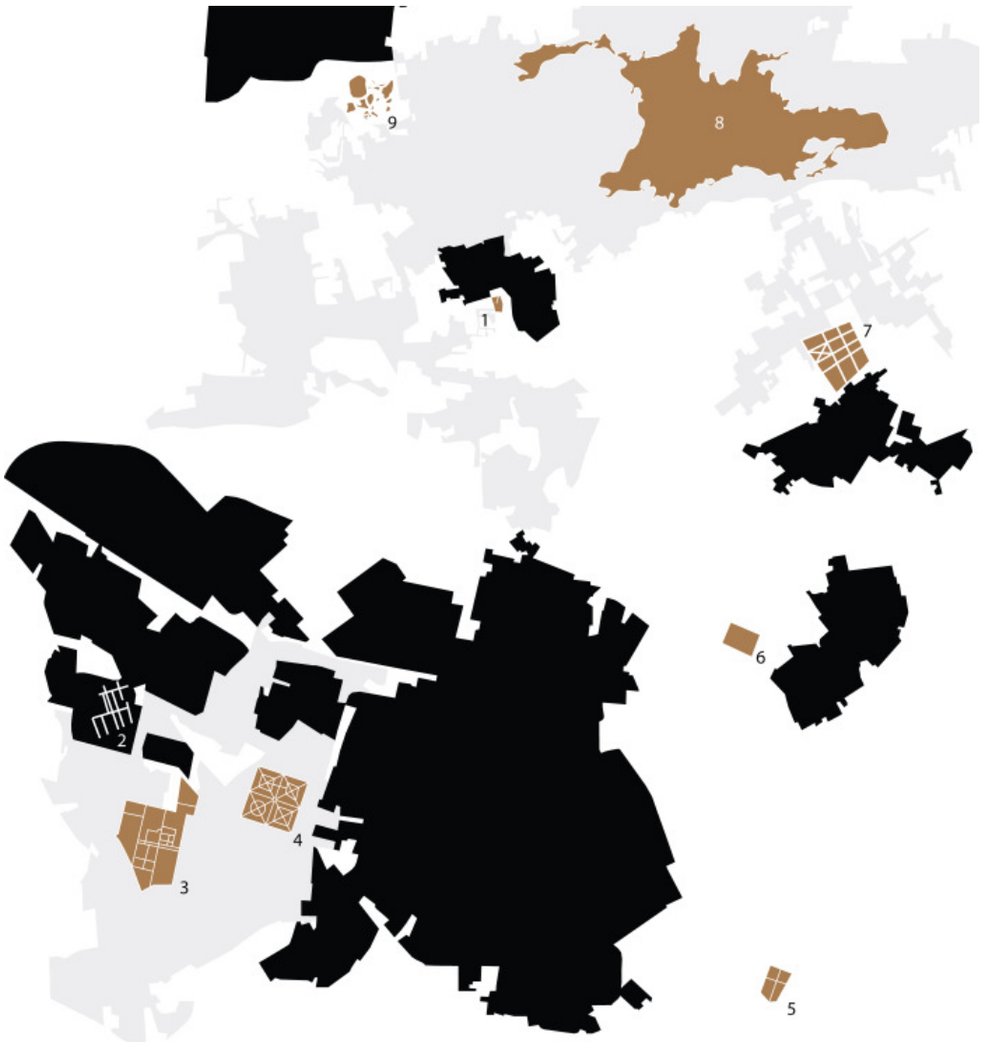

3. Analyse Tilburgse 'vrijetijdslandschap' (2013)

1. Kasteel van Loon op Zand
2. Reeshof
3. Buitenplaatsen Bredaseweg
4. Oude Warande
5. Koningshoeve
6. Nieuwe Warande
7. Strijdhoef
8. Loonse en Drunense Duinen
9. De Efteling

aan wie het bezit tijdelijk was overgedragen in afwachting van betaling. Kort hierna is vermoedelijk begonnen met de bouw van het kasteel. Afgaande van de vermelding van een 'borch' in 1387 kan geconcludeerd worden dat de bouw toen zo goed als gereed was.[3]

Enkele kleine verbouwingen en uitbreidingen door de eeuwen heen hebben ervoor gezorgd dat de woontoren in de zeventiende eeuw een waar kasteel genoemd kon worden met de oorspronkelijke woontoren als hoofdburcht, een galerij, voorburcht en poortgebouw. In opdracht van Dirck van Grevenbrouck en Filiberta van Immerseel vond in 1536 vermoedelijk een omvangrijke verbouwing plaats waarbij onder anderen het poortgebouw geplaatst is.

Een ruime eeuw later werden in 1663 de woontoren en de doorgang naar de voorburcht verbouwd door Thomas van Immerseel. Aanleiding voor deze verbouwing/ restauratie zijn vermoedelijk de in 1587 door de Spanjaarden aangerichte vernielingen en de daarop volgende verwaarlozing van dit deel van het kasteel. Bij deze verbouwing kreeg het kasteel de vorm zoals in 1692 door Henri Causé en J. Croes is weergegeven op een gravure.[4]

Na een conflict over het eigendom van de heerlijkheid tussen Albertina de Dongelbergh enerzijds en het geslacht Van Salm-Salm, dat liep vanaf 1741, kwam de heerlijkheid uiteindelijk in bezit van de familie Van Salm-Salm. Het was Louis van Salm-Salm die in 1777 het kasteel grondig liet verbouwen. Hij nam de architect Stevens en de Boxtelse aannemer Verhees in de hand om deze verbouwing te ontwerpen en uit te voeren.[5]

Bij deze laatste transformatie werden het poortgebouw, voorburcht en galerijen gesloopt, de woontoren werd met een verdieping verlaagd en de dakkap kreeg een flauwere hellingshoek. Ook de indeling werd grondig gewijzigd en er werden grotere

3. D.B.M. Hermans en E.D. Orsel, p. 217

4. Ibidem, 226

5. Ibidem, 228

ramen geplaatst volgens een regelmatige verdeling. De oriëntatie van het gebouw verschoof van het zuiden naar het noorden waar een binnenplaats werd gesitueerd geflankeerd door twee bouwhuizen. Sleutelstukken onder de balklagen tonen aan dat bij de bouw van deze huizen gebruik is gemaakt van de bij de sloop van de voormalige bebouwing vrijgekomen bouwmaterialen. De profilering van deze sleutelstukken stamt namelijk uit de zestiende eeuw in plaats van de achttiende eeuw, waarin de verbouwing plaatsvond. De familie van Salm-Salm gebruikte het gebouw en het omringende goed als buitenplaats en bij de verbouwing in 1777 kreeg het een aanzicht dat beter paste bij zijn bestemming en tijd.

In 1953 heeft er nog een verbouwing plaatsgevonden in opdracht van de familie Verheijen. Hierbij vonden de grootste wijzigingen plaats in de indeling van de plattegronden van zowel het kasteel als de voorhuizen. De situatie die hierbij is ontstaan is sindsdien ongewijzigd gebleven en zal in het vervolg van het rapport worden aangeduid als de huidige situatie.

Het complex dat in deze huidige situatie bestaat uit het kasteel zelf, de binnenplaats met de voorgebouwen, het voorplein, het grachtenstelsel, de tuin en al het tussenliggende groen. Dit complex heeft een oppervlakte van circa 2,08 hectare.

4. Situatie omstreeks 1663
De situatie van het Kasteel van Loon op Zand omstreeks 1663. Hierop is te zien hoe de benadering van het kasteel vanuit het westen was vanaf de van noord naar zuid lopende weg tussen Loon op Zand en Tilburg. Via een poortgebouw had men toegang tot de tuin of kon men de voorburcht betreden. Via deze voorburcht had men toegang tot een meerdere verdiepingen tellende galerij die verbonden was met de hoofdburcht.

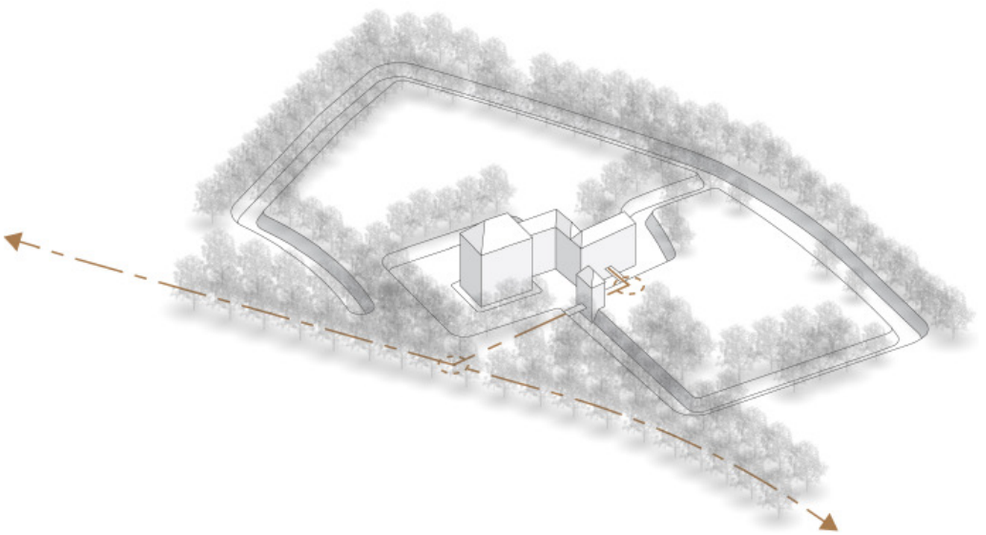

5. Situatie vanaf 1777
In 1777 is het kasteel omgebouwd tot buitenplaats in opdracht van Louis van Salm-Salm. Bij deze verbouwing is de benadering van de woning drastisch veranderd en volledig op het noorden gericht. Via een aankomstlaan komt men, na de kasteelweide gepasseerd te hebben, uit op een door twee voorhuizen geflankeerde binnenplaats. Een loopbrug over de gracht biedt toegang tot de woning.

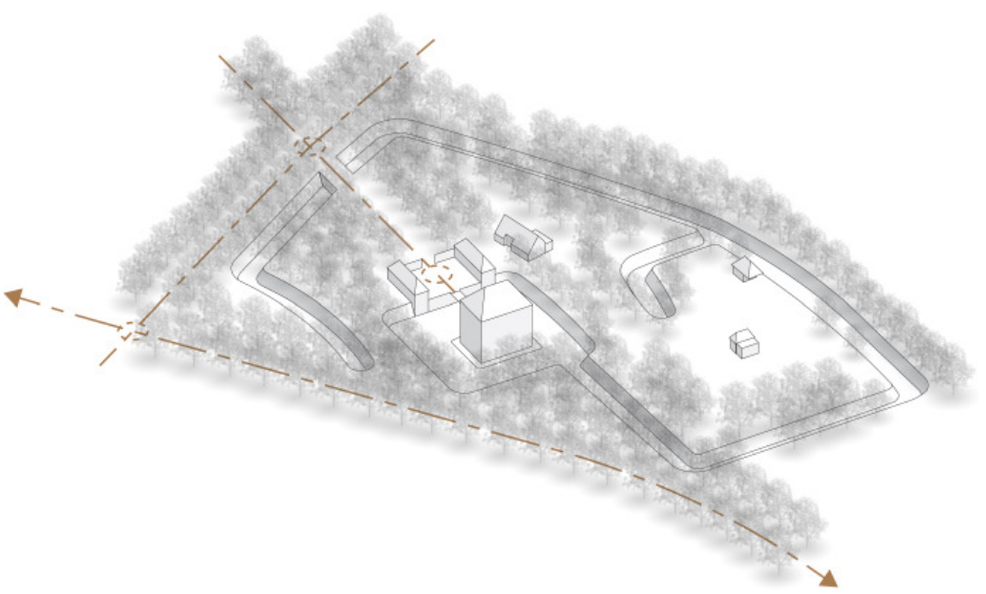

De architect

Over de architect van de verbouwing in 1777 die in het onderzoek van Van Soelen wordt genoemd, de heer Stevens, is vrijwel niets bekend.[6] Ook over de aannemer is niet veel meer bekend dan dat hij uit Boxtel afkomstig is.[7] Verhees heeft zich samen met Stevens bezig gehouden met het ontwerp van het kasteel.

Hollands Classicisme

Het Hollands classicisme begon zich te ontwikkelen omstreeks 1625. Jacob van Campen en Pieter Post waren belangrijke architecten die veel invloed hadden binnen deze stroming die zijn bloeiperiode kende tussen 1640 en 1665. De stroming was gebaseerd op de klassieke bouworden en mathematische principes, in navolging van de zestiende-eeuwse Italiaanse architecten Andrea Palladio en Vicenzo Scamozzi.[8]

Een invloedrijke Nederlandsse architect was de Amsterdammer Philips Vingboons. Vingboons was een leerling van Jacob van Campen en tekende veel ontwerpen voor woonhuizen in de stad en buitenhuizen van de -met name Amsterdamse- burgerij. In het onderzoeksartikel, Het Buiten en zijn Plaats, wordt ingegaan op de verschillende woningtypologieën waarop Vingboons de plattegronden van zijn buitenhuizen baseerde. De drie verschillende types varieerden voornamelijk in het aantal beuken waarbinnen de ruimtes geordend waren. Het eerste type bestond uit drie in de breedte georiënteerde ruimtes die samen een beuk vormden. Later werd daar een tweede beuk aan toegevoegd, waarvan de ruimtes al dan niet evenwijdig liepen aan de voorste beuk. Het laatste type kende drie beuken, hoewel Vingboons geneigd was om te schuiven met de dragende muren waardoor vaak een lossere indeling ontstond.

In het oorspronkelijke ontwerp van Stevens en Verhees is een duidelijk geordende symmetrische indeling in de plattegrond te ontdekken die sterk overeenkomt met de tweede van de door Vingboons toegepaste ontwerptypes voor buitenplaatsen.

In 1953 is in opdracht van de toenmalige eigenaar, de familie Verheijen, een vernbouwing uitgevoerd die een grote inruk heeft achter gelaten op met name de indeling van de begane grond. Bij de verbouwing ging namelijk de symmetrie en duidelijke ordening verloren.

Om tot een goed inzicht te komen van de intenties van de ontwerpers is bij de analyses gebruik gemaakt van de tekeningen die het best de situatie na de verbouwing in 1777 weergeven. Dit zijn tekeningen die gemaakt zijn ten behoeve van een verbouwing in het interieur in 1953, waarbij ook de toen bestaande situatie is getekend.

6. E. van Soelen, 'Het kasteel van Loon op Zand'. In: *Het Brabantse kasteel* 17 (1994) 2/3/4, p. 31-61

7. Ibidem, p. 49

8. E. van Velden, *Hollands classicisme*, bekeken op 28-10-2013, www.architectenweb.nl

6. profiel (schaal 1:500)

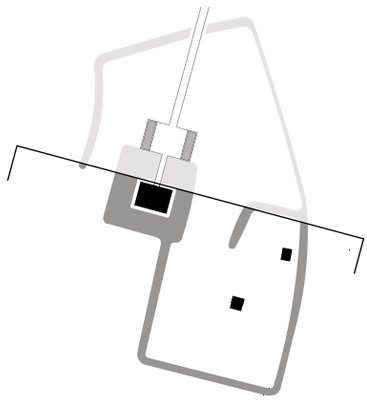

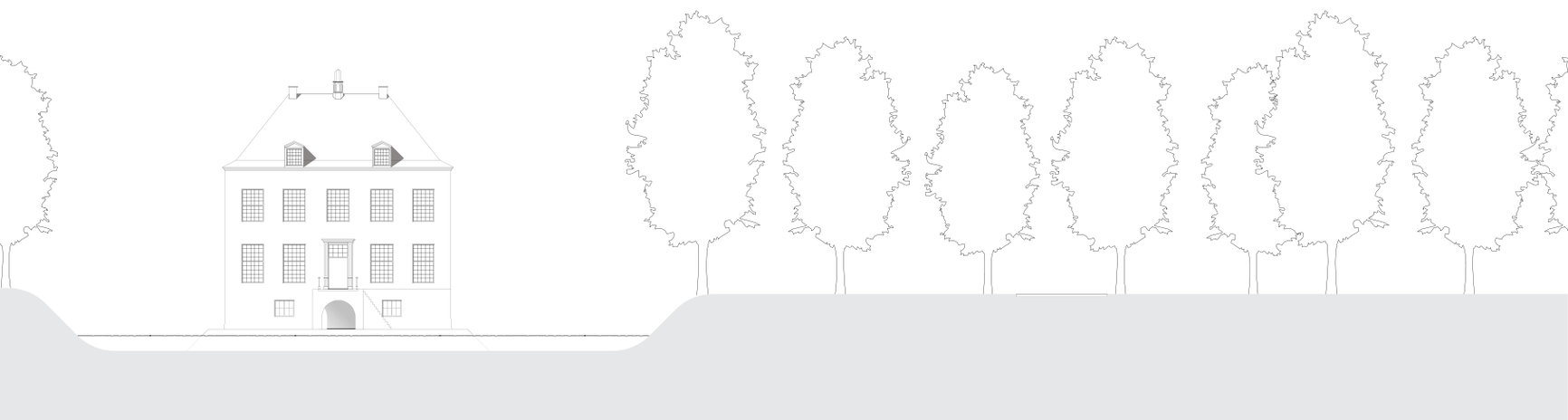

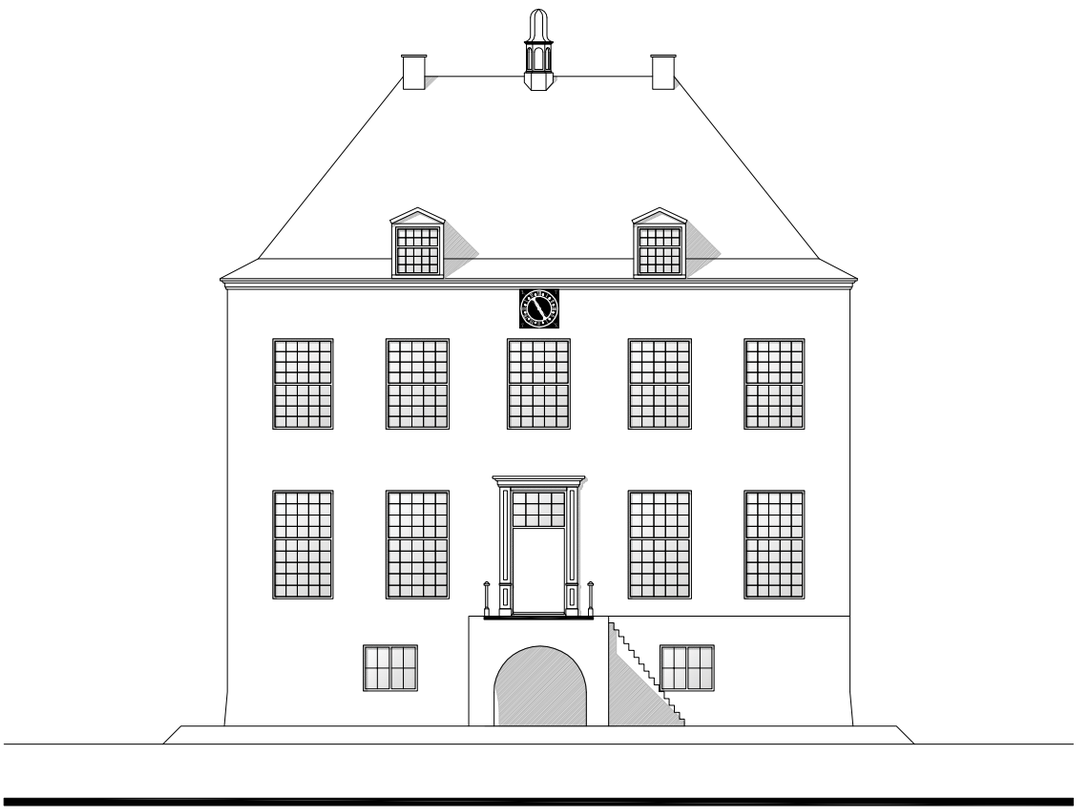

7. aanzicht voorgevel (schaal 1:200)

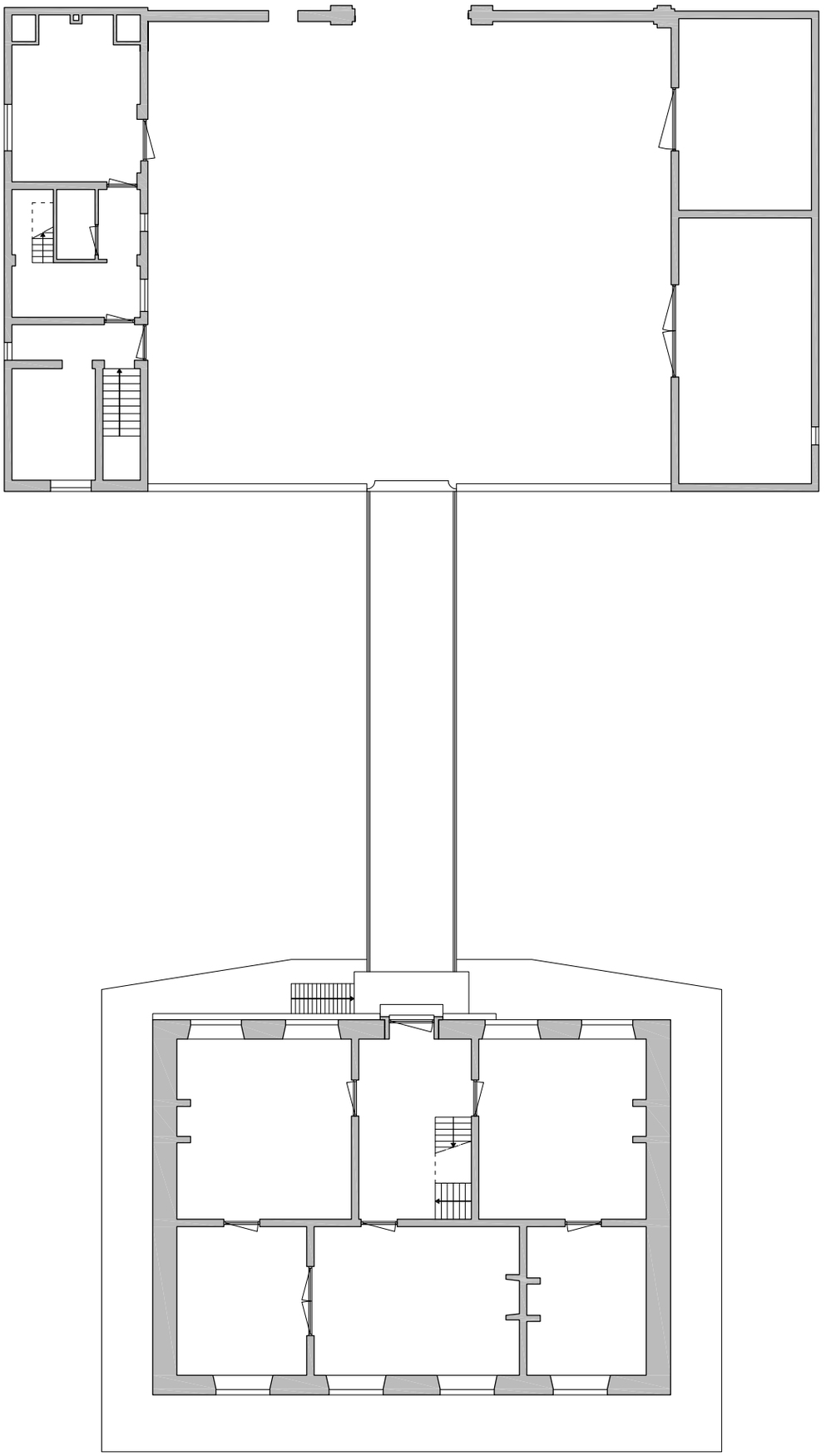

8. plattegrond begane grond (schaal 1:200)

9. dwarsdoorsnede (schaal 1:200)

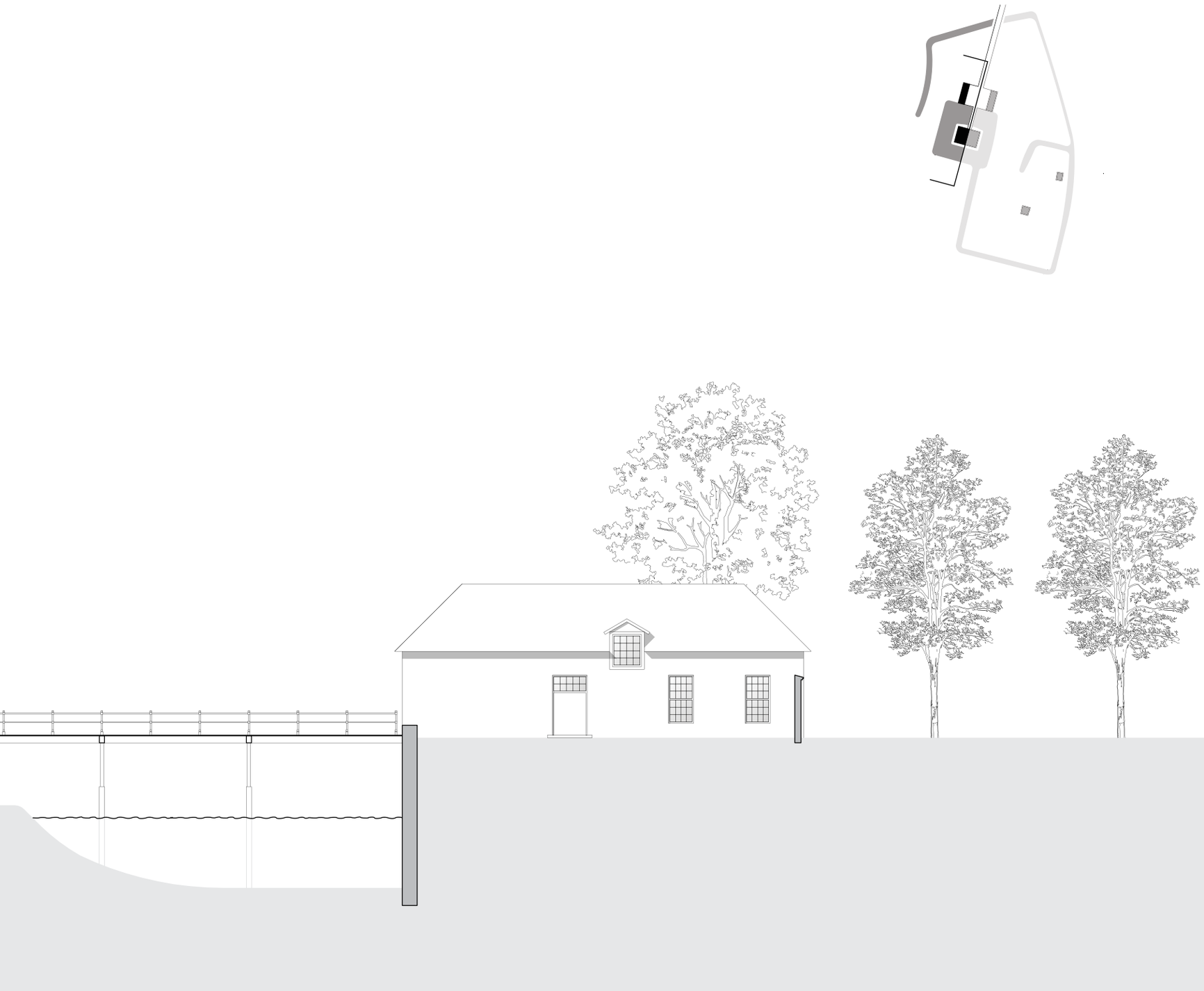

Architectonische analyse

De vergelijking met het Hollands classicisme begint zoals gezegd met de ordening van de plattegrond. Deze is gecomponeerd volgens het principe van het tweede type dat Vingboons hanteerde voor de ontwerpen van zijn buitenhuizen, namelijk twee achter elkaar geplaatste beuken die in de breedte georiënteerd zijn. De beuken zijn niet evenwijdig aan elkaar. De gelijkenis met de buitenhuizen van Vingboons is slechts een aanzet voor de hypothese dat het zeventiende-eeuwse Hollandse classicisme ten grondslag lag aan het ontwerp voor het Kasteel van Loon op Zand.

Voor de architectonische analyse is uitgegaan van de woning, waarbij de bijgebouwen die de binnenplaats flankeren als losstaande elementen buiten beschouwing zijn gelaten.

Symmetrie

Een eerste aspect van het ontwerp dat opvalt is de symmetrie. Bij de verbouwing van 1777 is vrijwel het gehele kasteel gesloopt op de fundering en keldermuren van de woontoren na. De nieuwe gevels zijn uitgevoerd met grotere raamopeningen dan voorheen. Zowel voor- als achtergevel zijn zuiver symmetrisch. In beide zijgevels zittengevelopeningen die licht uit de as van de gevels zijn gesitueerd waardoor deze niet zuiver symmetrisch zijn.

Aan de overzijde van de gracht ten noorden van het kasteel is een binnenplaats gesitueerd dat wordt geflankeerd door twee voorgebouwen, wat de symmetrie van het geheel versterkt. Langs de symmetrieas die via de binnenplaats en de loopbrug eindigt in het kasteel is een zichtas geplaatst die fungeert als formele aankomstlaan. Door de sequentie van symmetrische elementen in de vorm van platanen langs de aankomstlaan, de binnenplaats met zijn voorgebouwen, de loopbrug en de voorgevel van het kasteel treed een duidelijk symmetrisch karakter naar voren. De plattegrond als geheel maakt eveneens gebruik van deze symmetrieas.

Binnen de verschillende vertrekken op de begane grond is tevens een lokale symmetrie te ontdekken. De ontwerpers hebben geprobeerd in het interieur een gevoel van symmetrie op te wekken door deuren tegenover elkaar, een raam of een schouw te plaatsen.

Bij de verbouwing in 1953 is de indeling op alle verdiepingen veranderd. Op de begane grond en de eerste verdieping heeft dit ertoe geleid dat de oorspronkelijke symmetrie volledig is verdwenen.

Proportie, orde en ritmiek

Zoals eerder al duidelijk is geworden, is de huidige woning gebouwd op de fundering van het voormalige kasteel. Het is dus vermoedelijk toeval dat de proporties van de plattegrond bij benadering overeenkomen met een van de meest voorkomende proporties binnen het Hollands classicisme, namelijk 1:√2. Wat geen toeval is, is dat deze proporties eveneens zijn toegepast op de voorgevel. Het kasteel in de bestaande situatie is namelijk een hele verdieping lager dan de voormalige woontoren, waardoor de gevel een aanzicht verkreeg met proporties volgens het Hollands classicisme.

Uit onderzoek is gebleken dat voor de dakconstructie van het huidige gebouw gebruik is gemaakt van de voormalige dakconstructie uit 1663.[35] De kapheling is hierbij verflauwd, waardoor het vooraanzicht bij benadering in perfect vierkant vormt. Of dit een bewuste keuze van de architecten is geweest kan niet bewezen worden.

Een aantal van de vertrekken zijn geordend volgens klassieke verhoudingen. Zo verhoudt de breedte van de entreehal zich tot de diepte volgens de verhouding 1:1,6, ofwel 1: ½π, zijn de ruimtes aan weerszijden van de entreehal bij benadering vierkant en kan de ruimte achter de entreehal gezien worden als een verkleinde replica van de totale plattegrond, 1:√2.

In de plattegrond is een duidelijke ordening in twee beuken in de breedte te ontdekken. Beide beuken hebben drie ruimtes en zijn niet evenwijdig aan elkaar geordend. Dit is vergelijkbaar met het tweede type dat Vingboons toepaste op zijn

buitenplaatsen, zoals is besproken in het onderzoek.

Ook in het gevelaanzicht is een duidelijke horizontale ordening terug te vinden. Een belangrijke rol is hierin weggelegd voor de gevelopeningen. De begane grond en eerste verdieping hebben grote gevelopeningen die voor veel lichtinval moeten zorgen. Hierdoor is duidelijk te zien dat de leefvertrekken zich op deze verdiepingen bevinden en heeft dit gevelvlak een lichte uitstraling. In de kelderwanden zijn minder en kleinere openingen aanwezig wat het een zware uitstraling geeft. Hier bevinden zich de werkvertrekken zoals de keuken.

De gevelvlakken kennen een strakke ritmiek. De gevelopeningen op de begane grond zijn met circa 3 meter hoger dan die op de verdieping (2,5 meter). De breedte van de gevelopeningen is identiek en ze zijn evenredig verdeeld over de breedte van de gevel.

Decorum

De gevels van het kasteel zijn opgetrokken in wit geschilderd metselwerk. Er zit weinig diepte in de gevels. Tevens is er weinig ornamentiek te ontdekken. Naast de omlijsting van de entree in de voorgevel is het enige element dat de voorgevel onderscheidt van de achtergevel een klok met daarop de vermelding van het bouwjaar, 1777. De klokkentoren op de nok van het schilddak kan ook gezien worden als decoratie en is te zien in zowel voor- als achteraanzicht. Een simpele geprofileerde dakrand is onderdeel in alle gevels.

Het gebrek aan ornamentiek en gelaagdheid in de gevel geven het pand een statig aanzien. Wel draagt de ornamentiek bij aan de hiërarchie van de gevels, al spelen de gevelopeningen hier een grotere rol in. In de voorgevel zijn namelijk op zowel begane grond als verdieping vijf gevelopeningen opgenomen en twee dakkapellen waar de achtergevel vier gevelopeningen per verdieping telt en slechts één dakkapel. Beide gevels hebben tevens twee openingen op kelderniveau.

De zijgevels zijn duidelijk ondergeschikt aan de voor- en achtergevel. Deze tellen beide twee openingen in de gevel, één op kelderniveau en één op de verdieping. Tevens is ook in deze aanzichten een dakkapel opgenomen.

De sobere uitstraling van de woning was onderdeel van de opdracht die Van Salm-Salm richtte aan Verhees. Een van zijn andere, de Wasserburg in Anholt, diende meer als kasteel en statussymbool. “Het kasteeltje van Loon op Zand kon, wat hem betreft, sober blijven: une maison.”[36] Het gebouw is vanaf na deze verbouwing dus eigenlijk meer een buitenplaats dan een kasteel, hoewel er ook nu nog steeds naar gerefereerd wordt als het Kasteel van Loon op Zand of het ‘Witte Kasteel’.

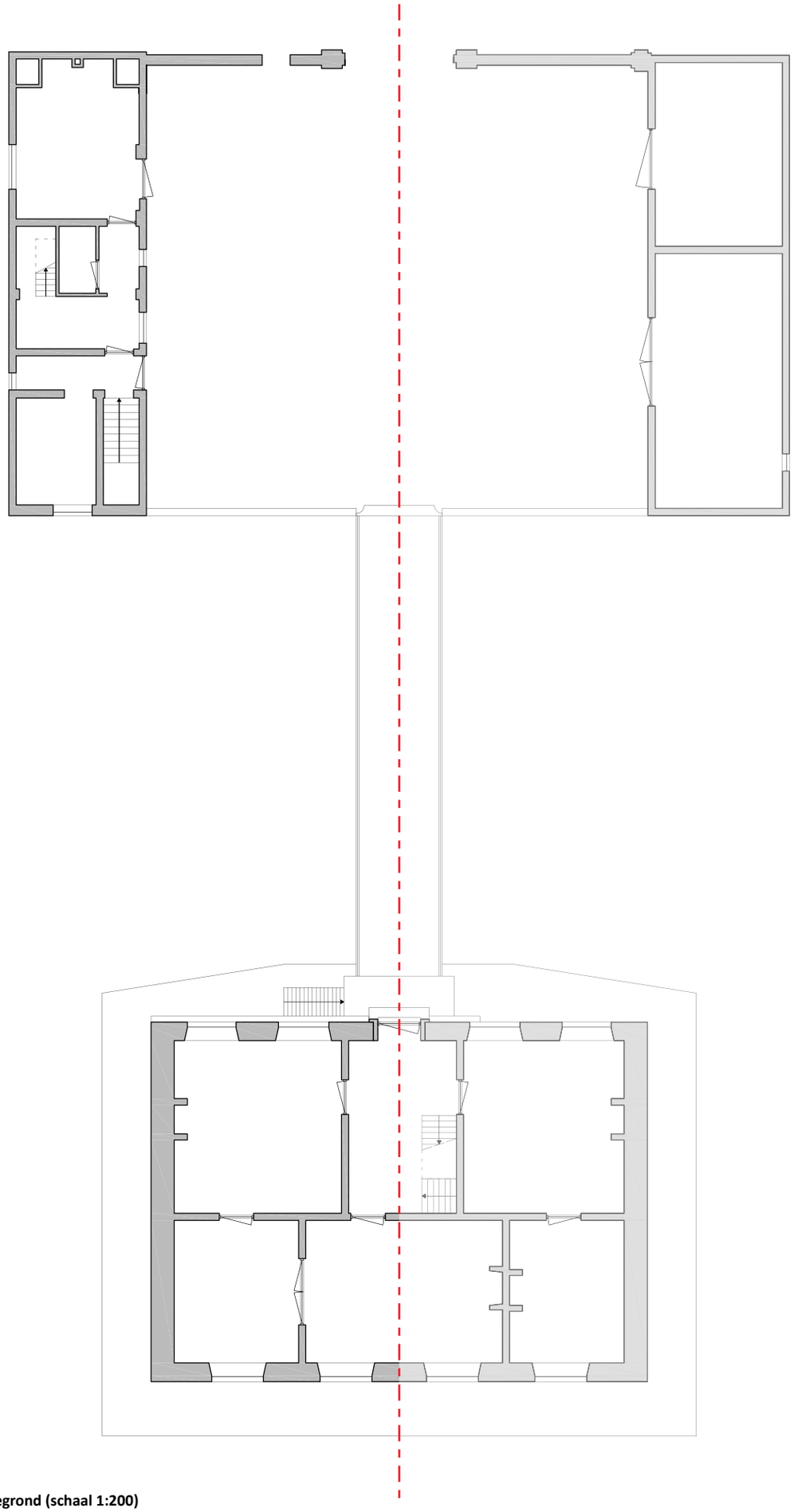

10. symmetrie plattegrond (schaal 1:200)

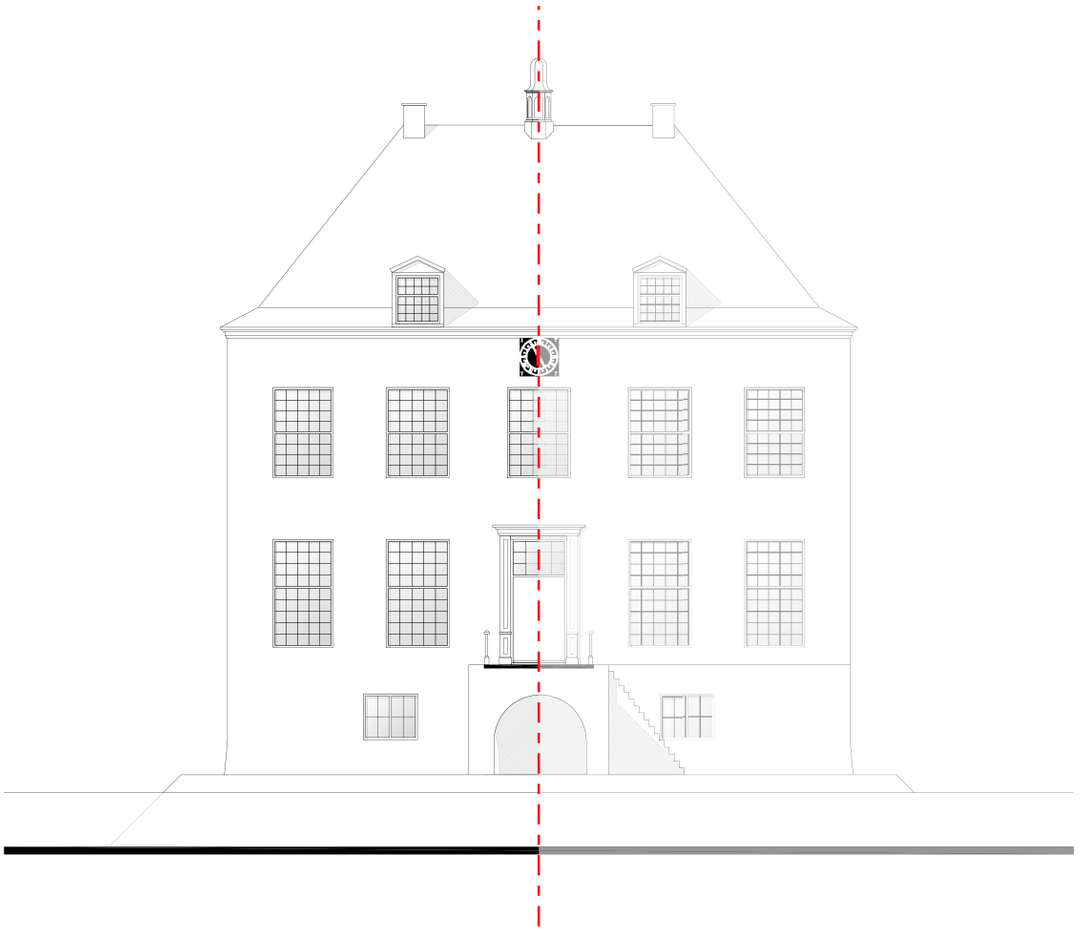

11. symmetrie voorgevel (schaal 1:200)

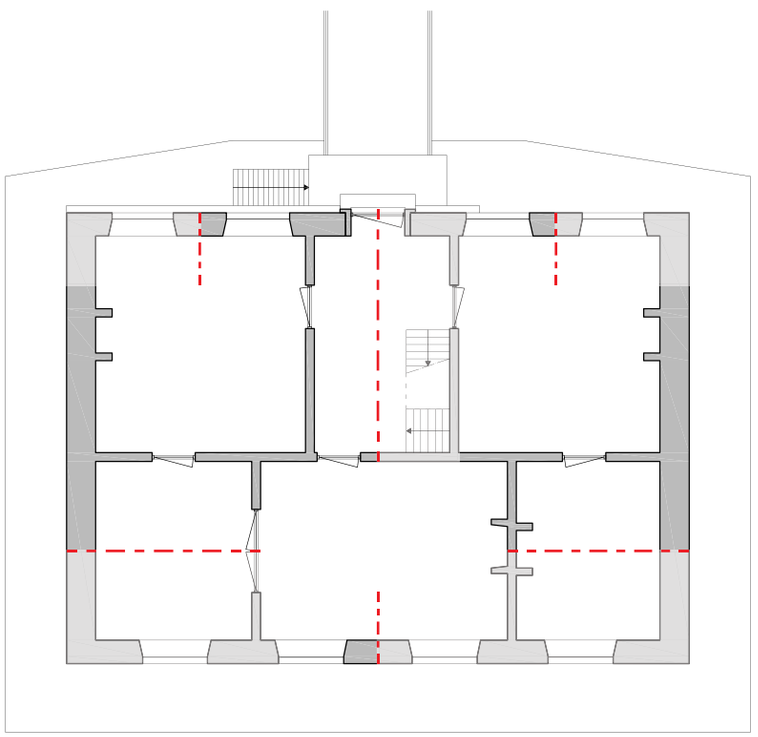

12. symmetrie binnen de vertrekken (schaal 1:200)

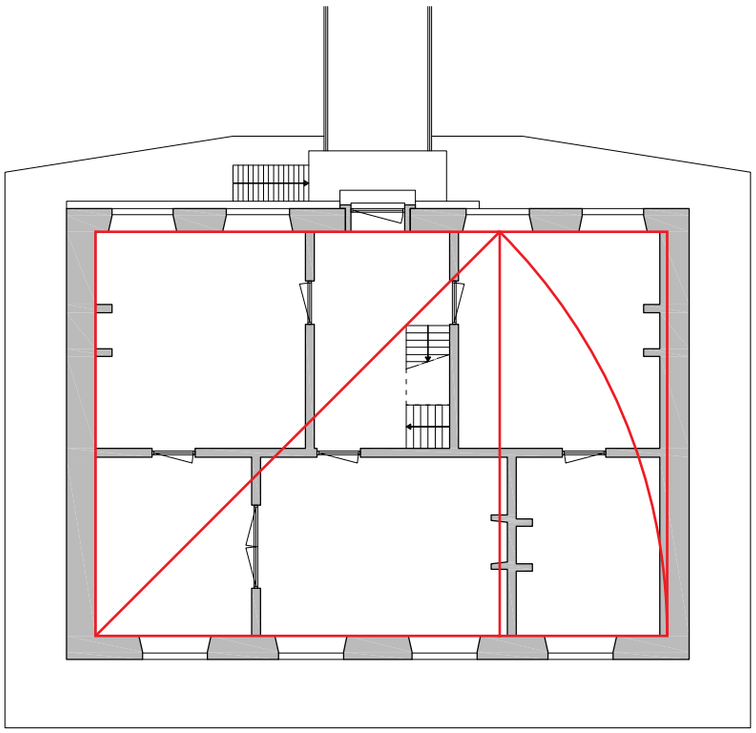

13. proporties plattegrond (schaal 1:200)

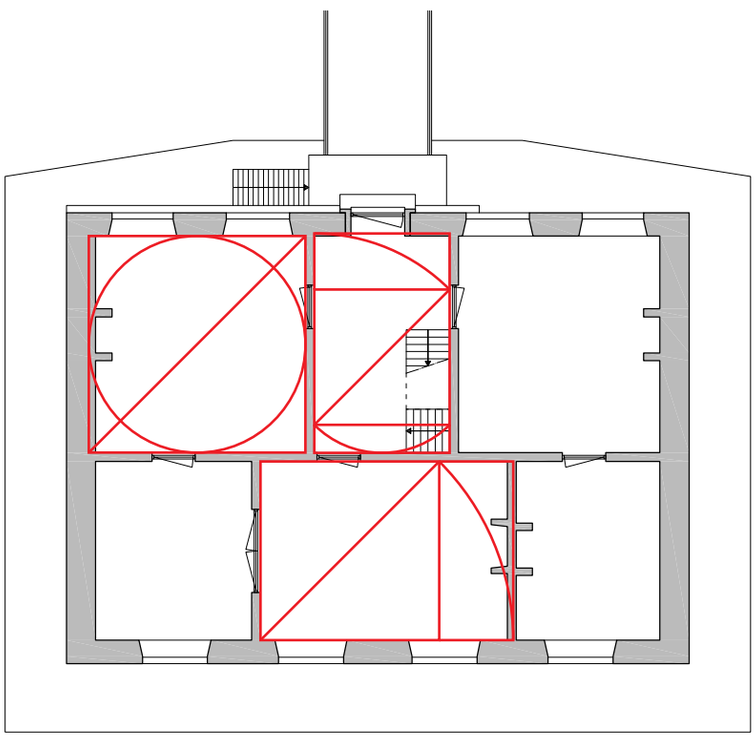

14. proporties binnen de vertrekken (schaal 1:200)

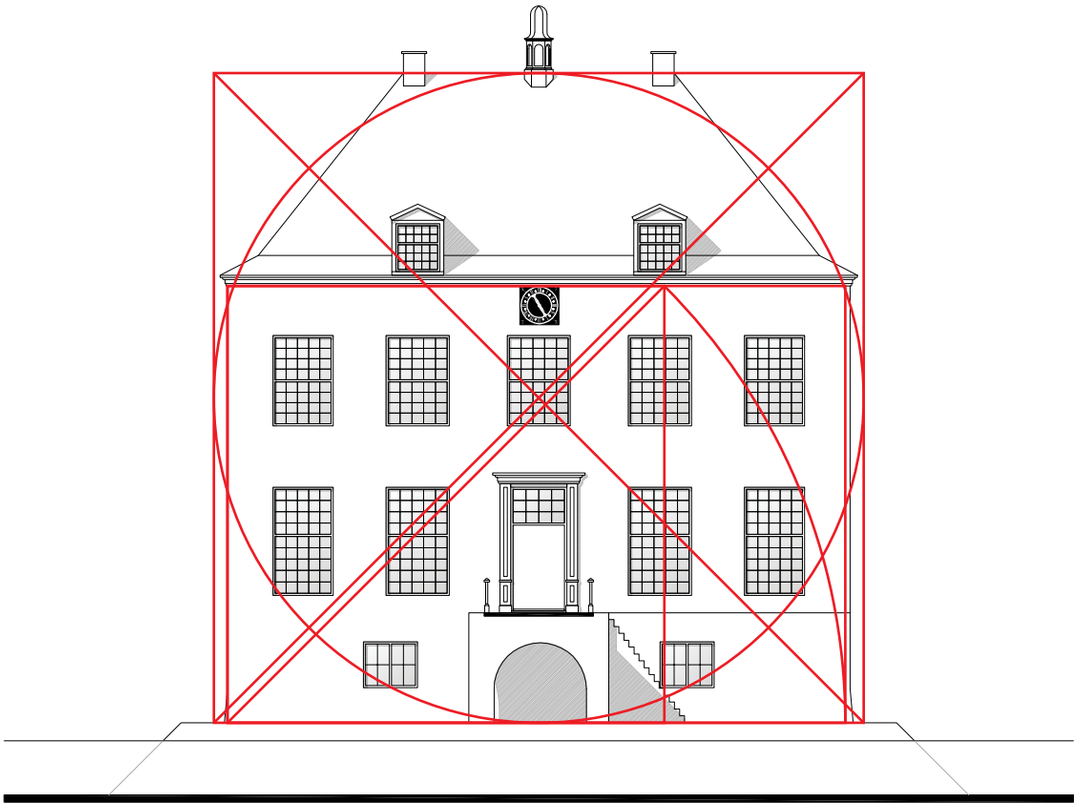

15. proporties aanzicht (schaal 1:200)

16. decorum aanzicht (schaal 1:200)

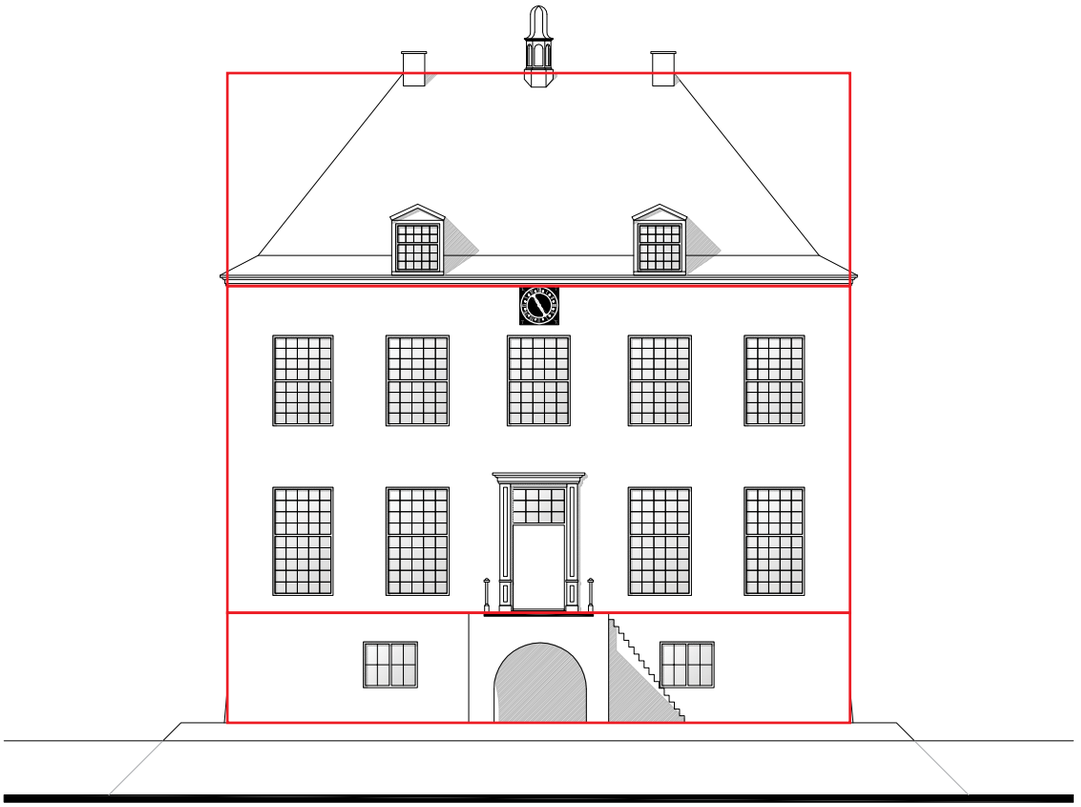

17. orde aanzicht (schaal 1:200)

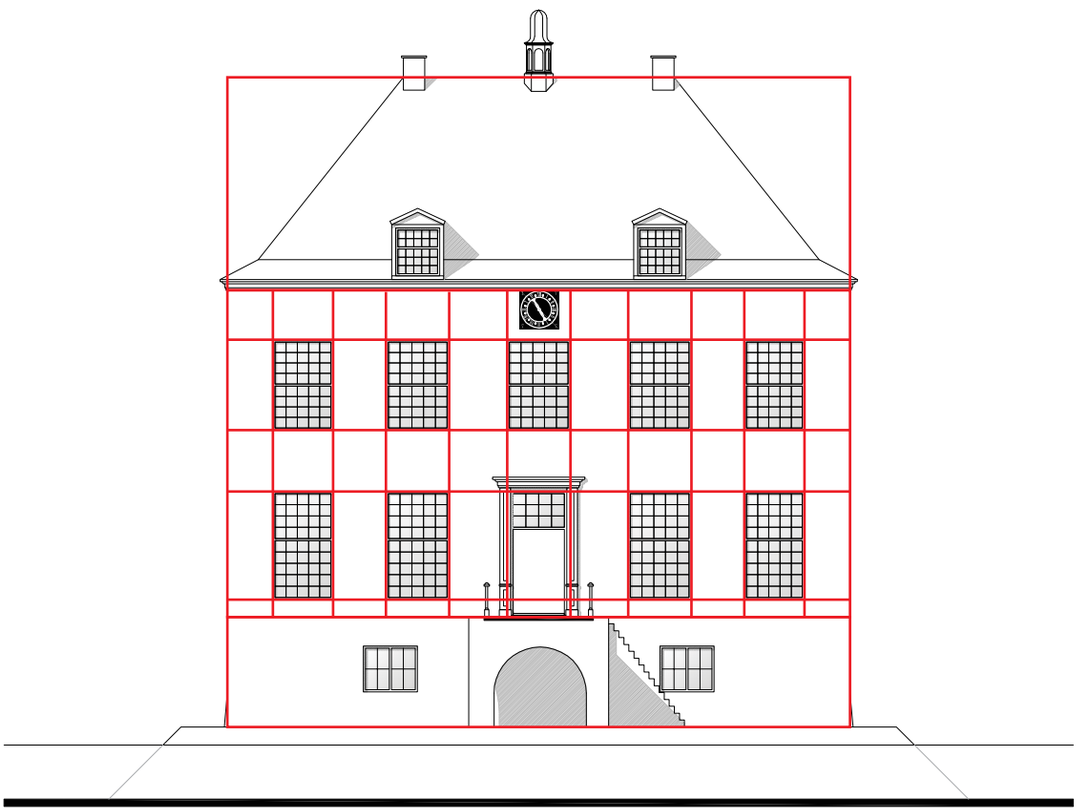

18. repetitie aanzicht (schaal 1:200)

Tuinaanleg

Over de oorspronkelijke tuinaanleg behorend bij het kasteel is zo goed als niets bekend. Het grootste gedeelte van het terrein rondom de grachten kan aangeduid worden als restruimte en is begroeid met bomen en struiken. Het zuidoostelijke deel van de huidige tuin kent een geometrische aanleg met verschillende parterres en enkele kleine bijgebouwen zoals een theehuis, tuinhuis en een glazen kas. Het thee- en tuinhuis zijn in dezelfde stijl en materialisatie uitgevoerd als het kasteel en de voorhuizen.

Dit deel van de tuin heeft een minimale connectie met het kasteel. De vele bomen en overige begroeiing zorgen voor een visuele grens tussen woning en tuin terwijl de gracht een fysieke barrière vormt.

De huidige tuinaanleg op zich is erg sober en simpel gehouden met geometrische vormen. Dit sluit aan bij het ontwerp van de woning en het is dus niet ondenkbaar dat de tuin bij de bouw in 1777 op deze wijze is aangelegd. Waar in de achttiende eeuw de Engelse landschapstuin de trend was lijkt het erop dat dit deel van de tuin is in 1777 oorspronkelijk als is aangelegd op basis van de principes van de geometrische tuinarchitectuur.

19. Het theehuis is in dezelfde karakteristieke architectuur uitgevoerd als het kasteel en de voorhuizen.

Conclusie

Ondanks dat er weinig tot niets bekend is over de architectonische werken van Verhees en Stevens maakt deze architectonische analyse veel duidelijk over de ontwerpbeslissingen. Het lijkt erop dat de ontwerpers bekend waren met de werken van Vingboons en zijn mentoren. Het ontwerp is sterk beïnvloed door de klassieke principes van symmetrie, maatverhouding en hiërarchie. Een aantal uitingen van deze principes zijn op toeval gebaseerd maar gezien over de gehele breedte van het ontwerp kan geconcludeerd worden dat dit grotendeels bewuste keuzes zijn geweest. Verder zijn de gevels erg strak en sober uitgevoerd zonder veel ornamentiek.
De relatie tussen kasteel en tuin is essentieel voor het karakter van het kasteel. Uit de analyse van de situatie na 1777 in relatie tot de situatie zoals deze was van 1663 tot voor de verbouwing van 1777 is gebleken dat de directe connectie tussen de twee elementen is verbroken. Waar de woning voor de transformatie van kasteel tot buitenplaats in 1777 nog een duidelijke fysieke verbinding had met de tuin door middel van een routing langs een voorburcht en galerij, is er nu slechts sprake van fysieke en visuele barrières in de vorm van het grachtenstelsel en bomen en planten.

De tuinaanleg sluit qua uitstraling wel aan bij die van het kasteel. Deze is eveneens op en simpele en sobere wijze uitgevoerd volgens ogenschijnlijk geometrische principes, hoewel er geen duidelijke symmetrie, orde of proporties aanwezig zijn zoals dit wel het geval is bij de woning.

Deze analyse en de resultaten ervan zullen bijdragen aan de compositie, vormgeving, materialisatie en detailleringvan het ontwerp.

HOOSDEN
St. Odiliënberg

Hoosden

St. Odiliënberg

Jan Herwarts

Het landgoed Hoosden ligt aan de rand van St. Odiliënberg, in een terrassenlandschap geschapen door oude meanders van de Roer. Het gebied bestaat grotendeels uit elzenbroekbos en natte graslanden, en wordt doorsneden door twee prachtige lanen. De huidige bebouwing vindt haar oorsprong in de zeventiende eeuw, wanneer de jezuïeten van Roermond besluiten een nieuw buitenverblijf te bouwen ter ontspanning, studie en meditatie.

Oorsprong en ontwikkeling

Hoosden heeft door de geschiedenis heen vele benamingen gekend. In 1510 wordt het als leengoed 'Hoesteijn' voor het eerst vermeld als bezit van de aanzienlijke familie Van Baerle-Kriekenbeek. Emont van Baerle was overigens ook heer van het nabij gelegen leengoed 'Overen'. Hoosden blijft tot 1637 in het bezit van de familie van Baerle, wanneer de ongehuwde Anna van Baerle op tachtigjarige leeftijd besluit 'Kleyn Oosten', geschat op 4000 Roermondse gulden, aan de jezuïeten van Roermond te schenken.[1]

De eerste bisschop van Roermond, Lindanus, streefde vanaf zijn aanstelling in 1568 naar een welvarend bisdom. Goede scholing zou hiervoor de grondslag moeten vormen. Hij ambieerde de komst van een College der jezuïeten in zijn stad, zoals die reeds in enkele grote steden aanwezig was. De opvolger van Lindanus, bisschop Cuyckius, schonk in 1607 zijn paleis aan de jezuïeten als huisvesting voor deze nieuw op te richten school.[2] De jezuïeten vroegen geen collegegeld en waren dus afhankelijk van giften en andere ondernemingen, zoals het uitbaten van land. Op 7 juli 1639 betaalde Petrus van Keuckhoven, deken van het kathedraal kapittel, 3000 Roermondse gulden, voor de Sepulcrijnerhoeve en gronden van de voormalig Heilig-Grafpriorij (1467-1639). Deze werden in 1644 door het bisdom overgedragen aan de jezuïeten van Roermond. Deze landen lagen direct aan hun eerder vergaarde leengoed Hoosden. Door dit soort giften, en investeringen van de jezuïeten zelf, breidde Hoosden langzaam maar zeker uit naar zo'n 75 hectare aan het eind van de zeventiende eeuw.[1]

In de loop van de zeventiende eeuw werd de waarde van het land verhoogd door een groot deel van de vennen en het broekland op het landgoed droog te leggen en door het verbeteren van reeds bestaand agrarisch land. Het systeem van kanalen en lanen dat hierdoor ontstaan is, is vandaag de dag nog steeds te herkennen. Ook de steilranden aan de zuid- en zuidwestzijde die zijn ontstaan door de oude meanders van de Roer zijn beeld- en structuurbepalende elementen in het gebied.

Buitenverblijf

In de tweede helft van de zeventiende eeuw besluiten de jezuïeten een buitenverblijf te bouwen op het landgoed. Het buitenverblijf werd samen met- of aan een reeds bestaande pachtboerderij gebouwd. Voor deze bouw werd een aparte steenoven op het terrein gebouwd. Het buitenverblijf diende als plek voor ontspanning, studie en meditatie voor de jezuïeten. Het complex werd in carrévorm aangelegd, waarbij het buitenhuis ogenschijnlijk van bescheiden omvang was. Op een kaart uit het derde kwart van de zeventiende eeuw (afb.1) is de nieuwe bebouwing aangegeven, waarbij 1 waarschijnlijk overeenkomt met het huidige 'torentje'. In latere tijd hebben er nog verbouwingen plaatsgevonden waarbij gedeelte 2, oorspronkelijk turfschop en schapenstal, omgebouwd werd tot deel van het buitenhuis. Wanneer dit precies is gebeurd is tot nu toe nog onduidelijk, maar het is wel bekend dat Hoosden rond 1755 grondig verbouwd werd, waarvoor 2000 Hollandse pannen werden geleverd en er zelfs een ticheloven werd geplaatst.[3]

1. Zr. M. Hereswitha, 'Het landgoed Hoosden'. In: *Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek*, 1972, p.18-19

2. Zr. M. Hereswitha, 'Huize Hoosten in St. Odiliënberg, buitengoed van de Sociëteit van Jezus Roermond'. In: *Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek*, 1971, p.23

3. J. Ruiten, Het landgoed Hoosden, *van kloostergoed tot buitenhuis 1773-1819*, bekeken op 28-10-2013, www.janruiten.nl

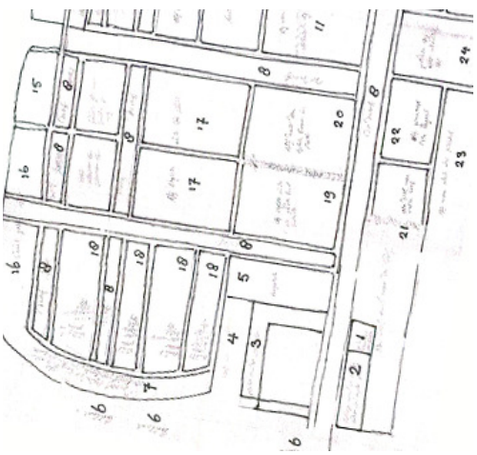

1. situatie derde kwarte zeventiende eeuw.
1. Plaats van ons huis
2. Turfschop en schapenstal
3. Plaats van het huis
4. Hof van de pachter
8. Dreef
10. Wei, waar de eerste steenovens hebben gestaan

2. situatie 1781 getekend door landmeter J.P. Cramer
A. huis en hof
B. de gaard
C. halfmans gaard
E. weiden
G. hooibeemden en grasland
H. slaghout

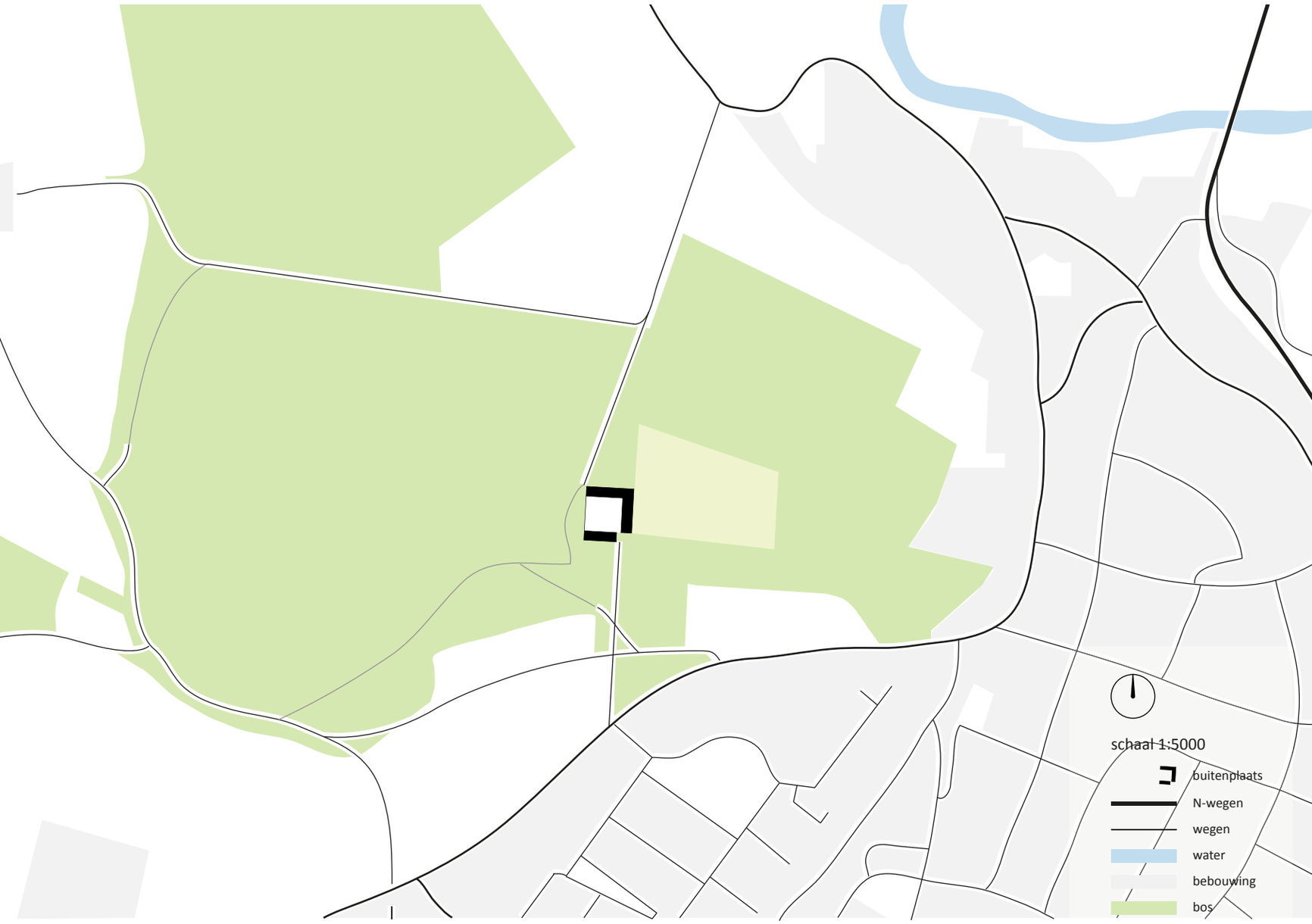

3. kaart Hoosden, 2013 (schaal 1:5000)

4. aanzicht westgevel en doorsnede schuren (schaal 1:200)

HOOSDEN

4. J. Ruiten, Het landgoed Hoosden, *van kloostergoed tot buitenhuis 1773-1819*, bekeken op 28-10-2013, www.janruiten.nl

5. dakruitertje met hazewindhond

Roerige periode

In 1772 waren er wederom plannen om verbouwingen aan het huis uit te voeren, voor eigen gebruik, of ten behoeve van de bisschop van Roermond. In 1773 werd de sociëteit der jezuïeten echter opgeheven door paus Clemens XIV. Hoosden viel in die tijd onder de heerlijkheid Montfort, in het staatsgebied van Opper-Gelre, dat sinds 1769 in bezit was van het Huis van Oranje-Nassau. Hierdoor werd Hare Majesteit Maria Theresia, vorstin der Oostenrijkse Nederlanden, de nieuwe eigenaar van Hoosden. De huur van de pachthoeve liep in die tijd gewoon door, maar het buitenverblijf stond lange tijd leeg. Na de inval van de Fransen in Nederland, rond 1795, werd Hoosden staatseigendom van Frankrijk. In 1798 vond vervolgens een veiling plaats van het landgoed 'dit Oosten'. De heer Van Gulpen deed het hoogste bod, namelijk 476.000 francs, namens de landmeter en schepen Pierre François Heyligers. Van 1800 tot 1812 was Heyligers burgemeester van St. Odiliënberg.[4]

In december 1814 kocht Jean Joseph Leonard van den Broeck, ridder van het erelegioen, het geboortehuis van Pierre François Heyligers in St. Odiliënberg. Van den Broeck was kort daarvoor getrouwd met de weduwe van Charles deLeissegues, Ida Maria Janssens, die uit dit eerdere huwelijk reeds twee kinderen had. Het echtpaar kocht kort daarop ook het landgoed Hoosden, waarbij Heyligers als huurder in zijn geboortehuis ging wonen, en het echtpaar Van den Broeck de bewoners van Hoosden werden. De rechtstreekse afstammelingen van Ida Maria Janssens en haar voormalige echtgenoot Charles deLeissegues, zijn tot in september 2013 eigenaar gebleven van Hoosden. In deze periode werd Hoosden wederom vaak gebruikt als buitenhuis. Een van die nakomelingen van deLeissegues en Janssens was Petrus Geradts, die even verderop de buitenplaats Aerwinkel liet bouwen door Pierre Cuypers. De hazewindhond, uit het familiewapen van Ida Janssens, siert tot op de dag van vandaag nog het dakruitertje op het torentje.

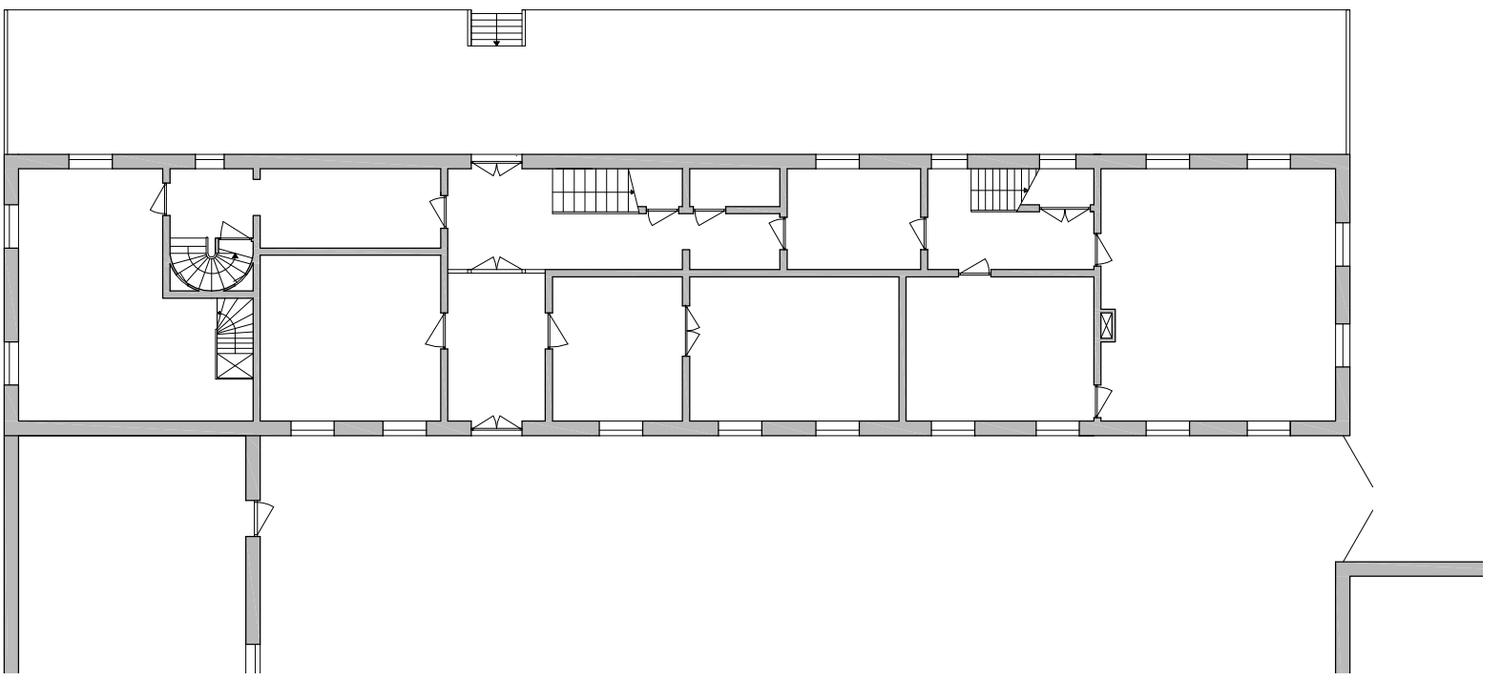

6. begane grond hoofdgebouw (schaal 1:200)

>
7. huidige situatie (schaal 1:500)

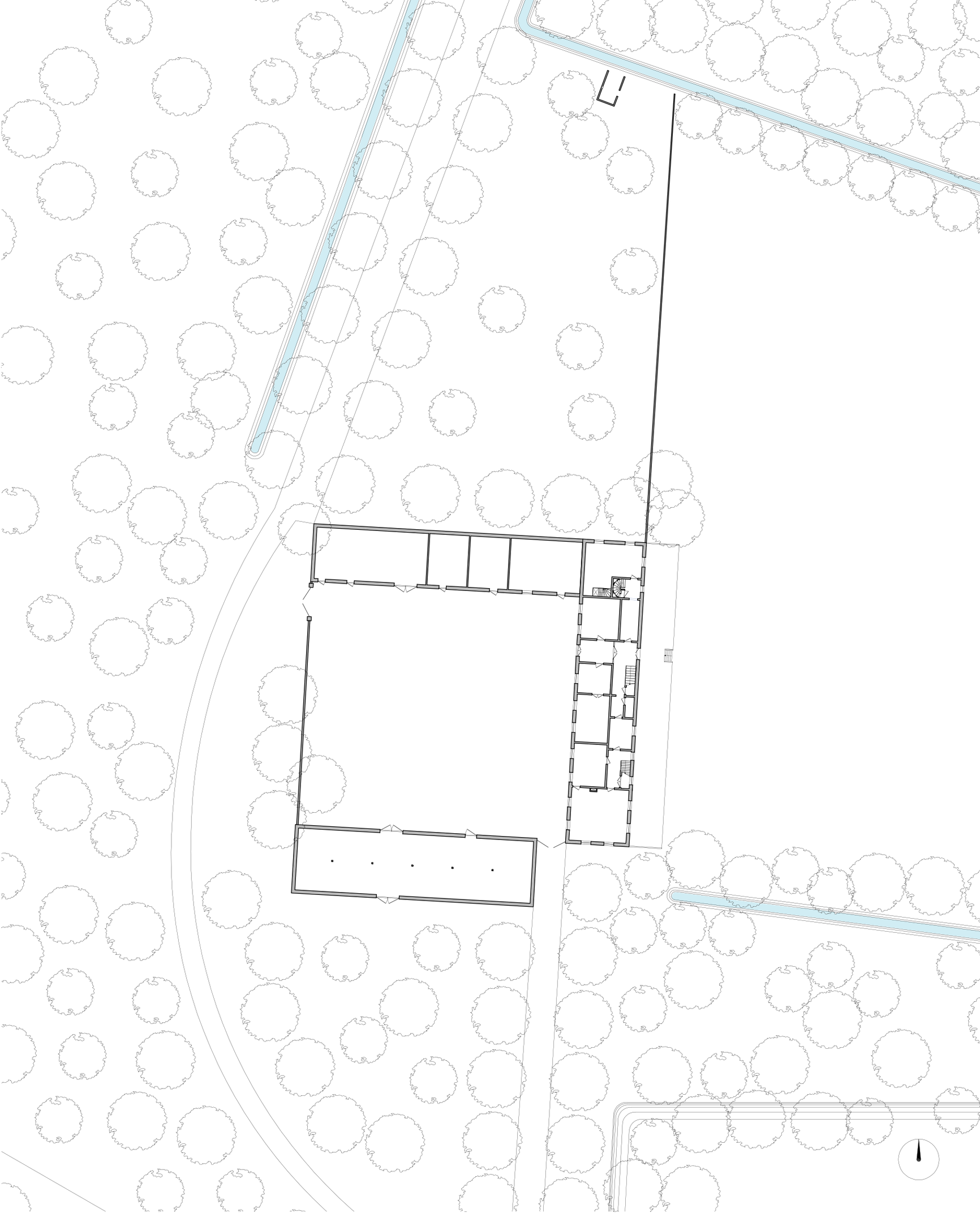

Tweede Wereldoorlog

In 1940 maakte W.L. Leclercq een reis door Limburg waarin hij de meest bijzondere plekken beschreef in zijn Limburgs Reisboek. Ook Hoosden kruiste zijn pad en hij beschreef hierbij het terras aan de oostzijde op levendige wijze. “Er groeien leibomen tegen de muren en er ligt een terras voor het huis om er nooit meer van weg te gaan: een niet al te best onderhouden Frans tuintje met rozen, fuchsia’s, geraniums en andere ouderwetse bloemen, geschoren palmboompjes bij de trap en uitzicht op een enigszins verwilderd boomgaardje, afgesloten door dicht geboomte; men kan hier de tijd vergeten.”

Deze beschrijving is vandaag de dag nog steeds heel herkenbaar, maar het is in de tussentijd niet altijd zo rustig geweest op Hoosden. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog lag Hoosden meerdere malen in de vuurlinie. De heer Theunissen uit Linne zat in deze periode geëvacueerd op Hoosden en hield een dagboek bij waarin hij de dagelijkse gebeurtenissen beschreef. Aanvankelijk gingen de beschrijvingen vooral over de werkzaamheden op de boerderij met de Heer Geradts. Later verplaatste de oorlog zich echter steeds meer richting St. Odiliënberg, waardoor het oorlogsgeweld ook Hoosden bereikte. Hierbij is de pachthoeve dusdanig beschadigd geraakt, dat deze nooit meer is opgebouwd. “Gehuil, net of tanks starten en dan weer een geweldige slag, terwijl kelder schudde weer gehuil en weer een slag. Raketten werden afgeschoten vanaf bunkers bij de Roer. Ik vloog naar hoek van kelder, geweldig gerammel boven, stof naar beneden, nog een hevig gehuil en slag, wij allen bidden.”[5] Later is het carré afgesloten door de plaatsing van een muur op de plek van de verwoeste pachthoeve.

5. drs. R. Theunissen, ‘Geëvacueerd op Hoosden’. In: *Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek*, 1995, p.76

6. G.M.T. Peeters & J.T. Hermans, ‘De flora van Landgoed Hoosden’. In: *Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek*, 1999

7. IKL Limburg, *IKL herstelt zicht en beleefbaarheid markant Hagelkruis St. Odiliënberg*, bekeken op 29-10-2013, http://www.ikl-limburg.nl

8. *Complexgegevens Hoosden 1 te St. Odiliënberg*, bekeken op 2-11-2013, http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl

9. Orde der Jezuïeten, *Geschiedenis*, bekeken op 2-11-2013, http://www.jezuieten.org

8. oostgevel hoofdgebouw 1910

9. oostgevel hoofdgebouw 2013

Huidige situatie - natuur en toerisme

Hoosden ligt op een hoger gelegen stuk grond in een terrassenlandschap geschapen door oude Roermeanders. Het grootste deel van het landgoed bestaat uit veenbodems met elzenbroekbos en natte graslanden. Het elzenbroekbos is het eindstadium van de successie in deze vegetatiezonde en is door haar omvang en samenstelling uniek in Nederland. Op de hoger gelegen gedeeltes aan steilranden bevinden zicht mooie loofbossen. Door deze diversiteit in flora herbergt Hoosden een even zo rijke diversiteit aan fauna. Voornamelijk voor amfibieën, libellen en vogels is Hoosden een perfect leefgebied.[6]

Het wandel- en fietsverkeer is de grootste toeristische bron van het dorpje St. Odiliënberg, waarbij de vroegmiddeleeuwse kerk en het Roerstreekmuseum ondersteunend zijn. Hoosden en haar omgeving zijn hierin als wandel- en fietsgebied zeer belangrijk, waarbij ook het Pieterpad, dat over het landgoed loopt, een grote rol speelt. Aan de rand van het landgoed bevindt zich een hagelkruis, uit het begin van de achttiende eeuw, waarvan de oorsprong niet met zekerheid vast te stellen is. Het hagelkruis werd over het algemeen gebruikt als plek om te bidden voor de vruchten op het veld en het behoud van het vee.[7] Heden ten dage vervult het kruis slechts nog een toeristische functie.

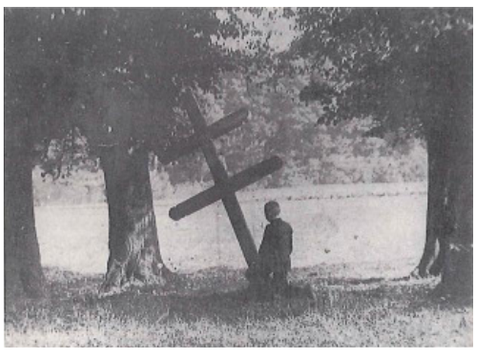

10. knielende jongen voor het hagelkruis in 1910

Architectuur

Na de grote stadsbrand van Roermond, in 1665, werd het klooster der jezuïeten volledig herbouwd. De jezuïeten kregen blijkbaar de smaak te pakken, want kort daarna begonnen zij met de bouw van het buitenverblijf op hun landgoed Hoosden. Zowel het klooster als het buitenverblijf werden in de achttiende eeuw nog aanzienlijk verbouwd. Hoewel de bouwmeesters van beide complexen niet bekend zijn, is het wel duidelijk dat het buitenverblijf geïnspireerd is op het klooster in de stad en wellicht zelfs door dezelfde bouwmeester is ontworpen.

Het 'torentje' van Hoosden is ook in het bouwvolume en de gevel van het klooster te herkennen. Ten eerste heeft het bouwvolume van beide 'torentjes' een breedte van drie ramen, waarbij het onderste raam aan de rechterzijde vervangen is door een deur. De ramen kennen in beide gevallen een volle omlijsting van natuursteen, waarbij er wel een duidelijk verschil opgemerkt moet worden in de boogvormige lateien van het klooster en de rechtere lateien van het buitenverblijf. Eveneens opvallend is het dak van beide 'torentjes', die in hoofdvorm en detail grote overeenkomsten vertonen. Het meest in het oog springend zijn de detaillering van de dakgoot en het dakruitertje.

11. voormalig jezuïetencollege te Roermond

Leefwijze en architectuur

Zoals gezegd werd Hoosden in eerste instantie gebruikt als pachtgoed voor landbouw, veeteelt en houtteelt. De gegenereerde inkomsten dienden ter onderhoud van de jezuïeten, die geen collegegeld vroegen, en ter investering in de orde. Een van deze investering was dit buitenhuis dat aan de pachthoeve werd gebouwd. Hierdoor ontstond een zogenaamde 'ontginningsbuitenplaats', een combinatie tussen de woon- en agrarische functie, die karakteristiek is voor dit deel van het land.[8]

Aanvankelijk was het buitenverblijf in omvang vrij bescheiden. Deze bescheidenheid paste bij de eenvoudige leefwijze van de jezuïeten. Het leven van de jezuïeten stond geheel in het teken van persoonlijke ontwikkeling en de ontwikkeling van hun naasten. Zij versterkten die eigen ontwikkeling door dagelijkse meditatie, tweemaal in het leven gedurende een maand een volledige geestelijke oefening, en jaarlijks een retraite van één tot twee weken.[9] Het is goed mogelijk dat Hoosden in eerste instantie werd gebouwd als accommodatie voor deze jaarlijkse retraites en geestelijke oefeningen. Hoewel de leefwijze en dagelijkse routine in de originele plattegronden waarschijnlijk goed zichtbaar is geweest, is die nu niet meer te herkennen. Bij de verbouwingen in de achttiende eeuw, waarbij het complex haar huidige bouwvolume heeft gekregen, werd het buitenverblijf aanzienlijk uitgebreid. Er zijn diverse scenario's te bedenken voor de redenen van deze uitbreiding maar er zijn hierover geen duidelijke aanwijzingen te vinden.

12. gevel Hoosden

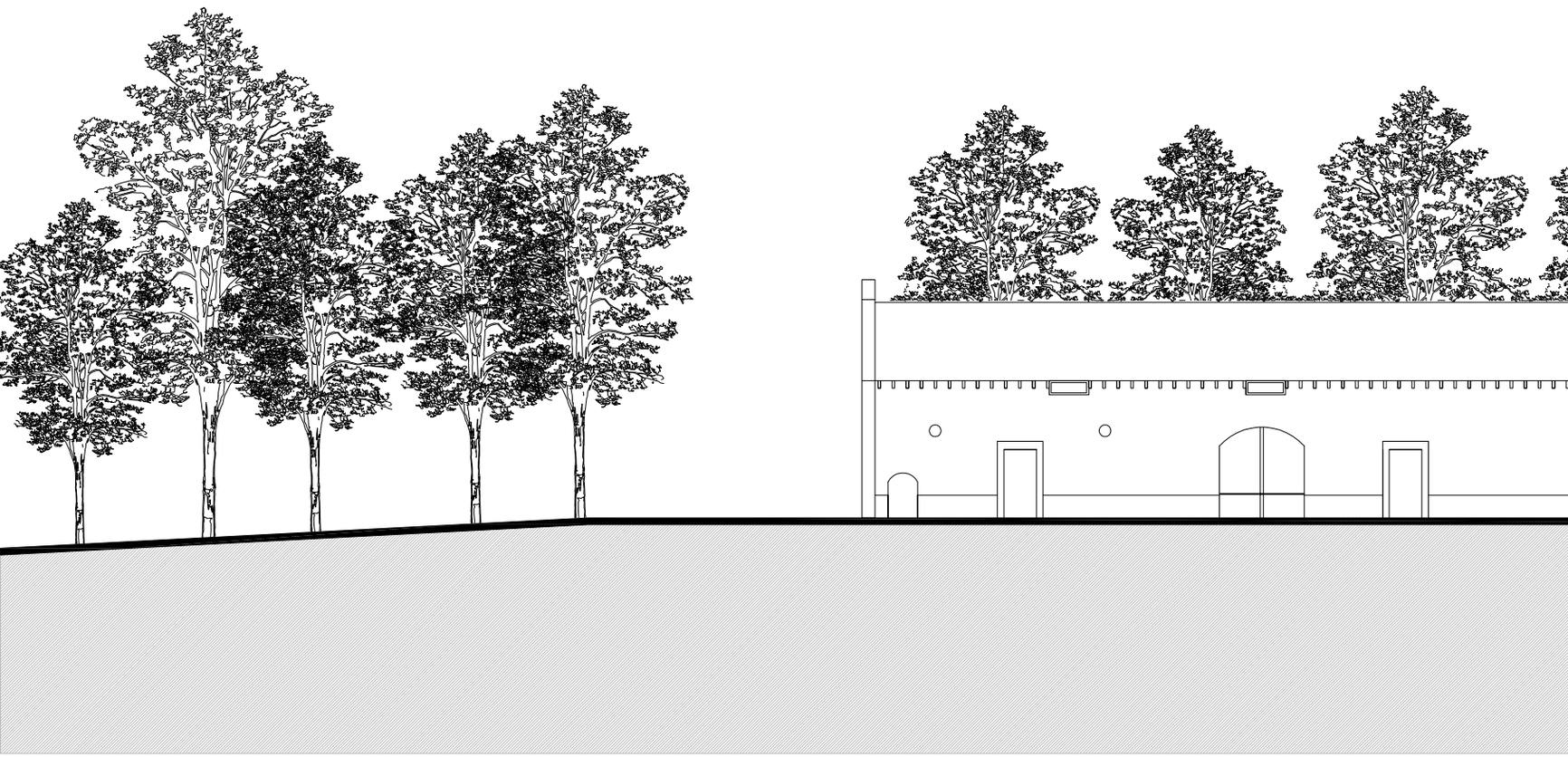

13. profieldoorsnede west-oost (schaal 1:200)

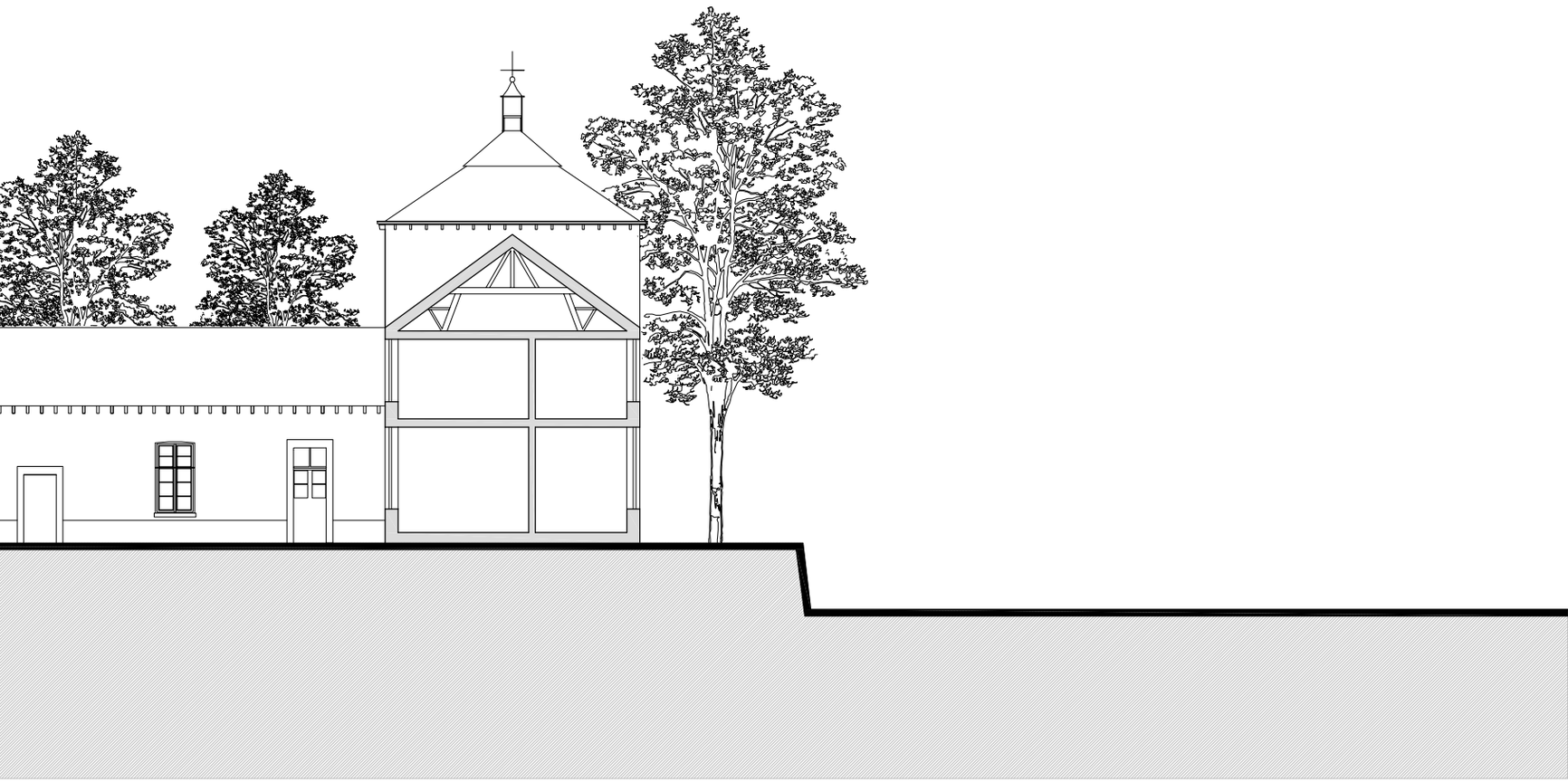

14. entree zuidzijde

15. entree westzijde omstreeks 1965

Complex- en tuinaanleg

Het complex is, inclusief de verdwenen pachthoeve, in carrévorm aangelegd. Deze typologie, van vierkantshoeve of carréboerderij, is veelvoudig terug te vinden in het Limburgse en Belgische landschap. De basis van deze complexen bestaat in de meeste gevallen uit het huis van de boer en twee vleugels met schuren. De functie van de vierde vleugel is vaak een poortgebouw, schuur, of zoals in dit geval, een herenhuis. De architectonische elementen in de schuren van Hoosden, zoals de boogvormige poorten en deuren, zijn ook typerend voor boerderijen uit deze regio.

Het complex is opgetrokken uit mergel en baksteen en later volledig wit geschilderd. Het dak van de torenvormige middenbouw is bedekt met leien, de overige daken zijn met rode Oudhollandse pannen gedekt.

De structuur van de herentuin die aan de oostzijde heeft gelegen is in hoofdlijnen nog zichtbaar. De tuin is omsloten door een stelsel van afwateringskanaaltjes met daaromheen begroeiing van bomen. Het terrein was ingedeeld volgens een bekend achttiende-eeuwse vorm met achtereenvolgens een gazon, een siertuin en een bosje.[10] De siertuin, die symmetrisch was aangelegd en met heggen omzoomd, is verdwenen en het bosje is tussen de andere begroeiing nog slecht te herkennen. Het terrein wordt aan de zijde van het huis verder afgesloten met een lange muur. Ten noorden van het huis, aan het eind van de muur, staat nog een oud bijgebouwtje dat in ruïneuze staat verkeert.

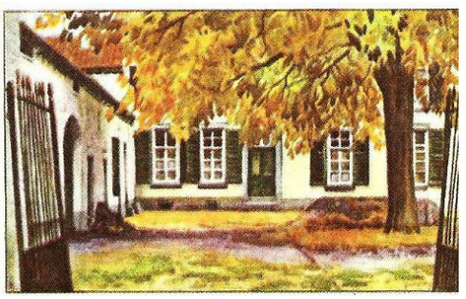

16. entree westzijde omstreeks 1930, de luiken zijn hier nog aanwezig

17. *Complexgegevens Hoosden 1 te St. Odiliënberg*, bekeken op 2-11-2013, http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl

18. ordening gevel

Ordening

De gevel van het woongebouw wordt geordend door drie hoofdelementen en kan ook als zodanig worden ervaren. Het torentje vormt het basiselement waaraan twee vleugels zijn toegevoegd, één kort en één lang. Aan de korte vleugel is een schuur gebouwd. De hoofdelementen zijn vervolgens opgedeeld in verschillende lagen, afhankelijk van de vloerhoogtes aan de binnenzijde. Ook de dakranden van de schuren sluiten aan op deze lagen. Hierdoor ontstaat een duidelijke horizontale ordening.

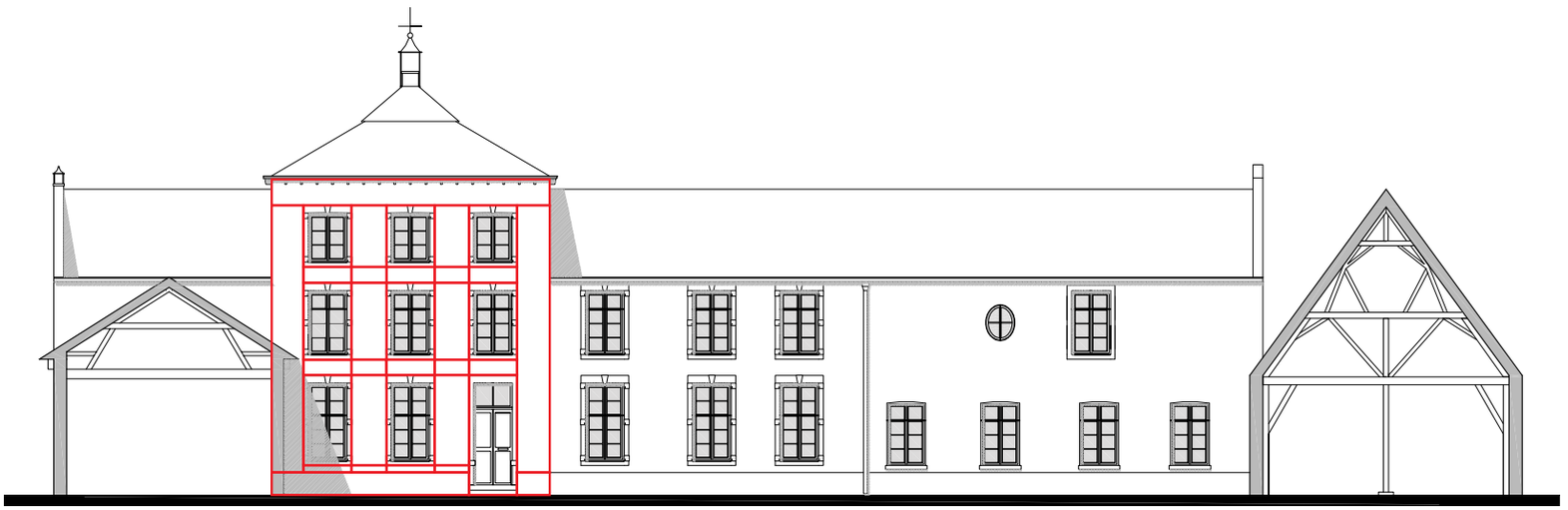

19. ritme gevel

Ritme

De gevel van het torentje is opgebouwd uit een duidelijk ritme van gevelopeningen. Het ritme wordt slechts door de entree gedeeltelijk onderbroken. Zowel de breedte van de ramen als de afstanden tussen de ramen zijn in alle gevallen gelijk. Ook de omlijsting van het geheel heeft aan alle kanten nagenoeg gelijke afmetingen. Door de deur aan de kant van de lange vleugel te plaatsen, in plaats van in het midden, krijgt de gevel balans over het gehele volume. De vleugels zelf zijn duidelijk losser en minder in balans dan het torentje. Aangenomen kan worden dat deze gevelconfiguratie niet als geheel is ontworpen, maar in de loop der tijd is ontstaan naarmate de schapenstal steeds meer is omgevormd tot woonruimte. In het metselwerk zijn nog goed littekens te herkennen van verschillende oude gevelopeningen.

20. horizontaliteit gevel

21. verticaliteit gevel

Lijnenspel

In de gevel van het woongebouw komen zowel veel horizontale als verticale lijnen voor. Wanneer de twee tekeningen met elkaar vergeleken worden valt het op dat de horizontale lijnen aanzienlijk langer zijn dan de verticale lijnen. Hierdoor krijgt de gevel een duidelijk horizontale uitdrukking, die ter plaatse van het torentje een enigszins verticale onderbreking kent.

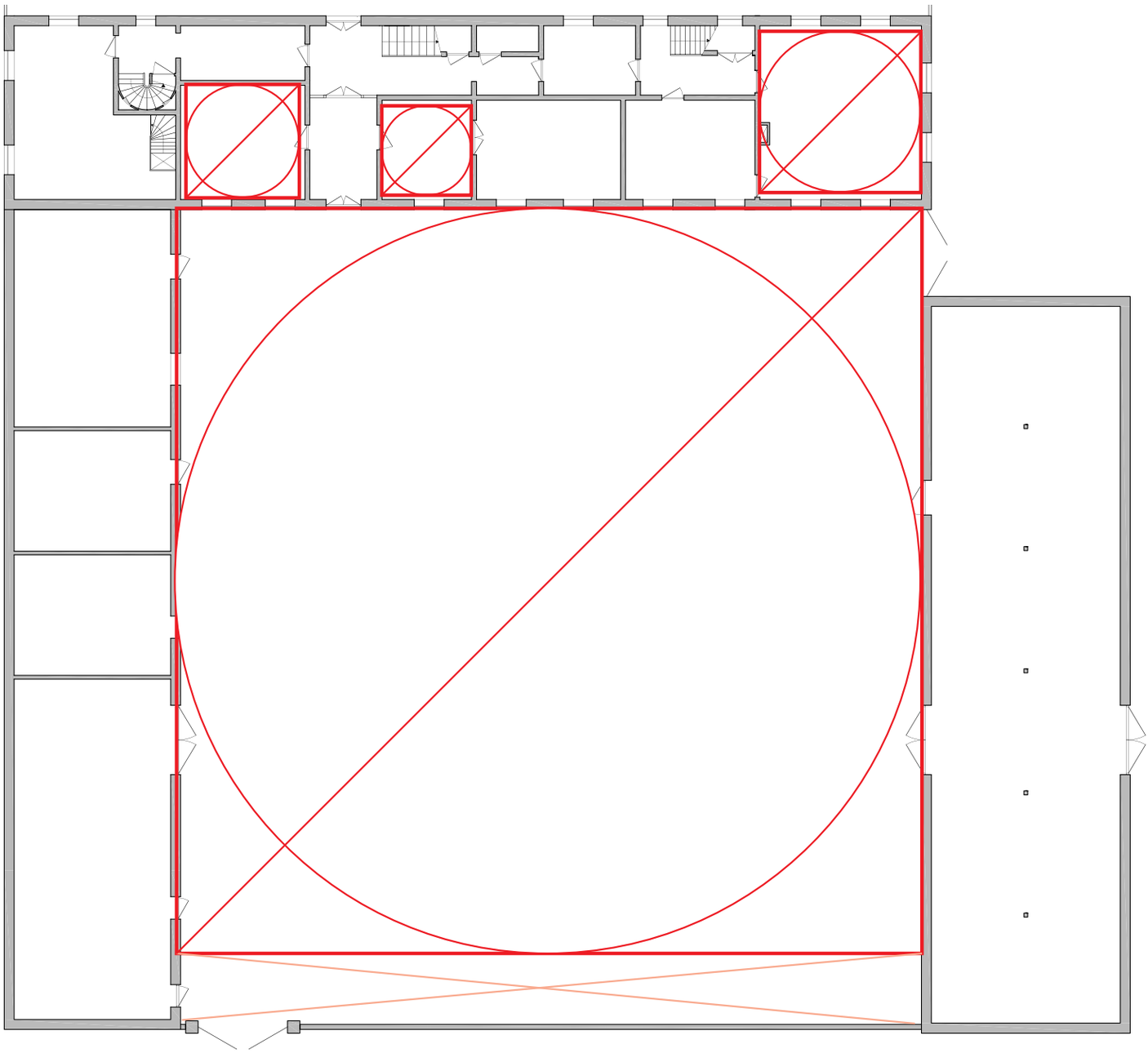

22. proporties plattegrond

Proporties

Doordat het woongebouw in de loop der tijd meerdere malen is uitgebreid en verbouwd is de originele plattegrond niet meer te achterhalen. Omdat ook de architect niet bekend is, is het moeilijk vast te stellen of er bepaalde standaardverhouding zijn gebruikt in het ontwerp. Wel valt op dat de vier meest belangrijke ruimtes, namelijk de binnenplaats en drie representatieve (woon)kamers, uit een verhouding bestaan die een perfect vierkant benaderen. Bij de binnenplaats is de restruimte goed te zien, maar deze is in verhouding nagenoeg hetzelfde in de andere drie ruimtes. Het valt op dat alle vier de ruimtes erg prettig zijn in hun verhoudingen, wat uiteraard ook met hoogte te maken heeft. De vraag waarom de ruimtes net geen perfecte vierkanten vormen ligt voor de hand. Ten eerste hebben meetonnauwkeurigheden meegespeeld in het maken van de tekeningen voor deze atlas. Het is ook mogelijk dat men met opzet deze verhoudingen heeft gebruikt als een ideaal. Een meer waarschijnlijke verklaring is dat de ruimtes 'toevallig' deze verhoudingen hebben gekregen, waarbij men tijdens het ontwerp- of bouwproces meer op een gevoel of ervaring is afgegaan dan op een vastgestelde ideale verhouding. Het feit dat het complex is ontstaan uit een serie van uitbreidingen en verbouwingen ondersteunt deze veronderstelling.

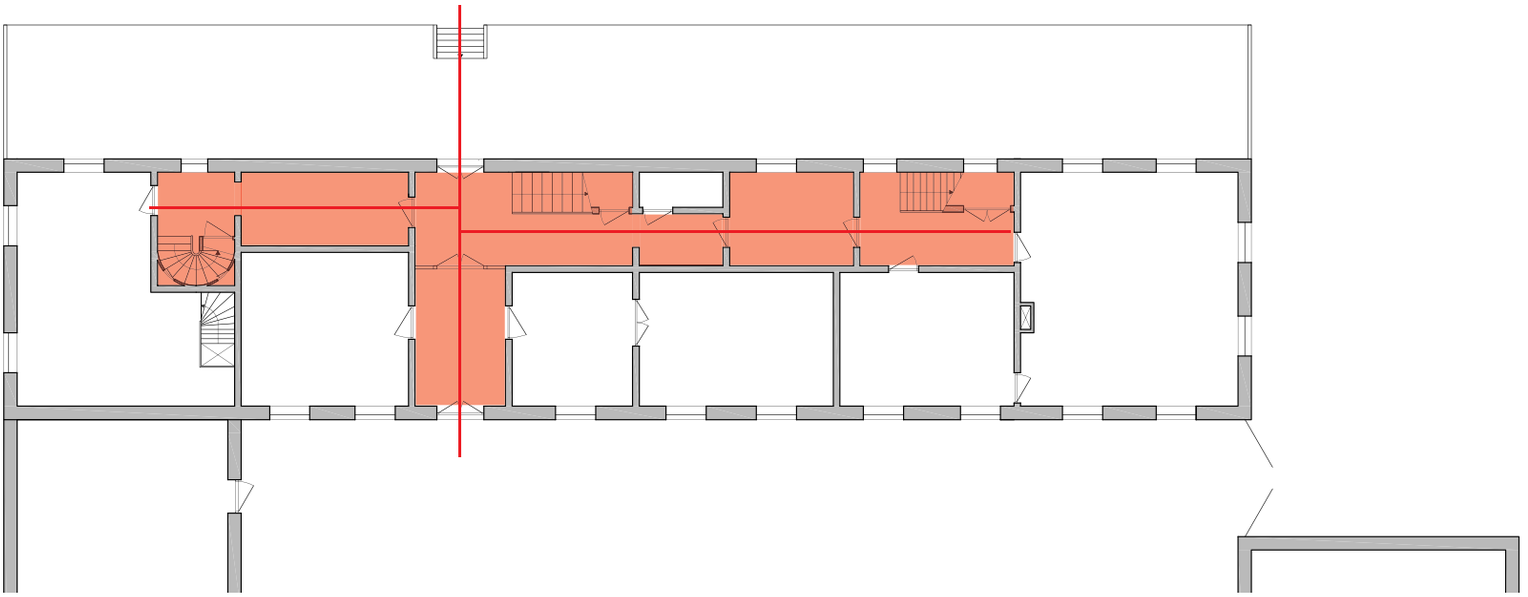

23. ontsluitingsstructuur woongebouw

Ontsluitingsstructuur

De toegangs- en verplaatsingsruimtes in het woongebouw nemen een groot deel van de begane grond in beslag. Vanuit de entree loopt een as, door de centrale hal, naar de andere zijde van het huis, over het terras en naar beneden de tuin in. Dwars op deze as ligt een as die alle andere ruimtes en trappenhuizen bereikt. De verticale verplaatsing vindt plaats via de hoofdtrap, in het hart van het gebouw, en via twee secundaire trappen in de vleugels die vroeger waarschijnlijk als diensttrap hebben gediend.

24. decorum gevel

Decorum

Er zijn diverse elementen in het complex te vinden die een representatief doel dienen. Hoewel de jezuïeten er een redelijk bescheiden levensstijl op nahielden is er toch onderscheid gemaakt tussen het hogere woonhuis en de lagere vleugels die als dienstgebouwen dienden. Hierdoor onderscheidt het huis zich als herenhuis, ten opzichte van een doorsnee boerderij. Ook decoratieve elementen spelen mee als representatieve elementen. Onder andere de gedecoreerde hardstenen raamomlijstingen en de detaillering van de dakrand geven het huis een onderscheidende waarde. Het dakruitertje op het torentje, waarop later het familiewapen van de familie Geradts is aangebracht, was bij uitstek een middel om aanzien te verschaffen. De hoge verdiepingshoogte van de belle etage getuigde van rijkdom, wat aan de binnenzijde versterkt werd door een mooie glas-in-loden deurpartij, decoratief stukwerk en een rijk gedecoreerde trap.

PETITE SUISSE
Maastricht

Petite Suisse

Maastricht

Elisabeth Bonavera

1. J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p41.

2. Ibidem, p13.

Naamgeving

In de tijd van Petrus Regout droeg deze laat 19de-eeuwse buitenplaats de naam Petite Suisse. De naam Petite Suisse klinkt romantisch en exotisch. Regout wilde met deze naam specifieke verwachtingen scheppen voor het Grand Hotel en Restaurant. Vanaf 1880 werd het complex Villa Kanjel genoemd, na de Kanjelbeek en riviertje de Kanjel. De Kanjelbeek begrensd het landgoed aan de noordoost kant. De Kanjel loopt over het landgoed aan de zuidoostkant en aan de zuidwestelijke zijde. Tegenwoordig is het complex beter bekend als Dr. Poelsoord, vernoemd naar de Poelsoordstichting in 1951.[1]

2. situatie 1842

2. situatie in 1924.

Ligging

Petite Suisse vormt deel van de Landgoederenzone gelegen tussen Meerssen en Maastricht aan het noordoosten van het centrum van Maastricht. Petite Suisse ligt langs de Meerssenerweg en is ingekaderd door de snelweg A2. Vandaag wordt de landgoederenzone doorsnede door de snelweg A2 Maastricht en het spoor Maastricht-Venlo, Maastricht-Aken. Het wordt ook begrensd door de Julianakanaal en bijna in het midden van de landgoederenzone ligt het industrieterrein Beatrixhaven.

In de landgoederen zone er bevinden zich rivieren en beken (Maas, Geul en Kanjel), bossen, weilanden en watermolens, een twintigtal historische kastelen, landhuizen en Buitenplaatsen. De Landgoederenzone bestaat uit:

- Kasteel Meerssenhoven – Kantoor, Bedrijf huisvesting en atelier
- Kasteel Vaeshartelt - Opleidingsinstituut Driekant en conferentiecentrum met restaurant en hotelkamers.
- Klein Vaeshartelt - Woonhuis
- Kruisdonk - Kantoren
- Grande Suisse - Leeg
- Petite Suisse – In de hand van Mondriaan zorg stichting. De buitenplaats staat leeg maar de koetshuis zijn ateliers van ex GGZ kunstenaars.
- Kasteel Bethlehem – Hotel School
- Jerusalem – Hoofdkantoor Mis en Place gastvrijheid horecapersoneel
- Huis Severen - Kantoor en appartementen
- Kasteel Geusselt - Kantoor

Situering

Oorspronkelijk lag de landgoederenzone aan de rand van Maastricht, landelijk gelegen. De landgoederen waren bereikbaar via de Meerssenerweg. De landgoederen onderling werden verbonden door bomenlanen. De landgoederenzone ligt tegenwoordig in Meersen, omsloten door verschillende woonwijken en een industrieterrein.

Regouts Landgoederenzone

Petite Suisse behoort tot de vier Buitenplaatsen gesticht door Petrus Regout. Petrus Regout was een van de eerste Nederlandse grote industriëlen.[2] Hij heeft niet alleen duidelijke zijn stempel op Maastricht gelaten maar zonder meer ook op de landgoederenzone van vandaag.

Petrus Regout begon zijn carrière in de aardwerk en glas winkel van zijn ouders in Maastricht. Vanaf 1819 begon Regout zich te focussen op de import van groothandel in aardewerk en glas.

>
3. kaart La Petite Suisse, 2013 (schaal 1:5000).

1.
2.
3.
schaal 1:5000
snelweg
spoor
N-wegen
wegen
bomenlaan
water
bebouwing
bos
groen gebied
buitenplaats
koetshuis
tuinen
overige bebouwing
1. Petite Suisse
2. Grande Suisse
3. Kruisdonk

>
4. kaart Petite Suisse, 2013 (schaal 1:10 000).

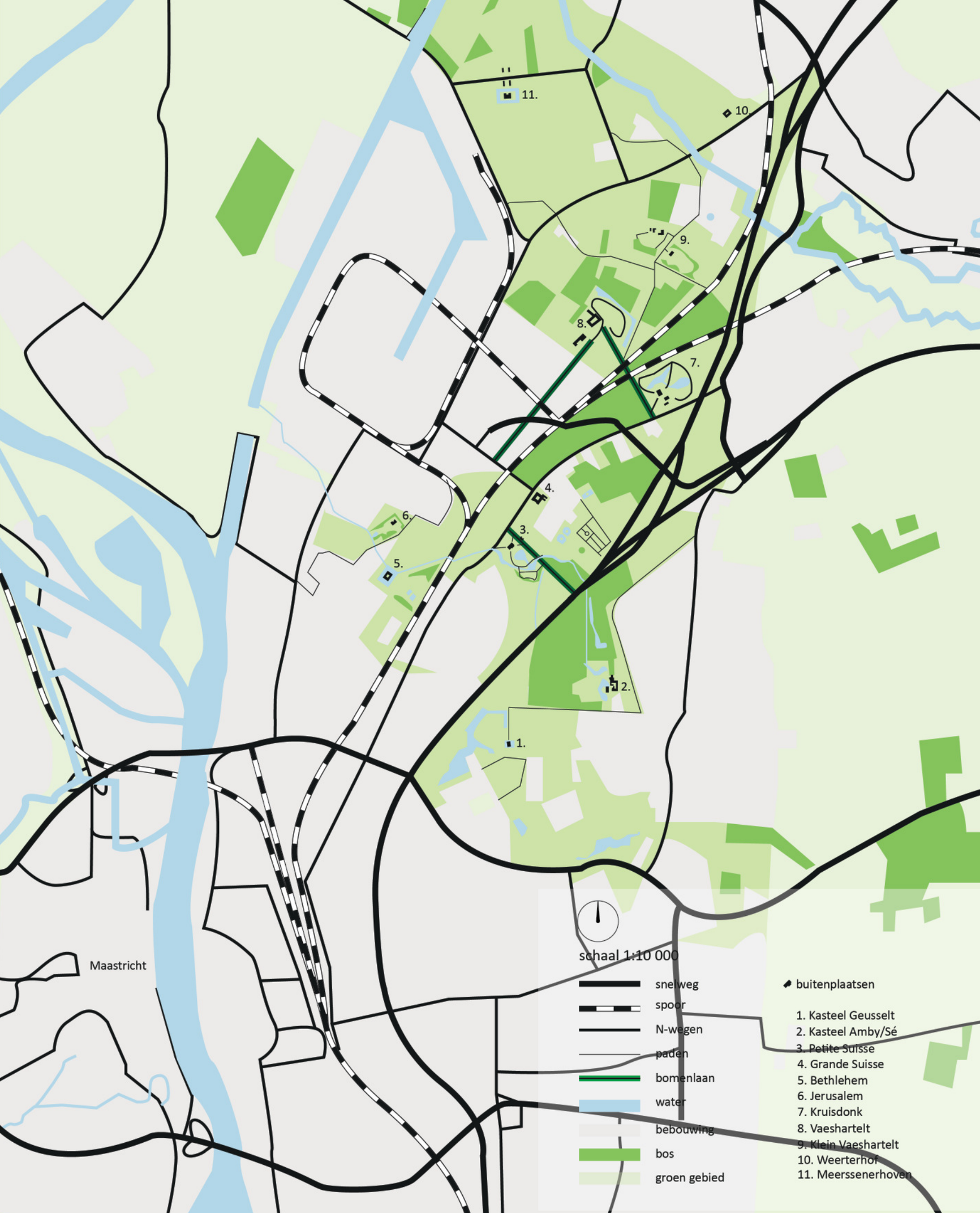
11.
10.
9.
8.
7.
4.
6.
3.
5.
2.
1.
Maastricht
schaal 1:10 000
snelweg
spoor
N-wegen
paden
bomenlaan
water
bebouwing
bos
groen gebied
buitenplaatsen
1. Kasteel Geusselt
2. Kasteel Amby/Sé
3. Petite Suisse
4. Grande Suisse
5. Bethlehem
6. Jerusalem
7. Kruisdonk
8. Vaeshartelt
9. Klein Vaeshartelt
10. Weerterhof
11. Meerssenerhoven

In 1827 begon Regout zijn eigen handslijperij voor kristal. De slijperij verwerkte ruw glas en kristal dat uit Belgie werd geïmporteerd. Vanaf 1834 werden glazen en kristallen fabrieksmatig met het net aangeschafte stoommachine verwerkt.

Regout ging verder met uitbreiden en richtte zijn eigen glas- en kristalblazerij op. Maar, Regout hield het niet bij kristal, glas en zijn inmiddels succesvolle aardwerkfabriek, hij kreeg een wapenfabriek en bouwde een paar jaar later zijn eigen gas fabriek.[3]

Door zijn zakelijke imperium werd Regout in korte tijd ontzettend rijk. Het was de wens van Regout om een adellijke levensstijl te imiteren. Als statussymbool had Regout in zijn bezit de vier Buitenplaatsen gelegen langs de Meerssenerweg; Petite Suisse, Grande Suisse, Kruisdonk en Kasteel Vaeshartelt met Klein Vaeshartelt. Deze waren ingericht door Regout. Regout creerde een luxueus villalandschap van zowel aristocratische en koninklijke grandeur. Architectonisch fraaie bouwwerken, villa's of landgoederen waren tastbare vrijetijdsobjecten die duurzaam waren in de zin dat hun waarde constant was en dat ze een monumentale uitstraling bezaten.[4]

In 1851 kocht Regout Kasteel Vaeshartlet waarop hij een onmiskenbare stempel op heeft gedrukt. Het wordt gezegd dat hij er een meer koninklijker allure op heeft gedrukt dan Willem II de voormalige eigenaar.[5]

De buitenplaatsen wilde Regout verhuren, daarom publiceerde hij in 1863 het album 'À mes enfants et mes amis.' Sprookjesachtige en kleurrijke prenten[6] tonen de rijkdom van al zijn Buitenplaatsen en bezittingen. Afbeeldingen van de gebouwen, vijvers, fonteinen, beelden en verdere sieraden en tuinen werden verbeeld. De album was bedoeld als reclame om toekomstige reizigers en huurders te lokken voor kort of lang termijn. Daarin wordt ook verteld *'Les agréments qu'offrent ces magnifiques habitations de campagne.'*[7]

3. J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p13.

4. Ibidem, p. 25.

5. Ibidem, p. 25.

6. Ibidem, p. 12.

7. 'De genoegens die deze magnifieke landhuizen kunnen bieden aan hen die ze permanent willen huren voor het hele jaar of voor het zomerseizoen met een zwembad midden in de grote vijver gevoed door het water van de Geulle. Boottochtjes op het water van de vijvers per Hollandse sloep en voor de jacht dertig hectare bossen.'
J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p18.

5. Vogel Vlucht perspectief van Petite Suisse met Grande Suisse en Vaeshartelt in de achtergrond, Album 1868

Regout prijsde de bereikbaarheid aan van de Buitenplaats in zijn album. Zo zegt hij dat het 25 minuten is van de stations van Maastricht en dat er was een *'omnibus à toute heure au chemin de fer.'* Ook wordt de ligging op een grotere schaal beschreven *'en 1 heure de temps à Aix-la-Chapelle et Liège; en 2 heures à Spa; en 3 heures à Bruxelles et Anvers; en 3 heures à Cologne; en 9 heures à Paris et Rotterdam par Anvers; en 10 heures à La Haye et en 12 heures à Amsterdam.'*[8] Het was ook een passende ambiance om te verhuren aan zakenrelaties van de fabrikantenfamilie en aan vermogenden die Maastricht wilden bezoeken en in een elegante en passende ambiance wilden logeren. Regout creëerde een landschap open voor het publiek zodat iedereen een stukje van Regouts Rijkdom kon ervaren.[9]

8. A l b u m, uitg. 1868, Grand Hôtel et Restaurant château nommé La Petite Suisse.
J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p38.

9. Ibidem, p. 29.

10. Ibidem, p. 40.

11. Ibidem, p. 12.

6. IJskelder en Bijartkamer, Album 1868

< 7. Voorgevel Petite Suisse, Album 1868

Petite Suisse

Op de huidige locatie stond oorspronkelijk een boerderij, genaamd 'Leschee'. Later werd op die plek een casino gebouwd door Regout, onder de naam La Petite Suisse.

In 1880 werd het huis voor Regouts dochter, mevrouw Weustenraedt- Regout, verbouwd tot woonhuis. La Petite Suisse kreeg de naam Villa Kanjel, dankzij het riviertje 'De Kanjel' dat door de tuin achter het huis stroomt.[10] De prenten in het album geven aan dat het huis er voor 1880 veel meer als een chateau uitzag. Kleine veranderingen werden later gedaan.

In de afgelopen decennia heeft La Petite Suisse veel verschillende functies en eigenaren gehad. Oorspronkelijk lag het huis op het grondgebied van Rothem, maar ressorteerde onder de parochie Limmel. Het dorp Limmel werd in 1920 geannexeerd door Maastricht, zodat het kapitale huis thans op Maastrichts grondgebied ligt. Verschillende keren wisselde het huis van eigenaar in de loop van de twintigste eeuw tot het door de Duitse bezetters in 1940 werd geconfisqueerd.

De gemeente Maastricht kreeg in het voorjaar van 1946 eindelijk -na vele onderhandelingen- het landgoed in handen. Een jaar later, op 20 april 1947, opende het Burgerlijk Armbestuur in het huis de kraamkliniek 'De Kanjel' speciaal voor armlastige moeders. Het was eigenlijk een noodoplossing. Slechts drie jaar verbleef de kraamkliniek in Villa Kanjel. In juli en oktober 1950 verzocht de Nederlandse Jeugdherberg Centrale de gemeente Maastricht het pand te mogen huren.

In januari van 1951 verhuurde de gemeente Maastricht het complex tenslotte aan de Dr Poelsstichting. Die herdoopte het complex in Dr Poelsoord en richtte het in als rust-

11. J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p41.

en herstellingsoord voor arbeidersvrouwen. In dat jaar werd ook aan de achterzijde het oorspronkelijke terras uitgebreid tot een grote serre. In 1994 werd het pand geheel gerenoveerd en werden de gevelwanden in de originele kleurstelling geschilderd. Bij die gelegenheid werd de kapel ingericht als therapieruimte en werden de glas-in-loodramen van Griesenbrock naar de zolder getransporteerd en deels geplaatst in andere ruimtes van het Dr Poelsoord.[11]

Vandaag is Dr Poelsoord in de handen van de Mondriaan zorggroep. Petite Suisse werd gebruikt als plaats waar speciale behandelingen voor kinderen, jeugdigen, volwassenen en ouderen met psychische of psychiatrische klachten en voor mensen met verslavingsproblematiek werden uitgevoerd. Tegenwoordig bieden zij de overnachtingsservice niet meer aan en dus staat het pand momenteel leeg. Er zijn wel verschillende plannen voor de toekomst waar verschillende organisaties bij zijn betrokken. Onder anderen Provincie Limburg en Stichting Landgoederenzone.

8. Petite Suisse voorgevel

9. Petite Suisse Koetshuis

*Architec*t

De huisarchitect van Petrus Regout, de Akense Wilhelm Wickop, ontwierp in 1880 La Petite Suisse. Wilhelm Wickop stond bekend als 'society architect' en werkte veel voor Akense industrieën.

Uitgangspunten

Wilhelm Wickop ontwierp in opdracht van Regout een huis dat grandeur en rijkdom uitstraalde en paste bij de overige buitenplaatsen op het landgoed. Regout wilde dat zijn landgoederen reiziger moesten verlokken tot een bezoek aan diens arcadia. Niet minder dan als een feeërieke wandelparadijs waar natuur en architectuur hand in hand gingen

Bouwstijl

Op de huidige locatie stond oorspronkelijk een boerderij, genaamd ‘Leschee’. Later werd op die plek een casino gebouwd door Regout, onder de naam La Petite Suisse. In 1880 werd het huis voor Regouts dochter, mevrouw Weustenraedt- Regout, verbouwd tot woonhuis. Die opdracht werd gegund aan Wilhelm Wickop. Hij ontwierp een landhuis in de toentertijd populaire eclectische stijl.[12]

In 1880 werd ook het door Wilhelm Wickop in eclectische stijl[13] ontworpen koetshuis met de koetsierswoningen gebouwd, links van de entree tot het Dr Poelsoord. Het pand telt een bouwlaag met zolderverdieping en mansardedak met leien gedekt. Het gebouw rust op een zwart geteerde plint en heeft gesausde bakstenen wanden. In het middenrisaliet is een dubbele houten segmentboogvormige inrijpoort aangebracht.[14]

De oorspronkelijke chalet stijl van het casino, restaurant en hotel Petite Suisse, is vervangen door een ‘braaf’ architectonisch ontwerp. De zeshoekige toren met versierde balustrade van portretbuste en smeedijzeren sierwerken werd vervangen door een vierkante toren met smeedijzeren hekwerk. De classistische driehoekige frieze die Grande Suisse ook heeft, en die er nog steeds staat, is ook vervangen met een topgevel van rondboogfronton, klauwstukken en schouderstukken met vazen.[15]

12. J. van den Boogard, ‘Regouts Rijkdom’ in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p40.

13. Rijkmonumenten. (2013). Beschrijving Koetshuis Petite Suisse

14. Rijkmonumenten. (2013). Beschrijving Koetshuis Petite Suisse.

15. Rijkmonumenten. (2013). Beschrijving Petite Suisse.

10. Petite Suisse Entreehal en Trappenhuis

Tuinaanleg

De Engelse landschapstuin achter het huis werd net als de tuin van Groot Vaeshartelt ontworpen door de Belgische tuinarchitect J. Gindra. Regout verbond zijn buitenplaatsen door bomenlanen, waterpartijen en wandelpaden. De hoofdstructuren zijn grotendeels nog intact. Kenmerkend is onder andere de lange beukenlaan die de tuin van Petite Suisse doorsnijt van het noordwesten naar het zuidoosten en ook dienst doet als oprit. Een koetshuis ligt aan de noordkant van de laan, daarachter bossen en weilanden. Aan de zuidkant van de beukenlaan ligt het landhuis.

16. J. van den Boogard, ‘Regouts Rijkdom’ in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p29.

17. J. van den Boogard, ‘Regouts Rijkdom’ in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p40.

Gindra ontwierp de landschapstuin in Engelse Landschapsstijl. Niet alle elementen in de tuin hadden echter een symbolische betekenis, zoals gebruikelijk in deze stijl.[16] De ontwerper concentreerde zich in zijn tuinontwerp vooral op de achterzijde, een tuin die in oostwaartse richting doorloopt vanaf het huis. Er zijn twee stel mergelstenen hekpijlers met smeedijzeren hekwerk waardoor men het park rondom het huis kan betreden.

De aanleg van het park bestaat uit twee gedeelten. Het voorste gedeelte, aan de noordwest kant, grenst aan de zuidwestzijde van de laan en bestaat uit een parkweide. Deze weide wordt door slingervijvers en paden doorsnede en omgeven door in curven verlopende paden. Dit parkgedeelte wordt door een wand van bomen (de bomen laan) en heesters omsloten en door enkele ornamentele bruggen, solitairen en boomgroepen opgesierd. Het weiland ten noorden van de laan en deze parkweide hoorden al tijdens de aanleg bij de groenzone. Het achterste, zuidoostelijke parkgedeelte is vanouds bebost en wordt door enkele slingerpadendoorsneden. Dit gedeelte van de historische aanleg wordt aan de noord-, zuidoost- en zuidwestzijde respectievelijk door een waterarm van de slingervijver, door de autoweg A2 en door de laan begrensd.[17]

Regout voegde alle mogelijke fantasie-bouwsels in zijn tuinen in, om zijn rijkdom te benadrukken. Hij versierde zijn tuinen met fonteinen, beelden, prieeltjes, follies, bruggen, vijvers, bloemperken, duiventoren, theehuizen. Kasteel Vaeshartelt had talrijke fonteinen, een spectaculaire watercascade waar het water met een stoommachine werd doorgepompt. Men kon achter het watergordijn van de cascade langs de muur doorlopen. Deze is helaas verdwenen.

>
11. Buitenplaats in huidige context

In deze periode gingen tuinarchitecten het liefst zo veel mogelijk om met exotiesche planten en bomen.[18] De bedoeling was om de natuurlijke omgeving te onderscheiden van hun ingrepen en om natuurlijk een exotische gevoel te geven. Er zijn in Regouts landschap fraaie bomen geplant uit alle mogelijke streken zoals tulpenbomen, paardenkastanjes, Italiaanse populieren, lariksen en treurbeuken. Volgens van den Boogard heeft Gindra zich in zijn ontwerp zo mogelijk onttrokken aan de 'kitscherige' smaak van Regout.[19]

Bijna al de fantasie elementen van Petite Suisse zijn verdwenen. De folly met een biljartkamer en ijskelder, prieeltjes, duiventoren, bloemperken, beelden, fonteinen zijn verdwenen. Wat wel blijtft zijn de rode beukenlaan, slinger vijvers en slingerpaden. Het enige wat nog kan aanleiden tot een fantasielandschap zijn de bruggetjes. Er staat een rode bakstenen brug met gietijzeren ondersteuning en siersmeedijzeren handlijsten. Deze brug ligt op de as van de laan en werd omstreeks 1900 gerealiseerd. Zo ook een rustieke brug; IJzeren rondboogbrug waarvan de keermuren met rotspartijen en in kunststeen zijn bekleed.[20]

Het album toont in vogelvluchtperspectief het parkachtig vormgegeven landschap rechts van de weg van Maastricht naar Meerssen, met de beide kastelen Groot- en Klein-Vaeshartelt in de achtergrond; op de voorgrond is in het park van tuinarchitect J. Gindra Petite Suisse weergegeven en ook La Grande Suisse. De prent legt prominent de nadruk op de fraie tuinaanleg rond La Petite Suisse: *'vue de quatre Châteaux meublés, et leurs dépendances, sur 150 hectares avec Parcs, Jardins, Bois, Prairies, 15 Avenues et 15 Etangs poissonneux, terre labourable et trois fermes'*[21], alsof dat nog niet genoeg garantie was voor een aangenaam verblijf.

Vrijetijd

Als oorspronkelijk casino, hotel en restaurant was Petite Suisse gericht op vijetijd activiteiten. De folly met biljart kamer, de slingerende wandelpaden, de vijvers waarin met zwanenboten gevaren werd en een fantasielandschapstuin om in te vertoeven. Het was een paradijs om vrijetijd in te kunnen spenderen, zoals de Buitenplaats bedoeld was.

Conclusie

De relatie tussen stad en land is een belangrijk thema in de buitenplaats. De landgoederenzone en Petite Suisse bevinden zich nu tussen de bebouwing maar ligt wel ter noordoosten van de stad. Nu is het gebied beter bereikbaar door de bouw van een nieuw station en de Meerssenerweg blijft nog de hoofdingang tot de landgoederenzone.

Regouts villalandschap met al zijn rijkdommen is nauwelijks nog terug te herkennen in de huidige tijd. Alleen de hoofdbouw van de buitenplaatsen en restanten van het tuinaanleg zijn behouden gebeleven. Follies, theehuisjes, standbeelden, bloemperken, fonteinen en cascade zijn allemaal verdwenen.

Helaas blijven de paden om op te wandelen en is de rodebeukenlaan het enige element van vrijetijd wat wij terug zien zonder het fantasielandschap dat er voorheen lag. De spoor- en snelweg zorgen voor een versnipperd villalandschap, waarbij de bomenlanen onderbroken worden en niet meer als bindend element dienen. Er wordt nu wel het Groeneloper Plan van West 8 ingevoerd wat tot het herverbinden van de buitenplaatsen door de beukenlanen zal leiden.

18. J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p29.

19. Ibidem.

20. Rijkmonumenten. (2013). Beschrijving Parkaanleg Petite Suisse

21. 'Gezicht op de vier gemeubileerde kastelen, en bijgebouwen, gelegen op 150 hectare met parken, tuinen, bossen, weiden, 15 lanen en 15 visrijke vijvers, agrarisch gebied en drie boerderijen.' J. van den Boogard, 'Regouts Rijkdom' in Historiesche Studies Geuldal, 2001, p41.

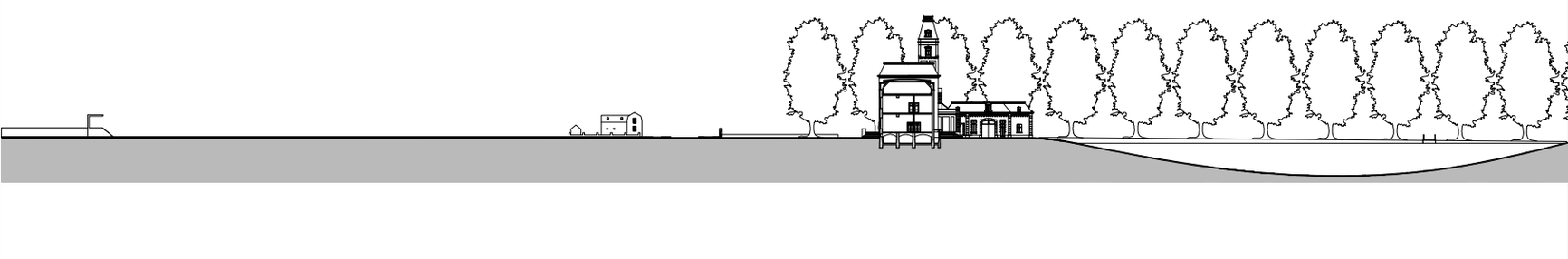

13. profiel (schaal 1:1000)

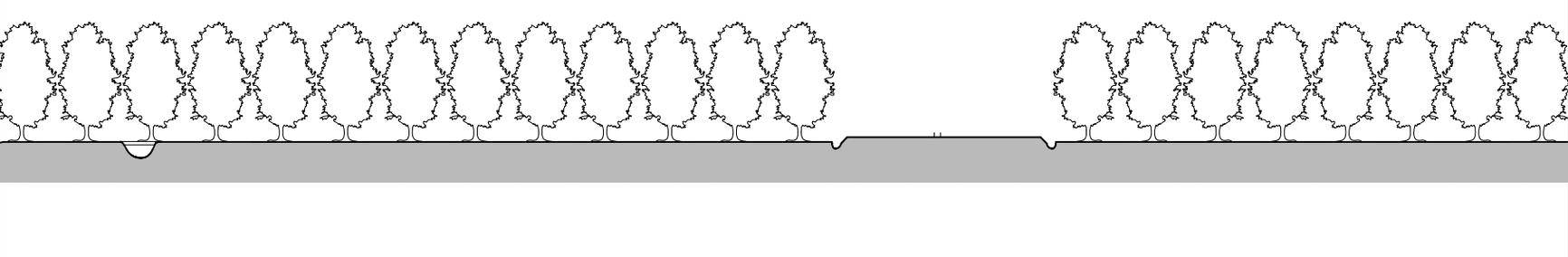

14. aanzicht voorgevel (schaal 1:200)

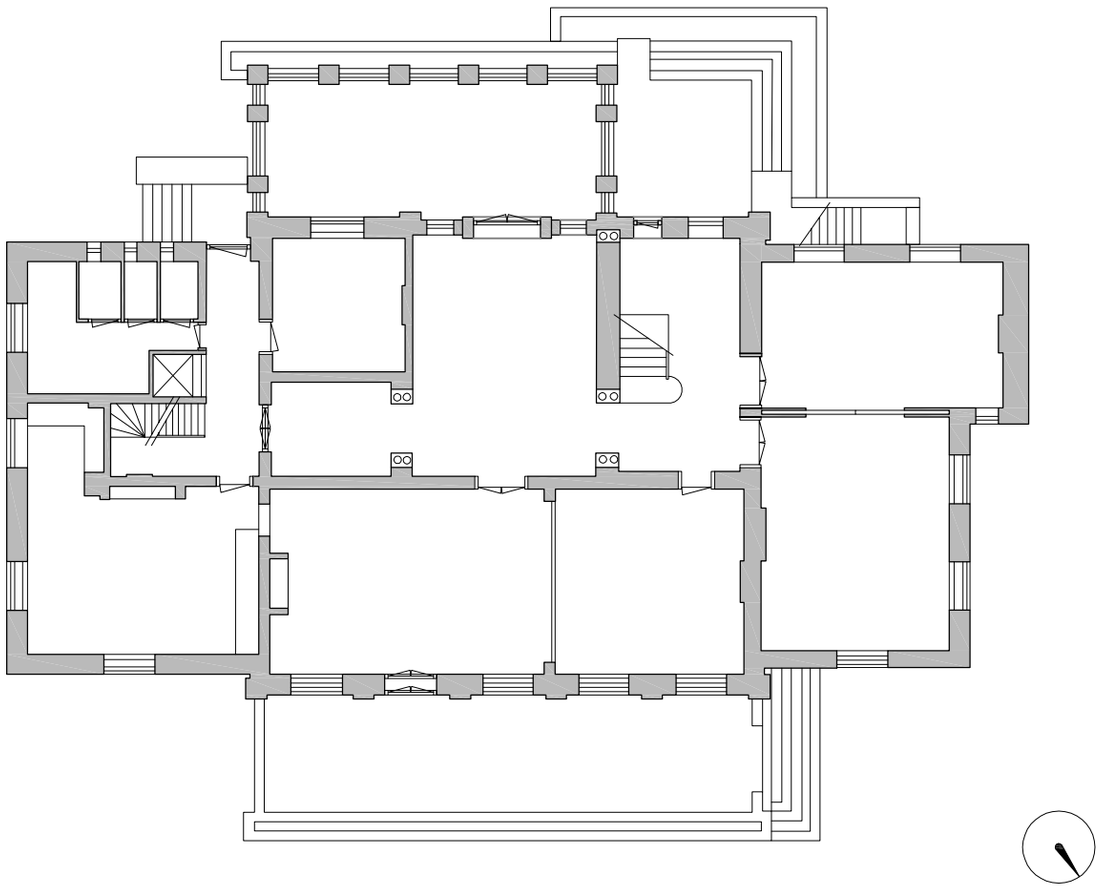

15. plattegrond begane grond (schaal 1:200)

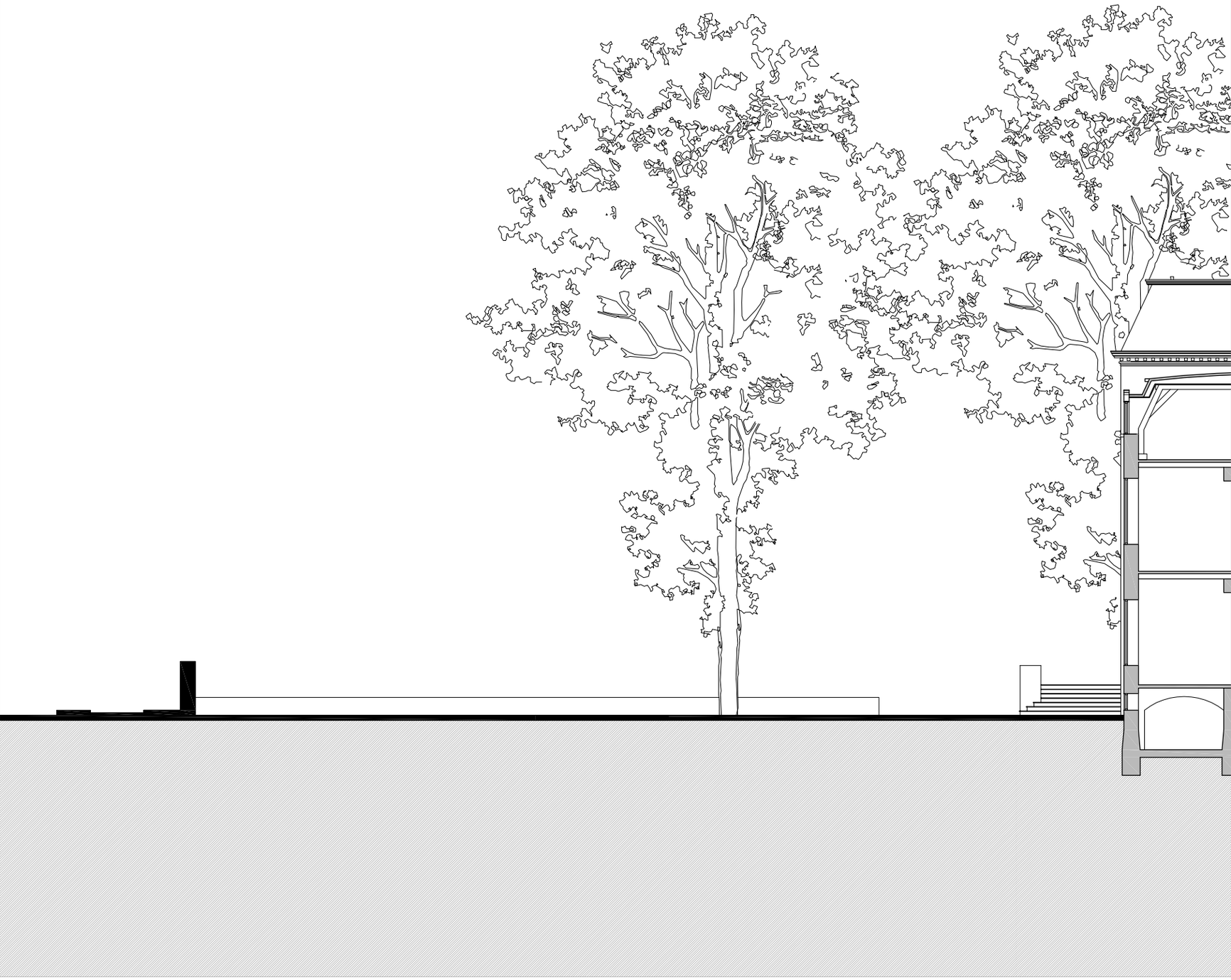

16. dwarsdoorsnede (schaal 1:200)

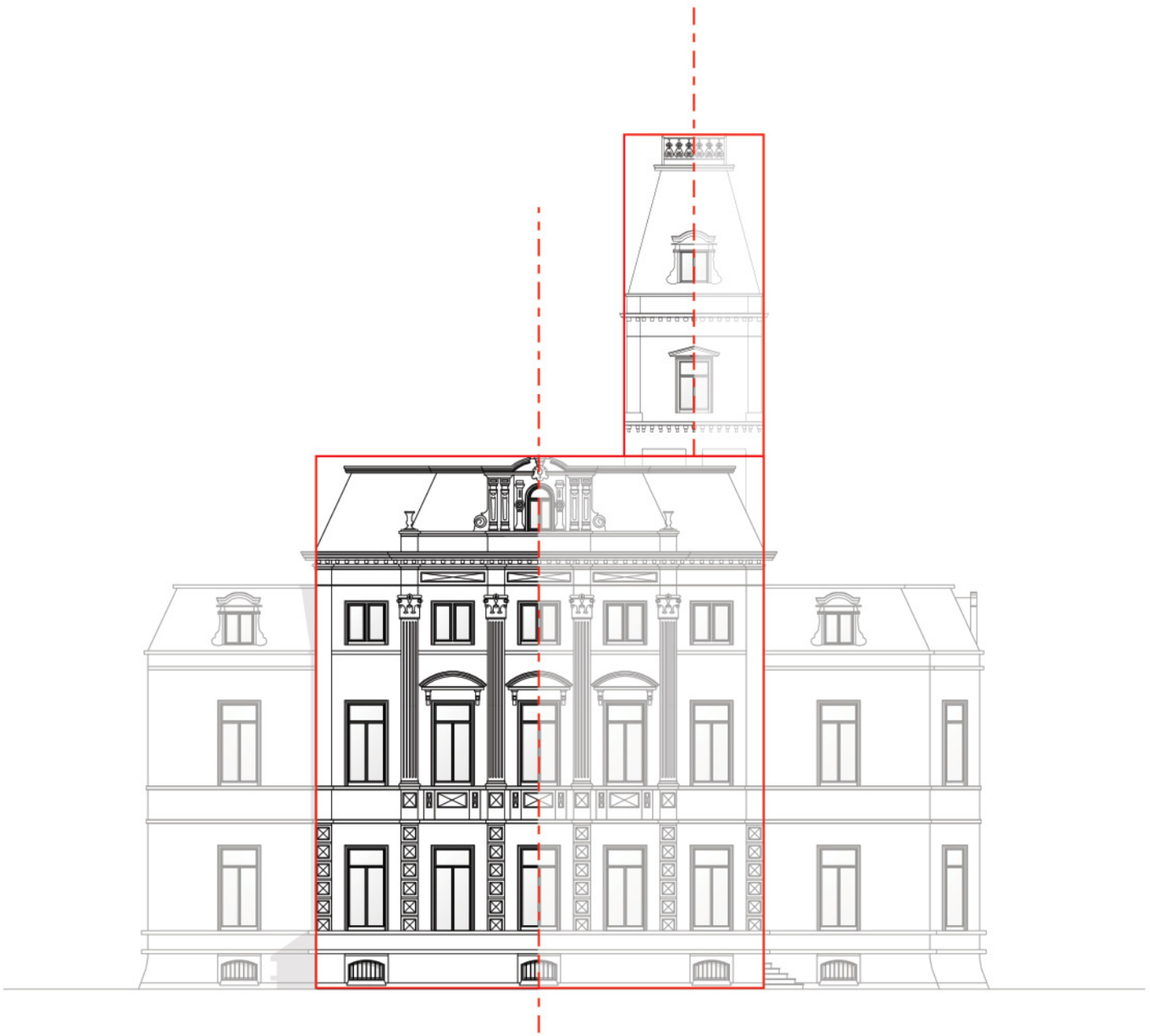

Het centrale bouwvolume van Petite Suisse is symmetrisch. Hoewel de zijgevels symmetrisch ogen, hebben deze verschillende maten. Het rechterdeel heeft een L-vormige plattegrond. De ramen en de zuilen in Korintische stijl geven de hoofdlijnen weer van de symmetrie. In de toren is ook symmetrie aanwezig.

17. symmetrie voorgevel (schaal 1:200)

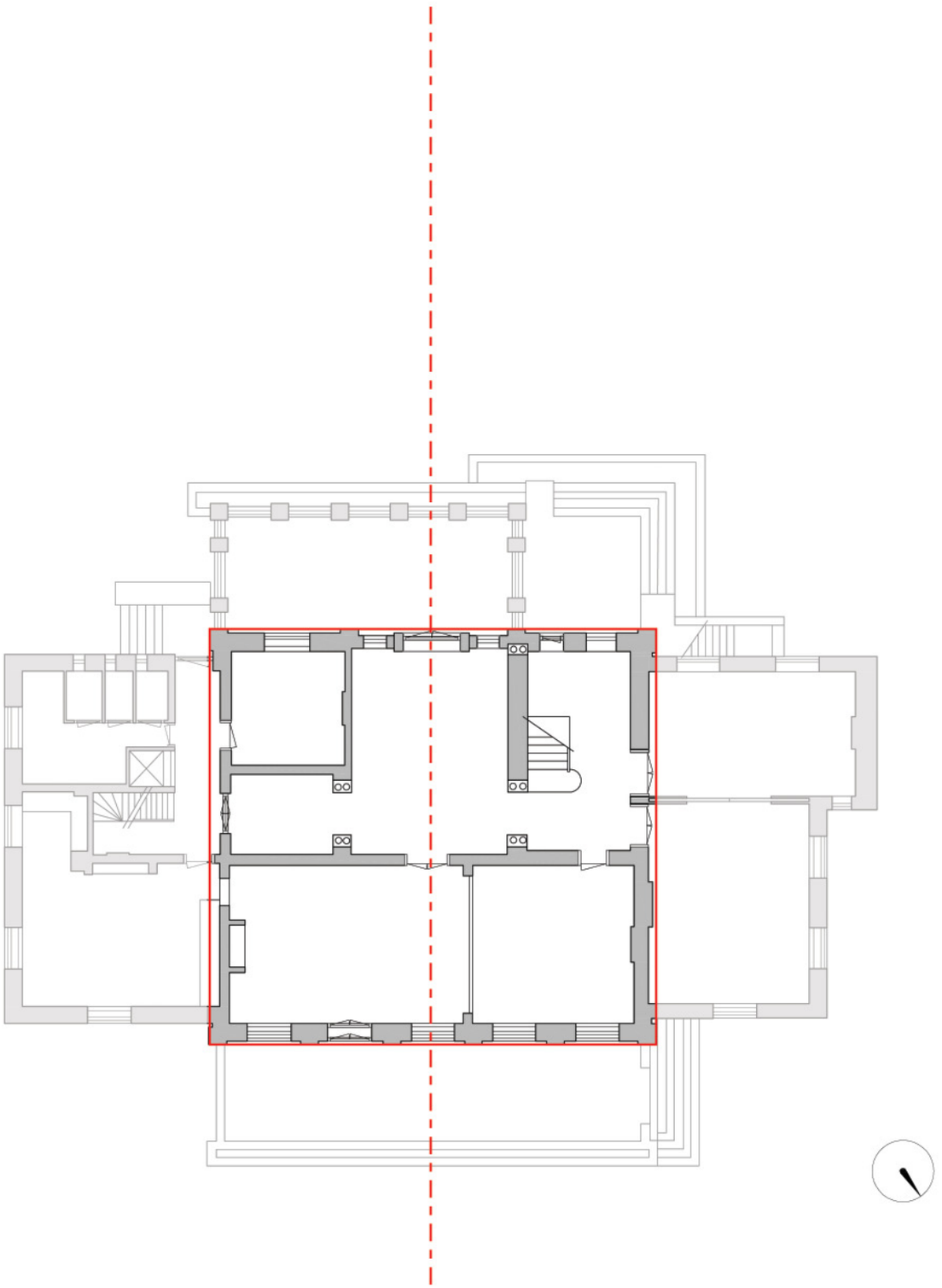

In de plattegrond is weer in het centrale bouwvolume symmetrie te vinden. Deze sluit aan bij de spiegellijn van het vooraanzicht. De dunne binnenwand is later geplaatst en scheidde later de eetkamer van de personeelskamer. Petite Suisse heeft een min of meer kruisvormige plattegrond, waarop een hoofdvolume van drie bouwlagen op vierkante plattegrond, geflankeerd door volumes van twee bouwlagen. Het noordelijke zijvolume heeft een rechthoekige plattegrond, het zuidelijke een L-vormige. De zijvleugels bevinden zich in lengterichting ten opzichte van de Meerssenerweg. Aan de westgevel, voor de eetzaal/personeelskamer, bevindt zich een aanzienlijk terras met zeven hardstenen traptreden, aan de oostzijde de serre. Aan de zuidoostzijde van het hoofdvolume is een toren van vijf bouwlagen geplaatst.

18. symmetrie plattegrond (schaal 1:200)

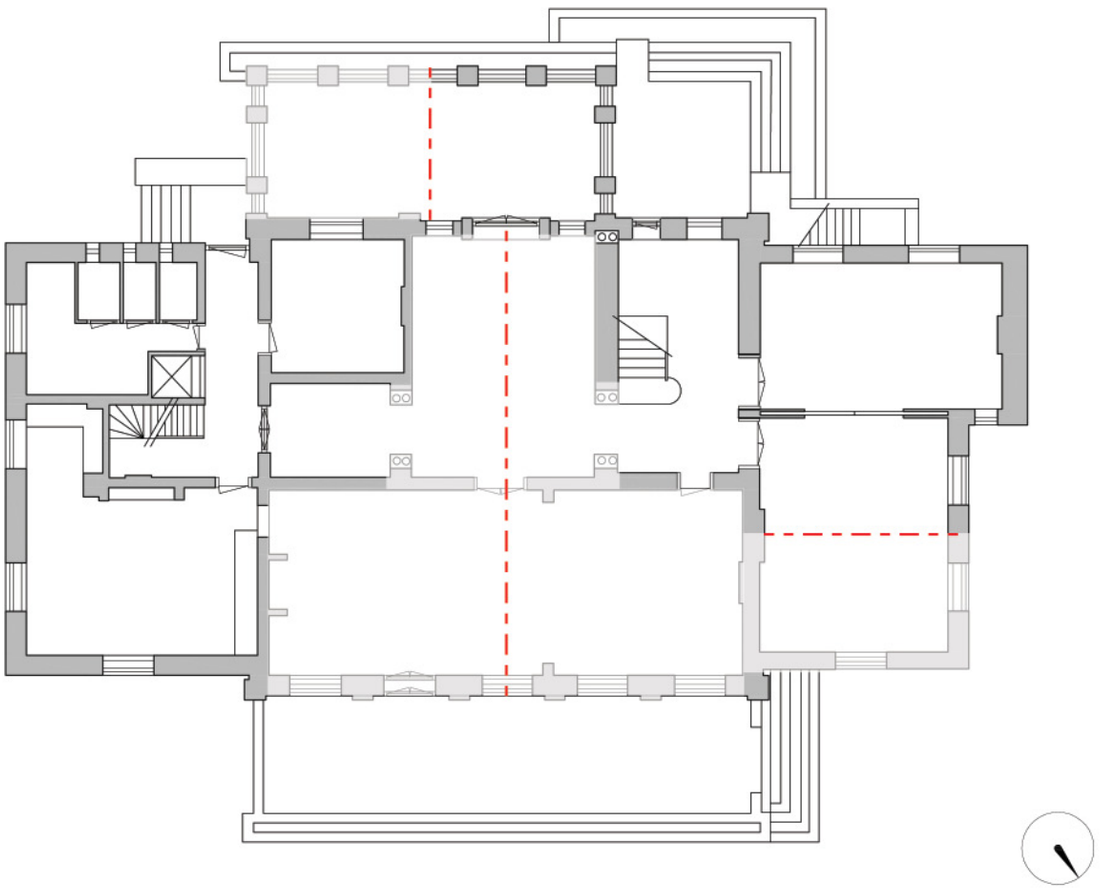

In Petite Suisse zijn de eetkamer en de centrale hal symmetrisch. In de rechter zijvleugel is ook een vertrek die een symmetrische plattegrond heeft, net als de later aangebouwde serre.

19. symmetrie binnen de vertrekken (schaal 1:200)

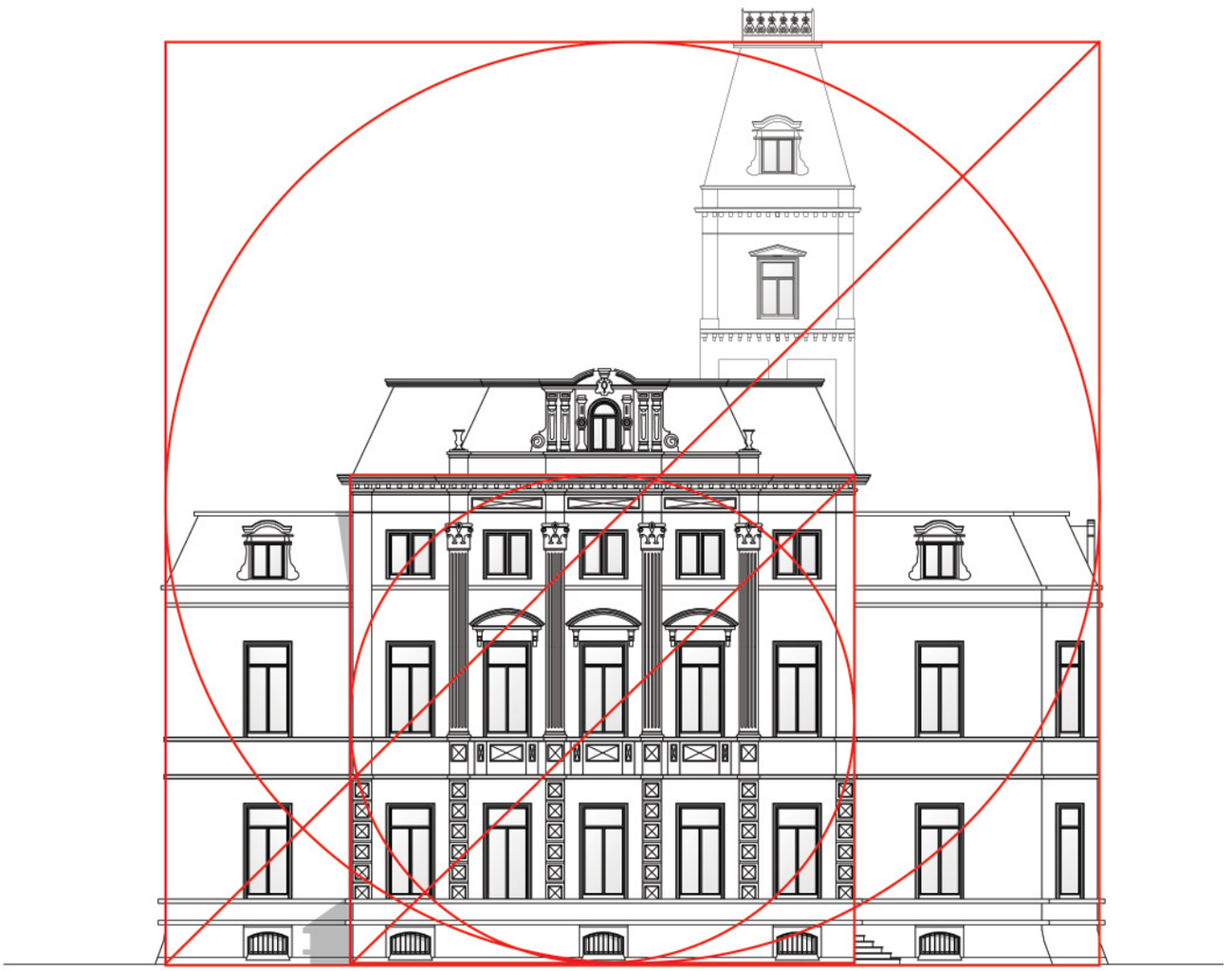

In de proporties van het vooraanzicht vallen een aantal onderdelen op. Ten eerste heeft het centrale bouwvolume een vierkante verhouding. Daarnaast is het vermoeden dat de hoogte van de toren is bepaald door de vierkante verhouding tussen de basis van het gebouw en de hoogte van de toren.

20. proporties aanzicht (schaal 1:200)

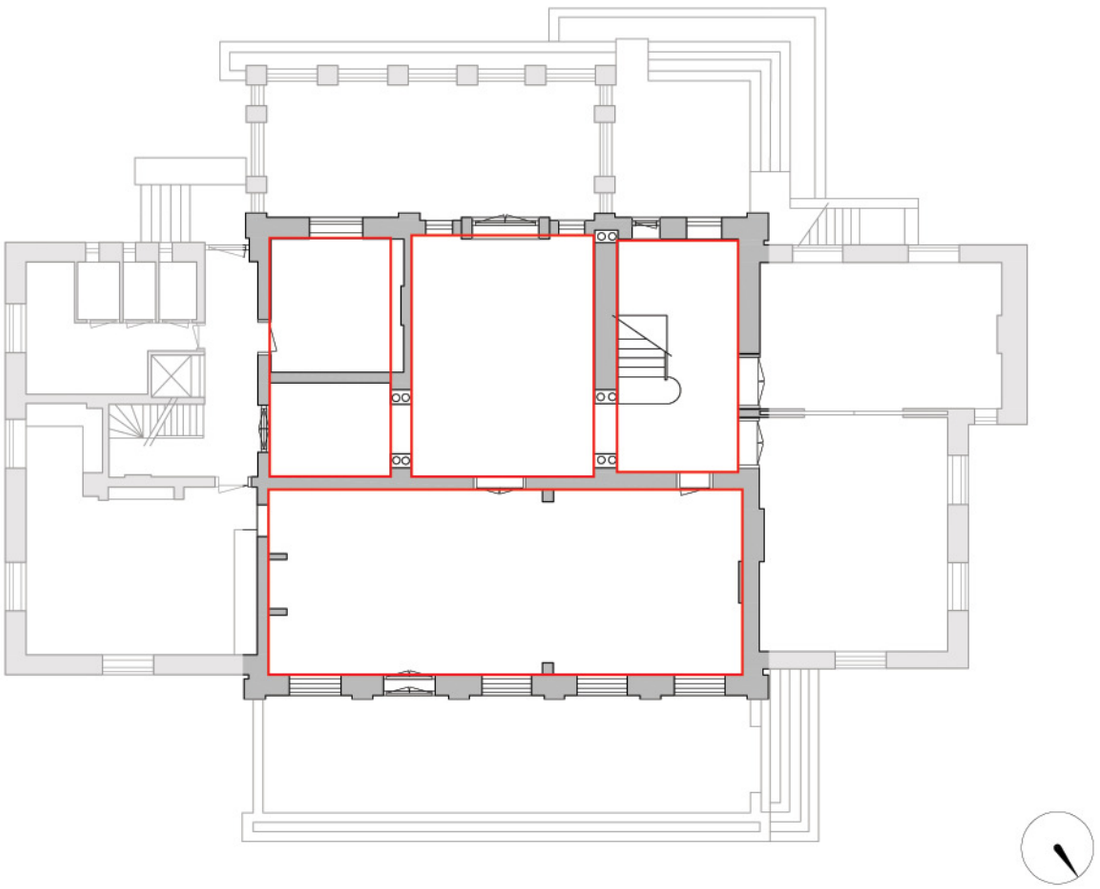

21. klassieke verdeling plattegrond (schaal 1:200)

De plattegrond van het middelste bouwvolume is volgens Vingboons principe van het Hollands classicisme ontworpen. De vertrekken zijn geordend volgens klassieke verhoudingen: er zijn twee beuken met gelijke breedte en verschillende diepte. De achterste beuk is verdeeld in drie delen, waarvan de middelste het grootst en de twee zijvertrekken symmetrisch en gelijk van vorm. De andere beuk is één geheel.

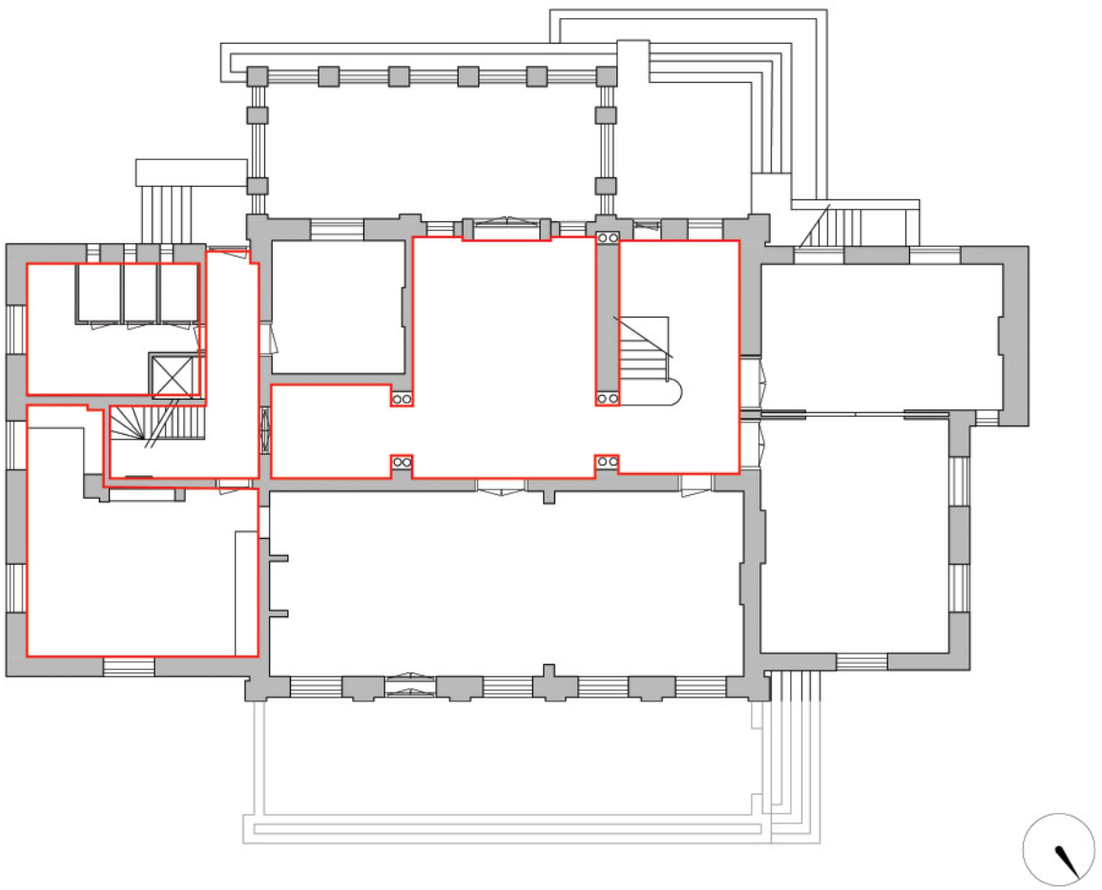

In het ontwerp is een onderscheid gemaakt tussen looproutes voor personeel en routes voor de bewoners. Het eikentrappenhuis, gelegen aan de in neo-empire stijl voorgegeven centrale hal, werd gebruikt door de bewoners. De kleine kleinere trap was voor het personeel.

22. bedienende ruimtes (schaal 1:200)

23. decorum aanzicht (schaal 1:200)

Het hele landhuis kenmerkt zich door een hardstenen plint met segmentboogvormige souterrain-vensters, een gepleisterde optrek met stucwerkornamenten, dorpel- water en kroonlijsten.
De toren van het landhuis wordt bekroond met een smeedijzeren hekwerk. De zijvolumes, het achterdakvlak van het hoofdvolume en de toren zijn voorzien van dakkapellen met houten rondboogfrontons en klauwstukken. Centraal bouwvolume met vijf venstertraveeën, toren en bordes. De symmetrische voorgevel van dit volume wordt geleed door lisenen, voorzien van cannelures en bekroond met Korintische kapitelen. In het centrale geveldeel zijn drie vensters van de tweede bouwlaag zijn voorzien van rondboogfrontons. De voorgevel wordt bekroond door een topgevel met rondboogfronton, klauwstukken en schouderstukken met vazen. De terugliggende zijvolumes hebben elk twee bouwlagen, een venstertravee in de voorgevel, drie in de zijgevel en een gevarieerd aantal in de achtergevel.

24. orde aanzicht (schaal 1:200)

De horizontale accenten van het landhuis zijn te zien in onder andere de plint: de gevel is voorzien van een souterrainverdieping. Ook wordt de horizontale richting benadruk door verdeling en gevellijsten op verschillende niveaus.

25. horizontale orde aanzicht (schaal 1:200)

De verticale richting van de gevel wordt door de toren benadrukt. In het middelste bouwvolume wordt dit beeld versterkt door de verticale ramen, de verticale ordening van de ramen en zuilen.

26. verticale orde aanzicht (schaal 1:200)

Het ritme in de revel wordt gekenmerkt door repetitie. Zowel in repetitie van de ramen, als in de gelijke afstand tussen de zuilen. In de zijvleugels is wordt het ritme in horizontale richting vervolgd.

27. repetitie aanzicht (schaal 1:200)

Kasteel Neubourg
Gulpen

Kasteel Neubourg

Gulpen

Nick Daemen

1. http://www.gulpen-wittem.nl/internet/de-kernen_3222/item/historie_381.html

Gulpen

Gulpen is ontstaan op een kruispunt van oude Romeinse wegen en op een punt waar verschillende rivierdalen Geul, Gulp en Eyserbeek bij elkaar komen. Dat er in Gulpen al in de Romeinse tijd sprake was van bewoning, blijkt uit de restanten van een Romeins heiligdom die er gevonden zijn. Bij een doorwaadbare plaats in de Geul van de weg van Maastricht naar Aken werd in de vroege Middeleeuwen een 'motte' gebouwd. Het is de voorganger van het kasteel Neubourg dat na 1288 gebouwd werd. Het kasteel kreeg na ingrijpende verbouwingen in 1732 en 1774 zijn huidige aanzicht.
Gulpen is een Karolingisch koningsgoed. In een akte van juni 1226 bevestigt keizer Frederik 11 dat keizer Hendrik 11 tussen 1002 en 1024 delen van Gulpen heeft geschonken aan het Mariastift te Aken. Bij Gulpen behoorde toen ook het dorp Margraten, dat Gulpen op de Berg werd genoemd. De oudste naamsvermelding is Golopia. Dit komt van het Oud-Germaanse 'Guli' dat 'Geul' betekent en 'Apja' wat een verkleinvorm van een waternaam is.

Gulpen behoorde in de Middeleeuwen tot de heerlijkheid Rode: het land van 's-Hertogenrade. Na de Limburgse successieoorlog 1288, slag bij Woeringen werd de Hertog van Brabant ook Heer van Rode, en Gulpen behoort vanaf dan tot de landen van Overmaze. Na de 80-jarige oorlog komt bij de verdeling tussen Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1661 het Partagetractaat Gulpen in handen van de Republiek. Gulpen wordt de hoofdplaats van het Staatse gedeelte dat ook Kerkrade, Holzet, Lemiers, Vaals en Vijlen omvatte.

De in natuursteen opgetrokken neo-Romaanse kruiskerk van St. Petrus is gebouwd in 1923- 1924, omdat de oude kerk te klein was geworden. Een rest van die oude kerk is de toren op het oude kerkhof. Deze toren is waarschijnlijk uit de 11e eeuw. De kerk was toegewijd aan de H. Petrus en de H. Hubertus. Vandaar ook dat een Hubertus-jaarmarkt al in het midden van de 17e eeuw bestond. Vanaf 1661 moesten katholieken en protestanten samen gebruik maken van het kerkgebouw. Hieraan kwam een eind toen in 1937 een protestantse kerk werd gebouwd.

Kort daarvoor, in 1923, was er een synagoge voor de vrij grote Joodse gemeenschap gebouwd. In de tweede wereldoorlog werden zij vrijwel allen gedeporteerd naar de concentratiekampen waarvan maar weinigen terugkeerden. [1]

2. situatie kasteel omstreeks 1946

2. West en Zuid gevel kasteel Neubourg.

>

3. kaart Kasteel Neubourg 2013 (schaal 1:5000).

schaal 1:5000
landsgrens
N-wegen
wegen
water
bebouwing
bos
hoogtelijnen
buitenplaats
tuinen
overige bebouwing landgoed

Van kasteel tot buitenplaats

Kasteel Neubourg, ten zuidwesten van Gulpen, werd in de 14de eeuw gebouwd als opvolger van het iets zuidelijker gelegen kasteel Nuwenberghe en kwam in 1398 in bezit van het geslacht Van Eynatten. Van 1636-1644 werd het L-vormige kasteel ingrijpend verbouwd tot een U-vormige opzet met op de zuidhoek een monumentale uitspringende toren met een knobbelspits. De hoge smalle vensters hebben natuurstenen blokomlijstingen. Rond 1732 volgde een verdere verbouwing onder leiding van Johann Conrad Schlaun. Bij een verbouwing rond 1774 in opdracht van Léon Bernard de Hayme de Hautfalize verdween de 17de eeuwse noordelijke hoektoren. Verder werd de oostvleugel herbouwd naar plannen van Bartholomé Digneffe. Het oorspronkelijke open front heeft men rond 1850 gesloten met een middenpartij tussen de twee vooruitspringende vleugels, mogelijk in opdracht van graaf de Marchant et d'Ansembourg.

De eerste bouwhoeve omvat een U-vormige hoeve uit circa 1650 met twee vierkante hoektorens bekroond door knobbelspitsen. De hoeve is in 1774 aan de pleinzijde gewijzigd, vermoedelijk door Jacob Couven. Toen heeft men ook de gracht tussen voorhof en kasteel gedempt. De neoclassicistische inrijpoort met gekoppelde ionische zuilen en fronton (circa 1800) is ontworpen door Mathias Soiron.

Eveneens uit circa 1650 dateert de U-vormige tweede bouwhoeve aan de oostzijde van het kasteel. De buitengracht om deze hoeve is rond 1815 grotendeels gedempt. De hof is toegankelijk via een rondboogpoort met schilddak. Aangrenzend bevindt zich de voormalige ommuurde moestuin met op de zuidoosthoek een vroeg-18de-eeuwse achtzijdige tuinkoepel met uivormige spits en een vierkante traptoren, versierd met blokken en banden van natuursteen. Deze tuinkoepel werd gebruikt bij het thee drinken na een wandeling door landschapspark.

De oorspronkelijke geometrische aanleg van het park kreeg rond 1815 naar ontwerp van M.F. Weyhe een uitbreiding en verfraaiing in rijpe landschapsstijl. In 1856 werd door L. Fuchs een deeltuin in formele stijl met vormsnoeiwerk aangebracht. In het park bevinden zich een kleine neogotische kapel uit de eerste helft van de 19de eeuw en een restant van een 18de-eeuws cascade, dat aansloot op een aftakking van de Gulp. [2]

2. Monumenten in Nederland, Limburg . Ronald Stenvert, Chris Kolman, Saskia van Ginkel-Meester, Sabine Broekhoven, Elisabeth Stades-Vischer. 2003. Waanders uitgevers.

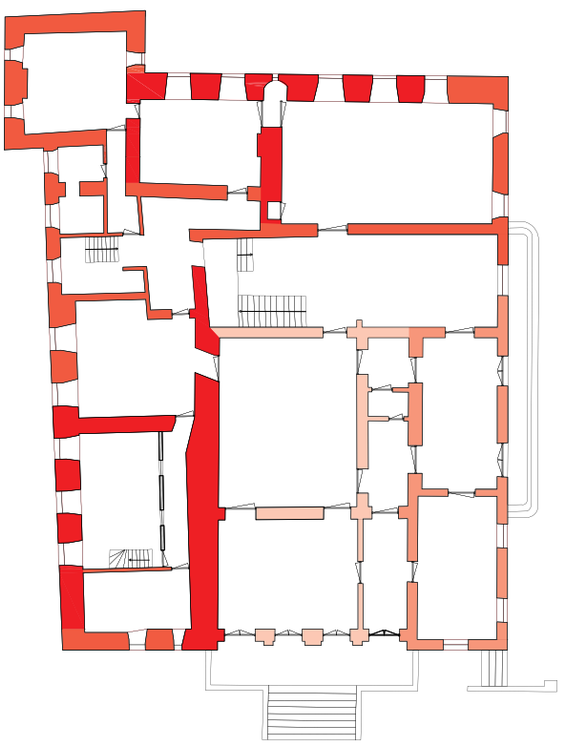

Kasteel Neubourg door de jaren heen
1) Donjon Nuwenberghe dateerd pre 1398
2) L vormige kasteel NEubourg met poortgebouw dateerd uit het jaar 1398
3) u vormig kasteel met kasteel toren en twee hoeves dateerd uit het jaar 1732
4) het carré vormig kasteel met overdekte binnenhof en nieuw poortgebouw gelegen aan bouwhoeve 2 deteerd uit het jaar 1774

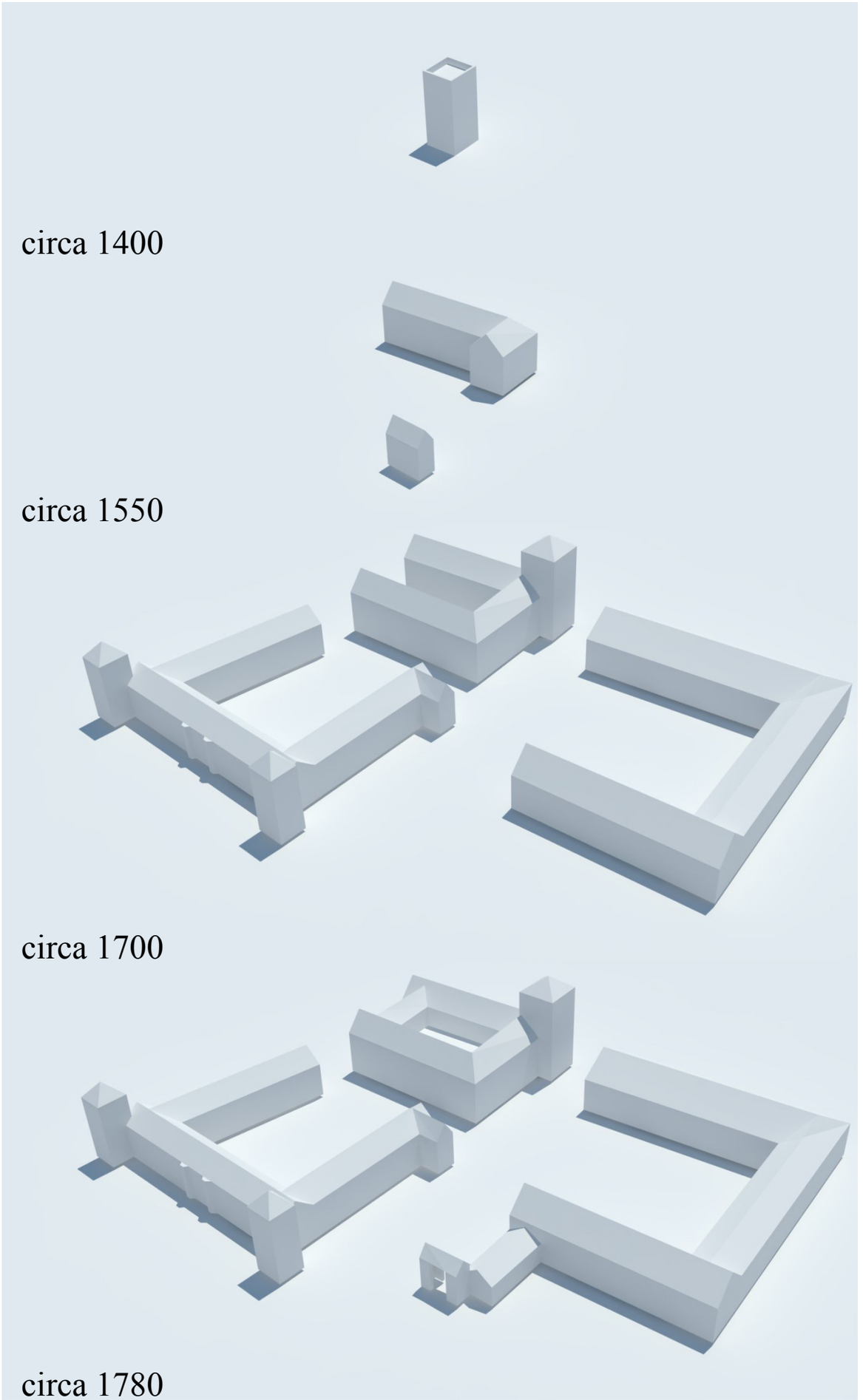
circa 1400
circa 1550
circa 1700
circa 1780

Architectuur

Johann Conrad Schlaun een van de twee bekende architecten die werkzaamheden hebben uitgevoerd aan het kasteel was rond 1732 een bekend architect die veel Duitse barok gebruikte in zijn bouwwerken. De keuze van deze architect zal waarschijnlijk hebben afgehangen van de toenmalige eigenaar graaf van Plettenburg en Wittem die van oorsprong uit Münster kwam. Johann Conrad Schlaun heeft verder niet veel in Nederland gebouwd op de kloosterkerk in Wittem na.

Bartholomé Digneffe, is de tweede bekende architect die verantwoordelijk was voor de laatste uitbreiding aan het kasteel. Hij kwam oorspronkelijk uit Luik maar werd naar de regio geholpen door de familie d'Ansembourg. Digneffe was voor de familie de huisarchitect, hij heeft ook aan kasteel Amstenrade meegewerkt voor de familie.

Maaslandse renaissance

In het tweede kwart van de 16e eeuw paste men de eerste renaissancevormen toe in ons land. Deze uit de oudheid afgeleide vormen werde in de loop der tijd geregeld herschikt en aangepast. In het geval van limburg stroomde hier als eerste de Luikse renaissance uit. Deze stroom vond zijn oorsprong uit de italiaanse renaissance en werd ge introduceert tijdens het bewind van Prins-Bisschop Everhard van der Mark. De belangrijkste kenmerken van de Luikse renaissance zijn: Zuilen arcades met tulpvormige kollommen, accoladevormige venster lateien, enkele hardstenen ingangs partijen en gebeeldhouwwde grafzerken.

Uit deze Luikse Renaissance kwam in het begin van de 17e eeuw de variant Maaslandse renaissance voort deze stijl heeft alleen kleine overeenkomsten met de Italiaanse Renaissance. De Maaslandse Renaissance bleef in Nederland beperkt tot het zuiden van Limburg, maar rijkte van het Prins-Bisdom Luik tot aan de stad Aken. De Maaslandse Renaissance werd veervuldig gebruikt in onder andere care boederijen, stadhuizen, kastelen en kloosters. De belangrijskte kenmerken van deze stijl zijn: natuursteen speklagen veelal toegepast in mergel de voornaamste natuursteen in Zuid-Limburg, hardstenen raamomlijstinge, waterlijsten, hoogopgaande daken, geporonoceerde daklijsten en het gebruik van inheemse materialen. De Maaslandse Renaissance bleef tot ver in de 18e eeuw een veel gebruikte bouwstijl. [3]

Architectonische analyse

Symmetrie

Doordat het kasteel in drie verschillende tijdsperioden gebouwd is, van een L vorm naar een U vorm, tot uiteindelijk een vierkant gebouw is verbouwd, zijn er in de gevel drie verschillende symmetrie assen aanwezig.

De symmetrie assen situeren zich steeds verticaal in het centrum van een gevelsegment. Door deze segmentatie onstaat er onderscheidt in de gevel en worden delen en elementen herkenbaar en geaccentueerd. De later aangebouwde delen van de gevel tonen evenveel symmetrie als het gevel deel wat vroeger behoorde tot het L vormige kasteel. Alleen bij het rechter gedeelte van de gevel is er een kleine verschuiving in de spiegelas waar het kelderraam iets naar de linkerzeide is verschoven.

De gevel zelf is opgebouwd uit symmetrische elementen. Hierbij is een grote rol is weggelegd voor de ramen met hun typische natuursteen raamomlijstingen en de repetitie van deze elementen. Terug redenerend kan gesteld worden dat elk segment in zijn eigen orde een symmetrische opbouw kent.

Decorum

De gevels van het kasteel zijn opgetrokken uit een combinatie van rood baksteen metselwerk, mergel speklagen en hoekbanden. In de twee eerst gebouwde gevelelementen is er vrijwel geen ornamentiek te ontdekken, op een enkele raamdecoratie na bij de dakramen. Daarentegen is er op het later gebouwde middendeel van de gevel door Oscar d'Ansembourg, zeer veel ornamentiek te vinden. Naast de decoratieve ballustrades uitgevoerd in Renaissance stijl is er in het midden van de gevel een stuk uitsluitend uitgevoerd in natuursteen elementen met een tweetal

3. Monumenten in Nederland, Limburg . Ronald Stenvert, Chris Kolman, Saskia van Ginkel-Meester, Sabine Broekhoven, Elisabeth Stades-Vischer. 2003. Waanders uitgevers.

tempanen boven de ramen op de eerste verdieping. Boven op de kop is een decoratieve kroon met daarin de wapenschilden van de familie Marchant d'Ansembourg te vinden. Verder zouden ook de constructieve vloer ankers die aan de gevel bevestigt zijn gerekend kunnen worden tot de onamentiek.

De rechter zijgevel en de achtergevel zijn duidelijk ondergeschikt aan de voor en linkergevel. Dit komt omdat de voorgevel, ook wel de ontvangstgevel, was gelegen op een lange zichtas die vanaf de grote weg naar kasteel voerde. De linker zijgevel is gelegen aan de Engelse landschapstuin en lag op een zichtas vanuit de stad Gulpen.

Stijl kenmerken

De westgevel is opgbouwd in drie stappen, maar er is altijd terug gegrepen naar de stijl van de eerste stap, de Maaslandse Renaissancestijl. Dit is terug te vinden in de raamomlijstingen van het mergel afkomstig uit de omliggende mergelmijnen. Een ander typisch kenmerk dat is toegepast in de gevels, zijn de hoekbanden die eveneens zijn uitgevoerd in mergel. Het laatste typische kenmerk van de Maaslanse Renaissance wat te zien is in de gevel zijn de hoog opgaande daken.

Tuinaanleg

De oorspronkelijke geometrische aanleg van het park kreeg rond 1815 naar het ontwerp van M.F. Wayne een uitbreiding. Deze werd uitgevoerd in Engelse landschapsstijl met bijbehorende slingerpaden, met als grens rivier de Gulp.

In 1856 werd door L.Fuchs een deeltuin in formele stijl met vormsnoeiwerk aangebracht, gelegen aan de achterzijde van de tweede bouwhoeve. In het park bevindt zich een kleine neogotische kapel uit de eerste helt van de 19e eeuw en een restant van een 18e eeuwse waterwerk, dat aansloot op een aftakking van de Gulp.

Dienend en bedienend

Op de begane grond is er goed te zien welke ruimten dienen en bedienend zijn, de keuken en werkvertrekken zijn allemaal gelegen aan de achterzeide en zijn worden uitsluitend als bedienend gezien omdat deze in het huishouden van d'Ansembourg enkel door bedienden werden gebruikt, de famielie gebruikte deze ruimten zelf niet of nauwelijks. Naast deze puur bedeniende ruimten zijn er twee hybride ruitmen waar bedienend en dienend samen komen dit zijn de twee hoofdontsluitingen tussen de ruimten in. De verblijven voor de eigenaren zoals de eetzaal, werkkamer, salon en herenkamer zijn uitsluitend dienend omdat deze alleen werden gebruikt door eigenaren met uitzondering van bediening.

Om deze tweedeling in stand te houden waren er in de achterzeide twee kleine trappen voor het bedienend personeel en een grote trap in het hart van het gebouwd die gebruikt werd door de eigenaar en diens bezoek.

10. D.B.M. Hermans en E.D. Orsel, p. 221

>
buitenplaats in de context, 1774(schaal 1:1000)

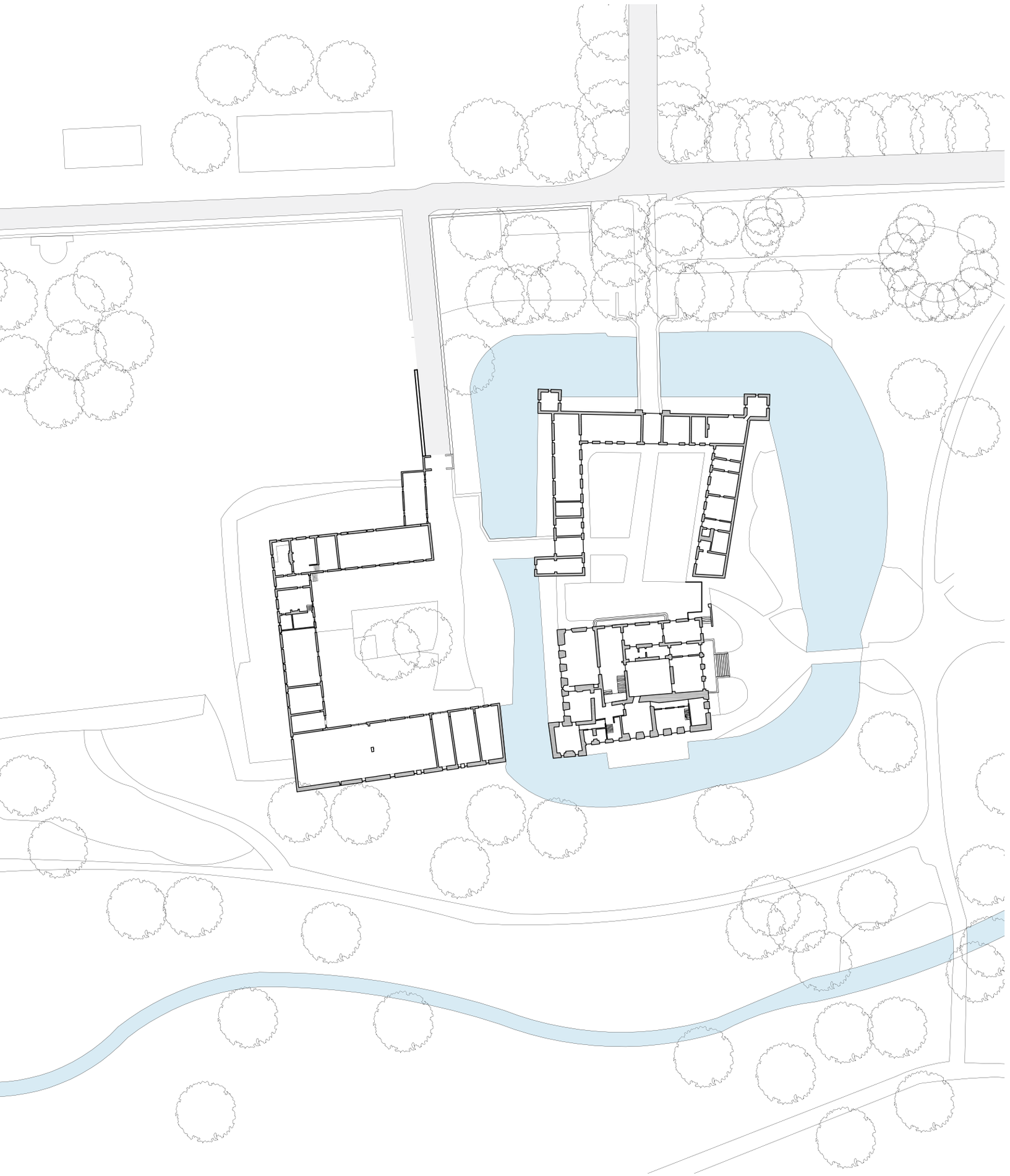

KASTEEL NEUBOURG

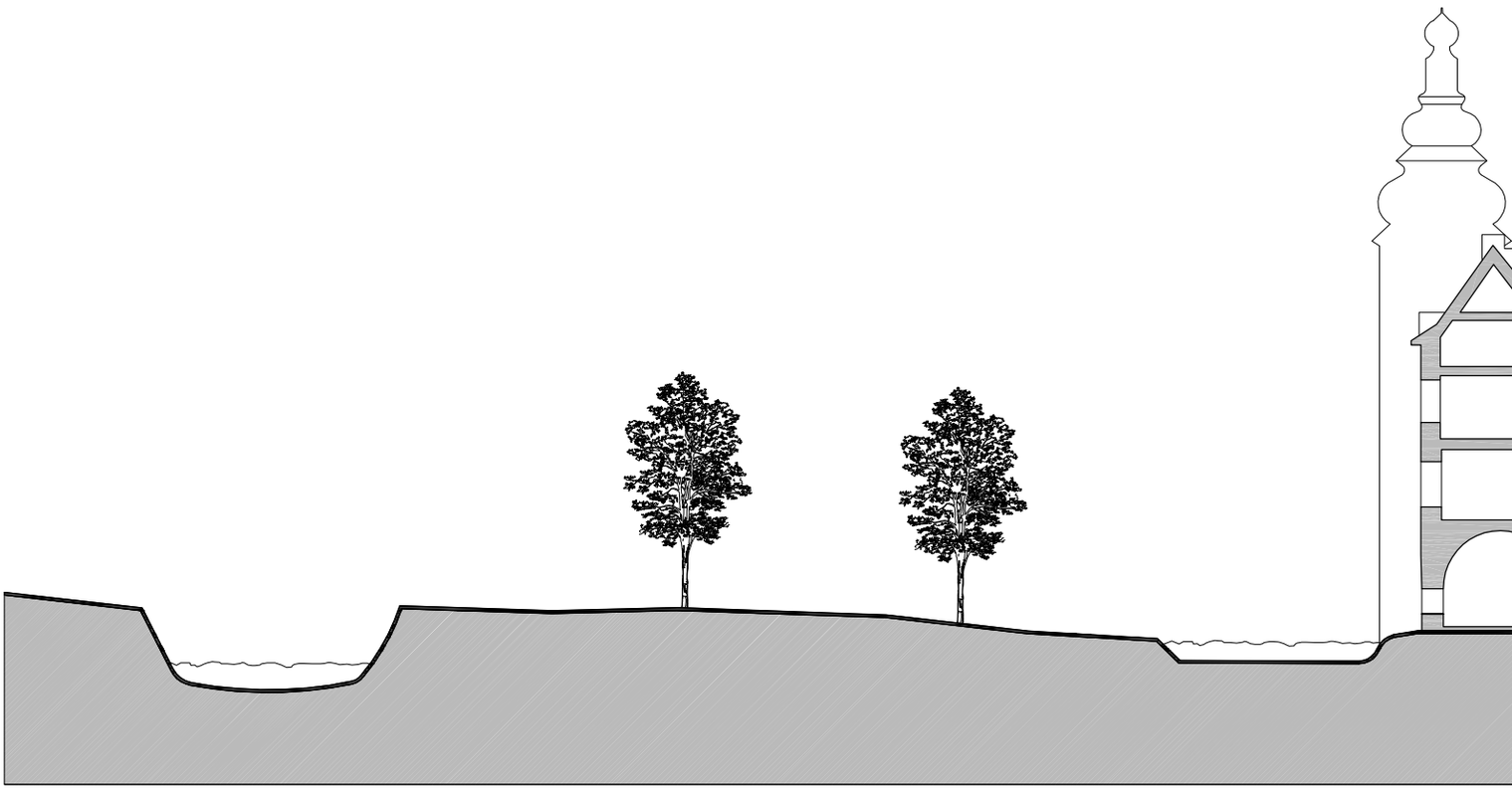

profiel (schaal 1:500)

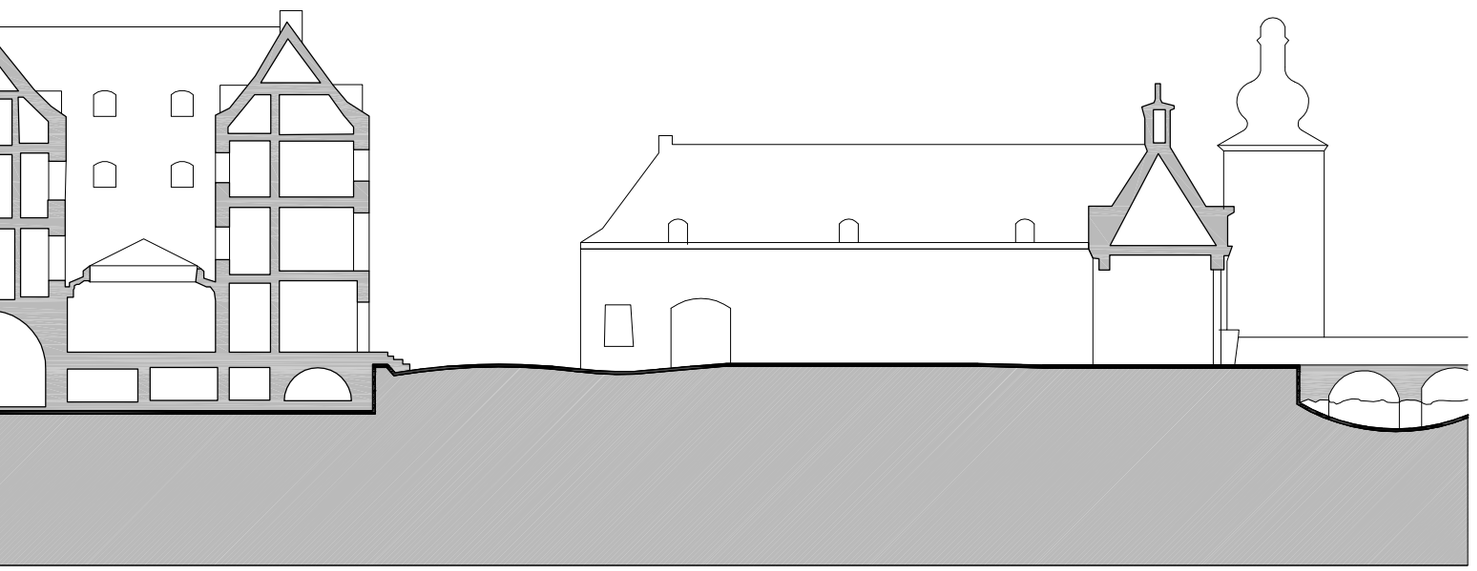

aanzicht voorgevel (schaal 1:200)

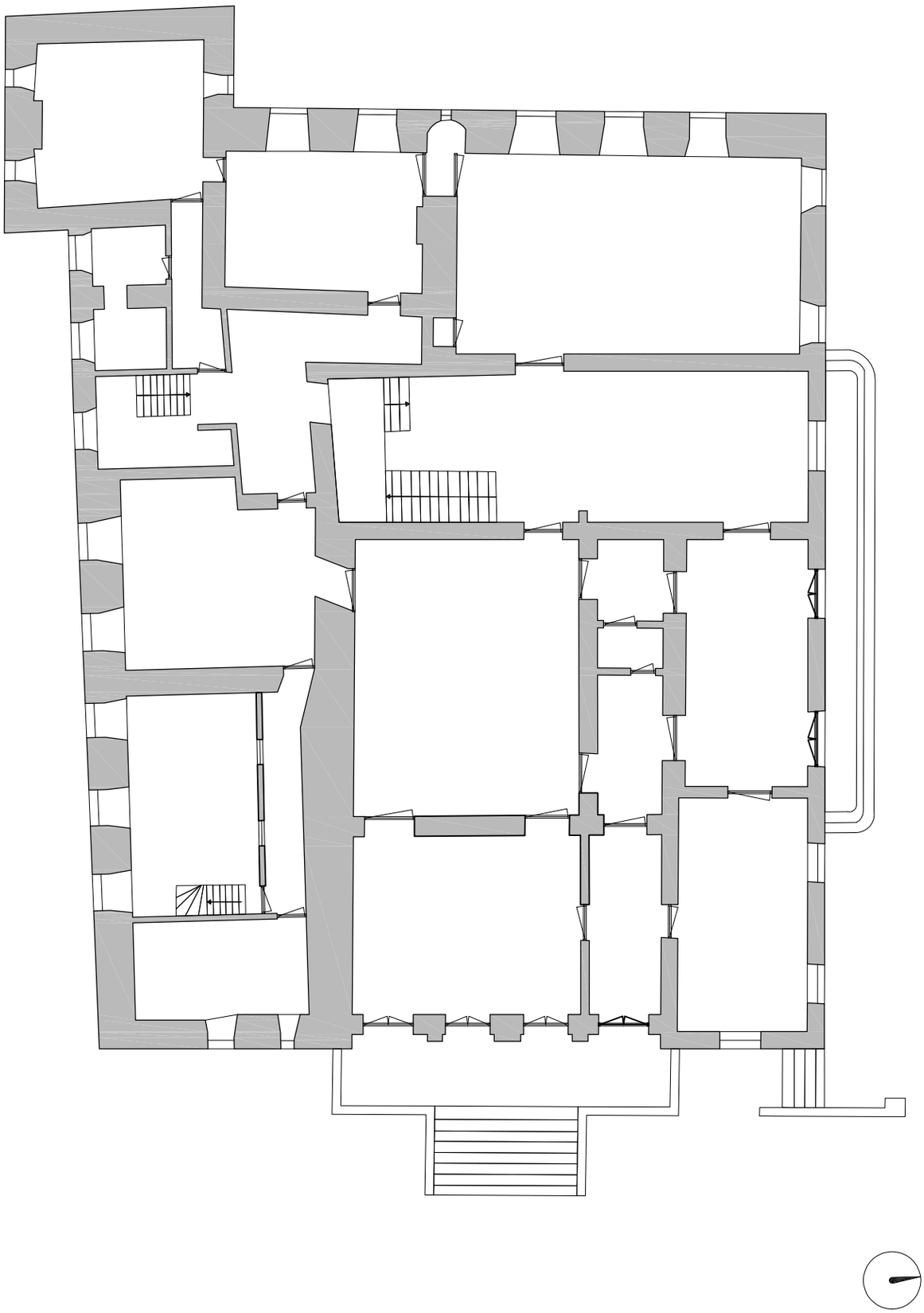

plattegrond begane grond (schaal 1:200)

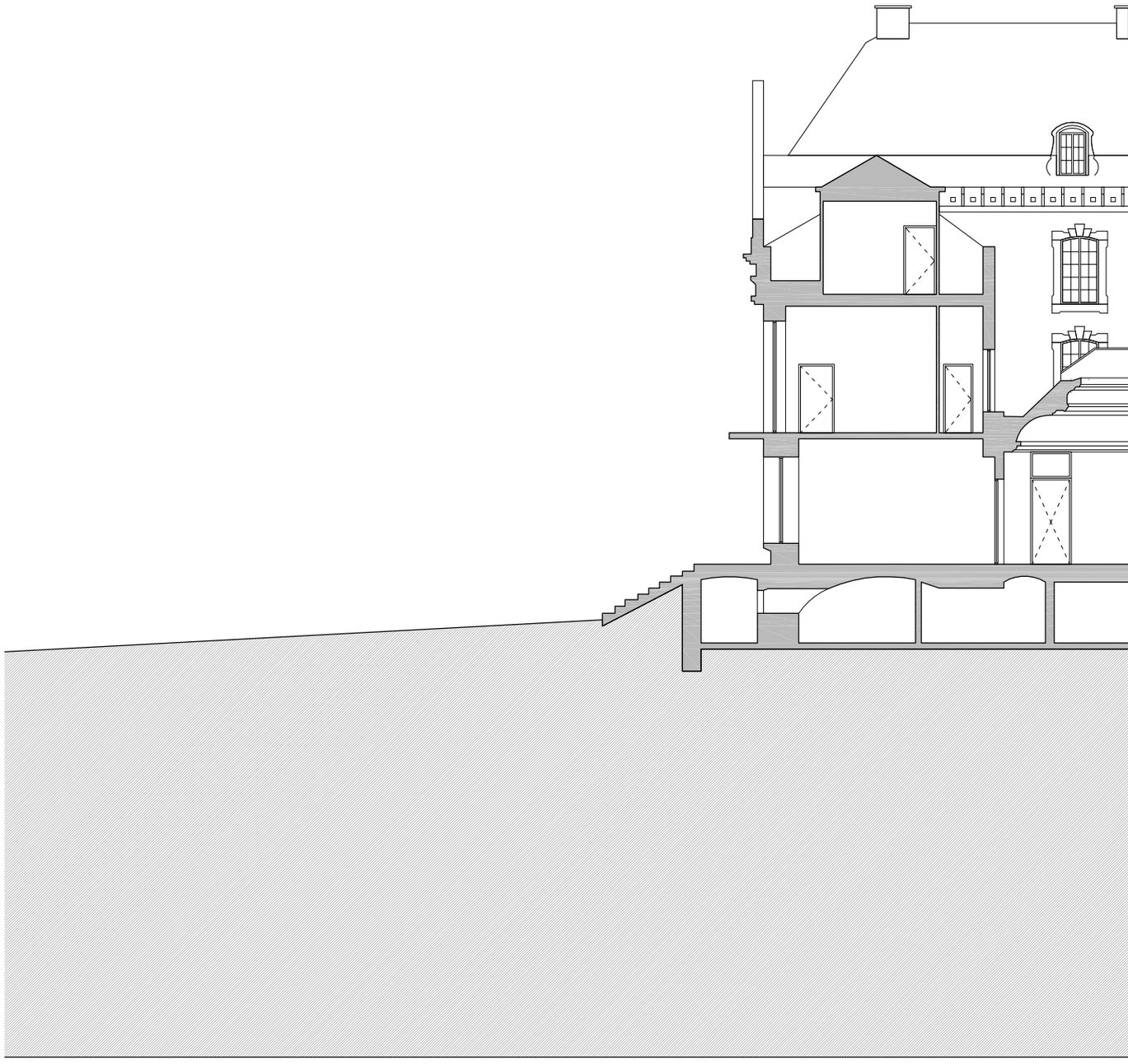

dwarsdoorsnede (schaal 1:200)

symmetrie voorgevel (schaal 1:200)

symmetrie Voorgevel (schaal 1:200)

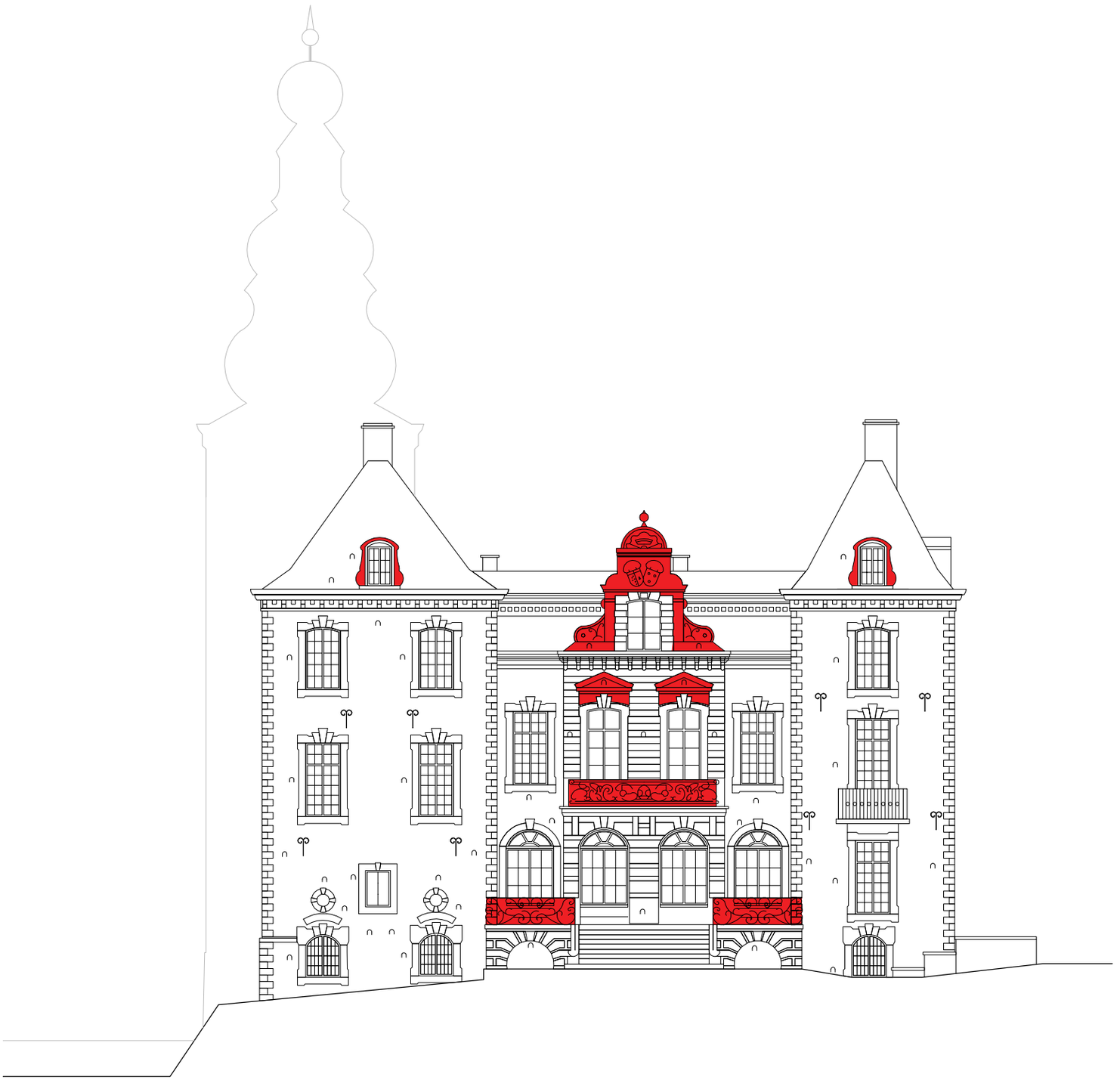

Decorum voorgevel (schaal 1:200)

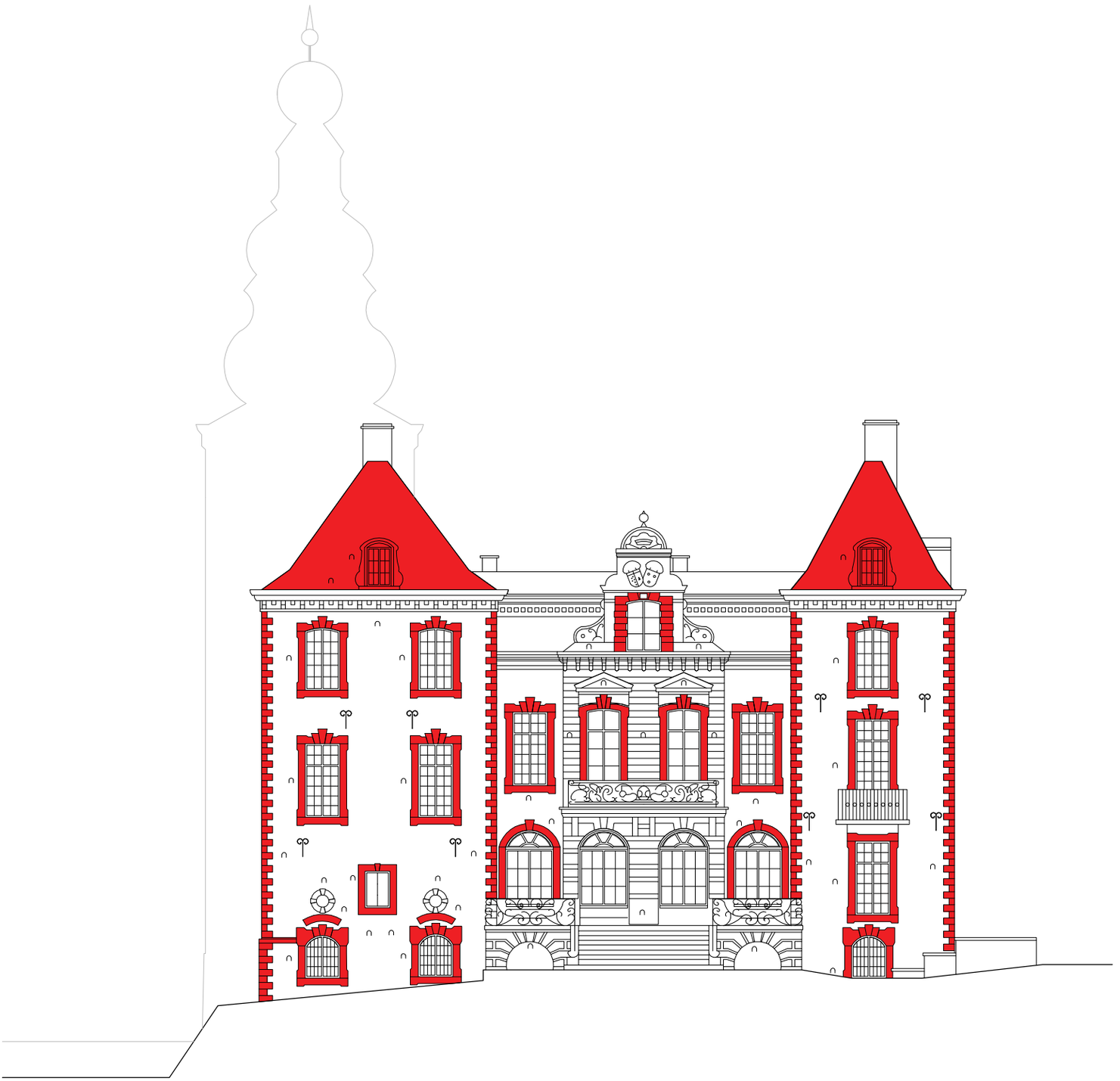

Stijlkenmerken voorgevel (schaal 1:200)

Proporties voorgevel (schaal 1:200)

Repetitie voorgevel (schaal 1:200)

Repetitie voorgevel (schaal 1:200)

Dienend en bedienend(schaal 1:200)

SLOTJE BRAKESTEIN
Oosterhout

86

Slotje Brakestein

Oosterhout

Richard van der Laan

Slotje

Slotje Brakestein heeft zijn naam te danken aan het noordelijk van het huis gelegen terrein, dat vroeger bekend stond als 'die Brake', braak liggende grond die niet geploegd en bewerkt werd. In het jaar 1422 stond er al een huis op dit perceel. De Naam 'Huis van der Brake' verschijnt voor het eerst in 1569. De naam Brakestein werd echter pas vanaf eind 18e eeuw gebruikt. Slotje Brakestein ligt in de plaats Oosterhout in de provincie Noord-Brabant. [1]

Oosterhout

Oosterhout wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde uit 1277 maar het is veel ouder. Reeds in de prehistorie lag er een keten van kleine nederzettingen op de noordrand van de Brabantse zandgronden. Vanaf 1321 verwierf Willem van Duivenvoorde in fasen Oosterhout. Hij heeft mogelijk gewoond op de burcht Kasteel Strijen. Dit kasteel is in 1573 door Spaanse soldaten in puin geschoten tijdens de Tachtigjarige Oorlog en daarna gesloopt. Behalve Willem en zijn nakomelingen hadden ook de heer van Breda, Hadewych van Strijen en haar nageslacht en de Johannieters heerlijke rechten in Oosterhout. De kerkelijke parochie Oosterhout omvatte ook het westen van het dorp Dongen. Rond 1580 riepen de plaatselijke bestuurders Oosterhout uit tot vrijheid. Dit had geen rechtsgevolgen maar was wel een uiting van groeiende zelfbewustzijn onder de Oosterhoutse elite.

Oosterhout is vooral bekend wegens zijn slotjes. Rond 1300 vestigden verschillende adellijke families zich in Oosterhout die voor zichzelf een huis oftewel een slotje bouwden. [2] Oorspronkelijk waren er zeven Slotjes in Oosterhout. Van deze 'slotjes' zijn er nu nog vijf over, waarvan vier gelegen aan de Ridderstraat en de laatste aan de Kloosterstraat. Tegenwoordig worden ze omringd door de Slotparken, het restant van een uitgestrekt lusthof met vijvers en hoog geboomte. De Slotjes waren woningen van de Oosterhoutse elite waaronder enkele geslachten uit de lage adel. Gegroeid uit een omgrachte boerderij, evolueerden ze via kasteelachtige edelmanswoningen tot landhuizen. Het merendeel van deze slotjes is in de negentiende eeuw min of meer gemoderniseerd. Slotje Brakestein is een van de slotjes aan de ridderstraat en ligt net ten zuiden van het stadscentrum. Het slotje verbindt het oude centrum met de naoorlogse wijken. Oorspronkelijk lag het slotje dan ook ten zuiden van het dorp. Men kan stellen dat Oosterhout de slotjes letterlijk omarmd heeft met de naoorlogse stadsuitbreiding.

1. www.tijdmachineoosterhout.nl bekeken op 30-10-2013

2. www.gemeenteoosterhout.nl bekeken op 25-10-2013

>
1. kaart Slotje Brakestein, 2013 (schaal 1:5000).

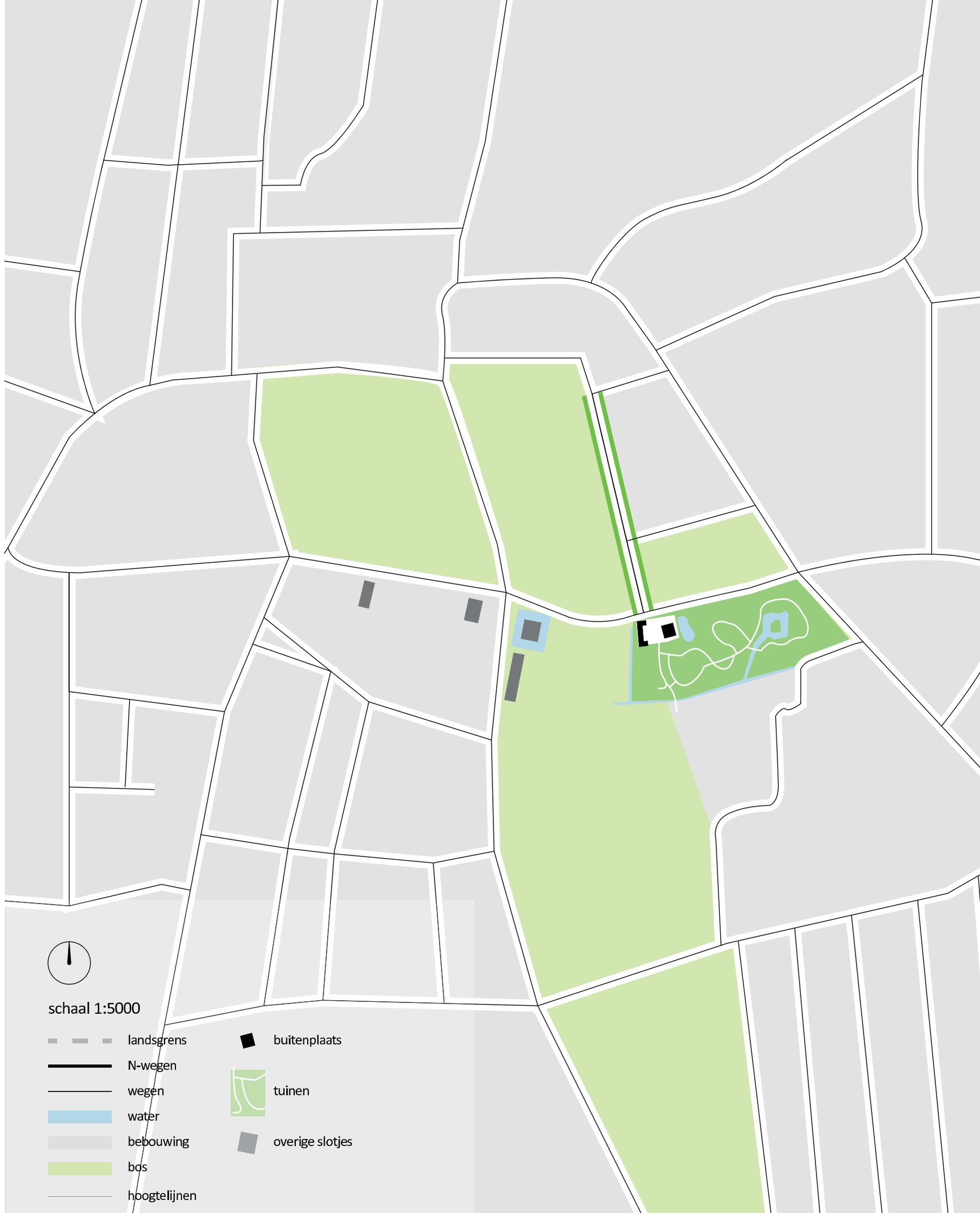
schaal 1:5000
landsgrens
N-wegen
wegen
water
bebouwing
bos
hoogtelijnen
buitenplaats
tuinen
overige slotjes

4. Dr L.H. Albers, Inrichting Park Brakestein, 2009, p. 6,7,8

5. Chris Schram, Bouwstijlen in Den Haag http://historie.hdpnet.nl/lod16.htm bekeken op 04-11-2013

Van Slotje tot Buitenplaats

De eerste bouw van Brakestein wordt geschat op omstreeks 1400 aan de zuidzijde van het dorp Oosterhout. Brakestein wordt beschouwd als een van de oudste stenen huizen van Oosterhout. Tussen 1422 en 1600 wordt het huis diverse keren vermeld als 'huys ende hof', 't huys van der Brake met als bezitter Jan van den Berge, huys rondomme in het water en in 1699 voor het eerst als 'Braeckesteijn, een omwaterde huizinghe, nederzettinghe, schure, hoff en erve.'

In 1660 is Koning Karel van Engeland door de eigenaar van Brakestein, Willem Snellen, diverse malen ontvangen. In het jaar 1808 werd Jan Simon Hallungius (1759-1832) eigenaar van Brakestein. Hij liet het huis verbouwen tot de omvang die nu nog aanwezig is. Het huis Brakestein werd omstreeks 1810 gerenoveerd, met name werd de zuidwest hoek aangebouwd. In 1835 komt het Slotje in bezit van de familie van Oldeneel tot Oldenzeel. Ze voeren een aantal grote verbouwingen uit te beginnen met de wijziging van het dak omstreeks 1850 en in 1870 wordt het balkon boven de deur aangebracht. In 1960 worden de gronden van Brakestein in het Slotjesveld verkocht door de familie van Oldeneel tot Oldenzeel. In 1978 is het huis Brakestein verkocht aan G.J. Schriek, die er een restaurant wilde inrichten. In september 1979 werden huis als restaurant en koetshuis als pannenkoekenhuis geopend. Het huis werd twee jaar later kantoor. Tijdens de werkzaamheden aan het huis in 1978 werd in de tuin een put opgegraven, recht tegenover de achteruitgang uit de kelder, waar mogelijk de keuken was. De put werd boven de grond opgemetseld. R. Broere werd eigenaar in 2005. Het pand is in 2005/2006 gerenoveerd. Het is destijds ingericht als kantoorruimte. In december 2007 werd het slotje gekocht door de Gemeente Oosterhout. Dit was een strategische aankoop om te voorkomen dat er appartementen zouden worden gebouwd. [4]

2. Slotje Brakestein omstreeks 1700

Architect

Over de architect of bouwmeester van Slotje Brakestein is niets bekend. Dit zou zijn oorzaak kunnen hebben in het feit dat het Slotje in verschillende fases is verbouwd tot zijn huidige vorm. Allereerst de genoemde verbouwing omstreeks 1810 wanneer de plattegrond van een L vormig naar vierkant wordt gebracht door het aanbouwen van de zuidwesthoek. Ten tweede de wijziging van het dak omstreeks 1850 en als laatste het aanbrengen van het balkon boven de entree omstreeks 1870.

Empire-stijl en Lodewijk XVI-stijl

Over de bouwstijl van Slotje Brakenstein was eveneens weinig bekend. Echter vindt men wel een duidelijk voorbeeld van de Empire-stijl terug in de ingangspartij van het slotje. Dit was het eerste aanknopingspunt voor het verder ontrafelen van de bouwstijl van het Slotje. De Empire-stijl ontwikkelde zich na de Franse revolutie als een nieuwe stijl. Het is de stijl waar Napoleon een zwaar stempel op gedrukt heeft . Nederland was in die tijd bezet gebied en economisch was het een slechte tijd. Er is in die tijd dan ook weinig gebouwd. De Empire-stijl heeft in Nederland op gevelgebied dan ook niet zo veel invloed gehad. Elementen uit de Lodewijk XVI - stijl werden nu een klein beetje gecombineerd met nieuwe elementen, die geassocieerd waren met symboliek van het Romeinse keizerrijk in combinatie met enige Egyptische elementen.

3. Slotje Brakestein omstreeks 1925

De Lodewijk XVI-stijl is genoemd naar de Franse koning die regeerde van 1774 tot 1792 (in Frankrijk de Louis XVI-stijl). In Nederland wordt de stijl toegepast in de periode 1770-1800. Na de uitbundige Barokstijl van Lodewijk XV volgt en terugkeer naar het Classicisme en dat betekent: Strakke lijnen en vaak pilasters. De Lodewijk XVI-stijl is sober en symmetrisch en wordt gekenmerkt door Classicistische versieringen als slingers en vazen. Het bekendste en wellicht beste voorbeeld in Den Haag is Paleis Lange Voorhout van architect Pieter de Swart. [5] Van deze stijl vinden we een aantal kenmerkten terug in de voorgevel van slotje Brakestein waaronder de soberheid, symmetrie en Classicistische versieringen(het balkon). Wanneer men de gevel vergelijkt met andere gevels in Lodewijk XVI stijl, kan men stellen dat de gevel van Slotje Brakestein een voorbeeld is van de Lodewijk de XVI stijl met een ingangspartij in Empirestijl .

>
4. Foto voorgevel/pleingevel slotje Brakestein

Huidige aanleg Park Brakestein

De huidige tuin in Engelse landschapstijl is ontworpen door Albers Adviezen Historische Parken & planburo infragroen bv. Het ontwerp is grotendeels gebaseerd op de 19e eeuwse inrichting van park Brakestein. Dankzij oude foto's en een padenplan van 1978 was precies bekend hoe het park er uit gezien heeft. Het primaire doel van het ontwerp was om het 19e eeuwse park weer beleefbaar te maken door middel van het stelsel van paden, met banken op uitnodigende plekken. Mensen moesten weer van het park kunnen genieten door er te wandelen of te zitten en te kijken naar bijzondere zichtpunten. Het padenselsel is zo aangelegd, dat de wortelstelsels van oude bomen, vooral van beuken, vermeden zijn. De paden zijn aangelegd in een halfverharding, die lucht en water doorlatend is.

De beleving van het kleinschalige historische parkje ligt in het zich bevinden in een bijna privésfeer, terwijl het parkje toch openbaar is. Een aantal uitgangspunten van het ontwerp waren dat het park rust, variatie, verrassing en schoonheid diende te hebben. Het huis, het plein en de tuin direct om het huis hebben een representatieve uitstraling. Binnen het tuinontwerp is er rekening gehouden met eventuele gasten en eigenaren die binnen de tuin gebruik kunnen maken van een ruimte direct aan de zuidkant van het huis waarin de waterput staat en enkele perken met lage heesters omheen liggen. [6]

Oorspronkelijke tuin

In 1808 erft Jan Simon Hallungius slotje Brakestein van zijn moeder. De geboren Bredanaar koopt in 1818 bij publieke verkoop ook het naastgelegen slotje Spijtenburg, dat toen Lindenborg heette. Na zo'n 250 jaar de hoek Keiweg/Ridderstraat gedomineerd te hebben, wordt het kleurrijke Spijtenburg in 1821 gesloopt en vergroot Jan Simon Hallungius zijn park met de vrijgekomen grond. Na de sloop kon de slotgracht worden omgevormd tot een ogenschijnlijk natuurlijk water met onregelmatige oevers, een slingervijver, waarin een schiereilandje herinnerde aan het oude slotje, maar alleen voor wie dat wist. Nog geen steen bleef boven water zichtbaar.

De oorspronkelijke ontwerper van het park van Brakestein is onbekend. Vermoedelijk is het park ontworpen door een landschapsarchitect. Dit zien we terug in de vloeiende lijnen van vijvers en paden en goed doordachte boombeplanting. [7] Op het kleine terrein werden veel slingerende paden aangelegd, zodat men telkens een andere wandeling kon maken. Tijdens zo'n wandeling had men steeds wisselende taferelen en sferen: zichten binnen het park over de vijver, naar de brug, naar bijzondere bomen, naar een koepel of doorkijkjes naar buiten over de weg of over de velden. Waarschijnlijk is het park aanvankelijk iets eenvoudiger van aanleg geweest dan het latere park waarvan de paden tot voor kort nog aanwezig waren. Op een kaart uit 1832 is maar één brug over de vijver van Spijtenburg zichtbaar; op de kaart van Copijn zijn er twee paden waarvan het zuidelijke over de aldaar gedempte vijver loopt. [8]

Zichtassen

Vanuit het huis waren er verschillende lange zichtassen: naar het noorden over de tuin;naar het zuiden tussen de beukenrijen en de solitaire groene en bruine beuk door naar het open veld, of een blik op een tuinvaas; naar het oosten tot over de vijver van Spijtenburg, *naar een koepel of Turkse tent die er 's zomers tussen de bomen stond. Vanuit het beukenbos keek men naar de Heerenstraat of Ridderstraat, die vroeger met iepen was beplant. Aan de kant van de Keiweg stond een haag.* [9]

6. Dr L.H. Albers, Inrichting Park Brakestein, 2009, p. 19

7. Dr L.H. Albers, Inrichting Park Brakestein, 2009, p. 10

8. Dr L.H. Albers, Inrichting Park Brakestein, 2009, p. 12

9. Dr L.H. Albers, Inrichting Park Brakestein, 2009, p. 12

>
5. buitenplaats in de context (schaal 1:500)

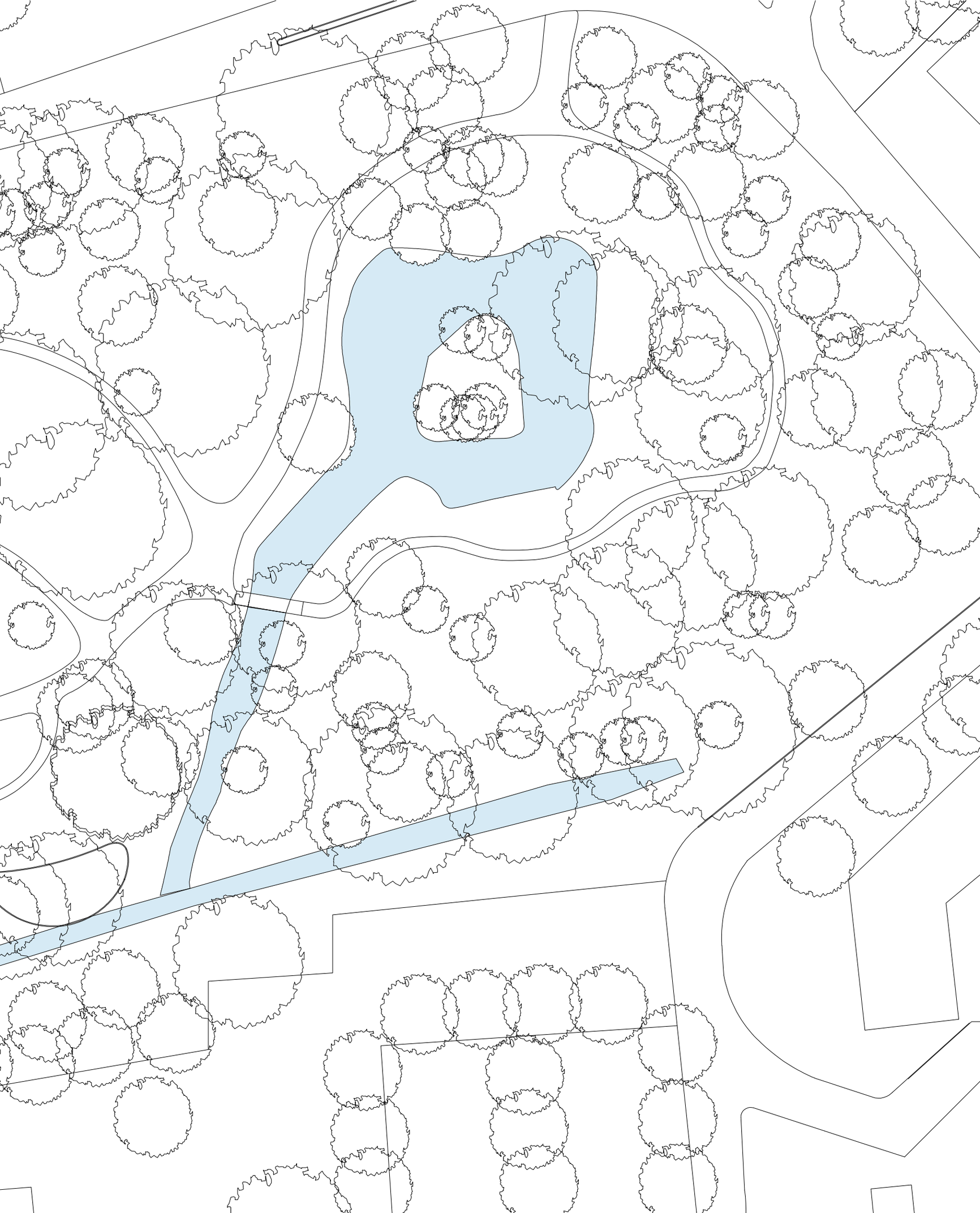

Architectonische analyse

Voor de architectonische analyse is uitgegaan van het Slotje, waarbij het Koetshuis grotendeels buiten beschouwing is gelaten.

Symmetrie

Het eerste aspect dat opvalt is de symmetrie die de voorgevel suggereert. De voorgevel(pleingevel) van het slotje suggereert een symmetrische plattegrond maar, dit is niet het geval. Bij binnenkomst vindt men aan beide zijden van de centrale hal ruimtes waarvan de deuren niet tegenover elkaar liggen. Tevens ligt het trappenhuis niet centraal zoals verwacht maar bij benadering vanaf de entree aan de rechter zijde(tuinzijde) van het slotje. Het einde van de hal wordt gekenmerkt door 2 deuren die beide een aparte ruimte openen, waardoor de centrale as in het gebouw abrupt onderbroken wordt.

Bij benadering van de gevels valt direct op dat alleen de voorgevel symmetrisch is, de overige 3 gevels zijn dit niet. Wat wel direct in het oog springt is dat het tegenovergelegen Koetshuis eveneens een Symmetrische voorgevel heeft. Met zijn ingang op dezelfde as als de ingang van Slotje Brakestein.

Binnen de verschillende vertrekken op de begane grond van het slotje kunnen we enigszins spreken van Symmetrie. Er is getracht de deuren ramen en schoorstenen in het midden van de muren te plaatsen dan wel symmetrisch aan de middellijn van een muur.

Decorum

De gevels van Slotje Brakestein zijn opgetrokken uit wit gepleisterd metselwerk.
In de gevel is weinig ornamentiek te ontdekken behalve de statige in empire-stijl uitgevoerde entreepartij en het balkon daarboven. Aan weerszijde van de entreepartij vindt men twee dubbele vensterluiken. Deze vensterluiken zijn altijd gesloten. Dit komt doordat er achter deze luiken zich geen ramen bevinden, wat uiterst vreemd is in een voorgevel die gericht is op een plein. Het enige mogelijke verband zou de in het begin van de 19e eeuw vigerende belasting op deuren en vensters kunnen zijn.2 Hier zijn echter verder geen concrete bewijzen voor. Buiten deze 4 luiken was vroeger de gehele voor en tuingevel(zuid) voorzien van vensterluiken. Het ontbreken van deze luiken op de verdieping van de voorgevel zorgt voor onbalans binnen het gevelbeeld.

De dakrand(goot) is in alle vier de gevels van het slotje nadrukkelijk aanwezig en zorgt voor een nadrukkelijke scheiding tussen gevel en dak.

Wanneer men in de voorgevel kijkt naar de gevelopeningen, zien we een duidelijke overeenkomst tussen de begane grond en de verdieping. Beide verdiepingen hebben 5 openingen, 4 ramen en 1 deur (voordeur,balkondeur).

Tuinaanleg

Over de tuinaanleg van park Brakestein van voor de sloop van Slotje Spijtenburg is weinig tot niets bekend. Na de sloop van slot Spijtenburg werden er op het terrein veel slingerende paden aangelegd, zodat men telkens een andere wandeling kon maken. Tijdens zo'n wandeling had men steeds wisselende taferelen en sferen: zichten binnen het park over de vijver, naar de brug, naar bijzondere bomen, naar een koepel of doorkijkjes naar buiten over de weg of over de velden.

Tevens was het zicht vanuit het slotje belangrijk. Er was een zichtas tot over de slotgracht van voormalig slotje Spijtenburg. Tot op de dag van vandaag is er een historische zichtas bewaard gebleven ten zuiden van het slotje met uitzicht op de toen en nu het huidige gemeentehuis. Vroeger had men hier een uitzicht over de velden ten zuiden van Oosterhout.

Conclusie

Slotje Brakestein is een buitenplaats waar de relatie tussen bebouwing en tuin/park goed bewaard gebleven is. Over de architect en bouwstijl was nagenoeg niets bekend, toch kan men met grote zekerheid stellen dat het slotje gebouwd is in Lodewijk XVI stijl met een ingangspartij in Emirestijl. De tuin/parkaanleg heeft alle kenmerken van een Engelse landschapstuin waar de verschillende zichten en ervaringen een grote rol spelen.

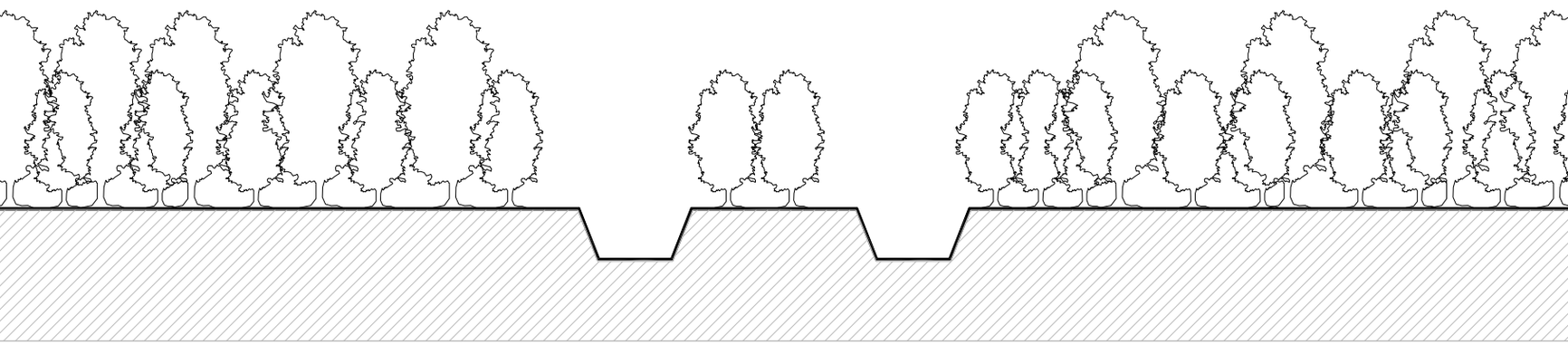

profiel (schaal 1:500)

aanzicht voorgevel (schaal 1:200)

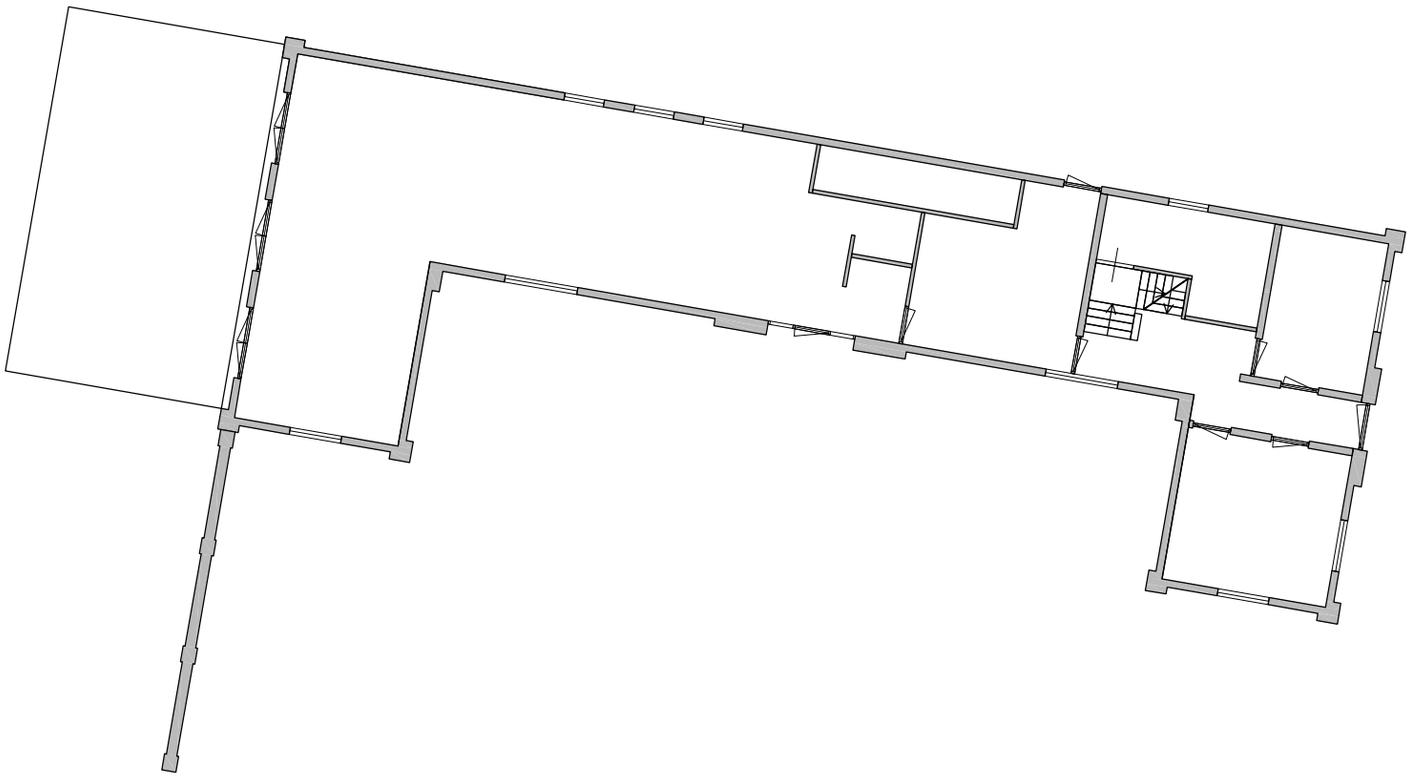

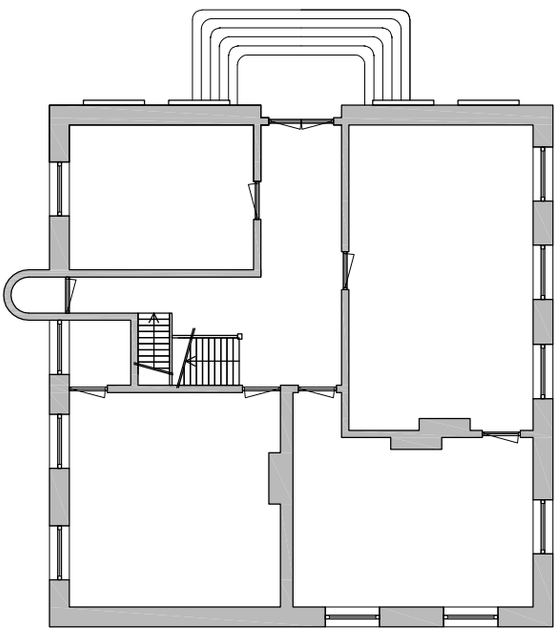

plattegrond begane grond (schaal 1:200)

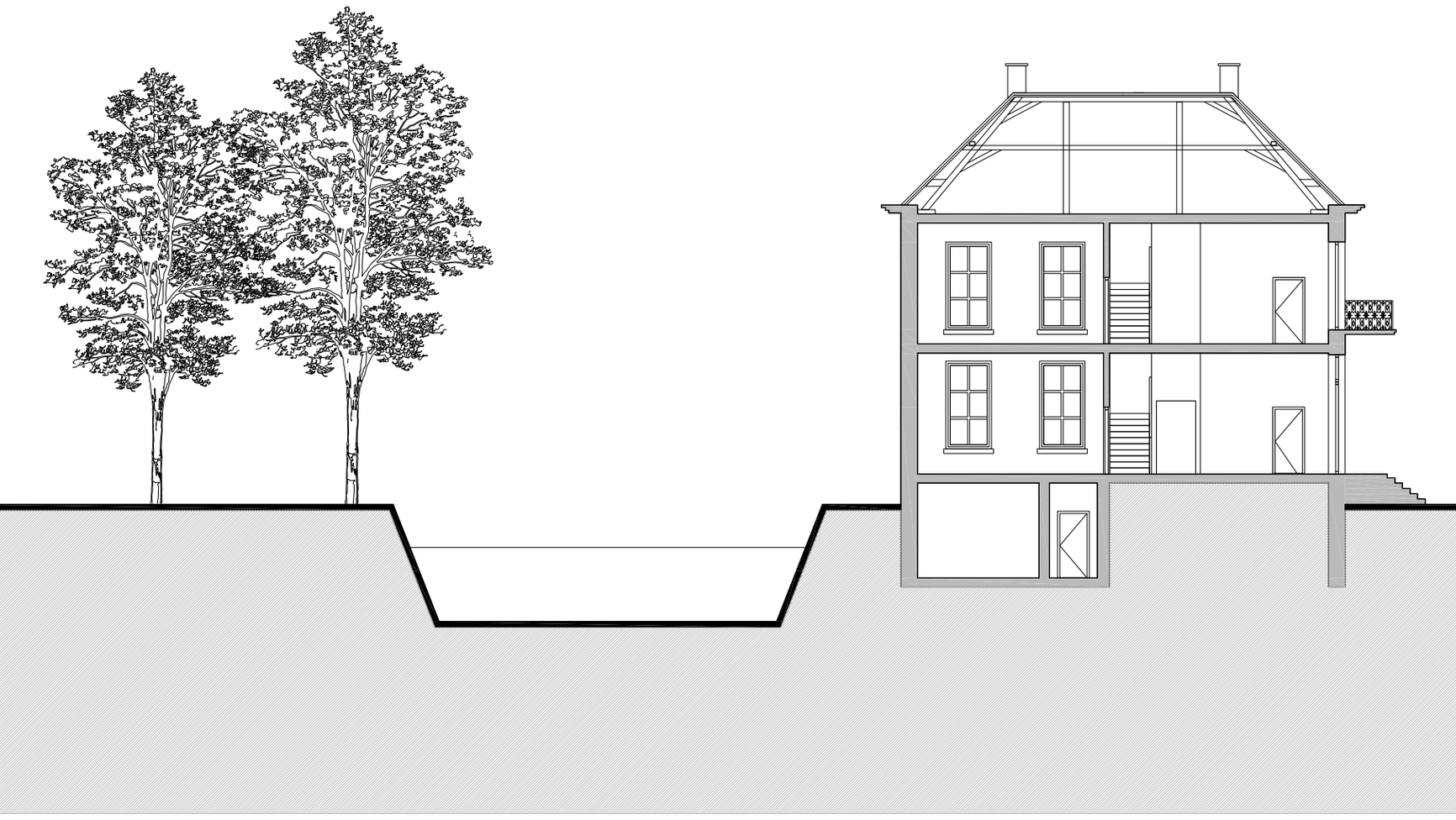

dwarsdoorsnede (schaal 1:200)

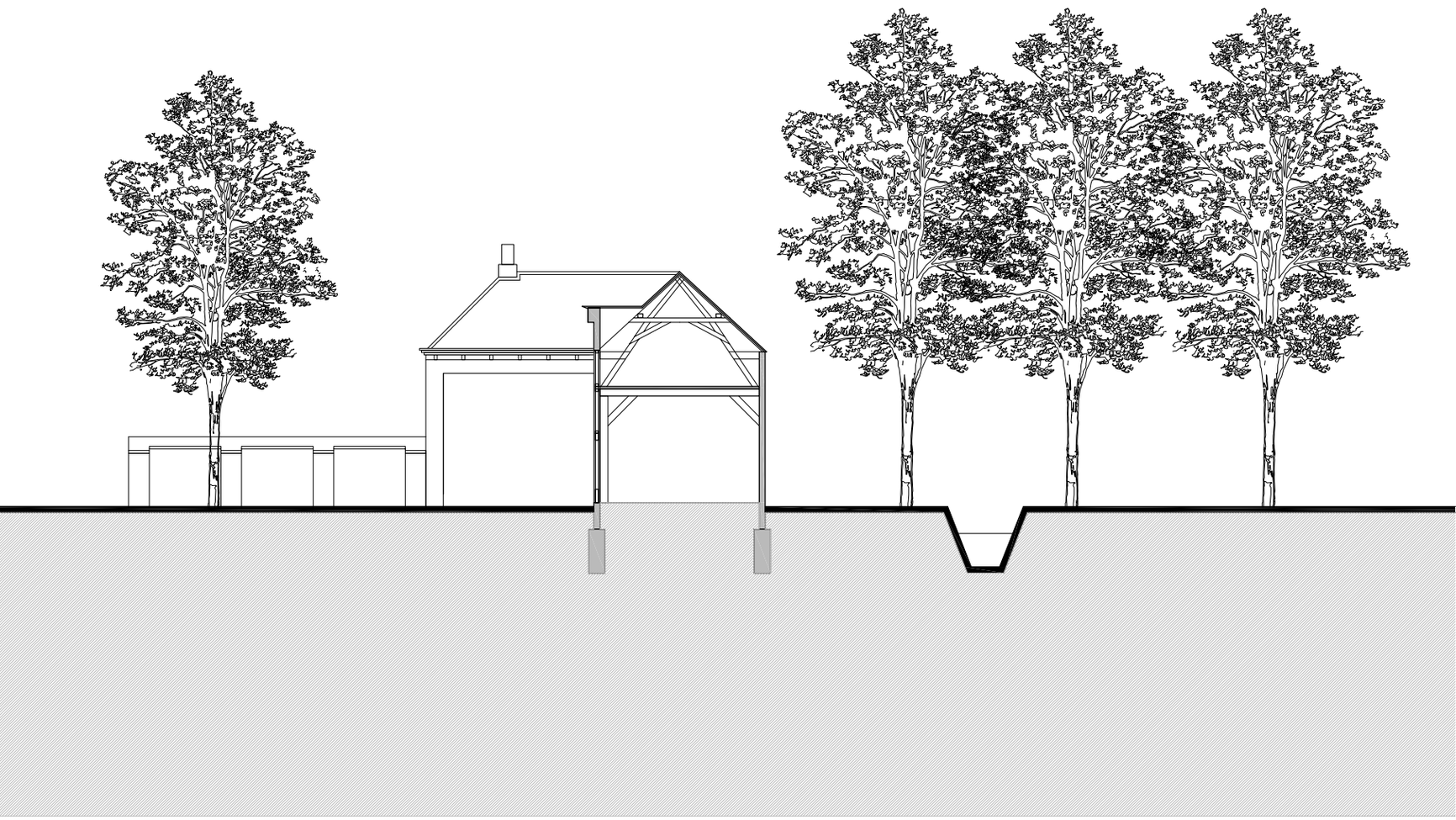

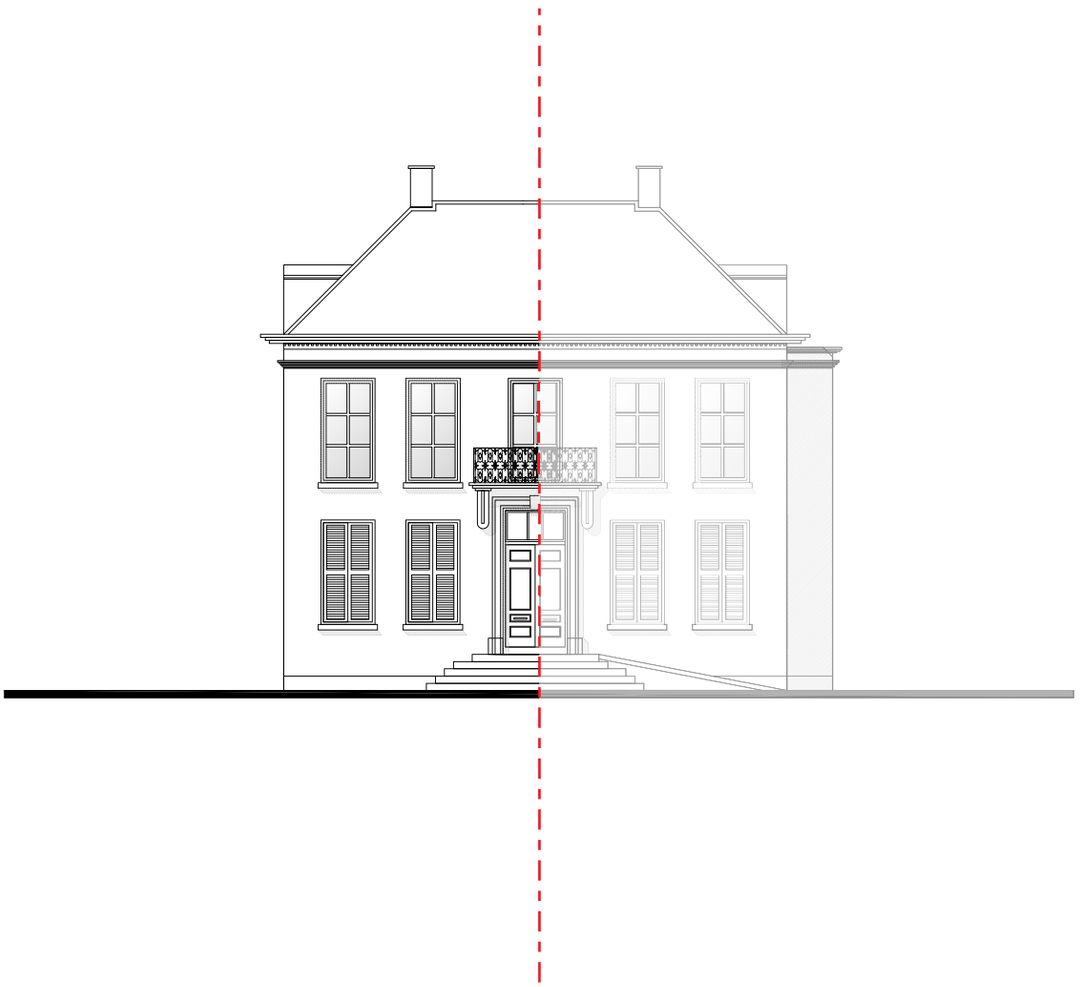

symmetrie voorgevel (schaal 1:200)

De voorgevel(pleingevel) van het slotje suggereert een symmetrische plattegrond maar, dit is niet het geval.

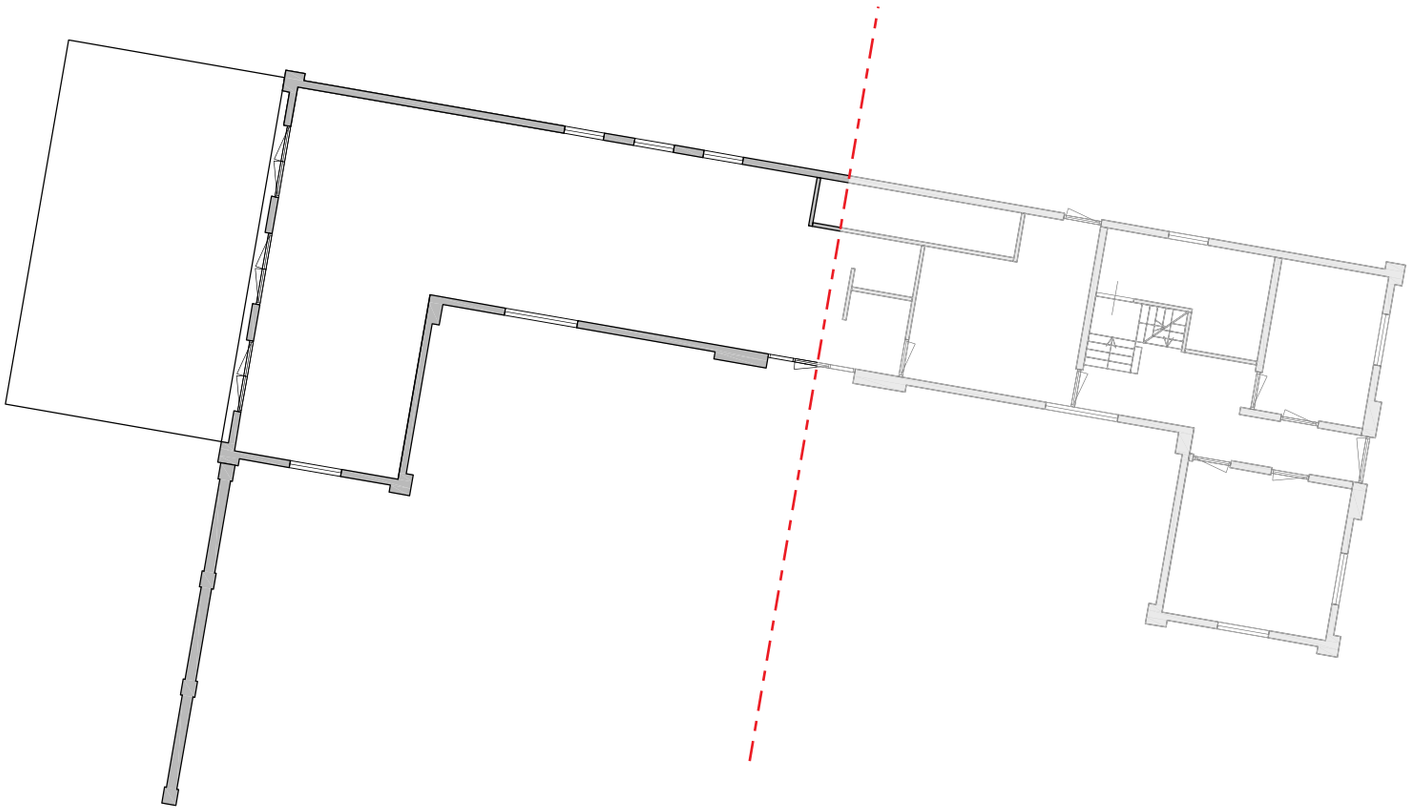

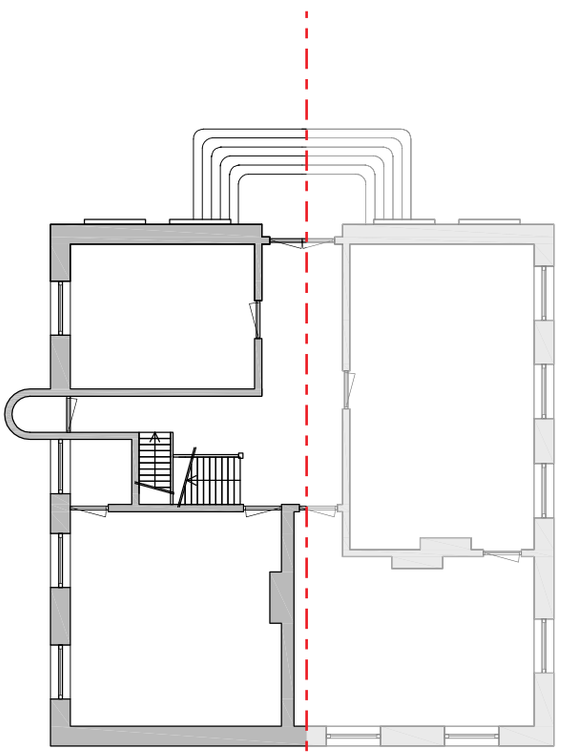

symmetrie plattegrond (schaal 1:200)

Hier zien we duidelijk dat de omtrek van de plattegronden grotendeels symmetrisch is, maar dat de indeling dat niet is

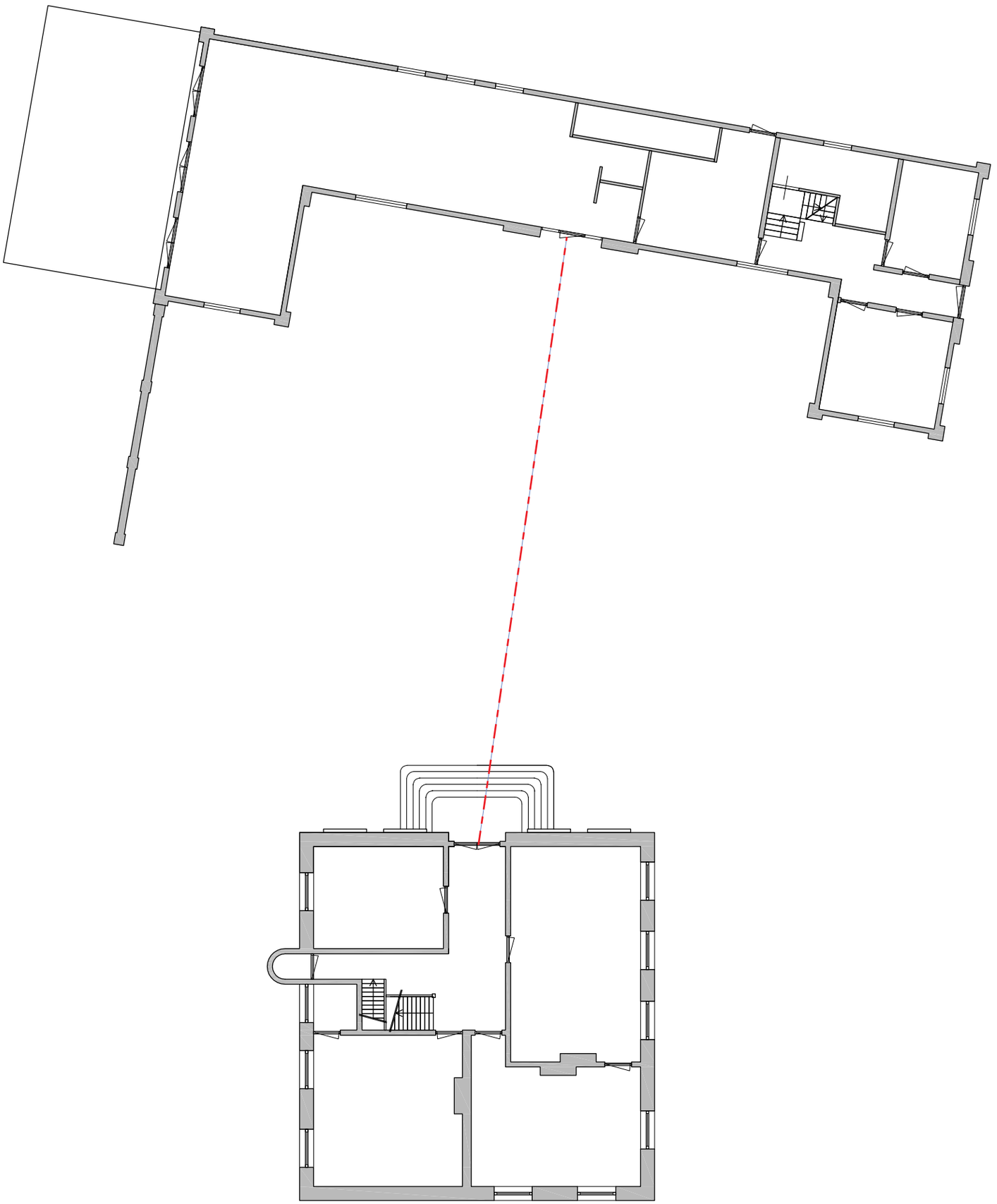

Relatie slotje/koetshuis(schaal 1:200)

De relatie van slotje en koetshuis wordt versterkt door de as die de beide entreepartijen verbindt

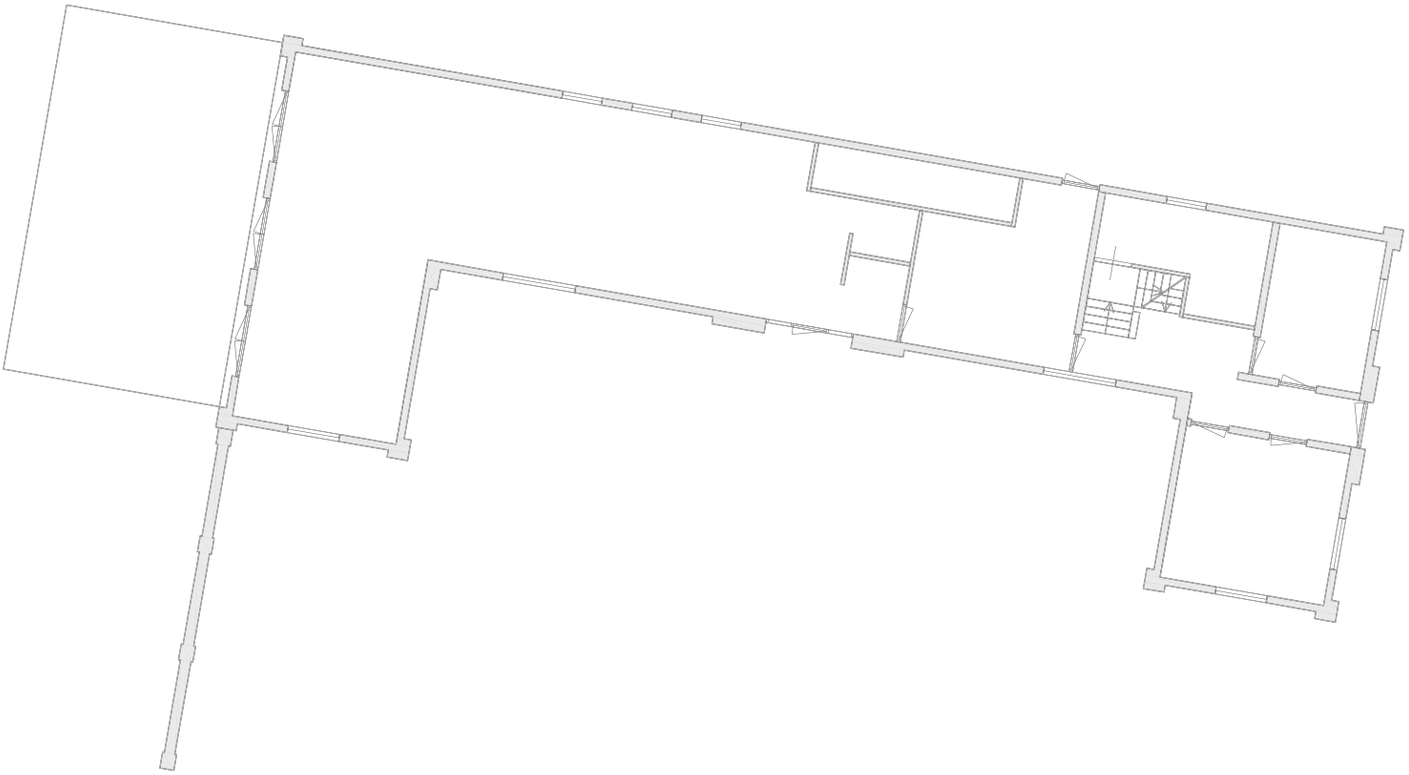

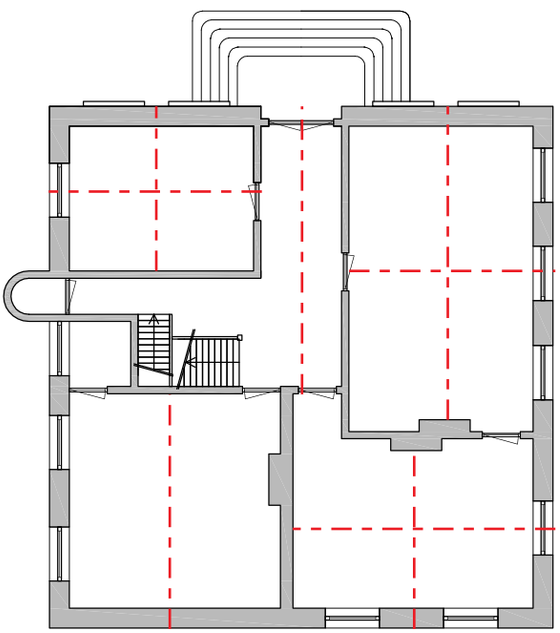

symmetrie binnen de vertrekken (schaal 1:200)

Ookal is de plattegrond op zichzelf niet symmetrisch, toch kan men binnen de vertrekken een grote mate van symmetrie ontdekken.

orde aanzicht(schaal 1:200)

Binnen het gevel aanzicht kunnen we de verdeling hetleiden van kelder, beganegrond en verdieping en de zolder.

repetitie aanzicht (schaal 1:200)

Repetitie is binnen het gevelaanzicht duidelijk aanwezig , enige afwijking hierin is de entreepartij.

decorum aanzicht (schaal 1:200)

Decoratie binnen het gevelaanzicht bestaat uit de entreepartij, de vensterluiken, het balkon en de doorlopende dakrand.

DEEL III *ONTWERPEN*

‘Overzien en Gezien worden’

Kasteel Strijthagen

Erwin Koene

Brabants Buiten

Loon op Zand

Steven van Ginderen

Vrijplaats Hoosden

Fantastisch Erfgoed

Jan Herwarts

The Rest Station

Finding your lost time in a place of out

Elisabeth Bonavera

Het Buiten en zijn Water

Kasteel Neubourg

Nick Daemen

Slotje Brakestein

Herbestemming van een Buitenplaats

Richard van der Laan

‘OVERZIEN EN GEZIEN WORDEN’

Kasteel Strijthagen

‘Overzien en Gezien worden’

Kasteel Strijthagen

Erwin Koene

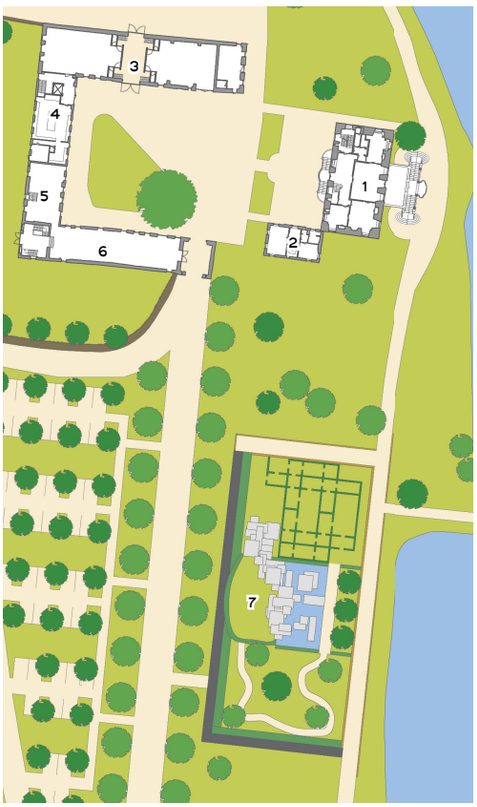

1. Overzicht bebouwing en tuin

1 - Kasteel, Heemkunde	**5 - Natuurwinkel**
2 - Art-Hotel	**6 - Natuur en Mens Museum**
3 - Zaalverhuur	
4 - Keuken	**7 - Liefdestuin**

Door de eeuwen heen hebben buitenplaatsen langzaam maar zeker terrein verloren. De cultuurhistorische betekenis van de buitenplaats is evident, maar het financieel beheer en in stand houden daarvan is vandaag de dag voor één persoon of familie (bijna) niet meer op te brengen. Daardoor is nog maar de helft van de buitenplaatsen nog in particulier bezit. Een groot aantal buitenplaatsen heeft een kritiek punt bereikt, wat ten koste zal gaan van het onderhoud. Dit probleem doet zich naast de buitenplaatsen in Holland ook voor in de provincies Noord-Brabant en Limburg.

Kastelen en buitenplaatsen hebben in de loop van de tijd onder druk van omstandigheden veranderdingen doorgemaakt en zijn er daardoor in geslaagd om te overleven. Daarom is het in deze kritieke situatie noodzakelijk een nieuwe visie op het overleven van buitenplaatsen te ontwikkelen. Omdat het voortbestaan van kastelen en buitenplaatsen eeuwen gebaseerd was op het overzien en gezien worden, is het interessant na te gaan of dit op andere wijze ook voor de toekomst zou kunnen gelden, maar dan naar de samenleving toe. Het landschap, dat eerst een strategische en daarna een agrarische rol heeft gespeeld, kan hierbij ook ditmaal een belangrijke rol spelen. Overzien en gezien worden krijgt hierdoor een geheel nieuwe betekenis en moet dan worden vertaald in bereikbaar en toegankelijk zijn. Terwijl kastelen en buitenplaatsen eerst niet toegankelijk waren voor het publiek, zullen zij nu de deuren moeten openen om te blijven voortbestaan.

Binnen het ontwerp voor buitenplaats Strijthagen zijn in het kader van de vernieuwde interpretatie van het thema overzien en gezien worden ontwerp beslissingen genomen. Kasteel Strijthagen is gelegen in Zuid-Limburg in de gemeente Landgraaf. Het kasteel is ingebed in een park met de naam Gravenrode.

De heg die een scheiding maakt tussen park en het kasteelcomplex zal worden verwijderd, waardoor het kasteel opnieuw met het park Gravenrode wordt samengevoegd. Op deze wijze wordt het kasteel voor de bezoekers van het park toegankelijk. Het kasteel wordt van buitenaf zichtbaar gemaakt door het structureren van het park; dit gebeurt met behulp van doorzichten en bomenlanen.

2. Bomenlaan, Kijkrichting: Zuiden naar de vijvers. Aan de rechterkant staan de auto’s geparkeerd in de boomgaard.

3. Doorsnede door Natuur en Mens Museum
Het uiteinde van de nok van het dak, de plaats waar de vier dakvlakken bij elkaar komen in een punt, wordt ondersteund door een kolom. Deze kolom wordt bijgestaan door spanten om het dak te dragen. In de tijd is er zoveel gesleuteld aan deze kolom en spanten, dat het nu lijkt alsof een boom met zijn takken het dak ondersteund. Een element wat vanzelfsprekend goed aansluit bij het Natuur en Mens Museum en daarom een prominente plaats krijgt in het ontwerp.

Om gestalte te geven aan het nieuwe inzicht wordt het kasteel verhuurd aan de heemkundevereniging en is daardoor toegankelijk voor bezoekers. In de kelder van het kasteel bevindt zich de brasserie die evenals het kasteel door het publiek bezocht kan worden. Waar het de bijgebouwen betreft wordt een onderscheid gemaakt tussen de hoeve met graanschuur, het poortgebouw en de rentmeesterswoning. De rentmeesterswoning wordt als art-hotel met stijlkamers ingericht. In de hoeve bevindt zich naast het informatiecentrum, de natuurwinkel en de keuken ook het Natuur en Mens Museum. In de noordelijke vleugel waar zich vanouds de graanschuur bevond, wordt de bestaande ruimte ingericht voor zalenverhuur. Het poortgebouw sluit aan op de hoeve en maakt onderdeel uit van het museum.

De verkoop van streekproducten, het huren van fietsen en het maken van wandelingen biedt de bezoeker de mogelijkheid kennis te nemen van het park en het kasteel met bijgebouwen, waaronder een bezoek aan de heemkunde vereniging in het kasteel tot de mogelijkheden behoort. Door gebruik te maken van assen is het mogelijk om vanuit het poortgebouw een blik te werpen door het Natuur en Mens Museum. Een tweede as bevindt zich door de graanschuur. Hierdoor ontstaat een nieuwe relatie van het binnenplein met het park en zijn bezoekers.

Het Natuur en Mens museum richt zich in tegenstelling tot andere natuurmusea op de relatie tussen de natuur en de mens. De keuze van een Natuur en Mens Museum sluit aan op het thema buitenplaats. Het landschap is onderdeel van de buitenplaats en krijgt in het ontwerp een eigen plek in de hoeve. Om de relatie met de omgeving te accentueren worden de betonnen vloeren in dit gebouw vervangen door houten vloeren, waarvan het hout afkomstig is van de gekapte bomen uit het park. Vanuit

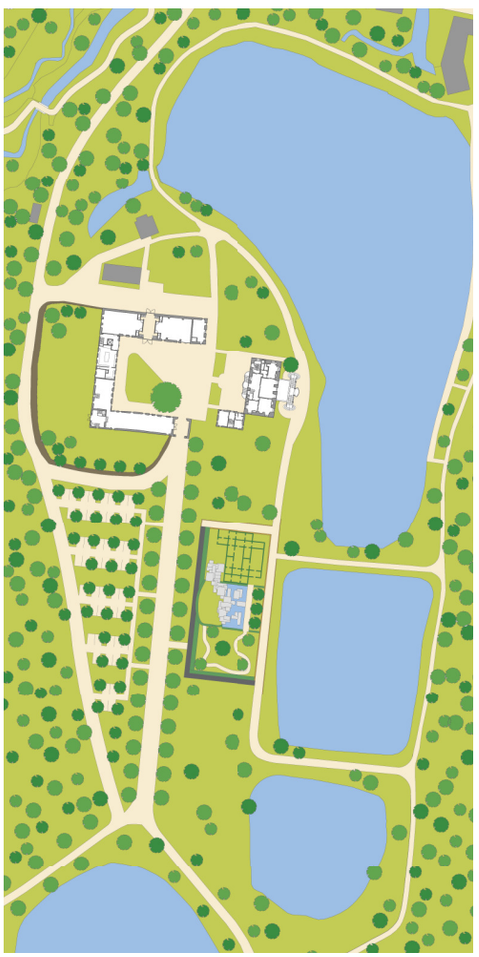

4. “Met een buitenplaats wordt een monumentaal huis bedoeld, vaak omgeven door functionele bijgebouwen, dat met een tuin en park een harmonieuze eenheid vormt”. Deze elementen krijgen allemaal een voorname plaats in het ontwerp. Complex Strijthagen bezit een gevarieerd programma dat zich zal richten op de bezoekers van park Gravenrode en zal voorzien in cultuur, informatie, fietsverhuur, Brasserie en amusement.

5. Bovenste verdieping 'Natuur en Mens Museum, maquette

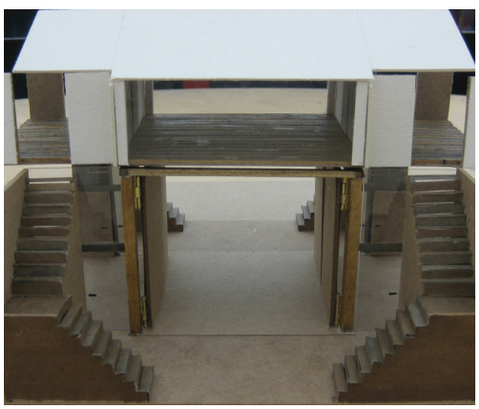

6. Vide in Graanschuur variant één met corridor en twee zalen op de begane grond, maquette

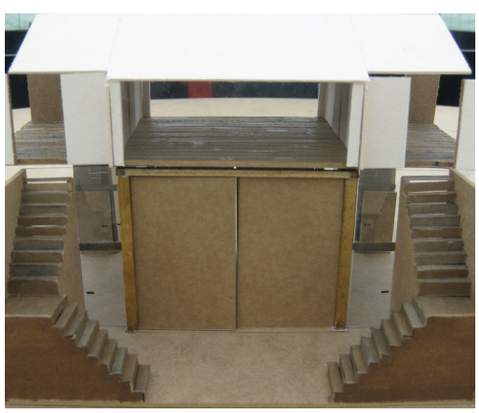

7. Vide in Graanschuur variant twee geen corridor en één grote zaal op de begane grond, maquette

het poortgebouw, als onderdeel van het museum, is het mogelijk het landschap te overzien, terwijl gelijktijdig informatie gegeven wordt over het thema overzien en gezien worden.

Centraal in de graanschuur bevinden zich aan de noord en de zuid kant twee grote schuurdeuren. Tussen deze deuren heeft vroeger in het gebouw een vide gezeten, waarmee het graan verdeeld kon worden over de zolders. De meest structurele ingreep in de huidige noordvleugel is het terug brengen van de centrale vide. De vloeren op de eerste verdieping worden met elkaar verbonden door een brug. De unieke constructie van deze 'nieuwe' vide maakt het mogelijk de totale ruimte te verdelen in vier verschillende zalen, waardoor een corridor door het gebouw ontstaat. Het is ook mogelijk om de twee zalen op de begane grond aan elkaar te koppelen tot één grote zaal. Op de brug bevindt zich nog een vijfde ruimte die kan dienen ter ondersteuning van de andere zalen. Door het ontwerp van de vide ontstaan flexibele mogelijkheden ten aanzien van de wensen van huurders. In de vide ontstaat een overzichtelijk geheel

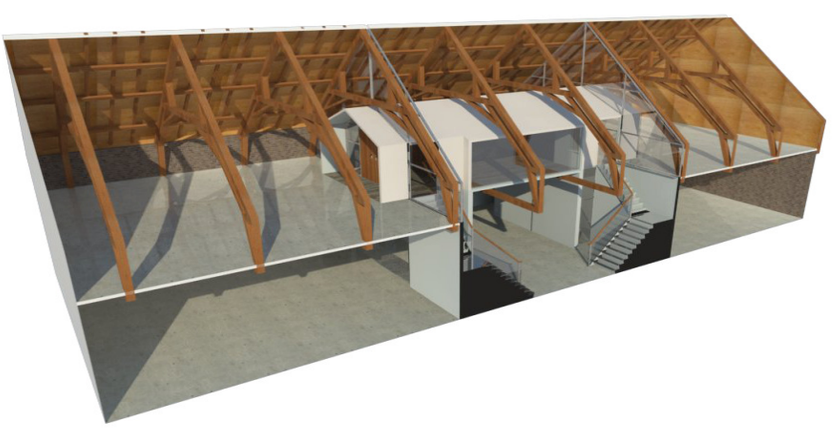

>
8. Doorsnede Graanschuur

9. De cascade verbeeldt het avontuurlijke en speelse van de natuur in de vorm van een waterval.

waar vanuit de vijf zalen ontsloten worden en waardoor de as loopt die het park en het plein met elkaar verbindt.

In de herbestemming van de buitenplaats Strijthagen is een liefdestuin opgenomen. De liefdestuin is een moderne interpretatie van het zeer populaire middeleeuwse concept van de omsloten tuin (hortus conclusus), waarin jonge edellieden elkaar ontmoetten. De liefdestuin in het Park Gravenrode is gebaseerd op Roman de la Rose, maar geeft een eigen interpretatie aan het verhaal. In deze liefdestuin kunnen geliefden hun liefde toetsen aan de verleidingen van de natuur. Men bereikt de tuin vanuit een mijnwerkersgang, wandelt vervolgens door de paradijstuin, langs een cascade, door een dwaaltuin naar een heuvel vanwaar men een prachtig uitzicht heeft over de gehele tuin en het omliggende landschap. Het thema overzien en gezien worden komt terug in het finale totaaloverzicht.

10. Eenmaal op de top aangekomen wordt je beloond met een prachtig uitzicht over de delen van de tuin, maar ook het omliggende gebied.

11. Overzicht Liefdestuin, geïnspireerd op de laat Middeleeuwse bestseller, Roman de la Rose.

BRABANTS BUITEN
Loon op Zand

Brabants Buiten

Loon op Zand

Steven van Ginderen

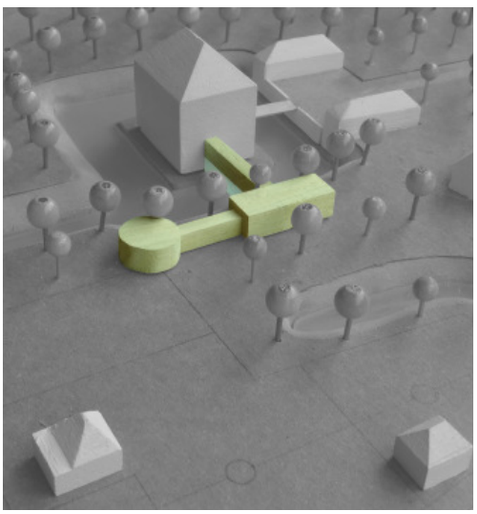

1. Massastudie van bestaande en nieuwe elementen

Probleemstelling

Het probleem met betrekking tot de buitenplaats waar we heden ten dage voor staan is het gebrek aan kennis en begrip. Er is slechts weinig kennis aanwezig van voornamelijk de Brabantse en Limburgse buitenplaats. Zelfs binnen de wereld van de architectuur is de term buitenplaats weinig bekend. Dit is moeilijk te bevatten gezien de niet geringe bekendheid van de Palladiaanse villa's in het achterland van Venetië, en dichter bij huis de werken van onder anderen Post en Vingboons.

Een recentelijk waar te nemen ontwikkeling betreft het om economische redenen uit particulier bezit vallen van buitenplaatsen die vervolgens een kantoor- of publieke functie hebben gekregen. Helaas zijn er ook buitenplaatsen die leegstaan en waarvoor ook nog geen concrete herbestemmingsplannen klaarliggen. Deze zijn vaak in het bezit van de gemeente of een stichting die meestal niet de financiële middelen noch kennis hebben om zelf voor de herontwikkeling van deze monumenten te zorgen. In dit laatste poogt het afstudeeratelier 'De Buitenplaats' een leemte op te vullen door ontwerpscenario's te ontwikkelen voor de herbestemming van leegstaande buitenplaatsen in Noord-Brabant en Limburg.

Het eerder genoemde slechts select aanwezige kennis van de buitenplaats in het algemeen en van de Noord-Brabantse buitenplaats in het bijzonder is aanleiding geweest voor de ontwerpopgave. Het doel van deze opgave is het regenereren van het begrip van de Noord-Brabantse buitenplaats als cultureel erfgoed. Dit heeft zich gemanifesteerd in een herbestemming van het Kasteel van Loon op Zand tot museum waarin de Brabantse buitenplaats centraal staat. Buiten een museum faciliteert het complex een onderzoeks- en bezoekerscentrum voor de Loonse en Drunense Duinen en een horecagelegenheid.

Transformatie

Het veertiende-eeuwse kasteel heeft in de ruim zes eeuwen van zijn bestaan meerdere grootschalige transformaties ondergaan waarvan de transformatie in de achttiende eeuw tot buitenplaats heeft geresulteerd in de configuratie zoals we die nu kennen. Deze geschiedenis van transformaties en een architectonische analyse van het complex met betrekking tot het landschap en de bebouwing vormen de basis voor de ontwerpvisie.

Bij de transformatie van kasteel tot buitenplaats of 'une maison', zoals de toenmalige opdrachtgever in zijn opdrachtbrief aan de ontwerpers schreef, is er een disconnectie ontstaan tussen het kasteel en de tuin door de sloop van de voorburcht, galerijen en poortgebouw die deze twee entiteiten met elkaar in verbinding bracht. De benadering van het kasteel, bij de transformatie verplaatst naar het noorden, leidt de bezoekers langs een sequentie van 'landschapskamers'. Via een aankomstlaan, dwarslanen, een voorplein, binnenplaats met voorhuizen en een eikenhouten loopbrug komt men bij het kasteel. De woning met witgeschilderd metselwerk gevels kent een sobere uitstraling met een sterk geometrisch en symmetrische karakter en weinig ornamentiek. De kelderwanden vormden vermoedelijk de fundering van de oorspronkelijke woontoren uit 1383. Verder kent de woning een begane grond, verdieping en een zolder onder een schilddak met kapconstructie uit de zestiende eeuw.

>
2. Het Kasteel van Loon op Zand in de landschappelijke context

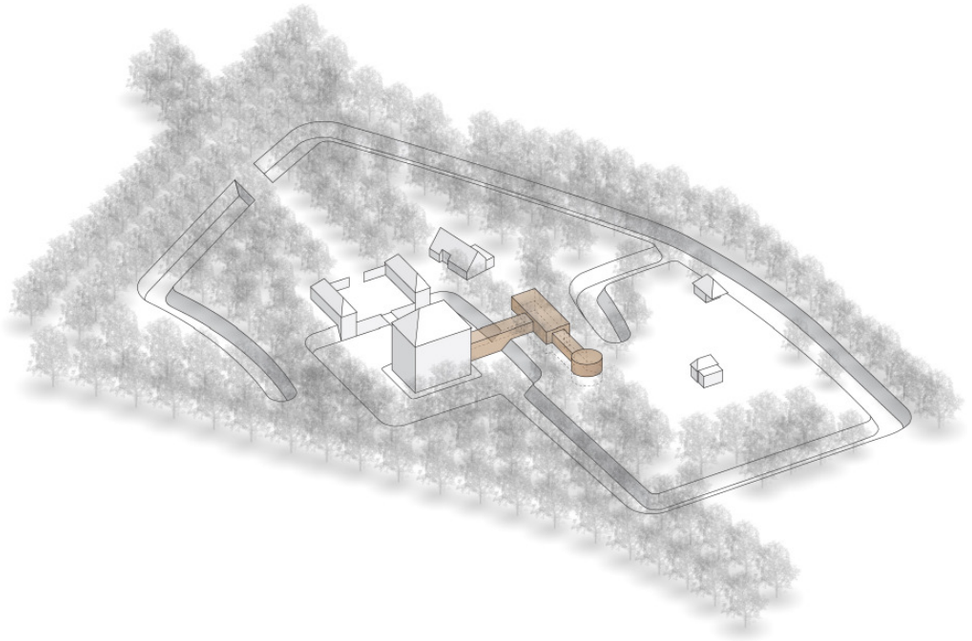

3. Conceptdiagram
Een vooraf bepaalde routing aan de hand van het ontwikkelde concept zal uitgesneden worden in het landschap waarna nieuwe volumes geplaatst zullen worden die het educatief programma faciliteren.

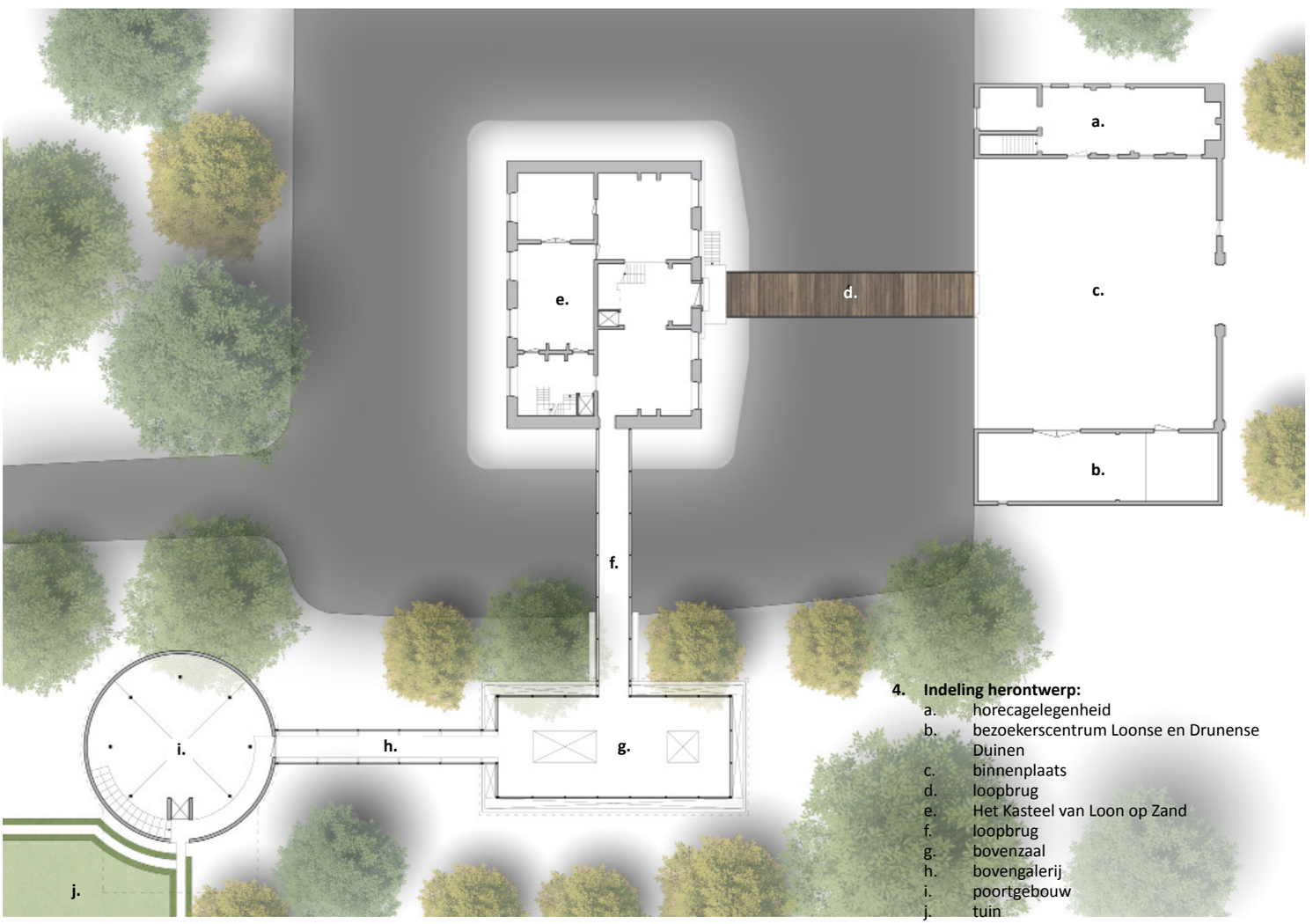

4. Indeling herontwerp:
a. horecagelegenheid
b. bezoekerscentrum Loonse en Drunense Duinen
c. binnenplaats
d. loopbrug
e. Het Kasteel van Loon op Zand
f. loopbrug
g. bovenzaal
h. bovengalerij
i. poortgebouw
j. tuin

5. Vogelvlucht architectonische maquette

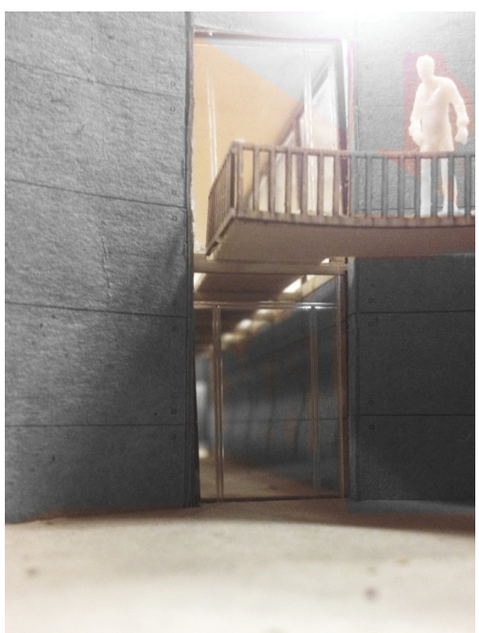

6. Interieur poortgebouw

Ontwerp

De sequentiële benadering van het kasteel is in het nieuwe plan doorgezet in een uitbreiding die het kasteel weer in verbinding brengt met de tuin. Deze uitbreiding huisvest samen met het kasteel zelf het en de tuin het educatieve programma van het museum. Door het terugbrengen van de connectie tussen het kasteel en de tuin ontstaat er een 'route architecturale' waar de bezoeker zich bewust wordt van het spanningsveld tussen het kasteel en de tuin, tussen binnen en buiten en tussen nieuw en bestaand. Een zorgvuldige configuratie van de toegevoegde volumes zorgt voor een uitgebalanceerde architectonische routing. Gevelopbouw, materialisatie en detaillering dragen hieraan bij en verzorgen tevens een spannend lichtspel binnen de ruimtes.

De tuin vormt behalve een rustpunt tevens een keerpunt in de routing. Vanuit de overdekte buitenruimte van het poortgebouw betreedt de bezoeker de tuin waar men tot rust kan komen en kan genieten van de natuur. De route zet zich voort met een afdaling in het poortgebouw waarna de bezoeker via het 'ondergrondse' gedeelte van de uitbreiding terugkeert naar het kasteel waar men uitkomt in de kelder. Door de genoemde gevelopbouw, materialisatie en detaillering zijn deze ondergrondse ruimtes echter opvallend licht en voelen deze, ondanks het gebrek aan een directe relatie met buiten, niet aan als zijnde ondergronds.

Binnen het kasteel is een tweede stijgkern toegevoegd om een continue routing te garanderen. Dit wil zeggen dat de bezoeker niet vaker dan één maal langs een punt in de routing passeert. De indeling van het kasteel is hersteld naar de oorspronkelijke situatie na de transformatie tot buitenplaats in 1777. Bij een renovatie van het kasteel in 1953 is de heldere geometrische indeling van de plattegronden ongedaan gemaakt. Door deze op fysieke en visuele wijze te herstellen sluit het interieur weer aan bij het exterieur en ervaart de bezoeker het kasteel zoals deze in de achttiende eeuw is ontworpen.

7. Dubbele loopbrug vormt de toegang tot de uitbreiding die de connectie tussen het kasteel en de tuin moet herstellen.

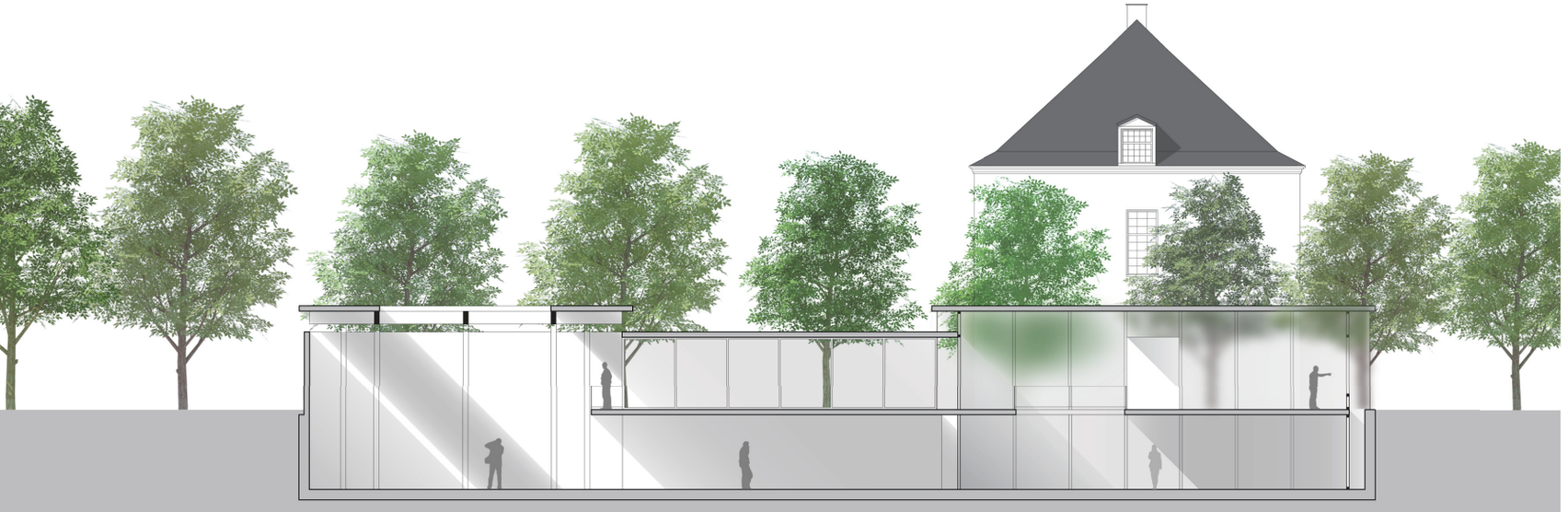

8. dwarsdoorsnede uitbreiding

VRIJPLAATS HOOSDEN
St. Odiliënberg

Vrijplaats Hoosden

St. Odiliënberg

Jan Herwarts

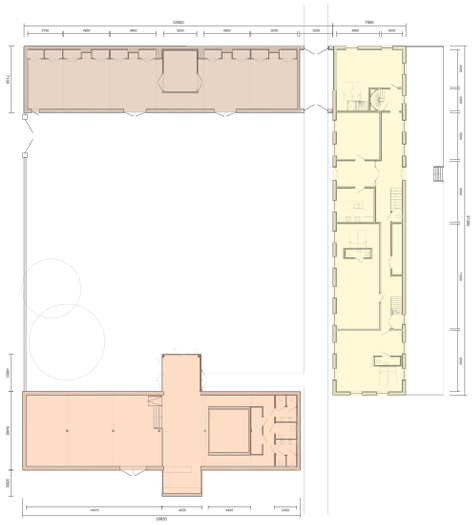

1. indeling herontwerp; noordelijk dienstgebouw wordt atelier, oostelijk woonhuis blijft dienst doen als woonhuis, zuidelijke schuur wordt trefpunt.

De Nederlandse buitenplaats is van oorsprong een plek die tot de verbeelding dient te spreken. Ze diende als ultieme statussymbool van de eigenaar en heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld tot spil in het sociale, professionele en politieke leven van de familie. Door gebruik te maken van geromantiseerde historische, natuurlijke en exotische vormen is de buitenplaats een fantasierijk en vooral representatief Gesamtkunstwerk van huis, tuin en bijgebouwen geworden.

Uit het theoretisch en historisch onderzoek, waarvan het artikel *Aanzienlijk Decor* een vrucht is, is gebleken dat deze representatieve waarde één van de drie hoofdmotieven is geweest voor het ontstaan en bestaan van de buitenplaats en haar twee belangrijkste voorgangers; de Romeinse villa en de Italiaanse Renaissance villa. De overige twee hoofdmotieven die het bestaansrecht van deze drie culturen definiëren zijn financiële gelegenheid en de vlucht uit de stad naar de natuur. Deze drie motieven hebben zich gedurende vele eeuwen bewezen als de essentie van deze drie culturen. De vraag is of deze drie motieven zich ook in de huidige eeuw van de gedemocratiseerde samenleving opnieuw kunnen bewijzen als belangrijkste waardes voor de herbestemming van de complexhistorische buitenplaats, en op welke hedendaagse manier deze motieven tot uitdrukking gebracht kunnen worden in het ontwerp.

Hoosden, te St. Odiliënberg, is een oud buitenverblijf van de Jezuïeten uit Roermond. Het complex is in de zeventiende eeuw ontstaan uit een pachthoeve en heeft zich ontwikkeld tot carrévormig complex, bestaande uit een representatief woonhuis geschakeld met een dienstgebouw, en een losstaande schuur. Het carré wordt gecomplementeerd door een muur aan de zijde waar ooit de pachthoeve heeft gestaan. In de zeventiende eeuw hebben de Jezuïeten het moerasland van Hoosden ontgonnen en met lanen en kanalen gestructureerd tot een gebied waar landbouw, bosbouw, veeteelt en een buitenverblijf met tuin en boomgaard op een geordende manier samenwerkten. Hede ten dage is het gebied verwilderd en bestaat het landgoed uit weilanden, een verwilderd broekbos, stukken loofbos, twee verborgen lanen en een overwoekerd complex, verstopt tussen het groen. De verkeersluwe, afgeschermde ligging en de spannende diversiteit aan omgevingen maken Hoosden tot een inspirerende en rustgevende plek. Hoosden spreekt tot de verbeelding.

Deze kwaliteit komt tot uiting in het herontwerp, waarin de traditionele relatie van kunst en buitenplaats een nieuwe vorm krijgt. Hoosden zal herbestemd worden als artist-in-residence kolonie, waarin kunstenaars tijdelijk kunnen wonen, werken

2. doorsnede over trefpunt met materialisatie

3. sfeerimpressie atelier

en exposeren. Centraal hierin staat de dualiteit van afzondering en samenkomst, van artistieke concentratie en publieke discussie, volgend uit een lange historie van kunstenaars die, als collectief of juist solitair, de stedelijke omgeving ontvluchten naar de rust, inspirerende omgeving en frisse lucht van de natuur. Deze vlucht van de kunstenaar past bij uitstek in de traditie van de buitenplaats. In de herbestemming van Hoosden vindt deze kwaliteit voornamelijk haar uitdrukking in het programma en in de kwaliteiten van de reeds bestaande omgeving. Het ontwerp van het complex is hierin ondersteunend.

Het hoofdgebouw zal in het nieuwe ontwerp opnieuw dienen als woongebouw, waarin 8 studio's zullen worden ontworpen waar de kunstenaar individueel kan wonen en werken. De keuken en eetkamer zullen als gezamenlijke ruimte worden ontworpen zodat op de 'eetmomenten' en bij het natafelen de discussie wordt gestimuleerd. De ruimtes in het gebouw zijn als studio behandeld, waarin een losstaand badkamerelement geplaatst wordt, zodat de ruimtelijkheid en de balkenstructuur op een aangename manier behouden blijven.

In het dienstgebouw zal een gezamenlijk atelier worden ontworpen. Door in het noordelijke dakvlak uitsneden te maken zal het atelier op een prettige manier van licht worden voorzien. Één van de muren zal verdikt worden zodat de spoelbakken en opbergkasten op een elegante manier in het ontwerp verwerkt kunnen worden. Verder is het atelier als één grote ruimte vormgegeven waarbij de spantenstructuur op een mooie manier zichtbaar is.

De schuur, waarin vroeger het agrarische materiaal, materieel en de oogst werd opgeslagen, wordt herbestemd tot ruimte waarin exposities, lezingen, optredens, cursussen en feesten kunnen plaatsvinden. Ook biedt dit 'trefpunt' plaats aan een koffiegelegenheid, ondersteund door talrijke wandel- en fietsroutes en de vele kleine culturele attracties in de omgeving. In materialisatie zal het trefpunt, in tegenstelling tot het statige woongebouw, een geromantiseerde, ruwe agrarische uitstraling krijgen. Er valt weinig licht binnen, waardoor kunstlicht een belangrijke rol zal spelen in het bepalen van de sfeer.

4. maquette van hermitage-, vista- en panorama folly

De relatie tussen huis en ‘tuin’ wordt op een hedendaagse manier hernieuwd, geheel in de traditie van de buitenplaats, door middel van een wandelpad door het thans onbegaanbare broekbos, geschakeld door diverse follies (de Route der Verbeelding). Follies waren van oorsprong gebouwtjes in de tuin die de verbeelding dienden te prikkelen en de bezoeker van de buitenplaats dienden te verbazen, verwarren of imponeren. Schijnruïnes, aangelegde grotten of kluizenaarshutjes waren hierbij erg in trek. In *Contemporary Follies* beschrijven Keith Moskow en Robert Linn de hedendaagse folly als object dat de bezoeker aanzet tot het nadenken over de omgeving door deze op een andere manier te tonen. De kwaliteiten van de traditionele folly en de moderne folly worden in het herontwerp gecombineerd, waarbij de nieuwe follies een moderne knipoog zijn naar diverse traditionele follies en elementen in de tuin van de buitenplaats (ruïne, panorama, hermitage, spiegelvijver, theehuis en vista). Ook spelen de follies elk hun rol in het ritme van afzondering en samenkomst.

Op deze manier werken complex en landschap samen om een kunstenaarsvrijplaats te vormen die tot de verbeelding spreekt en de fantasie prikkelt. De kunstenaar kan hierin tot zichzelf komen en zijn gedachten ordenen, en kan deze vervolgens testen in een discussie met collega’s of bezoeker.

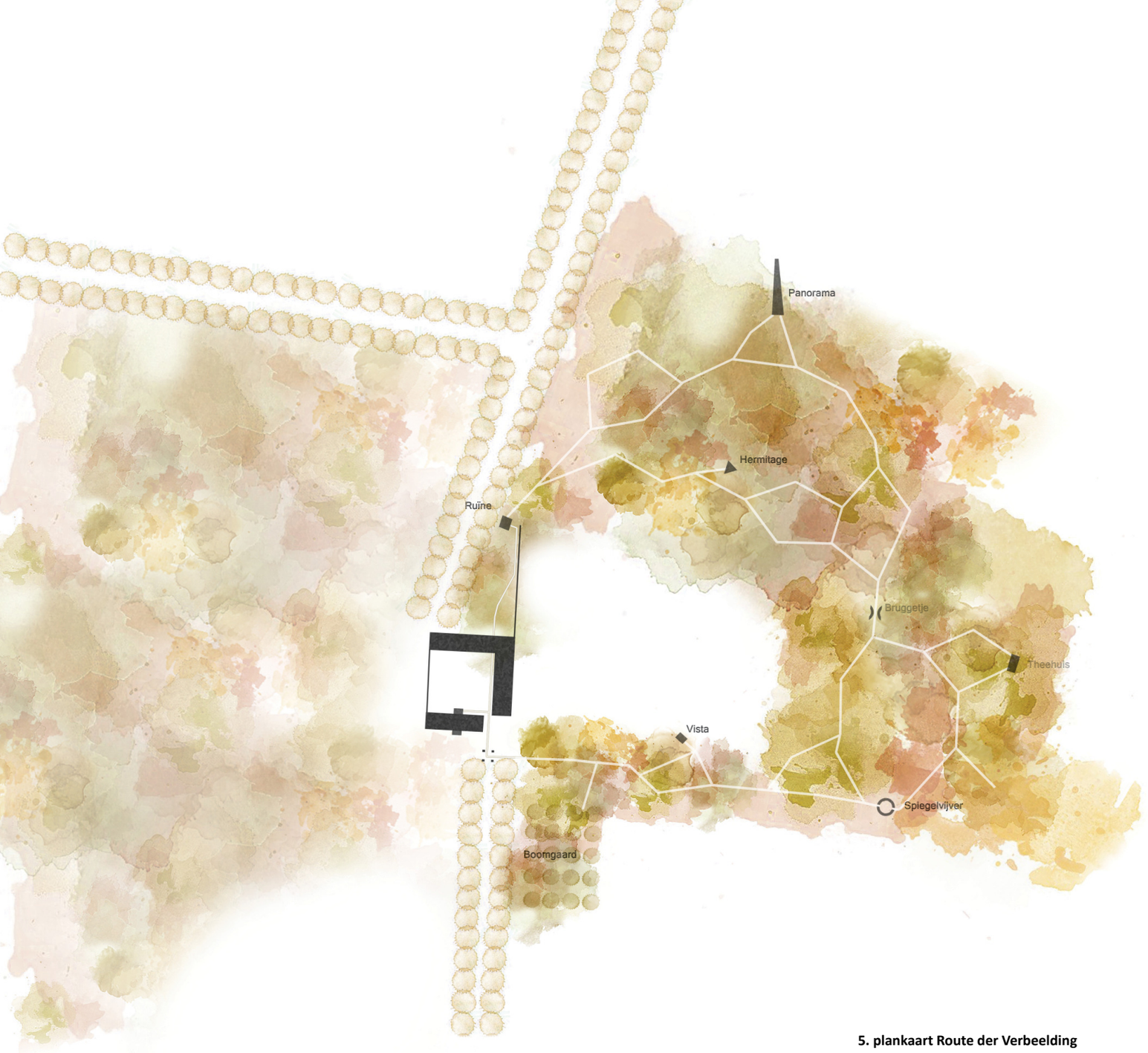

5. plankaart Route der Verbeelding

6. follies en omgevingstypes Route der Verbeelding

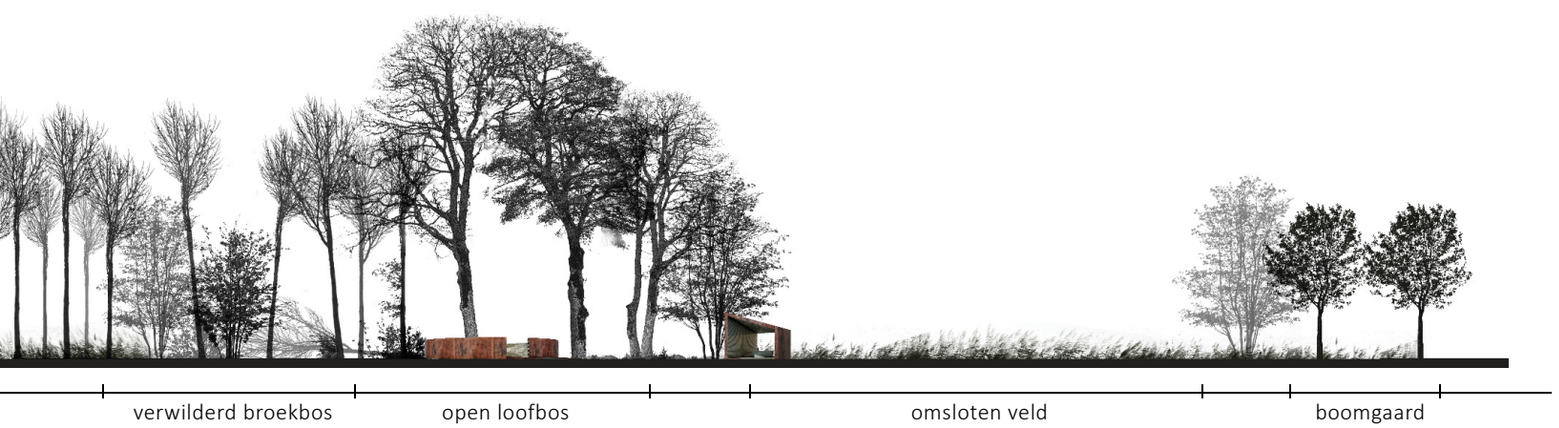

THE REST STATION
Finding your lost time in a place of out

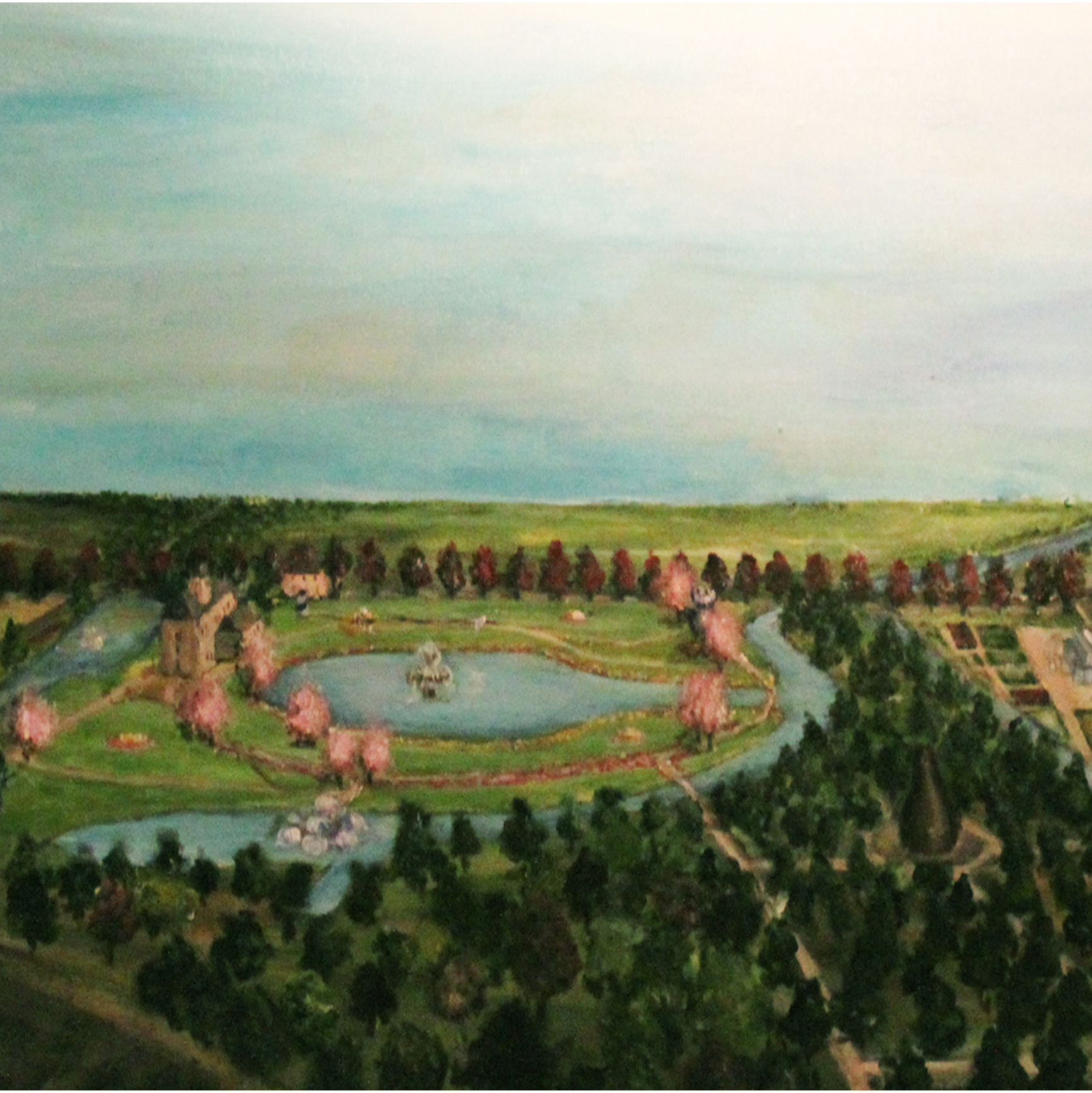

finding your lost time in a place of out

For this project *The Buitenplaats* is defined as a '*place of out*.'

Out, because it is a place *out* of the city.
Out, because it provides a place to be *out*doors.
Out, because it takes visitors *out* of their daily routine.
Out, because it takes you *out* of your normal state of mind
and Place of Out, for being *out of place* and therefore an unanticipated experience.

Lost time[1]
Lost time, is *lost* heritage
Lost time, is *leisure* time
Lost time, is *time* to *lose* oneself.

1. Inspired by the title of Marcel Proust's work, 'Á la recherche du temps perdu.'

1. Painting of The Rest Station
E. Bonavera 2014

The Rest Station

Finding your lost time in a place of out

Elisabeth Bonavera

2. Plan

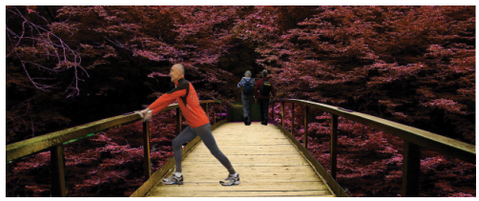

2. Plan

2. Plan

The buitenplaats, an Arcadian estate, is a rich source of Dutch cultural heritage. The phenomenon was rife in the seventeenth and eighteenth century with the rise of wealthy merchants. scattered throughout the country, the few remaining elements of historical architecture, landscape, interiors, art and furniture of the classic leisure culture can be discovered. The buitenplaats forms an important bond with town and country.

The essence of the buitenplaats is leisure and consumption. Unfortunately, in today's society, their maintenance has become almost unaffordable. This has resulted in their rapid degeneration. The adaptations which the buitenplaats is undergoing is causing the essence of the buitenplaats, and thus valuable heritage to be lost. The buitenplaats has also succumbed to the title of an anticipated experience. All the new functions placed in the buitenplaatsen ride on their historical allure. This project acts as a vehicle to rediscover the value of the buitenplaats. Consequently it explores the means and potential for them to be reintroduced into our contemporary society and leisure culture with its original historical meaning. Further, my plan endeavours to steer away from the prescribed expectations and stimulate a journey of self discovery.

From left to right:
1. Experience
2. Exposure
3. Encounter

In order to understand the buitenplaats, its intimate relationship with leisure was addressed first through theoretical research on this subject. Thus the research for this particular project was centred around understanding leisure and leisure culture from the ancient era up to now as well as its impact of leisure.

Subsequently, field research was done for the Atlas. The Atlas was a medium to analyse exemplary buitenplaatsen in Brabant and Limburg. Petite Suisse outside Maaastricht, was chosen for its romantic buitenplaats landscape in the landgoederenzone which currently is divided by infrastructure in the area.

Design research followed the field research. Various influencing elements and reference examples were analysed. Lastly, the theory, analysis and design research were translated into the concept, landscape and architecture which resulted in the final design.

4. Plan

The theoretical research concluded that leisure is the breaking of daily routine and freedom from duties. With regard to landscape and the built environment, leisure is divided into three categories; daily, weekly and yearly. Through the media and other factors, anticipation is what defines our contemporary understanding of leisure but at the same time constricts our experience. Leisure is merely a clichéd experience based on expectation.

Petite Suisse belongs to the once unified landgoederenzone which is now a set of fragmented pieces. This is caused by the infrastructure separating them. A network of red beech tree lanes connected the buitenplaatsen in the time pf the previous owner Petrus Regout, but only a few disjointed parts remain. The romantic villa landscape complete with fountains, a cascade, follies, statues, exotic plants, teahouses, bridges and a dovecote, today, almost nothing remains. Petite Suisse is bordered by the A2 highway on the one side and the Meerssenerweg and Station on the other side. The only element of Regout's fantasy landscape left is the exquisite tree lane, stretching across the entire plot, characteristic to Petite Suisse.

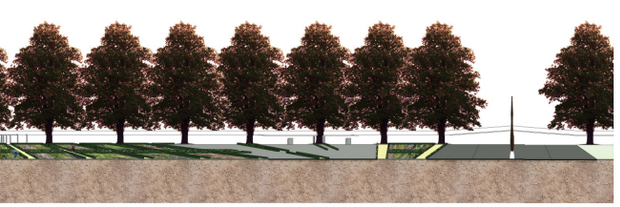

5. Perspective Section

My resulting design acknowledges the infrastructure and seeks to incorporate it effectively into the plan, thus making it a constructive element rather than an obstacle. Thus, The concept of the Rest Station is introduced. Up to now this has been a very generic concept and the anticipated experience is a standard purely functional petrol station. The Rest Station on Petite Suisse, however, takes its shape from the landscape, therefore making it unique. Further, the sustainable and eco friendly petrol station is where the public can also gain access to the specially designed pavilion located in the vegetable garden, with thereby eliminating expectation. The petrol station alos acts as a public entrance into the Leisure Club.

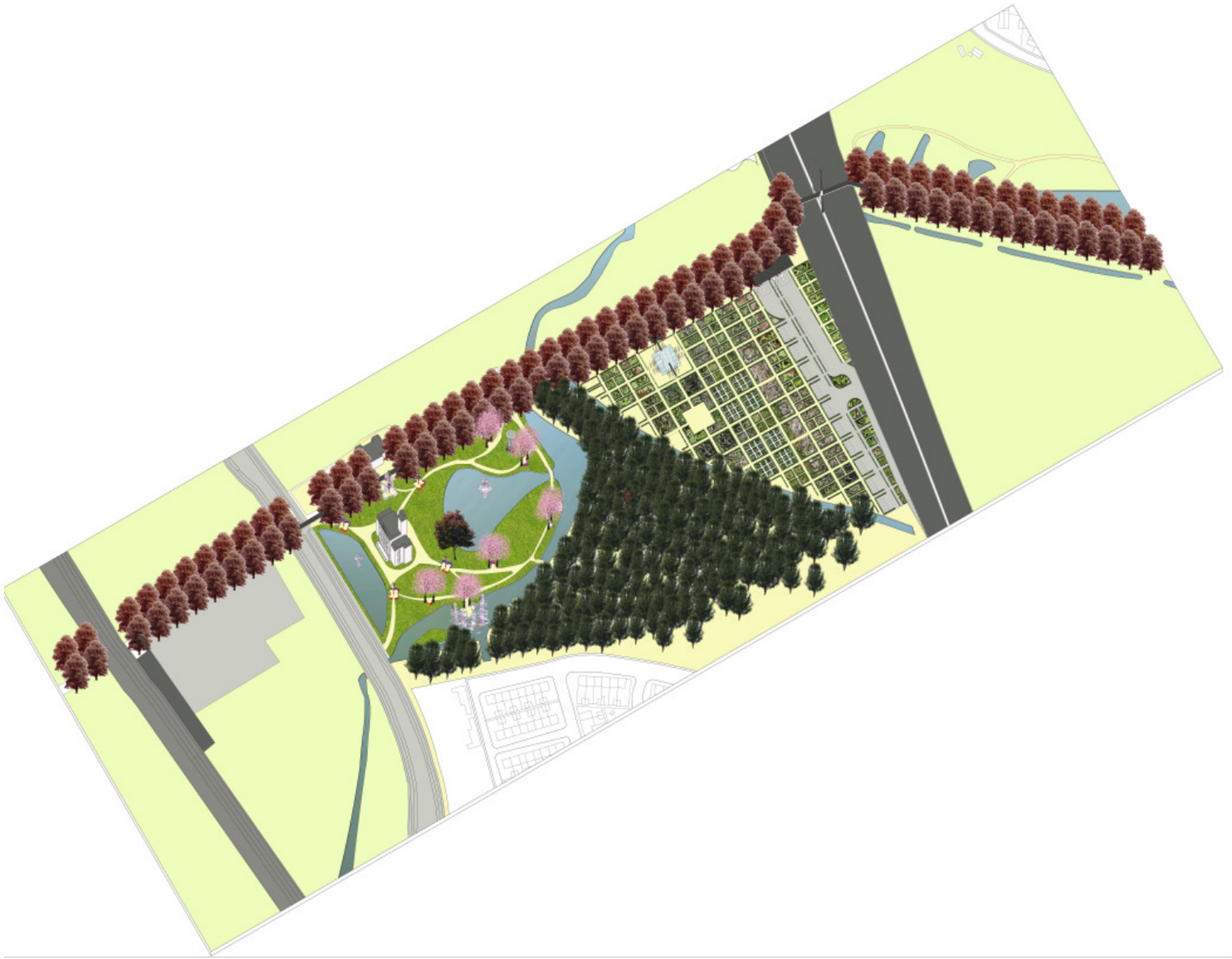

The Leisure Club addresses the current need for a place to be involved in exercises of the body and mind as done in history. The Leisure Club concept can be related to that of a Country Club where members have a contract. The Leisure Club offers the possibility for members to withdraw from their daily routine and make use of the facilities at Petite Suisse. The facilities at Petite Suisse are based on the traditional activities of a buitenplaats which people still need in their lives today. The Club will be managed by the member of Fantastiké. The Fantastiké Foundation, established by the current owners of Petite Suisse: The Mondriaan Foundation, promotes and manages a collection of artworks by people with psychological conditions. The house is momentarily empty but the coach house is used by the Fantastiké Foundation. The Rest Station has three kinds of users; those that encounter, are exposed or experience the buitenplaats.

Further, the whole garden is designed as a process of learning, whereby expectations are constantly questioned and determined on the four stages of cognition defined by Plato. The stages of illusion, belief, mathematical reasoning and true intelligence can be experienced in the landscape and architecture. The different zones eradicate anticipation through the fact that the visitor is constantly confronted with a new stage of cognition. With each realm, the visitor's mental boundary is shifted. Each garden is therefore totally different and requires a new understanding and experience. The threshold is harsh between each stage in order to heighten the intensity of the experience and reduce expectations. All the materials relate back to the Regout.

The Garden of Illusion makes use of crystals which create representations of reality. The teahouse of Illusion is a metaphor for the metamorphosis of crystal. The Garden of Belief is a dense sterrebos maze where the visitor constantly has to make assumption and belief they are going in the right direction. The Folly of Belief is where the five elements come together and stimulates all the senses. The Garden of Mathematical reasoning is where the Petrol station and vegetable garden are located. It is purely rational and easy to orientate. The Path of true intelligence is the canopy walkway in the beech tree lane which is extended to reconnect the buitenplaatsen to each other.

The plan as a whole combines history and contemporary, philosophy and theory as well as landscape and architecture. The buitenplaats, a place of leisure, maintains its original purpose and function. However, it is reincorporated into contemporary society without an anticipated experience through an enlightening ongoing journey of discovery, in landscape and architecture, leading to the ultimate greater knowledge.

6. Isometric
From left to right:
7. The Teahouse of Illusion
8. The Folly of Beleif
9. The Pavilion of Mathematical Reasoning

HET BUITEN EN ZIJN WATER

Kasteel Neubourg

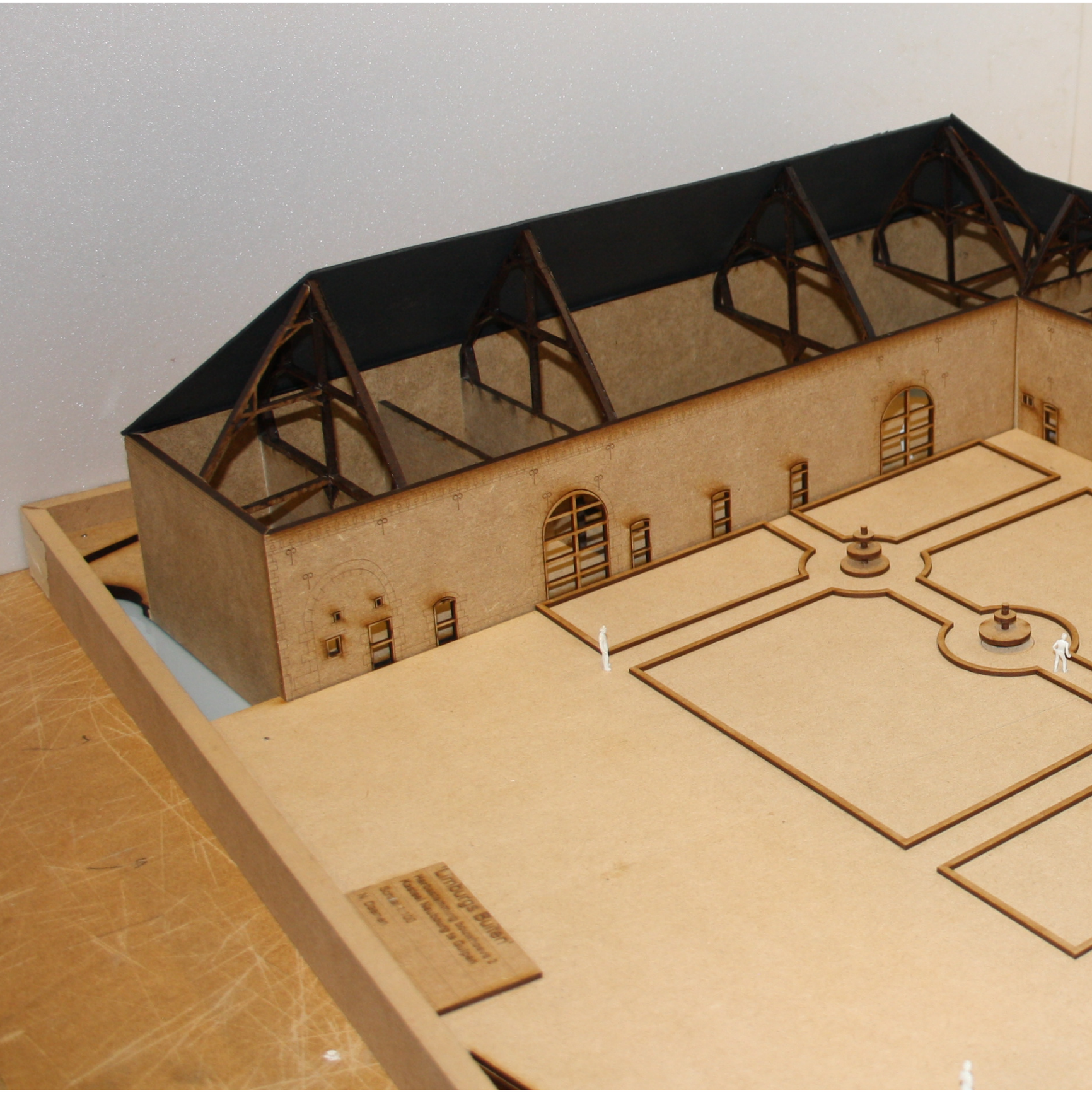

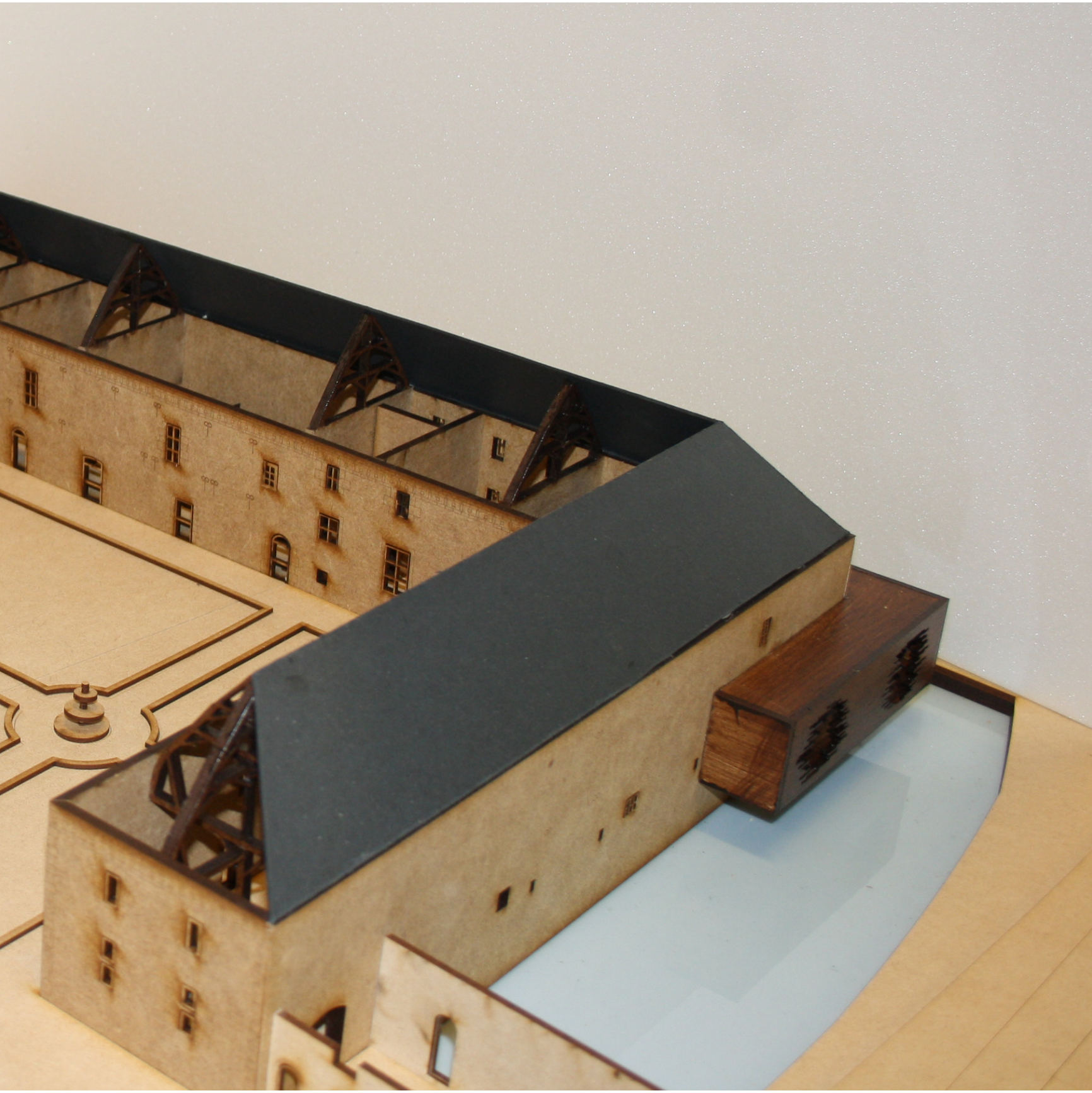

Het Buiten en zijn water

Kasteel Neubourg

Nick Daemen

1. De witte en rode donjon te Stein

Probleemstelling

De Buitenplaats in Limburg was, in tegenstelling tot de Buitens in Holland en Utrecht, in eerste instantie geen oord waar de rijke burgerij naar toe trok in de warme zomer maanden om de stank van de stad te ontlopen. Doordat Limburg lange tijd gedrukt is gebleven onder verschillende oorlogen en constant van heersschapij wisselde, waren er lange tijd geen buitens. Een groot deel van de Limburgse buitens zijn voortgekomen uit oude vestingswerken zoals donjons en kastelen (zie afbeelding 1) , die in bezit waren van de lokale adel. Deze vestingswerken waren veelal op strategische punten in het landschap buiten de steden, zoals boven op heuvels of gelegen aan natuurlijke waterwegen om zo hun grachten te voorzien van water.

Halverwege de 18e eeuw vond er een schuiving plaats in Limburg. De burgers werden rijker en enkele rijke handelaren en industriëlen konden zich verblijven buiten de steden veroorloven. Nu er geen oorlogen meer werden gevoerd in Limburg lieten de de eigenaren van de vestingswerken deze veel al ombouwen tot buitens voor permanente bewoning. Daarentegen gebruikte de rijke burgerij de buitens alleen nog voor het ontvangen van speciale gasten, feesten en om in de zomer naar toe te trekken. Pas in de 19e eeuw trokken ook de rijke burgerij en lagere adel uit de stad weg, om permanent op de buitens te verblijven.

Door de omvang van de buitenplaats staan er momenteel veel buitenplaatsen leeg of moet er veel geld in worden gestopt om ze te onderhouden. Het doel is om een buitenplaats een zelfverdienend complex te maken, waar geen geld aan toegevoegd hoeft te worden om de buitenplaats te onderhouden. Uit onderzoek was er gebleken dat de buitenplaats, kasteel Neubourg (zie afbeelding 2) momenteel deels leeg staat en zwaar in verval is geraakt in de loop van deb jaren.

Door gebruik te maken van de geschiedenis van het landgoed en gebouwen, het gebruik van water en inheemse materialen zoals: hout, blauwsteen en mergel, is er een masterplan tot stand gekomen. Hierbij wordt het kasteel tot hotel getransformeerd en de voorhoeve krijgt een vergader- en bijeenkomstfunctie. De pachthoeve wordt een wellness en revalidatiecentrum met brasserie en het theehuis wordt een wandel- en fietsstop met een doorgang tot het landgoed en nieuwe elementen op het landgoed.

2. De westgevel van Kasteel Neubourg

3. Indeling herontwerp:

a. Hotel
b. Vergaderzalen en bijeenkomstruimten
c. Revalidatie centrum
d. Wellness centrum
e. Brasserie
f. Wandel- fietsstop
g. Buitensauna
h. Buitensauna
i. Parkeergelegenheid
j. tuin

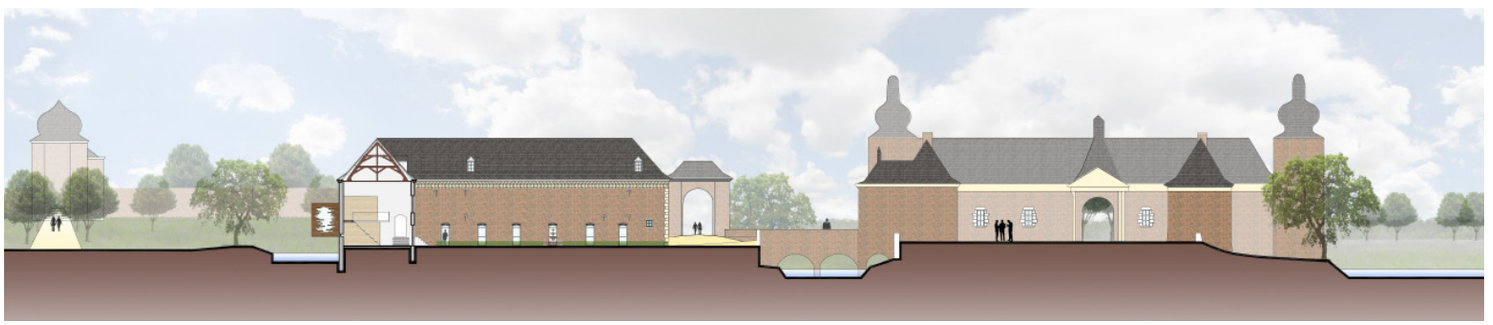

4.Landschapsdoorsnede over de binnnenhoven

5. Landschapsdoorsnede over het kasteel

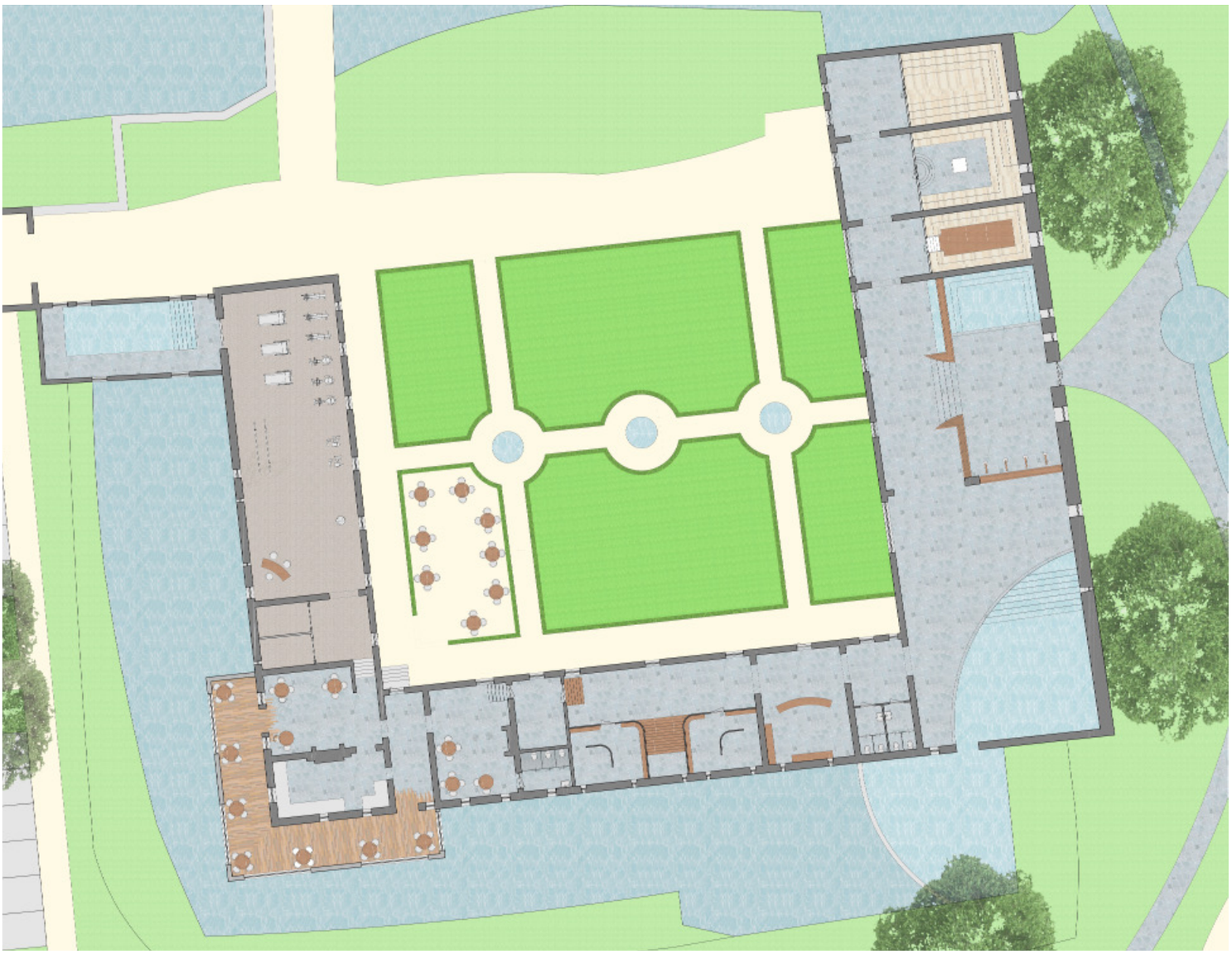

6. Plattegrond revalidatie en wellness centrum

7. Kijkend in een van de binnensauna's

Ontwerp

Na het opstellen van het masterplan is er gekozen om het wellness en revalidatie centrum verder uit te werken. Bij de herbestemming van bouwhoeve twee is er rekening gehouden met de tweedeling die er voorheen was in de bestaande situatie. Dit doormiddel van het inbrengen van twee nieuwe functies in het gebouw verbonden met een gezamelijke functie. Om het gebruik van water terug te brengen in de buitenplaats is er gekozen voor een wellness centrum opgebouwd volgens de Finse sauna traditie. Dit in combinatie met een revalidatie centrum verbonden doormiddel van een kleine brasserie geeft de nieuwe functie voor bouwhoeve twee weer. Om het gebouw niet teveel aan te tasten is er voor gekozen om een parasietair gebouw te introduceren. eze zal dienen als eetruimte voor de brasserie met uitzicht over de geometrische tuinen en het Gulpdal. Verder zijn in er het ontwerp alleen daar waar nodig kleine doorbraken gemaakt in de gevel om deze intakt te houden. Om het gebouw leefbaar te maken is er een isolatie schil aan de binnenzijde van de bouwhoeve toegevoegd die afgewerkt is met een ruwe witte stuc.

8. Liggend in het rustbad na een saunabezoek

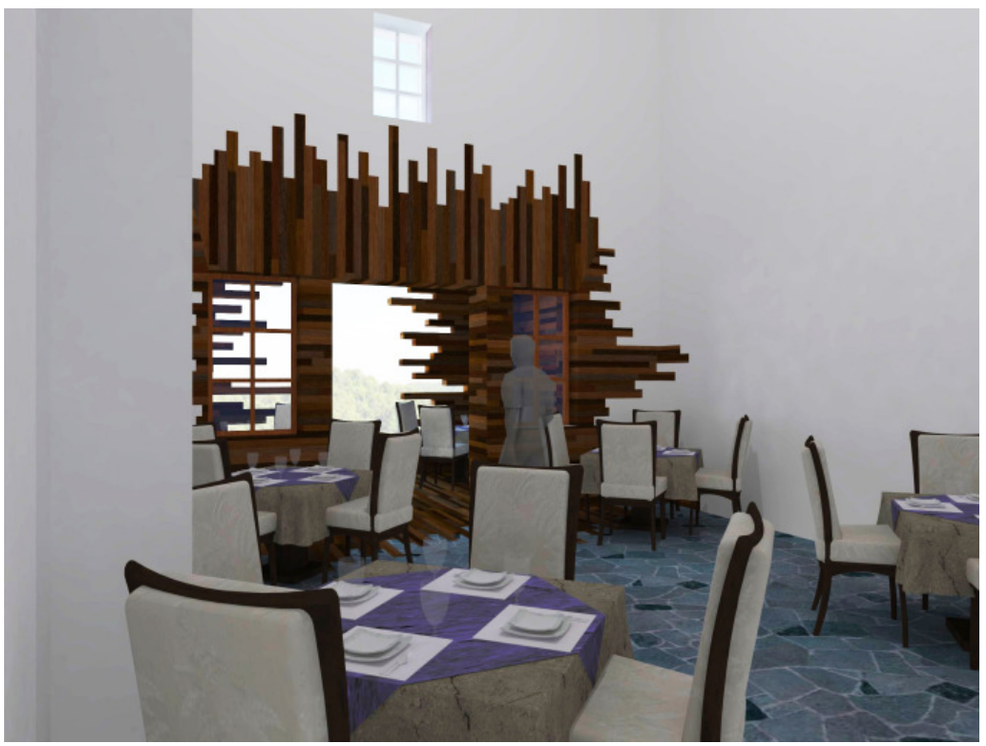

9. Kijkend in de brasserie hoe de ‘parasiet’ het bestaande gebouw binnendringt

10.Revalidatie zwembad

SLOTJE BRAKESTEIN
Herbestemming van een Buitenplaats

Slotje Brakestein

Herbestemming van een Buitenplaats

Richard van der Laan

Vanuit het verrichte onderzoek naar het verhaal van de buitenplaats in Noord-Brabant, lag de keuze voor een Noord-Brabantse buitenplaats voor de hand. Na enig onderzoek is de keuze gevallen op buitenplaats Slotje Brakenstein te Oosterhout. Deze keuze had met een aantal factoren te maken. Allereerst de waarschijnlijke relatie met de cluster van buitenplaatsen nabij Breda, besproken in mijn onderzoeksartikel. Oosterhout ligt op een steenworp afstand van Breda. Het is daarom zeer aannemelijk dat adel afkomstig uit Breda een slotje bezat in Oosterhout. De slotjes van Oosterhout zijn uniek in hun soort en Brakestein is het enige slotje dat tot de categorie complex historische buitenplaats behoord.

Slotje Brakestein is één van de overgebleven slotjes aan de Ridderstraat te Oosterhout. De eerste bouw van Brakestein wordt geschat op omstreeks 1400 aan de zuidzijde van het dorp Oosterhout. Brakestein wordt beschouwd als een van de oudste stenen huizen van Oosterhout. Tussen 1810 en 1870 vonden er veelvuldige verbouwingen plaats en kreeg het slotje zijn huidige vorm en uitstraling. Sinds de aankoop van Slotje Brakestein in 2007 door de gemeente Oosterhout heeft de ontwikkeling van het slotje nagenoeg stilgestaan. Na tot 2007 in gebruik te zijn geweest als kantoorpand heeft de gemeente het slotje tijdelijk in gebruik genomen als vergaderruimte. Helaas staat het slotje nu reeds jaren te koop. De gemeente is op zoek naar een nieuwe eigenaar en een nieuwe functie voor het Slotje.

Op deze buitenplaats doet zich het probleem voor dat de afzonderlijke factoren binnen de buitenplaats niet meer een geheel vormen en ook niet zo functioneren. Tevens zien we dat een aantal historische zichtassen verloren zijn gegaan of geblokkeerd. Sinds 2011 is park Brakestein een openbaar stadspark, waarvan het onderhoud helaas tekort schiet. Men kan dus stellen dat de samenhang tussen de gebouwen en tussen de gebouwen en de tuin op deze buitenplaats in de loop der jaren verloren is gegaan. De problematiek die hier geschetst wordt komt overeen met die van veel buitenplaatsen en andere monumentale gebouwen. De grote speerpunten zijn leegstand en onderhoud van de objecten.

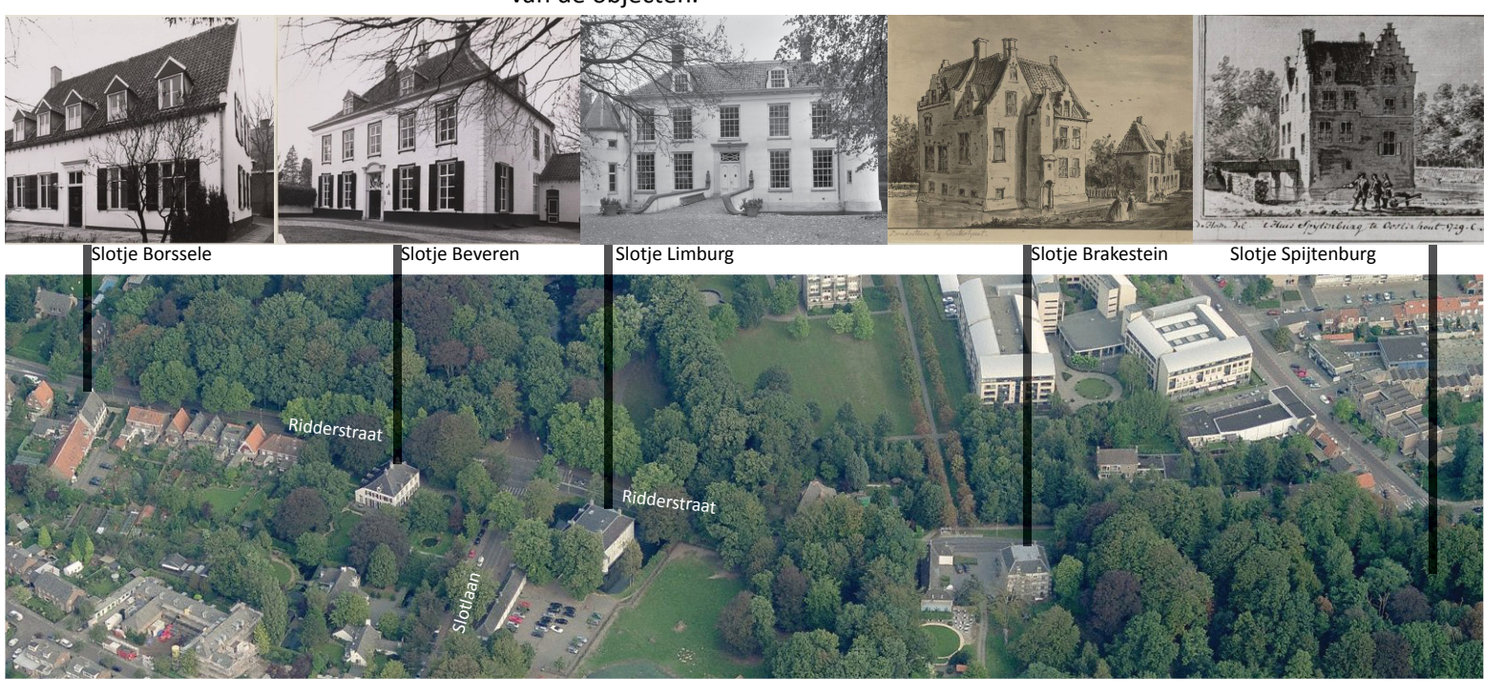

1. luchtfoto van de slotjes aan de Ridderstraat

2. Ontwerp buitenplaats slotje Brakestein

Binnen het ontwerp wordt slotje Brakestein herbestemt als Trouw/feestlocatie. Allereerst wordt de oude oprijlaan van het slotje weer in gebruik genomen door het realiseren van een parkeerplaats ten oosten van deze oprijlaan. Het slotje zal worden herbestemt als hotel met op de begane grond een trouwzaal met zicht het park en de historische zichtas naar slotje Spijtenburg. Tevens zal op de begane grond de relatie met het koetshuis versterkt worden door het openen van de gesloten vensters aan de pleinzijde. Op de eerste verdieping en zolder zullen hotelkamers worden gerealiseerd.

Tegenover slotje Brakestein bevindt zich het koetshuis. Het koetshuis zal zijn huidige functie als restaurant behouden, maar ondergaat wel een grote transformatie aangezien deze samen zal moeten functioneren met de daarnaast gelegen zaal. Om dit te realiseren is ervoor gekozen de keuken te verplaatsen zodat deze dichter bij de zaal gesitueerd is. Tevens zal de verdiepingsvloer van het koetshuis verwijdert worden om zo het geheel ruimtelijker te maken en de belevenis van de ruimte en historie te versterken. Via de galerij die tevens gebruikt wordt als garderobe kan de bezoeker van het koetshuis zich verplaatsen naar de zaal.

3. Oprijlaan richting slotje Brakestein

4. Visualisatie koetshuis(restaurant)

5. Visualisatie zaal

6. Maquette foto zaal met zicht op slotje Brakestein

7. Maquette foto zaal gezien vanaf de nieuwe as

8. Visualisatie slotje Spijtenburg

9. Maquette foto achterzijde slotje Spijtenburg

Deze zaal is een onderdeel van de nieuwbouw op deze buitenplaats. Het concept van de zaal is dat deze volledig gericht is op de tuin en de daarbij gecreëerde nieuwe as richtring Slotje Spijtenburg, dat ten oosten achter in het park Brakestein ligt. De zaal opent zich als het ware naar de tuin toe. Om de relatie met de tuin nogmaals te versterken is ervoor gekozen de zaal grotendeels met hout te bekleden. Dit geeft de zaal een natuurlijkere uitstraling en versterkt zo de relatie met zijn omgeving park Brakestein. Om hierbij aan te sluiten is er tevens voor gekozen de constructie geheel uit houten balken te vervaardigen. De liggers van deze constructie lopen door tot buiten waardoor deze de binnen-buiten relatie versterken.

Anekdote Spijtenburg:
"Jan Hendirk wilde omstreeks de tweede helft van de 16e eeuw een Slotje bouwen te Oosterhout. Hij werd echter tegengewerkt bij het kopen van een slotje, omdat hij niet van adel was. Toen liet hij zelf een slotje bouwen met de rug naar de buren (Slotje Brakestein). Kortom: dit slotje zou tot spijt van de buren gebouwd zijn en aldus aan zijn naam gekomen zijn."
Deze anekdote is gebruikt in het herontwerp van het slotje.

In 1818 wordt het slotje publiek verkocht en komt het in handen van de toenmalige eigenaar van slotje Brakestein de heer Jan Simon Hallungius. Hij laat slotje Spijtenburg slopen en vergroot zijn park met de vrijgekomen grond. Het nieuwe Spijtenburg moet juist de indruk wekken een oude ruïne te zijn met daarbinnen nieuwe gevels, trappartijen en een bovenverdieping. Spijtenburg dient vooral ter beleving van de tuin en het park en de zichtassen. De bezoeker heeft tijdens zijn reis naar boven constant zicht op de tuin behalve in de achtergevel, die met zijn rug naar slotje Brakestein gericht staat zoals omschreven in de anekdote. In deze achtergevel zit op de bovenste verdieping een klein venster waar de bezoeker de zichtassen richting de zaal en slotje Spijtenburg kan ervaren.

Binnen het ontwerp is de relatie tussen de gebouwen onderling en de gebouwen en de tuin versterkt en functioneert deze buitenplaats weer als één geheel.

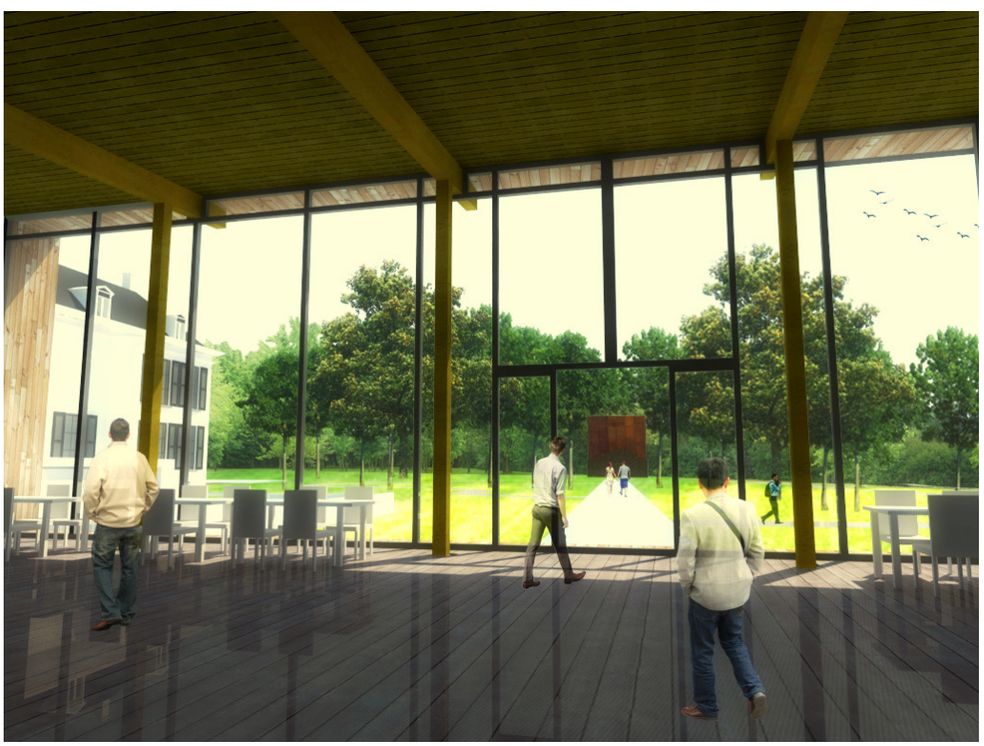

10. Visualisatie zaal met zicht op as richting slotje Spijtenburg

11. Maquette foto zaal, koetshuis en slotje Brakestein

12. Maquette foto park Brakestein

BIJLAGE I *KAART*

Op deze kaart van Noord-Brabant en Limburg zijn alle buitenplaatsen aangegeven zoals die officieel geregistreerd staan. De zes behandelde buitenplaatsen zijn gemarkeerd door een gesloten cirkel. Eveneens zijn de belangrijkste waterwegen, bebouwingsstructuren en bossen op de kaart te onderscheiden.

Het is duidelijk dat de buitenplaatsen geordend zijn in clusters rondom de grote, oudere steden en in linten aan belangrijke waterwegen, zoals aan de Aa ten zuidoosten van ‘s Hertogenbosch en aan de Maas over de gehele lengte van Limburg.

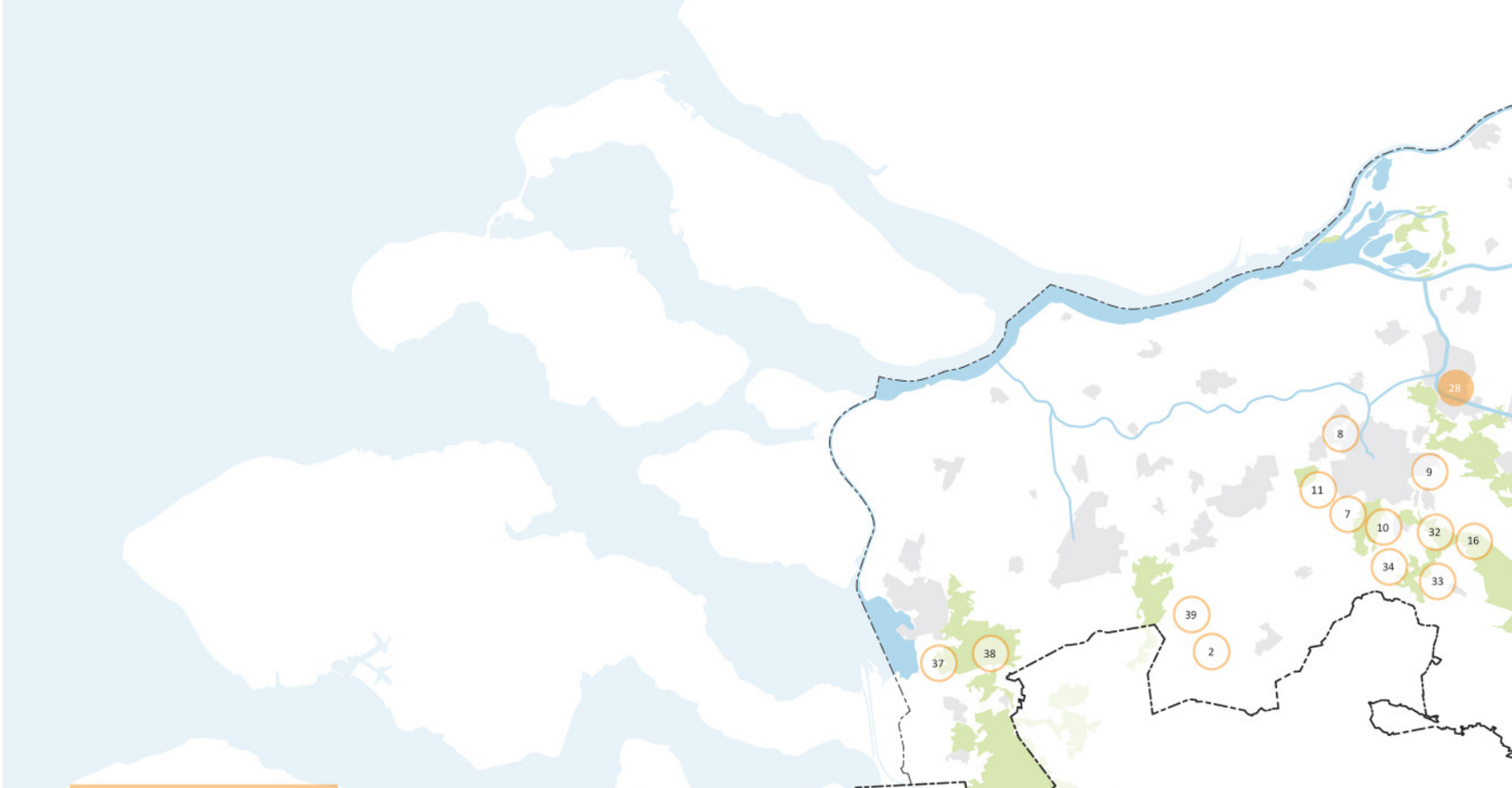

Noord-Brabant

1. Kasteel Croy
2. Wallsteijn
3. Aster
4. Eyckenlust
5. Ossenbroek
6. De Wamberg
7. Bouvigne
8. Burgst
9. Huis Weilust
10. Wolfslaar
11. Zoudtland
12. Zuidewijn
13. Den Eikenhorst
14. Kasteel Geldrop
15. Kasteel Gemert
16. Valkenberg
17. De Nemerlaer
18. Kasteel Heeswijk
19. Zwanenburg
20. Kasteel Heeze
21. Zwijnsbergen
22. Russendaal
23. Velder
24. **Loon op Zand**
25. Seldensate
26. Soeterbeek
27. Baest
28. **Slotje Brakestein**
29. Haanwijk
30. Zegenwerp
31. De Strijdhoef
32. Anneville
33. Hondsdonk
34. Luchtenburg
35. Beukenhorst
36. Zionsburg
37. Mattemburgh
38. Wouwse Plantage
39. De Moeren

Limburg

40. Bleijenbeek
41. Amstenrade
42. Arcen
43. D'Erp
44. Nederhoven
45. Nieuwenbroek
46. 't Gasthuis
47. Wolfrath
48. Verduynen
49. Kasteel Eijsden
50. Kasteel Elsloo
51. Goedenraad
52. Genbroek
53. Gronsveld
54. Rijckholt
55. **Neubourg**
56. Kasteel Aldenghoor
57. Heijen
58. Horn
59. Meerssenhoven
60. Rivieren
61. Lemiers (Gen Hoes)
62. Heijsterum
63. Borggraaf
64. Borgharen
65. Klein Vaeshartelt
66. Kruisdonk
67. **La Petite Suisse (Villa Kanjel)**
68. Neercanne (Agimont)
69. Vaeshartelt
70. Proosdijpark
71. Mheer
72. Jachtslot Mookerheide
73. Obbicht
74. Hasselholt (Het Geudje)
75. Kasteel Aerwinkel
76. **Kasteel Strijthagen**
77. Genhoes
78. Schaloen
79. Frymerson
80. **Hoosden**
81. Millen
82. Hillenraad
83. Zuidewijk Spick
84. Vliek
85. Blumenthal (Bloemendal)
86. Vaalsbroek
87. Cortenbach
88. Puth
89. Well
90. Cartils
91. Wylre
92. Stein

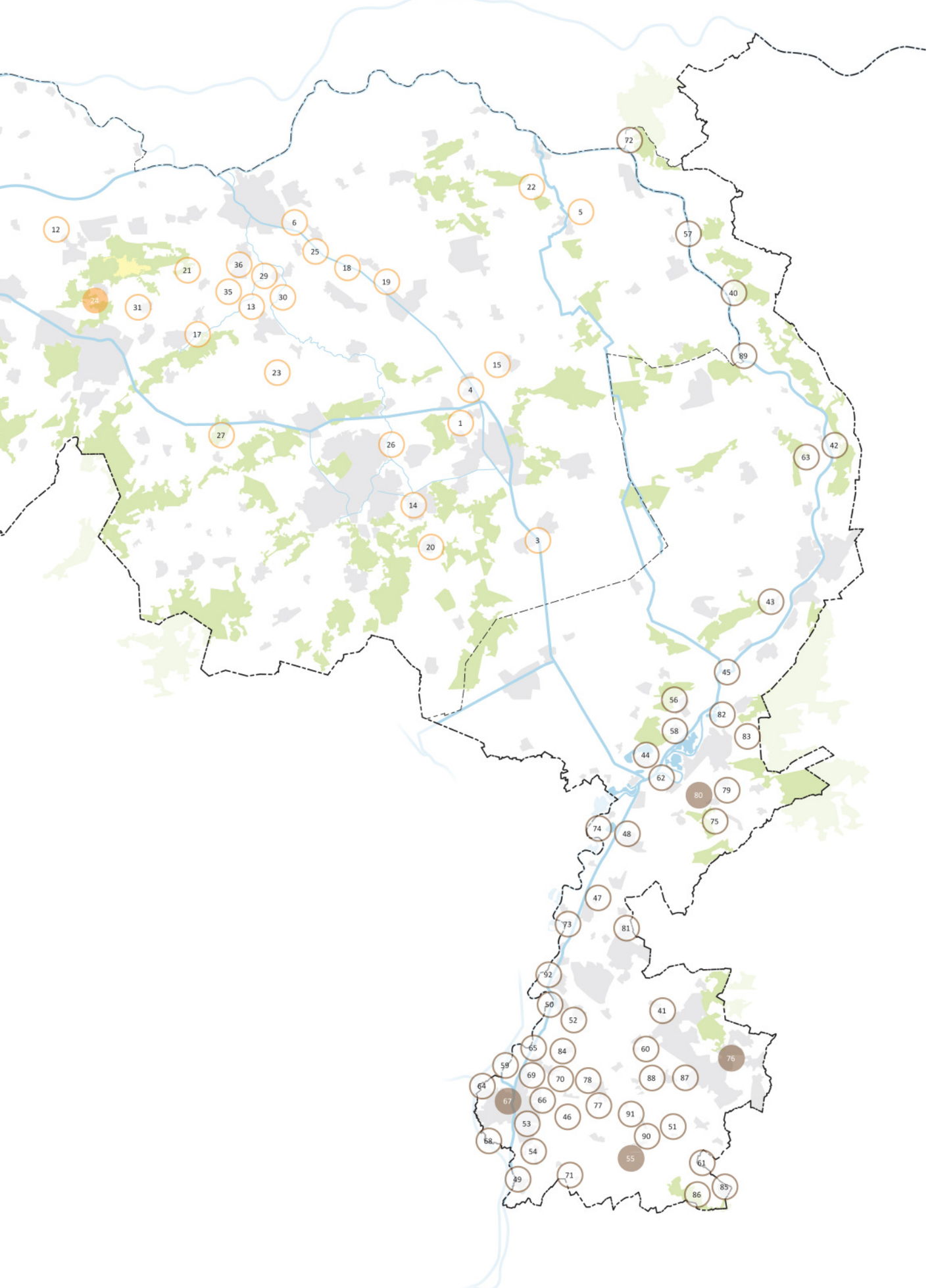
72
22
5
57
12
6
25
18
19
21
36
29
35
30
13
24
31
17
40
89
23
15
4
1
27
26
42
63
14
3
20
43
45
56
82
58
83
44
62
80
79
75
74
48
47
73
81
92
50
52
41
65
84
60
76
59
69
70
78
88
87
64
67
66
77
91
53
46
51
90
68
54
55
61
49
71
85
86

BIJLAGE II *LEXICON*

De wereld van de buitenplaats is omgeven met haar eigen markante idioom. In dit lexicon zijn de meest bijzondere woorden en begrippen opgenomen die in deze atlas worden gebruikt.

Lexicon

A

Abschnittsmotte
Kasteelheuveltje in Zuid - Limburg dat ontstaan is door de afgraving van een deel van een helling waardoor het heuveltje van de rest van de helling wordt afgesneden.

Adellijk
Uit de hogere stand, van adel.

Amsterdams Arcadia
Toegeëigende achterland van Amsterdamse koopmansstad door middel van de stichting van buitenplaatsen. Beschrijving van Marc Glaudemans in zijn dissertatie Amsterdams Arcadia.

Arcadia
Lieflijk oord, lustoord of paradijs.

Aristocratie
Groep personen uit de hoge klasse die buitengewoon veel macht en privileges hebben in een samenleving.

B

Bel-etage
Hoofdverdieping bij voorname huizen, te bereiken via een monumentale trappartij. De beletage is ongeveer een halve verdieping gelegen boven het maaiveld, vaak boven een souterrain. Vaak is het de verdieping met de hoofdingang maar het kan ook de verdieping boven de hoofdingang zijn.

Belvedere
Uitkijktoren of hooggelegen zomerhuis met een prachtig vergezicht.

Binnenhof
Besloten pleintje van een gebouw.

Boomgaard
Stuk grond met geordend aangelegde fruitbomen.

Bouwhoeve
Boerderij die onder toezicht staat van een landheer, waarvan een deel of de gehele inkomsten voor de heer zijn. Een bouwhoeve vindt men over het algemeen bij een kasteel of buitenplaats.

Bron
Plaats waar water uit de grond komt.

Burcht
Sterk verdedigbaar huis.

Buitenplaats
Een complex historische buitenplaats is aangelegd. Zij kan deel uitmaken van een landgoed. Het geheel wordt gevormd door een in oorsprong versterkt huis, een kasteel, buitenhuis of landhuis, met bijgebouwen, omgeven door tuinen en/of park met een of meer van de volgende onderdelen: grachten, waterpartijen, lanen, boomgroepen, parkbossen, (sier)weiden, moestuinen en ornamenten. De samenstellende delen, een ensemble vormend, van terreinen (met beplantingen), lanen, waterpartijen en waterlopen, gebouwen, bouwwerken en tuinornamenten

		zijn door opzet of ontwerp van een tuin en park en het (utilitair) gebruik historisch en architectonisch met elkaar verbonden en vormen zo één onlosmakelijk geheel. Onderdeel van een complex historische buitenplaats vormen die gebouwen, bouwwerken en tuinornamenten, die compositorisch deel uitmaken van het ontwerp en de opzet en inrichting van de tuin- en/of parkaanleg dan wel dienen voor gebruik in samenhang met de oorspronkelijke bestemming.
	Burgerlijk	Met betrekking tot de burger.
C		
	Carré	Vierkantsvormige bouwconfiguratie.
	Cascade	Water dat trapsgewijs van een hoogte naar beneden stort.
	Chalet	Eenvoudig houten zomerhuis in de bergen.
	Cluster	Geheel van bij elkaar horende personen of dingen.
	Concordaat	Verdrag dat gesloten wordt tussen een staat enerzijds en de paus anderzijds ten aanzien van rechten en vrijheden van de rooms-katholieke kerk in een bepaald land.
	Court	Een door gebouwen omsolten plein.
D		
	Donjon	Middeleeuws torenvormig bouwwerk binnen een burcht, vesting of citadel, te gebruiken als wijkplaats voor de laatste verdediging.
	Droogmakerij	Bemalen gebied dat oorspronkelijk een meer vormde.
	Duiventil	Een duivenhok op een paal of boven een gebouw uitstekend.
E		
	Engelse tuin	De Engelse tuin heeft een romantisch karakter waarbij, zeker in de grote tuinen, mooie doorkijkjes, prieeltjes en banken op mooie plekken in de tuin werden geplaatst. In de Engelse tuin worden goed onderhouden grasvelden afgewisseld met waterpartijen en mooie vrij weelderige bloemenperken.
F		
	Feodaal	Een systeem waarin een man van adel persoonlijk één of meer andere mensen in bezit heeft en ondergeschikt, `horig` maakt. In een feodaal stelsel leeft de adel van de opbrengst van het werk dat horigen moeten verrichte.
	Festoen	Versiering met fruit, bladeren en/of bloemen.
	Folly	Een folly is een “gekkigheidje”. De term wordt gebruikt om bouwsels te typeren, groot of klein, die eigenlijk geen zin hebben. Of toch? De belangrijkste functie is het amuseren

van de toeschouwer.

	Franse Tuin	Een Franse tuin is zeer strak en vrij formeel vormgegeven. Alles is symmetrisch en keurig in model gehouden. De architectuur is bijna tot in het extreme doorgedreven. In een Franse tuin worden gazons afgewisseld met hagen, struiken en bomen die in een strakke vorm zijn geknipt. Verder is het zo dat een Franse tuin over het algemeen weinig bloemen bevat. Het streven is namelijk om de tuin zowel in de zomer als de winter een vrijwel identiek uiterlijk te geven.
G	Garnizoen	Vaste standplaats van een legerafdeling.
	Genius loci	Eigenheid van de plek. Letterlijk; geest van de plek.
	Gesamtkunstwerk	Een kunstwerk waarin verschillende kunstvormen gecombineerd zijn.
	Gewelf	Gebogen stenen bovenkant van een bouwwerk.
	Grandeur	Het majesteitelijk, groots, prachtig, deftig of imponerend zijn op een ontzagwekkende manier.
	Grotto	Elke vorm van natuurlijke of kunstmatige grot die wordt geassocieerd met moderne, historische of prehistorische gebruik door de mens.
H	Heerlijkheid	Gebied van een heer; overheidsgezag of rechtsgebied met lagere rechtspraak, onder het gezag van een schout, baljuw of drost; gebied waarover het gezag betrekking had.
	Heerschap/ Heerschappij	Heerschap was een bestuursvorm voortkomend uit een feodale onderverdeling van het overheidsgezag in de middeleeuwen. de term die de heerschappij van een heer over een bepaald gebied uitdrukte. De term heerschap is gelijk aan de term heerlijkheid.
	Herenhuis	Dit is een statige en vrij grote woning. In veel gevallen vrijstaand. Maar dat is niet altijd het geval. In vroeger tijden werden de herenhuizen bewoond door de notabelen “heren” van het dorp of de stad.
	Herenkamer	De mooiste kamer van een boerderij waar voornamelijk de leenheer in verdoefde.
	Hermitage	Kluizenaarshut
	Hertogdom	Gebied waar een hertog de baas is.
	Hoeve	Boerderij, ook wel tenure of mansus genoemd.
	Hof	Aangelegde tuin

	Hofdicht	Gedicht met de buitenplaats als centraal thema.
	Hofstede	Monumentale pachtboerderij of boerderij met ingebouwde herenkamer voor de geldschieter.
	Hortus conclusus	Omsloten tuin, zoals die in de Middeleeuwen werd opgevat.
I		
	IJskelder	Diepe kelder waar ijs in bewaard werd, op landgoederen vaak apart van het huis half onder de grond gelegen in een kunstmatige heuvel. `s Winters werd het ijs in de kelder opgeslagen, waarna het tot september koud genoeg was om er voedsel op te slaan.
	Inpolderen	Meer of zee omringen met dijken en droogmaken.
J		
	Jachthuis	Jagersverblijf. Het jachthuis is waar alles wat met het jagen te maken heeft zich bevind. Hier lagen de geweren opgeslagen. Vaak werden er ook vinken gehouden. Soms was er ook ruimte voor logees.
K		
	Kaalslag	Vele buitenplaatsen zijn eind 18de eeuw onder de slopershamer van buitenplaats-opkoper en –sloper Frederik Kaal gevallen en hebben de dag van vandaag niet gehaald. Hier komt het woord kaalslag vandaan; het in een korte periode slopen van gebouwen (of bomen) en het onmiddellijk daarna egaliseren van de vrijgekomen grond op dat gebied.
	Kapitaalkrachtige elite	Het machtigste, rijkste en best opgeleide deel van de bevolking, dat over veel geld beschikte.
	Kasteel	Groot en sterk gebouw met torens.
	Knobbelspits	Een ui ook wel: peer of appel is een spits toelopende, bolvormige bekroning van een toren.
	Koetshuis	Een koetshuis is een gebouw waarin de koetsen worden gestald, met name tijdens de winterperiode.
L		
	Landadel	Edellieden van het platteland, vaak ‘oude’ rijken. Tegenhanger van stadsadel.
	Landgoed	Landgoederen die worden beheerd als een geheel en die bestaan uit een hoofdwoning (herenhuis), domeinen en het land waar de landheer privileges heeft.
	Landhuis	Groot huis op het platteland.
	Landschap	De waarneembare ruimtelijke verschijningsvorm van het aardoppervlak die wordt bepaald door de onderlinge samenhang en wederzijdse beïnvloeding van de factoren reliëf, bodem, water, klimaat, flora en fauna alsmede de

wisselwerking met de mens.

	Locus amoenus	De standaardbeschrijving van een lustoord, een soort paradijs, behelst. Tot de stoffering van het ideale landschap behoren bomen, een weidje, een beekje, vogelzang, bloemen en een briesje.
	Lusthof	Een lusthof of lusttuin is een prachtige tuin waar het heerlijk vertoeven is, waar alle zinnen aangenaam geprikkeld worden door kleurrijke en welriekende bloemen en het betoverende gezang van vrolijke vogels. Een meer prozaïsche term houdt het op een besloten park.
M	Maasdal	Dal in Limburg, gecrëeerd door de Maas.
	Mastbos	Bos met naaldbomen, aangeplant voor de productie van rondhouten.
	Mausoleum	Monumentaal gebouw voor een praalgraf.
	Mecenas	Beschermheer van kunstenaars.
	Moestuin	Stuk grond waarop men planten kan verbouwen die geschikt zijn voor consumptie.
	Mogendheid	Een staat die een dominante positie inneemt.
	Motte	Middeleeuwse kunstmatige heuvel, waarop veelal een verdedigingswerk was aangebracht Motte met daarop een gekanteelde muur.
N	Nassau domeinen	Gronden in bezit van de familie van Oranje Nassau.
	Neder Lotharingen	Neder-Lotharingen was in de vroege Middeleeuwen het noordelijke deel van het Middenrijk tussen Frankrijk (West-Frankenrijk) en Duitsland (Oost-Frankenrijk). Het omvatte grosso modo het huidige Nederland, België), een deel van Noord-Frankrijk en delen van Duitsland.
	Negotium	Dagelijkse bezigheden, verplichtingen of werk. Tegenhanger van otium.
O	Ontginning	Het gereed maken van een gebied voor landbouwgebruik.
	Oranjerie	Bouwwerk of kas, bij voorkeur met vensters op het zuiden, waarin ‘s winters niet winterharde gewassen worden bewaard.
	Otium	Vrijheid van elke sociale of politieke verplichtingen. Deze tijd van ontspanning dient op nuttige wijze besteed te worden, bijvoorbeeld door middel van studie of meditatie. Tegenhanger van negotium.

P

Palts	Palatium, tijdelijk verblijfspaleis van middeleeuwse vorst.
Partagetractaat	Een volkenrechtelijke overeenkomst uit 1661 tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en de door Spanje geregeerde Zuidelijke Nederlanden omtrent de verdeling van de Landen van Overmaas.
Parterre	Begane grond, benedenverdieping, gelijkvloers.
Paviljoen	Tuinhuis of buitenverblijf, licht geconstrueerd en meestal van hout.
Piano nobile	Belangrijkste verdieping van een groter gebouw. Zie: Bel-etage.
Poortgebouw	Een bouwwerk, dat tot doel heeft de in- en uitstroom van personen, goederen en dieren van een bepaald terrein te controleren.
Prieeltje	Tuinhuisje met open latwerk waarlangs planten kunnen groeien.

R

Rentmeester	Iemand die het financiële en zakelijke beheer voert over onroerende goederen van iemand anders.
Representatie	De vertegenwoordigende waarde van een persoon of groep.
Residentie	Woonplaats van het staatshoofd.
Rivierdal	Langs een rivier door opstuiving ontstane verhoging van het terrein.
Route Architecturale	Architectonische route naar en door een architectonisch object.
Ruraal	Agrarisch, boers, landelijk.

S

Salonkamer	Chique variant van een woonkamer, bijvoorbeeld in een herenhuis.
Scriptores rei rustica	Beschrijvers van het platteland en het plattelandsleven.
Slangenmuur	Een slangvormig slingerend gebouwde muur met de bedoeling hierdoor windvrije, zonnige plekjes te creëren. De zonnewarmte blijft in de nissen hangen, waardoor men bijzondere planten en struiken kan kweken, waaronder exotische gewassen en vruchten.
Slot	Manoir, grote woning van een heer.
Speklaag	Een lichte band van natuur- of baksteen ter afwisseling in metselwerk van baksteen.

	Stadsadel	Edellieden uit de stad, meestal ‘nieuwe’ rijken. Tegenhanger van landadel.
	Statussymbool	Een statussymbool is een pronkstuk dat symbool staat voor de sociale status die een persoon of organisatie bezit of nastreeft.
	Sterrenbos	Een sterrenbos is een bos met paden die vanuit een middelpunt straalsgewijs naar de uiteinden lopen en die daarmee een ster vormen. Sterrenbossen vormen een element uit de barokke tuinarchitectuur en raakten in de achttiende eeuw in zwang. Ze waren bij uitstek geschikt voor de jacht, omdat vanuit het middelpunt het overstekend wild op alle paden kon worden waargenomen.
	Subliem	Geweldig, groots, majestueus, prachtig, schitterend, voortreffelijk.
	Symmetrie	Toestand dat twee helften elkaars spiegelbeeld zijn.
T		
	Tabula Rasa	Onbeschreven blad (nieuwe start waarbij al het voorgaande buiten beschouwing staat).
	Temenoi	Tekens in het landschap die het territorium van een stad afbakenen.
	Terraferma	Vaste grond, de bezittingen van de Venetiaanse republiek op het vasteland.
	Territorium	Stuk land waarover iemand de macht heeft.
	Theehuis	Een vrij klein tuinhuis. Veelal bestaande uit metaal of hout en glas. Het theehuis werd in vroeger tijden geplaatst in de grote tuinen behorende bij landhuizen en villa’s.
	Tourist gaze	De Tourist Gaze is een blik gedefineerd door John Urry. Het wordt beschreven als een blik wat hedendaagse touristen hebben. Toeriste hebben een geanticipeerde blik waar bij toeristen al een voorgestelde beeld hebben van een plaats of bezienswaarheden. DIt wordt aangesterkt door media, film, foto’s en biekenUrry geeft het voorbeeld van parijs en zecht dat als toeristen een stel elkaar zien omhelsen in Parijs dat het dan het idee van ‘Timeless romantic Paris’ versterkt.
	Trekvaart	Een oorspronkelijk voor vervoer per trekschuit gegraven kanaal met bij behorende voorzieningen als jaagpaden en rolpalen.
U		
	Urban	Van de stad.
	Utile dulci	Het nuttige aan het aangename gepaard.

V

Verheerlijking
Idealisering

Vestingstad
Een vestingstad of vestingplaats is een met vestingwerken versterkte stad of nederzetting met als doel het controleren van strategische punten.

Villa
Een buitenverblijf in een landelijke omgeving. Van oorsprong Romeins, met de varianten rustica (landbouwbedrijf), urbana (buitenverblijf) en maritima (buitenverblijf aan zee). In de Renaissance werd de villa opnieuw uitgevonden rondom Rome, Florence en Venetië, met Palladio en de familie Medici als meest voorname spelers.

Villa suburbana
Woning op dusdanige afstand dat een kort verblijf mogelijk maar eveneens het gevoel van afstand biedt.

Villeggiatura
Tijd die in de zomer werd doorgebracht in de villa. Huidige betekenis; vakantie.

Vista
Uitzicht, zichtlijn, zichtveld, uitzichtpunt

Vitruviaanse deugden
Utilitas = functionaliteit
Venustas = schoonheid
Firmitas = soberheid

Voluut
Kruisvormige versiering op kapiteel van Ionische of Korinthische zuil.

Vrijetijdslandschap
Gebied waarbinnen recreatie een prominente rol inneemt wat zijn weerslag heeft op het landschap.

W

Waterburcht
Een type kasteel waarbij een kasteelcomplex direct omgeven is door een brede gracht of gebouwd is in een meer, rivier of ander water.

Z

Zichtas
Het vanaf een bepaald standpunt langs een lijn geboden vrije uitzicht naar een karakteristiek punt.